

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

KAYIT No. 19817

YER No. B.I/2214

Literatür: Yayıncılık, Dağıtım,
Pazarlama, Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
İstiklal Cad. No 133 Kat 1-2 TR 80071 Beyoğlu, İstanbul
T 0212 292 4120
F 0212 245 5987
E literatur@literaturkitabevi.com.tr
www.literaturkitabevi.com.tr

Genel Yayın No: 040
Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları
ISBN 975-8431-04-8

İstanbul, 2001

Genel Yayın Yönetmeni
Kenan Kocatürk

Editörler
Saadet Özkal, Öner Cıravoğlu

Sanat Yönetmeni
Bülent Erkmen

Grafik Tasarım ve Uygulama
Bilge Barhana, BEK

Fotoğraflar
Günkut Akın

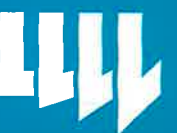
Renk Ayrımı
Stüdyo A.Ş.

Baskı
Stil Matbaacılık A.Ş.

Cilt
Tuğ Cilt

BALKANLARDA OSMANLI DÖNEMİ KONUTLARI

NUR AKIN

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN

7

BALKANLARDA OSMANLI DÖNEMİ

9

Balkanlarda Osmanlı Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Yapı	10
Yönetim Düzeni	11
Ekonomik Yapı	13
Sosyal ve Etnik Yapı	17
Osmanlı Döneminde Balkanlarda Kültürel Yapı	19
Eğitim	22
Din	23
Dil	25
Osmanlı Döneminde Balkan Kentleri	26

BULGARİSTAN

29

Bulgaristan'da Osmanlı Tarihi	30
Ekonomik Yapı	30
Etnik ve Sosyal Yapı	31
Osmanlı Döneminde Bulgaristan'da Kültürel Yapı	32
Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Konutları	33

YUNANİSTAN

69

Yunanistan'da Osmanlı Tarihi	70
Yönetim Düzeni	70
Ekonomik Yapı	71
Sosyal ve Etnik Yapı	72
Osmanlı Döneminde Yunanistan'da Kültürel Yapı	73
Din	73
Dil	74
Yunanistan'da Osmanlı Dönemi Konutları	74
Adalardaki Konutlar	103

YUGOSLAVYA

111

Yugoslavya'da Osmanlı Tarihi	112
Yönetim Düzeni	113
Ekonomik Yapı	114
Sosyal ve Etnik Yapı	114
Osmanlı Döneminde Yugoslavya'da Kültürel Yapı	115
Din	116
Dil	120
Yugoslavya'da Osmanlı Dönemi Konutları	120

19817
B.T. / 2214

Satın : Pınar Kitabevi, 2001. 50.000.000 TL

ARNAVUTLUK

Tarihsel Gelişim	153
Yönetim Düzeni	154
Ekonomik Yapı	155
Sosyal ve Etnik Yapı	155
Osmanlı Döneminde Arnavutluk'ta Kültürel Yapı	156
Din	157
Dil	158
Arnavutluk'da Osmanlı Dönemi Konutları	158

MACARİSTAN

Macaristan'da Osmanlı Tarihi	205
Yönetim Düzeni	206
Ekonomik Yapı	207
Sosyal ve Etnik Yapı	207
Osmanlı Döneminde Macaristan'da Kültürel Yapı	208
Din	208
Dil	209
Macaristan'da Osmanlı Dönemi Konutları	209

ROMANYA

Romanya'da Osmanlı Tarihi	211
Yönetim Düzeni	212
Ekonomik Yapı	213
Sosyal ve Etnik Yapı	214
Osmanlı Döneminde Romanya'da Kültürel Yapı	214
Din	215
Dil	215
Romanya'da Osmanlı Dönemi Konutları	215

BİTİRİRKEN

218

SÖZLÜK

227

KAYNAKÇA

230

RESİM KAYNAKLARI

241

E
C
n
b
i
n
t
c
n
k
l
r
s
d
d
zi
B
zi
il
inc
zer
tir
le
li
Ç
m
Ay
ne
m
Bu
bi
19
zi
ca
ci
va
ni
la
Ba
bi
ic
Bu
d
Ya
ha
çi
te

BAŞLARKEN / NUR AKIN

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları içinde Rumeli daima ayrı bir yer tutmuştur. Osmanlıların Batıya açıldığı ve yayılma alanı olarak en fazla önemsendiği bu bölgede, yaklaşık beşyüz yıllık egemenlik süresi içinde bu kültür, yaşamla doğrudan ilgili birçok konuda etkili olmuştur. Burada incelemeye değer olan, Balkanlardaki mevcut koşullara Osmanlı yönetimiyle gelen yenilikler kadar, birlikte yaşama ve kültürel alışveriş sonucu ortaya çıkan ürünlerdir. Kaldı ki, Osmanlı kültürü zaten, büyük coğrafyasının içindeki birbirinden çok farklı bölgelerde merkezle ilişkiler nedeniyle kimlik ortaklıklar taşıyan, ancak kendi yerel bireşimlerini oluşturan bölgesel kültürlerle, kaçınılmaz olarak bölgenin katkılarını da içeren, ancak özel koşulları nedeniyle onlardan kısmen farklılaşan merkezdeki kültürün toplamıdır. Osmanlıların Balkanlara yalnızca coğrafi yakınlığa dayanmayan ayrıcalıklı ilgisi, bu bölgeyle merkez arasında diğer bölgelere oranla daha yoğun bir iletişime neden olmuş, bu da hem bölgede merkezin kültürel katkısının fazla olmasını, hem de merkezde Balkan bileşeninin daha ağırlıklı bir biçimde temsil edilmesini getirmiştir. Bu açıdan Balkanları merkezin yüksek kültürüne en çok yaklaşan bölge diye nitelemek yanlış olmaz.

Bu araştırmada amaçlanan, merkez-Balkan kültürel birlikteliğinin oluşturduğu fiziksel ortamın, özellikle de konut biçimlenişinin incelenmesidir. Bugüne dek Balkan ülkelerindeki konut geleneği, topluca ve tüm Balkan ülkelerini kapsayacak biçimde incelenmemiştir. Oysa hem kendi aralarındaki, hem de Anadolu'daki örneklerle benzerlikleri ve ayrıldıkları noktalar, gerçekten dikkate değer sonuçlar vermektedir. Araştırmada bu konunun somut örnekler üzerinde tartışılmasına özen gösterilmiştir. Seçilen örneklerin karşılaştırma açısından olabildiğince çarpıcı ve anlatıcı olmasına çalışılmıştır. Bu örnekler genellikle 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenen konutlardır.

Çalışma, kısa ya da çok uzun süre Osmanlı egemenliğinde kalmış Balkan ülkelerini, merkezle dolaysız iletişime katılma tarihlerine göre kronolojik olarak ele almaktadır. Ayrıca konunun coğrafi referanslarının daha kolay algılanabilmesi için, Osmanlı döneminde sözkonusu olmayan bugünkü ulusal sınırlar temel alınmıştır. Çalışmaya, metni destekleyebileceği düşünülerek konuyla ilgili küçük bir sözlük de eklenmiştir.

Bu araştırmanın 10 yılı aşan bir geçmişi var. 1985'te, Balkan incelemeleri konusunda bir merkez olma niteliği taşıyan Viyana kitaplıklarındaki bir yıllık hazırlık, 1989 ve 1990 yıllarındaki ayrıntılı gezilerle bütünleşti ve bu kitap ortaya çıktı. Sözkonusu geziler, biri dışında, araştırmaya konu olan ülkelerin hepsinde kısa süre sonra başlayacak politik değişimlerden ve onu izleyen savaşıardan hemen önce gerçekleşmiştir. Gerçi geziler boyunca, eski Yugoslavya'nın özellikle de Kosova bölgesinde bir gerilimin varlığı sezilmekteydi. Ancak, o dönemde yalnızca çok sayıda insan kaybına değil, aynı zamanda tarihsel çevrelerin de yokolmasına neden olan böylesine bir savaşın yaklaşmakta olduğunu düşünmek mümkün değildi.

Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları'nın konuyla ilgili Türkçe yayınlara yeni bir katkı sağlamasını ve bu alanda yapılması gereken daha ayrıntılı araştırmalar için bir adım olmasını dilerim.

Bu çalışmanın kitaba dönüştürülmesinde, işin başından sonuna kadar kararlı davranan ve çalışmayı en az benim kadar heyecanla benimseyen Literatür Yayıncılığa ve Kenan Kocatürk'e, kitabı az bulunur bir editörlük özeniyle yayına hazırlayan Saadet Özkal'a ve bu konuda ayrıca katkıda bulunan Öner Ciravoglu'na, çizimlerin bilgisayar ortamına aktarılması işini titizlikle yapan Pelin Özilkiz'e çok teşekkür ederim.

THE
MIDDLE

BALKANLARDA OSMANLI DÖNEMİ

BALKANLARDA OSMANLI TARİHİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPI

1 A. Viquesnel, *Voyages dans la Turquie d'Europe*, cilt: 1, Paris 1868, s. 40.

2 H. İnalçık, "Rumeli" mad-desi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 9, İstanbul, 1964, s. 766.

3 C. Orhonlu, "Geographical Knowledge Amongst the Ottomans and the Balkans in the Eighteenth Century According to İbrahim Hamdi's Atlas", *An Historical Geography of the Balkans*, (yay. F. W. Carter), Londra, 1977, s. 281.

4 P. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, Washington, 1977, s. 14.

5 Başlangıçta uç merkezi olup da zamanla gelişen bu kentlere Filibe, Serez, Üsküp, Sofya, Silistre, Tırhala, Yenişehir, Manastır gibi yerleşmeler örnek olarak verilebilir. Bu kentler yüzyıllar boyu önemlerini korumuştur. H. İnalçık, a.g.e., s. 768.

Osmanlıların *Rumeli* diye adlandırdığı Balkanlar, İmparatorluğun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. 19. yüzyılda Osmanlı egemenliğindeki Rumeli toprakları, adalar da katıldığında 528000 km²'yi bulmakta, yaklaşık 9 milyon nüfusu içermektedir. Bu büyük alanla Rumeli, Avrupa ülkeleri arasında 5. sırada yer almaktaydı.¹ *Rumeli* adı olasılıkla Bizanslıların kendi ülkelerine verdikleri "Romania" adından kaynaklanmaktadır. Osmanlılar da, Avrupa yakasında ele geçirdikleri bölgeler için Romania'dan türeyen *Rum-ili* (Rumeli) terimini kullanmışlardır.² Ayrıca, 19. yüzyılda bu bölge *Avrupa-i Osmani* ve *Rumeli-i Şahane* diye de adlandırılmıştır.³ Balkanlarda Osmanlı egemenliği yaklaşık 500 yıl kadar sürmüş ve İmparatorluğun sınırları 16. yüzyılda kuzeyde bugünkü Romanya ve Macaristan'ı kapsayan, kuzeybatıda Avusturya sınırlarına (Slovenya ve Batı Hırvatistan), batıda Adriyatik Denizi'ne dayanan geniş bir alana yayılmıştır. Tüm Balkanları içeren bu bölgede, sadece Macaristan toprakları üzerindeki Ragusa Cumhuriyeti'yle bazı dağlık bölgeler Osmanlı egemenliğinin dışında kalmıştır. Balkanlarda Osmanlı tarihinin birinci 250 yıllık dönemi, Orhan Bey'le başlayıp (1324-62) Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesine dek (1520), akınlar, fetihler ve

kolonizasyonlarla sürmüştür. Balkanlarda Osmanlıların *altın çağı* diye nitelenen 200 yıllık ikinci dönem ise, III. Selim'in tahta çıkmasına kadar uzanır (1789).⁴ Osmanlılar Balkanlara ilk akınlara başladıklarında (1352), Bizans İmparatorluğu Balkan yarımadasında Selanik, Attike, Eğriboz ve Mora'nın bir bölümünü içeren küçük bir alana sahipti. Mora'nın önemli bir kısmı Venedik'e aitti. Kuzeyde ise Bulgar Devleti, Tuna'ya dek uzanan bir bölgeyi içeriyordu. Balkan yarımadasının geri kalan kısmı Sırp larındı. Bu dönemde Balkanlar, küçük devletler ve derebeyliklerden oluşan bir mozaik gibiydi. Bu grupların kendi aralarındaki çekişmeler, Osmanlıların yörede hayli kısa bir sürede yayılmasını kolaylaştırmıştır. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ele geçirilen bölgelere özellikle savaşçı ve Türkmen grupları gönderilmiş, önceleri uç merkezleri olan ve ilerledikçe içte kalan bu yerleşmeler, zamanla önemli Osmanlı kentlerine dönüşmüştür.⁵ Balkanlarda Osmanlı egemenliği, Orhan Bey döneminde Süleyman Paşa'nın Trakya fetihleriyle başlamış (1354), 1361'de Edirne, 1363'te Filibe alınmıştır. Balkanlara verilen önem nedeniyle de, 1368'de Edirne başkent olmuştur. Makedonya akınlarının başlamasından sonra Kuzey Teselya toprakları ele geçirilmiş (1372-75) ve Bulgar Krallığı Osmanlı egemenliğine girmiştir. 1382 yılından itibaren Arnavutluk'a akınlar başlamıştır. Osmanlıların bu hızlı iler-

leyişini önlemek amacıyla hazırlanan ve Sırp lar, Bulgarlar, Bosna-Hersek liler, Arnavutlar ve Eflaklardan oluşan bir Haçlı ordusunun 1389 Kosova Meydan Savaşı'nda yenilmesiyle, Sırbistan da Osmanlı yönetimine bağlanmıştı. Osmanlıların ilerlemesini durdurmak için bu kez de Macar Kralı önderliğinde bir Haçlı ordusu toplanmış, ancak bu ordu da 1396'da Niğbolu Savaşı'nda bozguna uğratılmıştır. Bu tarihten sonra da Arnavutluk fetihleri sürdürülmüştür. Bu arada Yunanistan'da da Selanik (1430), Yanya (1431) gibi kentler ele geçirilmiş, Mora Despotluğu haraca bağlanmıştı (1446). İstanbul'un alınması Balkanlardaki fetihleri hızlandırmış, 1459'da Belgrad dışında tüm Sırbistan ele geçirilmiş, 1460'da Mora despotlukları, 1463'te Bosna Krallığı toprakları, 1479'da Arnavutluk'un bazı bölümleri Osmanlılara geçmiştir. 1521'de Belgrad'ın fethiyle de tüm Balkanlar İmparatorluğa katılmıştır. Ancak, 17. yüzyıl sonlarına dek süren bu parlak durum 1699 Karlofça Antlaşması'yla değişime uğramış ve Osmanlılar Balkanlarda toprak kaybetmeye başlamışlardır. Avusturya ve Venedik devletleriyle yapılan savaş Pasarofça Antlaşması'yla sonuçlanmış (1718), bu antlaşmayla Küçük Eflak, Banat, Temeşvar, Belgrad, Semendire, Bosna'nın kuzeyi Avusturya'ya, Dalmasya kıyıları Venedik'e bırakılmıştır. Buna karşılık Mora, Osmanlılara geçmiştir. Balkanların Osmanlıların

6 Yunanistan ve Sırbistan: 1830; Moldovya ve Eflak Prenslikleri: 1856; Bulgaristan: 1878.

7 H. İnalcık, a.g.e., s. 768.

8 Çoğu merkezî yönetime bağlı olarak tımar sistemini uygulayan sancakların yanında, bir de kendi içlerinde özerk, geleneksel yerel yöneticileriyle idare olunan, Babali'ye yıllık vergi vermekle ve savaş zamanı Osmanlı ordusuna askeri destekle yükümlü olan sancaklar da vardı. Bunlar *hükümet sancağı* diye adlandırılmaktaydı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda dört hükümet sancağı bulunmaktaydı: Boğdan, Eflak, Erdel ve Dubrovnik (Ragusa). H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 107.

elinden çıkmasına neden olan iki devlet Avusturya ve Rusya'dır. Bu iki devletin çekişmesinden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmekte olmasından yararlanan Balkan etnik grupları, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru bağımsızlıklarına kavuşmaya başlamışlardır.⁶ Osmanlılar Avrupa'daki politik etkinliklerini Berlin Antlaşması, 1913 Savaşı ve 1915'te Bulgarlarla yapılan anlaşma sonucu büyük ölçüde yitirmişlerdir.

YÖNETİM DÜZENİ

Osmanlıların Balkanlarda yerleşmeye başlaması, bu yörede yeni bir politik düzenin kurulmasına neden olmuştur. İlk Osmanlı akınlarıyla Balkanlardaki Bizans İmparatorluğu, Bulgar Çarlığı gibi merkezî güçler parçalanmış ve yerlerine derebeylikler oluşmuştur. Eskiden devlete ait olan arazinin sahibi durumuna geçen bu beylerin yönetiminde, köylünün işlediği topraklar üzerindeki durumu giderek kötüleşmekteydi. Bu nedenle de Osmanlı yayılması sırasında, özellikle kırsal kesimdeki kitlelerin desteğini sağlayamayan beyler daha kolay boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Osmanlılar derebeylikleri ortadan kaldırıyor ve bu yerel yöneticileri kendi kadrolarına katıyorlardı.⁷ Osmanlılara karşı derebeyleri, Latinlerden ve Macarlardan yardım istemekteydiler. Bu güçler ise, Ortodoks yerli halkı kendi mezheplerini kabul etmeye zorluyorlardı. Ayrıca bu bölgeye yerleşen İtalyan ve yerli tüccarlar arasında çıkar çatışmaları oluyordu. Buna karşılık Osmanlılar, tam karşıt bir siyasetle Ortodoks kilisesini tanımakta, koruyuculuğunu üstlenmekteydi. Bu bağlamda metropolitlere tımarlar veriyor, onları doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin bir görevlisi haline getiriyorlardı. Böylece Osmanlıların Balkanlara yerleşmeye başlaması, bu yörede yeni bir politik düzenin kurulmasına neden oldu. Ele geçirilen Balkan kentleri Osmanlı devlet sisteminin bir parçası oluyordu. Yeni düzen, bir yan-

dan kendi yeni kurumlarını getirirken, bir yandan da varolanların bir kısmını kullanmayı sürdürmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişile büyük ölçüde değişime uğrayan koşullar, mevcut kurumlara da yeni bir görünüm kazandırdı. Balkanlarda Osmanlı fetihlerinin ilk yıllarından itibaren, ele geçirilen yerlerin yönetiminden iki güç sorumlu tutulmuştur: Asker sınıfından gelen ve padişahın yetkilerini temsil eden bey; ulema sınıfından gelen, padişahın yasal gücünü temsil eden kadı. Bey, kadı'nın onayını almadan ceza verme yetkisine sahip değildi. Şeriat kararları ve uygulamalarında ise, kadı beyden tamamen bağımsızdı. Osmanlılar bu tür bir yetki ayrımını eyalet idaresinde önemli bir yönetim biçimi olarak kabul etmişlerdi. Fetihlerle gitgide genişleyen sınırlar, bir süre sonra bağımsız sancaklara ayrılmıştır. Sancak, bir askeri yönetici altındaki idari birimdi. Bu birimin yöneticisi *sancak beyiydi*.⁸ 1361'den sonra Osmanlıların Rumeli'deki topraklarının hızla genişlemesi, sancak beylerinin tümünü birleştiren, onlardan daha üst düzeyde bir yöneticinin varlığını gerektirmişti. I. Murat döneminde (1362-89) Lala Şahin Paşa, denizasırlı yerlere, yani Rumeli'ye bu görevle tayin edilmiştir. Böylece ilk kez Rumeli, bir beylerbeyi yönetiminde ayrı bir askeri-idari bölge olarak ortaya çıkmıştır. İlk merkezi Edirne'de olan bu geniş yönetim birimi, diğer Osmanlı beylerbeylikleri arasında yüzyıllar boyunca en

9 Kanuni döneminde, İbrahim Paşa'nın sadrazamlığından başlayarak, Rumeli Beylerbeyliği'ni bizzat başvezirlerin yönettikleri görülür. T. Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehri ve Kasabaları", *Belle-ten* XX, 1956, s. 248.

10 H. İnalcık, "Rumeli" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 9, İstanbul, 1964, s. 771.

11 H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 106.

12 Rumeli Beylerbeyliği; Sofya, Selanik, Üsküp, Ohri, Köstendil, Tırhala, Delvine, İskenderiye, Avlonya, Elbasan, Prizren, Dukagin, Alacahisar, Vulçetin, Yanya ve Semendire'den oluşan 16 sancak içermektedir. P. L. İnciciyan, H. D. Andreas-yan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3, 1973-74, s. 17.

13 Bosna Beylerbeyliği; Bosna, Hersek, İzvornik, Kilis'ten oluşan 4 sancak içermektedir. P. L. İnciciyan, H. D. Andreas-yan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4-5, 1975-76, s. 102.

14 1. İstanbul; 2. Gelibolu; 3. Edirne; 4. Niğbolu ve Zagora; 5. Vidin; 6. Sofya; 7. Sırbıya (Laz ili); 8. Sırbıya (Despot ili); 9. Vardar; 10. Üsküp; 11. Arnavut ili (İskender Bey'in); 12. Arnavut ili (Araniti'nin); 13. Bosna (Kral'in); 14. Bosna (Stefan'in); 15. Arta, Zituni ve Atina; 16. Mora; 17. Manastır. H. İnalcık, "Rumeli" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 9, İstanbul, 1964, s. 771.

15 1. Kilis; 2. Gelibolu; 3. Vidin; 4. Niğbolu; 5. Ağrıboz; 6. Selanik; 7. Serez; 8. Samma (?); 9. Argiri Kasrı (Ergiri); 10. Mora; 11. Köstendil; 12. Prizren-Ohri; 13. Vulçetin; 14. Çirmen; 15. Bosna; 16. İşkodra; 17. Azigan (?); 18. Kruçevac (Alacahisar); 19. Ver-Bosna; 20. Semendire (Smederovo); 21. İzvornik. Aynı eser.

16 Bunlardan Çingene, Müsellem ve Voynuk sancakları belirli bir yere ait sancaklar değildi. Dağınık olan bu grupların her biri bir sancak beyi yönetimine verilmişti. Aynı eser, s. 772.

17 Aynı eser.

18 *Koçi Bey Risalesi*, nşr. A. K. Aksüt, İstanbul, 1939 ve F. R. Unat, *Kemankuş Kara Mustafa Paşa Layihası*, Ta-

Beylerbeylikler	Merkezler	Fetih Tarihleri	Beylerbeyliklerin Kuruluş Tarihleri
Rumeli ¹²	Edirne, daha sonra Sofya ve Manastır	1361-85	1362
Bosna ¹³	Saraybosna	1463	1580
Budin	Buda	1526-41	1541
Temeşvar	Temeşvar	1552	1552

Tablo I. *Balkanlarda Beylerbeylikleri*¹¹

önemli yeri tutmuştur. Eyalet, bir yönetim birimi olarak 1590'lardan sonra ortaya çıkmış ve eyaletlerin büyüklükleri de bu dönemde sınırlandırılmıştır. Kanuni döneminin sonuna dek Macaristan'daki eyaletler hariç, Balkanlar tek bir beylerbeyliği olarak yönetilmiş, yeni fethedilen yerlerde, idari ve stratejik önemlerine göre *liva* ya da *sancak* oluşturulmuştur.⁹ 1393'te merkezi Kütahya'da olan ve tüm Batı Anadolu'yu içeren ikinci bir beylerbeyliği, onu izleyen, merkezi Amasya'da olan bir üçüncüsü kurulmasına rağmen, yukarıda da belirtildiği gibi Rumeli Beylerbeyliği özel yerini her zaman için korumuştur.

14. ve 15. yüzyıllarda Rumeli Beylerbeyi genellikle merkezde bulunur, *Paşa* unvanıyla divan toplantılarına katılırdı.¹⁰ Doğrudan doğruya beylerbeyinin yönetiminde bulunan sancağa da *Paşa Sancağı* adı verilirdi.

15. yüzyılda Balkanlarda gerçekleştirilen tüm fetihlerin, Tuna'nın ötesindeki Kili ve Akkerman da dahil olmak üzere (1484), Rumeli Beylerbeyliği'ne eklendiği görülür. 1541'de Budin'in ve 1580'de Bosna'nın beylerbeylik haline getirilmesiyle, Balkanlardaki beylerbey-

lerinin sayısı artmıştır (Tablo I). Doğrudan Osmanlı yönetimine bağlı sancaklarda, fethedilen yerler arasında bir sınır bölgesi ya da yarı bağımlı bir devlet vardı. Buradaki yöneticiler İmparatorluğa karşı daha bağımsızdılar. Bu yarı bağımlı devletlere Osmanlılar bazen iç işlerinde özerklik tanımakta, onları yalnız yıllık vergi ve akınlar için yardımcı kuvvet sağlama yükümlülüklerinden sorumlu tutmaktaydılar. Bazı bölgelerin Osmanlı Devleti'nce uç beyliği ya da yarı bağımlı prenslik olarak tutulması, özellikle tercih ediliyordu.

15. ve 16. yüzyıllarda, ele geçirilen yeni alanlar doğrudan doğruya sancak beylerinin yönetimine bırakılmıştır. 1475'de Rumeli'de 17 sancakbeyinden söz edilmektedir.¹⁴ 16. yüzyıla ait olan bir belgede ise, Rumeli'de yirminin üstünde sancak olduğu görülmektedir.¹⁵

Bir belgeye göre Osmanlıların Balkanlarda en etkin oldukları 16. yüzyılın ilk yarısında Rumeli 33 sancak altında toplanmıştı: 1. Paşa; 2. Bosna; 3. Mora; 4. Semendire; 5. Vidin; 6. Hersek; 7. Silistre; 8. Ohri; 9. Avlonya; 10. İskenderiye (İşkodra); 11. Yanya (Yanina); 12. Gelibolu;

13. Köstendil; 14. Niğbolu; 15. Sofya; 16. İnebahtı; 17. Tırhala; 18. Alaca-Hisar; 19. Vulçetin; 20. Kefe; 21. Prizren; 22. Karli; 23. Ağrıboz; 24. Çirmen; 25. Vize; 26. İzvornik; 27. Florina; 28. İl-Basan; 29. Çingene; 30. Midilli; 31. Karadağ; 32. Müsellem-ı Kırkkilise; 33. Voynuk.¹⁶ Listenin başında yer alan Paşa Sancağı bu dönemde, Üsküp, Pirlepe, Manastır, Kastorya (Kesriye) kentlerini içermekte ve Rumeli'de geniş bir alana yayılmaktaydı. Daha sonra bu kentler de sancak beyi merkezleri olmuştur.¹⁷ 1640 yıllarına doğru düzenlenen bir listede Rumeli eyaletindeki sancaklar, Köstendil, Mora, İskenderiye, Tırhala, Yanya, Ohri, Dukagin, Silistre, Niğbolu, Vidin, Avlonya, Elbasan, Delvine, Üsküp, Selanik, Vize, Kırkkilise, Çirmen, Alacahisar, Prizren, Vulçetin, Bender, Akkerman'dan oluşmaktadır.¹⁸ 17. yüzyılın ortalarında Kâtip Çelebi, Rumeli Beylerbeyliği'ni üç kola ayırmakta, sağ kolda Vize, Kırkkilise, Silistre, Niğbolu, Vidin sancaklarını, orta kolda Çirmen ve Sofya sancaklarını, sol kolda ise Gelibolu, Selanik ve Köstendil sancaklarını göstermektedir.¹⁹ 18. yüzyılda Mora, Rumeli'den

rih
462'
s. 77
olan
der v
Vize,
rada
göste

19 J
und
nakle

20 İ
ve L
mele
ri sa
(Dura
İçeren
sancak
Köprü
İçeren
sancak
Pazar
makt
a.g.e.

21 A

22 A

23 1.
me-i
ye'de
773.

24 H
Decl
the R
kans,
338.

25 Ay

rih Vesikalari, nr. 6, s. 462'den nakleden aynı eser, s. 772. Özi eyaletine dahil olan Silistre, Niğbolu, Bender ve Akkerman, Kırkkilise, Vize, Çirmen sancakları burada Rumeli eyaleti içinde gösterilmektedir. Aynı eser.

19 J. von Hammer, *Rumeli und Bosna*, Wien, 1812'den nakleden aynı eser.

20 İşkodra sancağı İşkodra ve Leş (Alessio) gibi yerleşmeleri içeren 7 kazadan; Ohri sancağı Ohri, Tiran, Dıraç (Durazzo) gibi yerleşmeleri içeren 8 kazadan, Manastır sancağı Manastır, Pirlpe, Köprülü gibi yerleşmeleri içeren 11 kazadan, Kesriye sancağı ise Kesriye, Cuma Pazarı gibi 8 kazadan oluşmaktaydı. A. Viquesnel, a.g.e., s. 114-115.

21 Aynı eser, s. 108.

22 Aynı eser, s. 109.

23 1312/1894 tarihli *Salname-i Devlet-Aliye-i Osmaniye*'den nakleden aynı eser, s. 773.

24 H. İnalcık, "The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya", *Aspects of Balkans*, the Hauge, 1972, s. 338.

25 Aynı eser.

ayrı bir eyalet haline getirilmiştir. 19. yüzyılda ise, Rumeli'de yönetsel bölünüş değişikliklere uğrayarak küçük eyaletler oluşturulmuştur. 1846 tarihine ait ilk devlet salnamesinde görüldüğü gibi, Üsküp, Bosna, Yanya, Selanik eyaletleri kurulmuş, asıl Rumeli eyaleti de İşkodra, Ohri ve Kesriye sancaklarından ibaret kalmıştır. 1846 yılındaki sancaklara Manastır da eklenmiştir.²⁰ 1849 salnamesine göre Rumeli 13 eyalet, 37 sancak ve 309 kazadan oluşmaktaydı.²¹ 1855'teki yönetsel ayırimda ise eyalet sayısı aynı kalırken, sancaklar 42'ye, kazalar 344'e çıkmıştır.²² Bu artışlar kentli nüfusun çoğalmasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun kentli nüfus oranı %9 iken, 19. yüzyılda bu oran %25'e yükselmiştir. Bu artıştaki önemli pay Balkanlara aittir. 1855'te Rumeli eyaletinin 4 livası ve 34 kazası vardır. Tanzimat'ın ardından beylerbeylik örgütünün kaldırılmasından sonra, 1864'ten başlayarak vilayetlere gönderilen yöneticilere *vali* adının verildiği görülür. Bu yılda uygulanan ilk vilayetler düzeninde Rumeli, Manastır merkez olmak üzere Kesriye, Ohri ve İşkodra livalıklarını içerir. Yine 1864'te Rusçuk, Tulça, Vidin, Sofya, Tırnova, Niş ve Varna livalarından oluşan Tuna Vilayeti kurulur ve bunu Bosna, İşkodra, Yanya, Selanik, Manastır, Serez, Drama ve Üsküp livalarını içeren Selanik ve Edirne

vilayetleri izler.

19. yüzyılın sonunda Bulgaristan'ın ayrılmasıyla Rumeli Edirne, Selanik, Kosova, Yanya, İşkodra, Manastır vilayetlerine bölünmüştür.²³

EKONOMİK YAPI

Kırsal kesim açısından Bizans egemenliğinin son döneminin ve Balkanlardaki diğer feodal yönetimlerin koşulları, Osmanlıların gelmesiyle oluşan ortamdaki daha elverişli değildi. Osmanlı fetihlerinden önce manastırların ya da beylerin hükmü altındaki topraklarda yaşayan halkın ekonomik durumu hayli sıkıntı vericiydi. *Paroikos* adıyla anılan bu köylülerin,²⁴ beylerine karşı bazı ağır yükümlülükleri vardı. Osmanlı yönetimi fetihten sonra bu düzeni kaldırmış, yerine *çift resmi* adıyla anılan 22 akçelik bir vergi koymuştur. Bu vergi politikası Osmanlı yönetim sistemine büyük kolaylık getirmiştir.²⁵ Bu sisteme göre, gelirini garantilemek için Osmanlı Devleti sipahiye reaya üzerinde bir dizi hak sağlıyordu. Reaya, Müslüman olsun olmasın İmparatorluğun vergi ödeyici kesimiydi ve bu durumuyla askeri sınıftan ayrılıyordu. Kentli halktan ve göçebelerden farklı olarak da, devletin tarımla uğraşan grubunu oluşturuyordu. Kasabada yaşayan, askeri görevlerini yerine getiren, tarımsal üretime katılmayan sipahiye verilen tımar, hem araziye, hem de köylüyü kapsamaktaydı. 15. yüzyılda reaya tarım işlerinin esas ögesi olduğundan ve reayası kaçan sipahi gelirini kaybettiğinden, yasa, reayanın yerleşmesini terkederek başka bir yere gitmesini engellemekteydi. Eğer köylü kente gelerek bir zanaat kolunda çalışmak isterse, sipahiye tazminatını *çift bozan akçesi* adı altında

26 Ünlü kentsel merkezler Belgrad, Saraybosna, Üsküp ve bir dereceye kadar da Manastır, Yeni Pazar, Banya Luka idi. Buralarda geleneksel zanaatların yanında ticaret giderek büyük önem kazanıyordu. F. W. Carter, "Urban Development in the Western Balkans, 1200-1800", *An Historical Geography of the Balkans*, s. 181.

27 Aynı eser.

28 N. Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Washington, 1983, s. 93.

29 Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) yerel ticari sermayenin oynadığı rolde büyük itici güç görevi üstlenir ve özellikle Yunanlılarla Bulgarlar arasında yeni doğan yerel bir burjuvaziye gelişme olanağı sağlar. N. Todorov, *La Ville Balkanique sous les Ottomans (XV-XIXe ss.)*, Londra, 1977, s. 51.

30 Tımar-sipahi sistemi özellikle Bosna'da 1851'e dek sürmüştür. A. S. Alicic, "Contribution to the Study of the Condition of the Country and the Town in Bosnia in the 19th Century", *Jugoslavenski Istorijski Casopis*, 1974/1-2, s. 90.

31 Aynı eser, s. 91.

ödemekle yükümlüydü. Ancak bu durumda sipahi, reayayı geri dönmeye zorlayamazdı. 16. yüzyılda bu koşullar değişmeye başlar. İmparatorluğun nüfusu hızla çoğalmakta ve tarım alanları da büyümektedir. Toprağın değeri ve topraktan elde edilen gelirler artmaktadır. Bu dönemdeki kentleşme eğilimi, birçok kentte ticaretin ve el sanatlarının gelişmesine neden olmuştur.²⁶ Topraklarını terkeden köylüye uygulanan yasalar daha hafiflemekte ve bu durum, köy ve kasabalarından kentlere doğru akınlara yol açmaktadır. Bu dönemde tarım alanları çağın teknolojisinin izin verdiği sınırlara ulaşmış gibidir. Devlet, sipahiyi yeni güçlerle donatarak, onu yerleşmesindeki düzenden de sorumlu tutar.²⁷ Her sancağın kanunnamesi köylünün yükümlü olduğu vergi ve işlerin listesini belirlediğinden, sipahi bunlardan başkasını zorla talep edememektedir. Yasalara uygun davranmadığı takdirde tımarını kaybeder. Bu durumda reaya, Orta Avrupa serfinden daha iyi koşullarda, merkezî bir devletin ve onun bağımsız yasal düzeninin koruması altındadır. Ancak yine de sipahiler, ayrıcalıklarını kötüye kullanmaya başlarlar. Reaya, sipahilerin kendilerinden yasal olmayan yollarla para almalarından yakınmaktadır. Osmanlı döneminde toprağını terkeden reayayla, kadı sicillerine işlenmemiş olanlar ve göçebeler aynı sınıfa dahildiler. Toprağı olmayan bu gruplar, tımar topraklarındaki mevsimsel tarım işlerinde

çalışmakta, sipahiler onlardan vergilerini almaktaydı. Ancak üç yıl boyunca sürekli olarak aynı yerde kaldıkları takdirde, o sipahinin reayası olma-taydılar. Devlet bu topraksızları yerleşmeye zor-luyordu. Aslında devletin gelir kaynağı yalnız tarım değildi. Özellikle zanaat üretimi çok önemli yer tutmaktaydı. Balkan kentinin sosyo-ekonomik analizi, çeşitli meslek dağılımlarının varlığını ortaya koymaktadır. Örneğin bir kayda göre Selanik'te 16. yüzyılın ikinci yarısında 1702 Müslüman aile reisinden 265'inin zanaatkâr, 80'inin tüccar, 39'unun din adamı ve eğitici, 26'sının çeşitli devlet görevlisi ve 3'ünün de çiftçi olduğu görülür. Geri kalan halkın işleri belirtilmemiştir.²⁸ 16. yüzyılın sonlarından itibaren, Balkanlarda geleneksel ekonomik kurum ve uygulamaların değişime uğradığı ve gitgide büyüyen dinamik bir kapitalist ekonomiye dönüştüğü görülür. Osmanlı egemenliği altındaki halklar içinde özellikle Yunanlı, Musevi, Ermeni, Bulgar ve Sırp'ların oluşturduğu yeni gruplarda hızla artan sermaye birikimi, toplum içindeki eşitsizliği belirginleştiren bir tabakalaşmaya neden olur. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ve dışında, çeşitli ürünlerin el değiştirdiği merkezler olan bir dizi pazar yeri önem kazanmaya başlar. Balkan yarımadası ve Akdeniz'in doğu kıyıları boyunca, Avrupa ölçeğinde bir deniz ticareti ve kervanların Orta Avrupa ülkelerine gidip gelmeye

başladığı bir kara ticareti gelişir. Bu olgular özellikle, barış dönemlerinin daha uzun sürdüğü ve askerî hareketlerin daha çok Balkan yarımadasının merkezî bölgelerinden uzaktaki alanlarda gerçekleştiği 18. yüzyılda yoğunlaşır. Bu dönemde, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'yla ticarete önemli yer tutarlar. Bunlara ayrıca Dubrovnik ile Venedik de eklenir. Bu değişimler, yerel ticari sermayenin oynadığı role yenilikler getirir. Bu sermaye Avrupa ölçeğinde doğrudan ticarete kayar.²⁹ 1839'da kaldırılan geleneksel tımar sisteminin³⁰ yerine çiftlik sistemi getirilmiştir. Çiftlik yerleşmeleri, tarımsal açıdan verimli olan Maritsa vadisi ve Bosna'nın bazı bölümleri gibi alanlarda etkiliydi. Çiftlikler bir anlamda sipahilerin özel mülkleri idi. Çiftlik sahibi, duruma göre serflerinin gelirlerinden üçte birini ya da yarısını alabilmekteydi. Ayrıca çiftlik, tımara özgü askerî zorunluluklardan da muaftı. Çiftlik sistemi, Müslüman ya da Hristiyan tüm halkı içermekteydi. Genellikle yerleşmenin ileri gelenleri çiftlik sahibi olma-taydı. Çiftliklerin yasallaştırılmasına 1843'lerde başlanmış ve bu uygulama 1859'da Bosna'da çiftlik yasasıyla sonuçlandırılmıştır.³¹ Çiftlik sistemi, beraberinde getirdiği köklü sosyal ve politik değişimlerle, merkezî Osmanlı yönetimiyle eyaletler arasındaki güç dengesinde yeni durumlar yaratmıştır. Örneğin bu dönemde Ayan adıyla bilinen yerel liderlerin politik önemlerinin güçlen-

32 C. v. tabilish National Washington

33 M. pement la Par Balkan Siècles rès Inter du Sü II, Atin

34 Anc ret ve manları Üsküp kentleri mişti.

35 N. 496.

36 M. S. loppement les dans aux XIVe Balkanica s. 91.

37 Frey bu tür bir Yunanistan ve Ortaçağ zanaatkarlarının gelişimi de bağlı olarak rayo sürdü İslam emi miş İtaliye tadrilac. Esmali la Vie U des XVIIe Studio Al 49. Geçer paratoru İstanbul'da systematiz zanaatkâr nün varlığı (Aynı eser, del'de de, H ren özellik rinin etkisi güleşme d zamlar bu Ortçağ vı lılar bu top madan gı run kesim dirler. (Aynı aragimac lerin Sü hinden sa Araplar ve Osmanlı Anadolu ve hinden son sistem ile maktadırlı loncalara dolayısıyla munda ka ri sürek N kan City hington, K

32 C. ve B. Jelavish, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Washington, 1977, s. 13.

33 M. Sokolovski, "Développement de Quelques Villes de la Partie Méridionale des Balkans aux XVe et XVIe Siècles", *Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen*, cilt II, Atina, 1972, s. 515.

34 Ancak 15. yüzyılda ticaret ve zanaatkarlık Müslümanların elindeydi. Özellikle Üsküp, Manastır gibi bazı kentlerde bu alan çok gelişmişti.

35 N. Todorov, a.g.e., s. 496.

36 M. Sokolovski, "Le Développement de Quelques Villes dans le Sud des Balkans aux XVe et XVIe Siècles", *Balkanica I*, Belgrad, 1970, s. 91.

37 Özellikle araştırmacılar, bu tür bir kuruluşun Antik Yunan'dan beri var olduğunu ve Ortaçağ boyunca da Bizans İmparatorluğu'nun son günlerine dek bazı koşullara bağlı olarak değişimlere uğrayıp sürdüğünü ve nihayet İslam esnafıyla da en gelişmiş halini aldığını yazmaktadırlar. Z. Shkodra, "Les Esnafs ou Corporation dans la Vie Urbaine Balkanique des XVIIe-XVIIIe Siècles", *Studia Albanica*, 1975/2, s. 49. Gerçekten de Bizans İmparatoru Leon döneminde İstanbul'da *sylogoi* ya da *systemata* adıyla anılan bu zanaatkar ve tüccar örgütünün varlığı bilinmektedir. (Aynı eser, s. 50.) Ayrıca Erdel'de de, 14. yüzyıldan itibaren özellikle Alman loncalarının etkisiyle benzer bir örgütlenme olduğu görülür. Yazarlar buna bağlı olarak bu Ortaçağ kurumunun Osmanlılar bu topraklara ayak basmadan çok önce varolduğunun kesinliğini belirtmektedirler. (Aynı eser, s. 51.) Bazı araştırmacılar da, bu örgütlerin Suriye ve Mısır'ın fethinden sonra Bizanslılarca Araplardan alınan, Selçuk ve Osmanlılar tarafından da Anadolu ve İstanbul'un fethinden sonra sürdürülen bir sistem olduğunu vurgulamaktadırlar. Bir başka grup, loncaların Arap ve Selçuk, dolayısıyla da İslam toplumundan kaynaklandığını ileri sürer. N. Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Washington, 1983, s. 110.

mesi dikkate değerdir. 18. yüzyıldaki savaşlarla merkezi otoritenin zayıflaması, ayanların kırsal alandaki bağımsızlıklarını ve etkinliklerini artırmıştır. Değişen ekonomik koşullar yalnız ayanların değil, Hristiyan tüccarların da kazançlı çıkmasına neden olmuştur. 18. yüzyılda İmparatorluğun taşımacılık ticareti, geniş ölçüde Ortodoks Hristiyanların elindeydi. Avrupa'yla ticaret, hem Hristiyan tüccarları, hem de Müslüman ayanları eşit ölçüde memnun ediyordu. Her iki grup da, Osmanlı devletinin içinde yer alacak serbest ve açık bir ticaret sistemi istemekte, bu nedenle de İmparatorluğun yönetsel düzen ve denetimine tepki göstermekteydi.³² Avrupa'da gitgide artan kentsel özgürlük ve güç, gereğinde ekonomide de değişimlere olanak verirken, Osmanlı yönetimindeki kentlerin benzer ayrıcalıklarla paralellikler gösterdiği söylenemez. Osmanlı kentlerinin durumları ve iç örgütlenmeleri çok kesin biçimde belirlendiğinden, yöneticilerin yeniliğe karşı tutumları ellerindeki yetkilerle desteklenmekteydi. Bunun sonucu olarak, 18. yüzyılın sonunda Batı Avrupa ekonomisi modernleşirken, Osmanlı ekonomisi böyle bir dönüşüme olanak verecek bir yönetim anlayışından yoksundu. Ancak yine de, küçük esnaflık ve zanaat üretimi sürerken, bir taraftan da yeni girişimciler imalathaneler kurmuş, özellikle de dokuma ürünlerini fuarlarda ve uzak çarşılarda pazarlamışlardır. Bu gruplar, 19. yüzyılın ilk

yarısında en büyük gelişme ve ilerlemeyi göstermişlerdir. Ancak, Balkanlarda kapitalist ilişkilerin doğuş ve gelişiminin, hem yavaş hem de güç bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Bu dönemde yaşamın her yönündeki esneklikten uzak tutum, İmparatorluğu 16. yüzyıldaki önemli yerinden, 18. yüzyıl sonunda gerilemiş bir duruma düşürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısında en önemli yeri zanaatkarın aldığı söylenebilir. Tahrir defterlerindeki verilerden bu üretim dalının başlangıçta genellikle Müslümanlara özgü olduğu, ilk dönemlerde bu kesimde çok az Hristiyan bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda biraz farklı bir durum gösteren kent, Kastoria (Kesriye)'dir. Hristiyanlar arasındaki zanaatkar sayısı, özellikle 1620'lerden itibaren artmaya başlamış ve bu artış sürmüştür.³³ Kentsel ekonomiyi düzenleyen ve denetleyen esnaf örgütünün eğitimi, faaliyetlerine bağlı hakları ve sınırlamaları yasal olarak Osmanlılar tarafından belirlenmişti. Devletin dengeleyici düzenlemesi sayesinde zanaatkarlar arasındaki sosyal farklılıkların çok büyük olmadığı kabul edilebilir. Osmanlılar, egemenlikleri altındaki toplumlarda zanaat üretiminin gelişimi için uygun koşullar yaratıyorlardı.³⁴ Gitgide devlet, Osmanlı tebası olmayan zanaatkarlara da kentlerin ekonomik ve sosyal yaşamındaki etkinliklerini arttıran olanaklar sağlamıştı.³⁵ Yukarıda

değinildiği gibi, 17. yüzyılın başlarından itibaren Hristiyan zanaatkarların sayısı artmaya başlamıştır. Bu tarihlerde kentlerdeki her 3-4 Hristiyan aile reisinden birisi mutlaka bir meslek sahibiydi. Zanaatkarlık artık bir Müslüman ayrıcalığı olmaktan çıkmıştı.³⁶ Balkan yarımadasındaki kentlerin büyük bir kısmında, zanaat örgütleri ekonomide önemli bir güç oluşturuyorlardı. 16. yüzyılda 50'yi aşkın zanaat ve küçük ticaret türü vardı. En yoğunlukta olanlar, dericiler, kunduracılar, terzi-ler, kuyumcular, nalbantlar, saraçlar, kumaş ve deri boyacıları, kılıç yapımcıları, çömlekçiler, kasaplar, baharatçılar, mumcular, boza ve helva yapımcıları, berber-ler, fırıncılar, marangozlar, taşçı ustaları, dülgerler, çizmeciler, şapkacılar, demircilerdi. Esnafın hemen hemen tüm Balkanlarda sosyal ve ekonomik örgütler olarak yayılmışlardı. Çok sayıda zanaat ve meslek, bir işkoluna bağlı aynı dindeki kişileri biraraya toplamaktaydı. Ancak bu aynı dinden olma zorunluluğu, ekonomik sorunların daha ağır basmasıyla gittikçe dikkate alınmaz olmuştur. Esnaf derneklerinin kökeni konusunda çeşitli tartışmalar yapılmıştır.³⁷ Tüm egemenliği sürecince Osmanlı İmparatorluğu bu kurumları, büyük yararlarını gözönüne alarak daima desteklemiş ve korumuştur. 17. ve 18. yüzyıllar bu derneklerin doruk noktasını oluşturmuş, buna karşılık 19. yüzyıl tam bir düşüş dönemi olmuştur. Balkanlarda kentsel ekono-

38 İlk yıllarda ahiler Osmanlı devlet ve halkı üzerinde önemli rol oynamışlar, ancak merkezîyetçiliğin gelişimiyle, devlet onları gittikçe artan bir baskıyla denetimi altına almıştır. Kentlerde ahlîk sadece lonca örgütü haline dönüşmüş, fütuvvanın ahlaki düzeni zanaat loncalarıyla birlikte yürütülmüştür. Arap topraklarında loncanın esas yürütücüsü durumundaki şeyh, Anadolu'da olduğu gibi Rumeli'de de sadece manevi bir lider olarak kalmıştır. H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 152.

39 Z. Shkodra, a.g.e., s. 56.

40 Aynı eser, s. 61. Osmanlı egemenliğindeki Balkanların en eski esnaf örgütü Elbasan tabakçıları, Müslüman loncalarının en tipik olanlarındandır. Tüzüklerinde, birliğin ekonomik, örgütsel ve ahlaki-dinsel yönlerden düzen ve biçimlerini veren bir program yer alır. Bu tüzüğün ahlaki-dinsel temeli Ahi dervişlerinin fütüvvetnamesinden kaynaklanmaktadır. Ahi dervişlerinin babası Ahi Evran Veli aynı zamanda tabakçı loncasının da başıdır. Aynı eser, s. 63.

41 A. E. Vacolopoulos, "Traits Communs du Développement Economique et Social des Peuples Balkaniques et du Sud-Est Européen à l'Epoque Ottomane", *Balkan Studies*, 1975, s. 173.

42 Aynı eser.

43 N. Todorov, a.g.e., s. 463.

44 H. İnalcık, a.g.e., s. 155-156.

45 Aynı eser, s. 135.

46 Örneğin Bulgaristan'da Eski Cuma, Sliven Karnobat, Pazargic fuarları gibi. S. Dimitrov, "Formation de la Nation Bourgeoise Bulgare", *Etudes Balkaniques*, 1981/2, s. 46. Bunlar arasında, Pazargic Fuarı'nın çok sayıda zanaatkâr, dükkân sahibi ve tüccar çektiği bilinir. N. Todorov, a.g.e., s. 462.

minin temeli, pazar için üretimdi. Bu durum özellikle Sofya, Üsküp, Belgrad, Saraybosna, Elbasan gibi zanaat ve ticaret kentlerinde yaygındı. Buralarda sosyal sınıflar arasında, kadı sicillerinde *yigitbaşı*, *kethüda* gibi adlarla anılan zanaat ve ticaret sınıfları oluşmaktaydı.³⁸ Esnaf örgütleri, ilk yıllarda epeyce etkili bir sistem olarak kentlerin ekonomik ve sosyal yaşamında sıkı bir denetim sağlamaktaydılar. Bunlar *rufet* ya da *esnaf* adıyla Bosna-Hersek, Arnavutluk, Bulgaristan, Dobruca, Trakya ve Makedonya'nın bir bölümünde yaygındılar.³⁹ 17. ve 18. yüzyıllarda Balkanların tüm kent merkezlerine yayılan esnaf örgütleri, bölgenin en etkili kurumunu oluşturmaktaydı. Bugüne dek yapılan yapılan araştırmalara göre en eski esnaf örgütü, 1657'de Elbasan'daki tabakçılara aittir. Ayrıca yine Elbasan'ın kuyumcu (1662-1900) ve kürkçü (1669-1884) dernekleri de 17. yüzyıla tarihlenir.⁴⁰ Çıraklık, kalfalık aşamalarından geçerek ustalık düzeyine gelen her üye esnaf loncasına dahil olabiliyordu. Zanaat üretiminin tekniği ancak bu uzun sürede öğrenilip geliştirilebiliyordu. Balkan loncaları sadece zanaatkâr ve tüccar birlikleri değil, aynı zamanda devletin kurumsal yapısında önemli kuruluşlardı. Bunlar üretimin düzenlenmesi, ürünlerin satışı, fiyatlar, rekabet gibi çalışmalarla uğraşmaktaydılar. 17. ve 18. yüzyıllarda bu örgütler, devletin ve feodal toplum düzeninin zorunlu kıldığı sosyal görevlerin gerçekleşmesi alanında

önemli bir rol oynamışlardır. 18. yüzyıl, loncaların yaygınlık ve gelişmişliklerinin en etkin olduğu dönemdir. Esnaf ve zanaatkârların içgöçlerle daha elverişli yaşam koşulları bularak çalıştıkları yerler arasında Eflak, Boğdan ve Erdel sayılabilir. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında bu ülkeler için el sanatları önem taşımaktaydı. Örneğin Tırhalı Yunanlılar, Gabrovolu Bulgarlar buralarda kuyumculuk yapmaktaydılar. Aynı şekilde Bükreş'te, Krakov'da, Yunanlı, Bulgar, Sırp taş ustaları, dülgerler, kunduracılar, kürkçüler çalışmaktaydı.⁴¹ Zanaatkârlar aynı zamanda, mallarını ya çalıştıkları atölyede, ya da başka bir dükkân-da satan tüccarlara da dönüşüyordu. 18. yüzyılda Bulgarların yanı sıra Yunanlı zanaatkârlar da çok sayıdaydı. Bunlar genellikle Kuzey Yunanistan'daki Serez, Yanya gibi kentlerden gelerek, özellikle Romanya'da birçok yerleşmeye dağılmış ve örgütlenmişlerdi. Bunlar arasında Sibiu, Alba Julia, Braşov sayılabilir.⁴² Zanaatkârların kazançlarıyla ilgili araştırmalar, az sayıda zanaatkârın yüksek gelir seviyesinde yer aldığını ortaya koymaktadır.⁴³ 19. yüzyılda Avrupa ürünlerinin ithali, lonca faaliyetlerinin alanını sınırlamış ve 1840'lardan sonra Avrupa sanayi kapitalizmi karşısında loncalar ekonomik olarak iflas etmişlerdir.⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıldan başlayarak tüccar sayısında gittikçe artan bir gelişme görülür. Yunanlılar, Museviler ve Türkler İtalyan pazarlarına ipek, baharat ve

şeker gibi mallar taşırlar.⁴⁵ Uluslararası ticaret yolunun üzerindeki Üsküp, Mostar gibi kentler hızla büyür. Osmanlı İmparatorluğu'na vergiyle bağlı Dalmaçya'nın ünlü ticaret kenti Ragusa'dan (Dubrovnik) koloniler halinde Sofya, Belgrad, Saraybosna gibi önemli Balkan kentlerine gelerek yerleşen tüccarlar, buralarda etkili olurlar. Ticari faaliyetlerin gelişimi bazı yerleşmelerde düzenlenen geçici fuarların önemini de artırır.⁴⁶ 18. yüzyıldan itibaren tüccarların güçleri gitgide artmış, devlet de bu grubun girişimlerini desteklemiştir. Özellikle kıymetli taşlar, pahalı dokumalar, baharat, boya ve kokular gibi lüks mallar denizasıra ticaretin önemli ürünleriydi. Bu mallarla ilgilenen ve işlerini bedestenlerde sürdüren büyük tüccarlar epeyce etkili bir grup oluşturmaktaydı.

47 15. Osmanlı cendeliğinde kat me iakapla isimleri köyleri Orhonlu torluğu ni", Tuz malari

48 H. maddesi si, cilt 770.

49 C. Or

50 M. A. Asırlarda Tarafında Türkiyat 53, s. 30.

51 Aynı e

52 C. Or

53 Aynı e

54 Aynı e

55 M. A.

56 H. İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu", *Congrés Etudes Balkaniques*, 1961, s. 194.

57 A. Z. man-Türk Albania of the Empire Changes", *Annals of the Faculty of Letters of the University of Ankara*, 1961, s. 84/2.

58 F. W. C. velopment kans", *Annals of the Faculty of Letters of the University of Ankara*, 1961, s. 84/2.

SOSYAL VE ETNİK YAPI

Balkanlardaki ilk dönemlerinde Osmanlılar, ele geçirilen bölgelerin Türkleştirilmesinde, göçebe aşiretlerini iskân politikasının bir ögesi olarak kullanmışlardır. Bu yaklaşımda, aşiretlerin yerleşik halka oranla daha örgütlü ve disiplinli hareket edebilmelerinin büyük önemi vardı.⁴⁷ 15. yüzyıla ait tahrir defterlerindeki köy adlarından Osmanlıların Rumeli'nin iskânında kullandıkları gruplar hakkında bilgi edinilebilir. Bunların 1. Kayı, Salurlu, Türkmen, Akça-Koyunlu gibi göçebe yörük gruplarından; 2. Saruhanlı, Menteşeli, Simavlı, Hamitli, Efluganlı gibi, Anadolu'da bir yer adıyla ilişkili yerleşik veya göçebe gruplarından; 3. Davud begli, Turahanlı gibi ünlü askerî önderlerin isimlerinden; 4. Doğanlı, Çavuş, Damgacı, Müderris, Kadı, Sekban gibi Osmanlı asker ve bürokrat unvanlarından; 5. bir zaviye veya vakıf adından; 6. Kayacık, Ada, Hisarlı, Yarıcılar, Çömlekçi, Eskice-Pazar gibi Türkçe terimlerden kaynaklanan adlar taşıdıkları görülür. Ayrıca özellikle zaviyeler, Türk köylerinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır.⁴⁸ Anadolu'dan iskân için Rumeli'ye göçebe grupları gönderen yerlerden biri Saruhan'dır (I. Murad dönemi/1362-89). Saruhan'dan giden bazı aşiretler 1387'de Serez dolaylarına yerleştirilmiş, ayrıca yine 14. yüzyılda Tatarların Balkanlara geçmesiyle yarımadada Türk kökenli etnik öge ağırlık kazanmıştır.⁴⁹ Bu gruplara

önce uç beylikleri olarak geniş yetkiler verildiği bilinmektedir. Örneğin I. Murat, Gümölcine, Serez, Manastır yöresini Gazi Evrenos Bey'e, Filibe yöresini Lala Şahin Paşa'ya; Yıldırım Beyazıt ise, Plevne ve Niğbolu yöresini Mihailoğullarına vermiştir.⁵⁰ Uç beyleri kendilerine ayrılan bu toprakların elden gitmemesi için büyük mücadele vermekte, yeni ele geçirilen yörelere de kendi yakınlarını yerleştirerek bu yerlerden olabildiğince yararlanmak istemekteydiler. Ayrıca Osmanlı Devleti, bu gruplara bazı vergi muafiyetleri tanıyarak ellerindeki toprağı imara teşvik ediyordu.⁵¹ Özelikle I. Bayezit döneminde (1389-1402), Türk aşiretleri Rumeli'ye daha büyük gruplar halinde geçmişlerdir. 15. yüzyılın başında Menemen Ovası'nda kışlayan aşiretlerin orada tuz gümrüğüne aykırı hareket etmeleri, Filibe yöresine sürülmelerine neden olmuştur. Teselya'nın fethinden sonra buraya yörükler yerleştirilmiştir. 1397'de Mora'da Argos'un ele geçirilmesiyle buradan bir grup Anadolu'ya, Anadolu'dan da birtakım Türkmen ve Tatar göçmenlerinin Üsküp ve çevresiyle Teselya'ya yerleştirildiği bilinmektedir.⁵² Ayrıca yine aynı dönemde Kırım'dan Osmanlılara iltica eden kabileler, Filibe çevresine yerleştirilmişlerdir. 1418'de I. Mehmet, İskilip yöresindeki Tatarları Rumeli'ye sürerek Filibe bölgesinde yerleşmelerini sağlamıştır. *Tatarpazarı*'nın kurulması bu döneme rastlar.⁵³ II. Mehmet (1451-81) döne-

mine ait tahrir defterleri, Rumeli'nin çeşitli yerlerine gönderilerek yerleşik hale getirilen aşiretlerin çoktan toprağa bağlanıp köyler oluşturduklarını göstermektedir.⁵⁴ Böylece gerek sürgünle, gerekse de kendi dileğiyle Rumeli'ye geçen Türkler, bir yandan buraların siyasi açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını sağlamış, diğer yandan toplumsal açıdan da Balkanları Türkleştirmeye ve bu etkinliği buralarda sürekli kılacak kurumlar oluşturmaya çalışmışlardır.⁵⁵ 15. yüzyılda Balkan kentleri çok kalabalık değildir. Örneğin Rumeli'nin en büyük kentlerinden Selanik'te 4803, Atina'da 2297, Niğbolu'da 1343, Serez'de 1093 ev bulunmaktaydı.⁵⁶ Bu yüzyıldan itibaren Balkanlarda Osmanlı yönetiminin gitgide güçlenmesiyle Yeni Pazar (Novi Bazar), Saraybosna, Travnik, Köprülü (Veles) gibi yeni kentler oluşmaya başlamıştır. Elbasan kentinin ortaya çıkışı bir kaynakta şöyle anlatılmaktadır: "Ve hükümdar vilayet-i Arnavid'in merkezinde bir kale yaptırdı ve ona İlbasan adını verdi. Kaleyi çevresindeki kafirlere karşı savunmak için gazilerle doldurdu."⁵⁷ Ayrıca yine 15. yüzyılda Plevne, Üsküp, Manastır, Belgrad, Mostar, Banya Luka gibi mevcut kentlerin bazıları da gelişti. Gerçekten de bu kentlerden Saraybosna, Manastır ve Üsküp nüfusunun 1525-75 yılları arasında %70'lik bir artış gösterdiği belirtilir.⁵⁸ Bu Balkan kentlerindeki Müslümanların bir bölümünü Balkanlara Anadolu'dan getirilenler, diğer bir bölümünü ise yeni

47 15. ve 16. yüzyıllara ait Osmanlı Tahrir Defterleri incelendiğinde, Rumeli topraklarında Ahi, Baba gibi tarikat mensuplarının taşıdığı lakaplarla başlayan köy isimlerine rastlanır. Bunlar o köylerin kurucularıdır. C. Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı", *Türk Kültürü Araştırmaları* XVI/1-2, 1976, s. 269.

48 H. İnalcık, "Rumeli" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 9, İstanbul, 1964, s. 770.

49 C. Orhonlu, a.g.y., s. 270.

50 M. Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası* X, 1951-53, s. 308.

51 Aynı eser, s. 309.

52 C. Orhonlu, a.g.y., s. 270.

53 Aynı eser.

54 Aynı eser, s. 271.

55 M. Aktepe, a.g.y., s. 312.

56 H. İnalcık, "L'Empire Ottoman", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques*, cilt 3, Sofya, 1969, s. 90.

57 A. Zeljzkova, "Ottoman-Turkic Colonization in Albania and Some Aspects of the Ensuing Demographic Changes", *Etudes Balkaniques*, 84/2, s. 70.

58 F. W. Carter, "Urban Development in Western Balkans", *An Historical Geography of the Balkans*, s. 177.

59 1520-30 sayımından 194.158 Müslümanın 34.435'inin göçebe kökenli olduğu bilinmektedir. S. Vryonis, "Religion Changes and Patterns in the Balkan, 14th-16th Centuries", *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Paris, 1972, s. 164.

60 N. Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Washington, 1983, s. 27.

61 Aynı eser.

62 R. I. Lawless, "The Economy and Landscapes of Thessaly during Ottoman Rule", *An Historical Geography of the Balkans*, (yay. F. W. Carter), Londra, 1977, s. 511.

63 H. İnalcık, a.g.e., s. 90.

64 N. Todorov, a.g.e., s. 74.

65 N. Todorov, *La Ville Balkanique sous les Ottomans (XVe-XIXe ss.)*, Londra, 1977, s. 46.

66 P. Sugar, a.g.e., s. 31.

dini kabul eden buradaki Hristiyanlar oluşturmaktaydı.⁵⁹ Osmanlı yöneticileri nüfus sayımlarına 15. yüzyılın ilk yarısında başlamışlardı, ancak bu sayımlar aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra daha düzenli hale gelmiş ve her 20 yılda bir yapılmıştır.⁶⁰ Reayanın vergisi ya da yıllık gelir için tutulan kayıtlardan, 15. ve 16. yüzyıllarda Balkan kentlerinin yaklaşık büyüklüklerini hesaplamak olanaklıdır. Ancak bu verilerin yetersizliği, kentsel nüfusun kesin sayısını belirlemeyi zorlaştırmaktadır.⁶¹ 16. yüzyıl kayıtlarına göre (1520-35) Rumeli'deki Müslüman halkın çoğunluğu, eski Osmanlı sınır kentlerinde, örneğin Serez, Yenişehir (Larissa), Üsküp (Skopje) ve Saraybosna'da (Sarajevo) yaşamaktaydı. Bu kentlerdeki Müslüman grubun önemli bir bölümü zanaatkâr ve tüccarlardan oluşmaktaydı. Kırsal kesim de gözönüne alındığında, Müslüman nüfusun çoğunluğu tarımla uğraşmaktaydı. Bu kesim Balkanlara yeni tarım ürünlerinin gelmesine, zanaatkârlar da yeni zanaatların burada oluşmasına neden olmaktaydı. 1454'te Yenişehir'deki 355 Müslüman'dan 217'si zanaatkârdı, Trikala'da da aynı yılda 255 Müslüman'ın 121'inin zanaatkâr olduğu bilinmektedir.⁶² Rumeli'nin nisbeten daha sakin ve huzurlu dönemi olan 16. yüzyılda, tüm Balkan nüfusunda %41'lik bir artış görülmekteydi.⁶³ Yapılan araştırmalar 16. yüzyılın ilk yarısında kentsel nüfusun bir

misli, aynı yüzyılın ikinci yarısında ise üç misli arttığını göstermektedir. Bu artış genellikle, nüfusun çevredeki kırsal yerleşmelerden kentlere kaymasıyla açıklanmaktadır.⁶⁴ Kente kaymalar geçici olabildiği gibi sürekli de olmaktaydı. Bütün bölge için yönetici merkezler oluşmakta, ya da Balkan iç ticaretinde ve Osmanlı-Avrupa ticaretinde önemli olabilecek noktalarda yer alan bazı kentlerde aşırı gelişme gözlenmekteydi. Balkanlarda kent içi yaşama ilişkin verileri, ekonomik, sosyal ve hatta özel durumlarla ilgili olayların kaydedildiği kadı sicillerini inceleyerek yakından öğrenmek olanaklıdır. Genel olarak, Osmanlı egemenliğinin Balkan kentsel nüfusunun etnik görünümüne dikkate değer yenilikler getirmiş olduğu söylenebilir. Gerçekten de Balkanlarda Osmanlı egemenliği, bir yandan yörenin çeşitli bölgelerindeki kentsel nüfusun etnik ve dinsel oluşumunda değişimler yaratırken, öte yandan yerli halkın kurulu düzenini fazla sarsmamaya özen göstermiştir.⁶⁵ İslamiyetin üstünlüğünü kabul eden ve Müslüman bir devletin getirdiği koşullar altında yaşamayı uygun gören her birey *zimmi*, yani korunan kişi olmaktaydı. Osmanlı toplumunda bireylerin sınıflandırılmasında iki ana ayırım vardı. Bunlardan birincisi Müslümanlarla Müslüman olmayanları, ikincisi ise en geniş anlamda devlet görevlileriyle diğer halkı tanımlamaktaydı.⁶⁶ Osmanlı yönetim bürokrasisi

genellikle Müslümanlardan oluşuyordu. Ancak Müslüman olmayan toplumların yerel kökenli liderleri de, kendi yönetimleri altındaki halka göre, Osmanlı devlet görevlisi sayılırlardı. Asker, bürokrat ve ulemayı içeren Osmanlı yönetsel grubunun yanında, uğraş alanlarına göre, Balkan toplumu tüccarlar, esnaf ve zanaatkârlar, tarımla uğraşan Müslüman ve zimmi köylülerden oluşuyordu. Bu sonuncu grup, nüfusun %90'ının dahil olduğu *reaya* sınıfıydı. Reayanın büyük bir kısmı tarımla uğraşmaktaydı ve tımara bağlı olarak toprak sahibiydi. Reayanın devlete verdiği vergi oranı değişmeyecek bir şekilde belirlenmiş ve Osmanlı yönetim mekanizması işlediği sürece de böyle kalmasına özen gösterilmiştir. Bu iyi düzenlenmiş sistem, köylü için yerel bir beyin yönetiminde yaşamaktan daha güven vericiydi. Daha önce de değinildiği gibi, düzenli aralıklarla İmparatorluğun her yerinde sayımlar yapılmakta ve vergiye tabi halk, yani aile reisleri belirlenmekteydi. Her birey için vergi yükü saptanmakta ve bir sonraki sayıma dek yürürlükte kalmaktaydı. Böylece her köylü sipahiye, dolayısıyla da devlete ne kadar vergi vereceğini biliyordu. 19. yüzyılın Osmanlı toplum yapısına getirdiği dönüşümler Balkanlarda daha da belirgindir. Sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan Avrupa'nın Balkanlardaki etkinliği ve iç dinamiklerle bütünleşerek kurduğu devlet yalnızca yapısal değişiklikler getirmekle

67 İ. Tekeli, "19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Olmayan Milletlerin Eğitiminin Örgütlenmesindeki Dönüşümler", *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Ankara, 1980, s. 32.

kalmamış, kısa süre içinde Balkanları Osmanlı egemenliğinden koparmıştı. Bu dönemde ülkenin üretim teknolojisinde çok önemli değişiklikler olmadan, daha çok ulaşımda ve İmparatorluğun dış ticaret biçiminde yeni oluşumlar gerçekleşmiştir.

Balkanlardaki Osmanlı yönetimi de, bu dönüşüme ayak uydurmak zorunda kalarak, feodal kurumlar olma niteliğinden uzaklaşmış ve az çok bir piyasa mekanizması olma işlevini görmeye yönelmiştir.

Ekonomik yapı bölümünde de sözü edildiği gibi, 19. yüzyıldaki değişim her ulusal grubu farklı biçimde etkilemiş ve etnik yapıya bağlı olarak farklı sınıfsal dönüşümler ortaya çıkarmıştır. Örneğin, daha önceleri her ulusun içinde aynı oranda ticaret kesimi varken, 19. yüzyılda bu kesimin büyüklüğü ve niteliği uluslar açısından farklı hale gelmiştir.

Osmanlı yönetim bürokrasisi bu yüzyılda denetimi yerel güçlerle paylaşmak zorunda kalıyordu. Tanzimat'la gelen yeni yönetim biçimi, eski yapıya göre çok daha geniş kapsamlı ve yetişmiş bir kadroyu gerektiriyordu.

Nitekim bu dönemde kurulan çağdaş okullar bu gereksinimi karşılama amacına yönelikti. İlmiye sınıfının ilk dönemlerindeki etkinliğine karşın, 19. yüzyılda Müslüman olmayan milletlerde de ruhbanın yetkileri, yükselen ticaret kesimi tarafından sınırlandırılmış ve daha önce yerel güçlerin üstlendiği denetim bu yeni kesime geçmişti. Kentli nüfusun belkemiğini

oluşturan tüccar ve zanaatkarların daha önceleri birbirine yakın olan ağırlıkları, ticaret kesimi lehine büyük bir farklılaşmaya uğramıştı. Ayrıca bu iki kesim, 19. yüzyıla dek olduğu gibi birbirleriyle bütünleşen değil, birbirinin çıkarlarına ters düşen karşıt gruplara dönüşmüştü. 19. yüzyıl ticareti, tarımsal hammaddeyi dış pazara yöneltmekte, bu durum da Osmanlı zanaatkarlarının hammadde bulmasını zorlaştırmaktaydı. Buna ek olarak, dışardan getirilen ürünlerle de yerli üretimin pazar alanı daralmaktaydı.⁶⁷ Avrupa sermayesinin hem gereksindiği hammaddeyi en küçük köyden toplamak, hem de kendi ürünlerini bu noktalarda pazarlamak için kullandığı yerli araçlar Müslüman olmayan gruplar arasından seçiliyordu. Bu da Müslüman kesimin etkinliğini azaltan bir başka neden olmuştur.

OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLARDA KÜLTÜREL YAPI

Kültürü yönlendirme işlevini Balkanlarda yüzyıllar boyunca yerel egemen güçler yerine, Osmanlı merkezinden gönderilen üst düzeyde görevliler üstlenmişti. Bu güçlerin devreden çıkarılması, sadece Balkanlara özgü bir durum değildi. Tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan merkeziyetçi yönetim biçiminin bir gereği idi. Ancak yine de ortaya çıkan sonuç açısından Balkanlardaki durum başkadır. Burada, merkezi temsil eden devlet görevlileri Osmanlı yönetimindeki başka hiçbir bölgede olmadığı kadar farklı bir kültürel ortamla karşı karşıya bulunuyordu. Bu yabancılık Balkanlarda Osmanlı-Türk kültürüne ilişkin etkilerin tam anlamıyla yerleşmesini zorlaştırıyordu. Ancak yine de, Osmanlıların Balkan yarımadasına yayılmaları ve özellikle de bazı bölgelerde yüzyıllar boyunca kalmaları, bu ülkelerin halklarıyla Osmanlılar arasında ilginç ortaklıklar oluşmasına neden olmuştur. Osmanlıların aralarına katılmasıyla, yerel halklarda günlük yaşamlarından dillerine kadar varan değişimler ortaya çıkmıştır. Bu birlikte yaşayış, Balkan kentlerinin tipik özelliklerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Kentlere, Doğulu görünümüler kazandıran yeni kurumlar, yapılar ve kişiler katılmıştır. Örneğin, cami, çeşme, medrese, tekke, vb. gibi, Osmanlı kentinin fiziksel çevresini oluşturan yapıların

68 G. Hazai, "Remarques sur les Rapports des Langues Slaves des Balkans avec le Turc-Osmanli", *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae VII*, 1961, s. 101.

69 J. Matl, "Die Patriarkale Altkultur und der Weg zur Neukultur", *Aspects of the Balkans*, Paris, 1972, s. 364-365.

70 L. Fekete, "Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jh.", *Studia Historica (Academiae Scientiarum Hungaricae)*, 1960/29, s. 3-30.

71 Aynı eser, s. 25 vd.

72 Ali Çelebi'nin Doğulu değerleri ön plana çıkaran ve Avrupa'ya kapalı dünya görüşüyle, Osmanlı sultanlarının Balkanları ve Orta Avrupa'yı yalnızca fethedilecek topraklar olarak görmeleri, buna karşılık Asya'nın içlerine dek uzanan hiç tanımadıkları ülkelere özlem duymaları arasında belirli bir paralellik vardır. N. Akın, "Julian'ın Hipodromu'ndan Kanuni'nin Atmeydanı'na", *İnsan, Sanat, Çevre Sempozyumu'na sunulan bildiri*, İstanbul, 1984.

73 J. Matl, a.g.e., s. 356; S. Balic, "Der Ethnische Habitus der Patriarchalischen Bosniaken", *Anatolica III*, 1969-70, s. 213-235.

74 J. Matl, a.g.e., s. 355.

yerel kültüre özgü anıtlarla birlikte yer alması, kuşkusuz Balkan kültürünün değişiminde önemli bir etken olmuştur.

Osmanlı egemenliği boyunca oluşan Balkan kültürel sentezinde yalnızca Osmanlı kültürünün Balkanlı kültürlerle tek tek kurduğu ilişki değil, bu kültürlerin birbirleri arasında daha kolay iletişim sağlayabilecekleri bir ortamın oluşturulması da etkin bir rol oynamıştır. Çünkü Osmanlı döneminde Balkan halklarını ayırıcı sınırlar ortadan kalkmış ve önemli boyutta bir etnik hareketlilik olmuştur. Osmanlılar aracılığıyla gelen yeni kültürel etkiler küçük kasabalara dek yansımıştır. Böylece Balkanlar Doğu-Batı kültürel etkileşiminde önemli bir rol üstlenmiş, Balkan yarımadası bu kültür alışverişinin temsilcisi haline gelmiştir.⁶⁸

Osmanlıların Balkanlara gelmesiyle Bizanslıların Balkanlara gelmesi arasında paralellikler vardır. Bizans İmparatorluğu da Yunanistan dışında farklı etnik gruplarla karşı karşıya bulunuyordu ve oraya, Roma İmparatorluğu'ndan devraldığı yönetim biçimlerini ve yeni bir dini getiriyordu. Yaklaşık olarak aynı uzunlukta bir süre boyunca bu bölgeyi elinde tutan Bizans İmparatorluğu'nun etkileri özellikle kilise, aile, kent yaşamı ve toprak mülkiyetiyle ilgili yasalarda Osmanlı dönemi boyunca da yer yer sürmüştür. Örneğin Karadağ'da 1800'de alınan bir Kilise kararı, Konstantin ve Justinyen Yasası'nın bir maddesine dayandırılmaktadır.⁶⁹ Bizans etkisinin bu sürekliliği

gözönünde bulundurulduğunda, benzer koşullardaki Osmanlı etkisinin de kalıcı izler bırakmış olduğu düşünülebilir.

Kültürel etkileşimin iki farklı düzlemi vardı. Üst tabakalar daha çok Osmanlı yönetici sınıfına öykünerek onlara ait prestij öğelerini, pahalı tüketim alışkanlıklarını ve incelişmiş yaşam biçimlerini benimserken, kırsal kesimde daha çok pragmatik bir yaklaşımla tarım, hayvancılık, besin üretim teknolojilerinin ve maddi yaşam koşullarına ilişkin kolaylıkların öğrenilmesi ön plana geçmekteydi. Olasılıkla kırsal kesimde yerel etkilerin varlığı kendini daha çok hissettirmiştir. Ancak üst tabakada bu tür etkilerin sınırlı olduğu düşünülebilir. Osmanlı yönetim bürokrasisi, en uzak yerleşmelerde bile, merkezin kültürel kimliğini taşıyan dünyasını kurmakta ve yerel kültürü tanımaya çok da çaba harcamamaktaydı. 16. yüzyılda Macaristan'ın Buda kentinde yaşamış olan ve asıl görevi olan defterdarlığın yanı sıra ticaretle de uğraşan tımar sahibi Ali Çelebi'nin ölümü (1588) nedeniyle evinde tutulan ve 584 kalemde oluşan envanter, bu konuya açıklık getirmektedir.⁷⁰ Bu belge yalnızca maddi kültüre ilişkin veriler sağlamakla kalmamakta, özellikle 119 ciltten oluşan⁷¹ kitaplığıyla taşradaki bir Osmanlı bürokratının aydın kimliğini de ortaya koymaktadır. Kitaplarına bakılınca çok yönlü ilgisini Hindistan'a ve Çin'e dek uzanan Doğulu bir coğrafyaya yöneltmiş olduğu anlaşılan Ali Çelebi'nin, ortasında yaşadığı Avrupa'ya

ilişkin tek bir kitabı bile yoktur.⁷²

Günümüz Anadolu'sunda kısmen hâlâ gözlenen ve arkaik toplumsal biçimlerin kalıntısı olan bazı gelenek ve davranışların varlığı, yer yer Balkan etnografyasında da saptanabilir. Bu ortaklık, toplumsal gelişim sürecinin belirli aşamalarında ve benzer maddi koşullar altında her yerde ortaya çıkabilen biçimlerin özdeşliğinden kaynaklanmaktadır. Olasılıkla, Balkan kırsal kesimindeki yerel halklarla Anadolu'dan göçenlerin üst tabakaya göre daha kolay kaynaşmasını ve daha sonra görüleceği gibi din ve dil engelini aşmasını sağlayan da bu tür ortaklıklardır. Balkan aile örgütlenmesi *ataerkildi*. Ancak bu kavram tek başına çok bir şey ifade etmemektedir. Çünkü farklı yoğunlukta da olsa, bu özellik tarih boyunca hemen her yerde karşımıza çıkar. Buna rağmen, Balkan toplumu ve aile yapısından söz eden araştırmacılar *ataerkilliği* özellikle vurguladıklarına göre, bu niteliğin Balkanlar için farklı bir önem taşıdığı düşünülebilir.⁷³ Bu, özellikle Balkanların Kuzey Arnavutluk, Rodoplar gibi ulaşımına kapalı yörelerine gidildikçe artmaktaydı.⁷⁴ Kadınların düşük statüsü, Müslüman ve Hristiyan toplumlarında benzerlik göstermekteydi. Eğer biraz fark gözlenirse, bu genellikle Müslüman kadın lehinde oluyordu. Baba başkanlığında sürdürülen aile birliği, toplumsal-ahlaksal davranışı belirliyor ve bunun kuşaklar boyunca sürekliliğini sağlıyordu. Sözkonusu

75 Aynı eser, s. 356.

76 Aynı eser.

77 Aynı eser.

78 R. I. Lawless, a.g.e., s. 509.

79 G. Gravier, "Le Sandzak de Novi Pazar", *Annales de Géographie* XII/121, 1913, s. 46.

80 J. Scarce, "Islam in the Balkans-Historical Introduction", *Aarp* 9, 1976, s. 52; M. Kalitzin "L'Habille-ment en tant qu'Indice de la Différenciation de la Population Urbaine", *Studia Balcanica (La Ville Balkanique)*, Sofya, 1970, s. 172.

81 H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 150.

82 Örneğin mutfak kültürü, Balkan ülkelerinde benzer isimlerle ortak geçmişi bugün bile yansıtmaktadır.

83 J. Matl, a.g.e., s. 368-369.

84 H. Bankel, "Neugriechische Hauser Trachten und Volksszenen", *Carl Haller von Hallerstein in Griechenland 1810-1817*, (yay. H. Bankel), Berlin, 1986, s. 166-180.

ağırlıklı ataerkilliğe bugün hâlâ Balkan yarımadasının batı ve orta bölümlerinde, Hırvatlarda, Sırlarda, Bulgar ve Makedonyalılarda, Kuzey Arnavutlarda rastlamak olasıdır.⁷⁵

Gene zor ulaşılan kesimlere gidildikçe artan özelliklerden birisi de *kan davası*dır.

Osmanlı yasa ve kolluk güçlerinin ulaşamadığı yörelerde aileler, kendi soylarının ağırlığını kanıtlamak için, fiziksel ve ahlaksal açıdan ailenin kendi kendisini korumasını sağlayan bu arkaik toplumsal düzen kalıntısını benimsemişti. Kan davası, belli bir etnik gruba bağlı olmaksızın yaygındı.

Arkaik toplumsal düzenin başka bir göstergesi olan *kız kaçırma*ya da Balkanlarda rastlamak olasıdır. Kan davası gibi bu olgunun da 20. yüzyıla dek Sırbistan, Karadağ, dağlık Dalmaçya, Kuzey Arnavutluk ve Batı Bulgaristan'da sürdüğü bilinmektedir.⁷⁶

Ayrıca yine Anadolu'nun bazı yörelerinde gözlenen *başlık parası* geleneği Balkanlarda da vardı. Özellikle Makedonya, Bulgaristan, Arnavutluk'ta kız satın alma, hayvan ve silahla değiştirme, yakın zamanlarda da parayla değiştirme görülmekteydi.⁷⁷

Soy gelenek ve görenekleri de çok etkiliydi. Özellikle doğum, düğün, ölüm gibi olaylarda geliştirilen lirik halk şarkıları, halk dansları, bu olaylara bağlı olarak yerleşen halk efsaneleri, atasözleri, savaşçı kimliği sürdüren destanlar, Balkan kültürel yapısında önemli yer tutmaktaydı. 14.-19. yüzyıllar arasında kırsal kesimdeki halkın yaşam düzeninde önemli bir değişim

olmaması, bu tür özelliklerin kalıcılığını sağlamıştı. Daha sonra sözü edileceği gibi, Bektaşiliğin Balkanlardaki büyük yaygınlığı da dikkat çekicidir. Bu tarikatın Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da, Hristiyanlık öncesine dayanan ve kırsal kesimde canlılığını korumuş olan inançları da kendi şemsiyesi altında toplaması bu yaygınlığı sağlamış olmalıdır. Anadolu kökenli bazı sözlü halk geleneğinin de Balkanlarda büyük ölçüde benimsendiği görülür. Örneğin Nasreddin Hoca Slavlarda, Arnavutlarda ve Romenlerde büyük bir popülerlik kazanmıştır. Osmanlıların yerel halkla Osmanlı kökenli gruplar arasında kendiliğinden oluşan kaynaşmayı amaçladıkları kuşkuludur. Onlar daha çok, Müslümanlarla Müslüman olmayan grupların ayrılmasına özen göstermişlerdi. Müslüman olmayanlara uygulanan konut, giysi ve sosyal davranışlarla ilgili çeşitli kurallar Osmanlı yönetim stratejisinde önem taşımaktaydı. Benzer kısıtlamalar Müslümanlar için de geçerliydi. Örneğin özellikle giyim, gerek Müslümanla Hristiyanı, gerekse de Müslümanların toplum içindeki yerini belirlemekteydi.⁷⁸ Ancak yine de, bazı bölgelerde Müslümanla zengin Hristiyanı giysisinden ayırabilmek olanaklı değildi.⁷⁹ Özellikle Bosna'da Sırlar ve Hırvatlar, egemen sınıfın simgesi olarak daha etkili gördükleri Osmanlı giysilerini yeğlemekteydiler. Hristiyan kadınlar da Osmanlı kadınlarının şalvarlarını ve peçelerini be-

nimsemişlerdi.⁸⁰ Yine de ilke olarak giysiler, padişahın emriyle ve her sınıfın üyelerinin yaşamdaki yerlerini belirleyecek şekilde oluyordu. Örneğin zanaatkarla esnafın üst sınıfların görkemli giysilerini giymeleri yasaktı.⁸¹ 19. yüzyılda gitgide politik bağımlılığa da dönüşen ekonomik ilişkiler nedeniyle, Balkanlardaki Osmanlı etkinliğinin yerini Avrupa kökenli yeni öğeler almaya başlamıştır. Ancak Balkanlarda gündelik yaşamın ayrıntılarına dek⁸² inen, yaklaşık 500 yıllık Osmanlı etkinliğinin kısa sürede silinmesi olanaksızdı. Ve Avrupa için de Balkanlar, hatta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir bölümü Doğulu sayılmaktaydı. Ulusçuluk bilincinin oluştuğu bu dönemde, Balkanlarda, varlığını koruyabilmiş yerel ve kültürel öğelerin canlandırılmasına çalışıldığı görülür.⁸³ Ancak gerek ulusçuluk hareketi, gerekse de Avrupa'ya öykünen yaşam biçimi üst tabakalara özgüdür. İlginç olan, örneğin Yunan burjuvazisinde ulusçulukla yokedilmeye çalışılan Osmanlı kültürünün, Avrupa'daki oryantalizm eğilimine paralel olarak, sınırlı da olsa, yeniden üst tabakaların kültüründe canlanmasıdır.⁸⁴

85 İ. Tekeli, a.g.e., s. 36.

86 Aynı eser, s. 47-50.

87 Aynı eser, s. 41, 42.

88 Selanik'te o zamanki okulların en düzenli olanının Bulgar Erkek Öğretmen Okulu olduğu bilinmektedir. Bunu Kız Öğretmen Okulu izlemiştir. Aynı eser, s. 51.

89 Yalnız Selanik'teki okul sayısı 1909 yılında 1901'e varmıştır. Bunların 13'ü İtaliyeli, 63'ü Rüşdiye, gerisi İptidai'dir. 13 idadinin de 4'ü Osmanlı (resmi), 4'ü Rum cemaatine, 2'si Bulgar cemaatine, 3'ü de Fransız, İtalyan ve Sırp cemaatlerine aittir. Ayrıca 4 tane de meslek eğitimi veren okul vardır. Aynı eser. Modern eğitim sisteminde öğrenci sayısı 99.691'e varırken, medreselerde sadece 815 öğrenci bulunuyordu. Aynı eser.

EĞİTİM

Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu içindeki cemaatlerin kendi eğitim sistemlerini örgütlemeleri serbestti ve gerek Müslüman kesimin gerekse diğer dinlerdeki Balkanlı etnik grupların eğitimi dinsel kurumların yetki alanı içindeydi. Balkanlarda toplumsal yapının değişmeye başladığı 18. yüzyıldan itibaren, eğitimde de paralel değişim istekleri ortaya çıkmıştır. Devletin eğitimi denetleme düşüncesi de bu değişimle birlikte gelmiştir. Gittikçe önem kazanan yeni ekonomik faaliyetlere ve toplumsal yapıda belirginleşen biçimlere ayak uydurmaya çalışan devlet örgütü, yeni bilgilerle donatılmış yürütücü kadrolara gereksinim duyuyordu. Dinsel bağlamdaki eğitim, değişen toplum yapısına cevap vermiyordu. Dönemin bu alana getirdiği en önemli yenilik, eğitimin laikleşmesi ve yaygınlaştırılması olmuştur. Bu tür bir eğitim sistemi ise, her dinsel kesimde gittikçe önemini yitiren din adamlarından benzer tepkiler görmüştür. Yine aynı bağlamda dil ve yazı da reforma uğratılmış, kolay öğrenilebilir bir yazıya ve halkın kullandığına yaklaşan bir dile, dolayısıyla seçkin ve az sayıda kişinin eğitiminden çok, yeni orta sınıflar yetiştirmeye dönük, çok sayıda kişinin eğitimine önem verilmiştir.⁸⁵ Müslüman olmayan grupların okulları, aynı zamanda ulusçu hareketler için de hazırlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı sistemi içinde ortaya çıkan yeni bir ulusçuluk

akımının kendi eğitim sistemini kurabilmesi için, Osmanlı yönetimi tarafından ayrı bir dinsel grup olarak kabul edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, resmen Rum-Ortodoks Kilisesine bağlı olarak görülen Sırp ve Bulgar uluslarının ilk çabaları, kendilerini Yunan dinsel örgütünden kurtarma yönünde olmuştur. Örneğin, Osmanlı yönetiminin bağımsız bir Bulgar Ekzarklığı'nı 1870 yılında resmen tanımasından sonra, Bulgarlar kolaylıkla okul sistemlerini kurma ve ona paralel olarak ulusçuluk ideolojisi- ni en uç köylere dek yayabilme olanağını bulmuşlardır.⁸⁶ Osmanlı-Rum toplumu içinde laik eğitim açısından atılan en önemli adımlardan biri, 1861'de Rum Edebiyat Derneği'nin kurulmasıdır. Rumeli'deki tüm Rum okulları, bu derneğin merkezî denetimi altına alınmıştır.⁸⁷ 19. yüzyılda, Balkanlardaki yeni eğitim sisteminin hangi güçlere dayandığını çok belirgin bir şekilde gösteren, Makedonya örneğidir. Burada çeşitli uluslar ve dış güçler kendi eğitim sistemlerini kurmak ve geliştirmek konusunda büyük bir yarış başlatmışlardır. Bu yüzyılda Selanik'teki okulların gelişmesinde Museviler öncülük etmiş, ayrıca Fransa ve Amerika gibi çeşitli ülkelerin misyoner örgütleri okullar açmışlardır. Bir ulusçuluk hareketinin parçası olarak açılan ilk okul, 1850 tarihli Rum Kız Okulu'dur. 1875 yılında kurulan Yunan Kültürünü Yayma Kurumu, Rum öğretmenler yetiştirerek

Selanik ve Makedonya'daki okulların başına getirmiştir. Bu Rum okullarını Bulgar okulları izlemiştir.⁸⁸ Bu okullarda yetiştirilen öğretmenler, Bulgar köy okullarının hızla yayılmasını sağlamışlardır. Selanik'te yeni biçimde eğitim yapan ilk Osmanlı okulu, Mithat Paşa'nın valiliği sırasında, 1873'te kurulmuştur. Burada yetişen öğretmenler, İstanbul'a yeni bir okul tipini götürmüşlerdir. Ayrıca yine Mithat Paşa döneminde, Selanik'te Sanayi Mektebi açılmıştır.⁸⁹

90 Y. lums. yer tu di, M. tachis. rue d. 1927/1.

91 S. Chang. Balka. es", A. Contin. ris, 19.

92 D. and. M. Herce. Husre. (Sara).

93 H. I.

94 S. V.

95 Aynı.

96 P. S. Tablo I.

97 M. Sak. pement. ia Partie. Balkans. écies", Act. Internation. Sud-Est. 1972, s. 51. yilina alt. Müslüman. dece 339. 1468'de M. Müslüman. 175 Hristi. dil de ise. 353 Müslü. lik 61 Hristi. Bu kentte. genellikle. yalın z. yören. değil, toprak. levlerine. grupları. L. Barkan, l'Etude. Des. Villes. Balk. des XVe-XV. dia Balkan. Örneğin Ü. lin İkinci. manların. sahibiydi. kolonizasy. hemen. (1392) ba. Aynı. dur. Manastir. Müslüman. sayıları. meslekleri. lar. M. 50. 515.

90 Yine de kentlerdeki toplumsal hiyerarşide önemli yer tutan hep Müslümanlardı. M. Choublier, "Les Bektachis et la Roumélie", *Revue des Etudes Islamiques*, 1927/III, s. 438.

91 S. Vryonis, "Religion Changes and Patterns in the Balkans, 14th-16th Centuries", *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Paris, 1972, s. 172.

92 D. Céhajić, "Bektashis and Islam in Bosnia and Hercegovina", *Anali, Gazi Husrev-begova biblioteka* (Sarajevo), 1978/5-6, s. 85.

93 H. İnalçık, a.g.e., s. 197.

94 S. Vryonis, a.g.e., s. 162.

95 Aynı eser, s. 163.

96 P. Sugar, a.g.e., s. 51, Tablo I.

97 M. Sokolovski, "Développement de Quelques Villes de la Partie Méridionale des Balkans au XVe et XVIe Siècles", *Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen*, Atina, 1972, s. 513. Üsküp'te 1450 yılına ait kayıtlarda 516 Müslüman aileye karşılık sadece 339 Hristiyan aile, 1468'de Manastır'da 295 Müslüman ailenin yanısıra 175 Hristiyan aile, Köstendil'de ise 1519 kayıtlarında 353 Müslüman aileye karşılık 61 Hristiyan aile vardır. Bu kentlerdeki Müslümanlar genellikle düşünüldüğü gibi yalnız yönetici ya da asker değil, toplumun ekonomik işlevlerine aktif olarak katılan grupları da içermektedir. Ö. L. Barkan, "Contribution à l'Étude Démographique des Villes Balkaniques au cours des XVe-XVIe Siècles", *Studia Balcanica*, 1970/3, s. 181. Örneğin Üsküp'te 15. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanların %40'ı bir meslek sahibiydi. Bu durum ayrıca kolonizasyonun Üsküp'ün hemen fethinden sonra (1392) başladığını kanıtlar. Aynı durum, aynı tarihte Manastır için de geçerlidir. Müslüman nüfusun %50'si, sayıları 40'ı aşan çeşitli mesleklerde çalışmaktadırlar. M. Sokolovski, a.g.e., s. 515.

DİN

Osmanlılar Balkanlara ayak basmadan önce, Rumeli'de hemen hemen hiç Müslüman yoktu. Hatta Dobruca ve Vardar bölgesi gibi bazı yörelerde, Hristiyanlığı kabul etmiş Türkler yaşamaktaydı. Osmanlıların gelmesinden sonra, Balkan halklarının önemli bir bölümü dinlerini korumaya devam ettiler. Yeni yönetim bu konuda kesin bir değişimi öngörmüyordu.⁹⁰ İstatistikler, Balkan yerli halkının önemli bir bölümünün bu ilk yıllarda kendi dinlerini sürdürdüklerini, buna karşılık bu gruplar içinde az sayıda da olsa İslamiyeti kabul edenler olduğunu kanıtlamaktadır.⁹¹ Ancak zamanla Balkan yarımadasındaki fetihler, değişen ağırlıkta olmakla birlikte, beraberinde din değiştirmeyi de getirmiştir. Örneğin Hristiyan sipahiler 15. ve 16. yüzyıllarda Müslümanlığı kabul etmişler ve bu değişikliğe serflerini de sürüklemişlerdir. 15. ve 16. yüzyıllarda göçebe Türkmenler, Balkanlarda Vize ve Tuna, Doğu Bulgaristan'da Dobruca ve Deliorman arasında ve Rodop dağlarında, Güney Makedonya

ve Teselya'da yerleşik hayata geçerek Bektaşiliği yaymışlardır. Habai, Abdal, Haydari... gibi derviş grupları, fetihlerle birlikte, Balkan ülkelerinin İslamlaş-tırılmasında etkin bir rol oynamışlardır.⁹² Bektaşilerin hoşgörülü din anlayışları, içrek niteliklere önem verişleri, biçimcilikten uzak oluşları, tam bir halk tarikatı olmaları, tüm dinleri eşit tutmaları gibi özellikleri Balkanların Hristiyan halkı arasında İslam din ve kültürünün yayılmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.⁹³ 1520-30 yıllarında vergi için yapılan sayımda, Balkanlardaki Müslüman topluluğun yaklaşık %50'sini -yerleşik ya da göçebe olsun- bu bölgelere Anadolu'dan gelenler oluşturuyordu. Bu dönemdeki verilerin sonuçlarına göre, 16. yüzyılın ilk yarısında Balkanlarda nüfusun %18,8'i Müslümanken, %80,7'si Hristiyan ve %0,5'i de Museviydi.⁹⁴ Müslümanlar en çok, Paşa (66684 aile), Silistria (17295 aile) Bosna (16935 aile), Çirmen (12686 aile), Trikala (12347 aile), Vize (12193 aile), Niğbolu (9122 aile), Hersek (7077 aile),

Köstendil (6640 aile) gibi bölgelerde yoğunlaşmışlardı. Sayısal verilerden edinilen sonuçlar, Müslümanların Trakya, Makedonya, Teselya, Bosna-Hersek ve Silistria'daki yoğunluklarına karşılık, Sırbistan, Orta Bulgaristan, Arnavutluk, Karadağ, Epir, Mora, Adalar gibi kesimlerde daha seyrek olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁵

1520-30 sayımına göre Balkanlardaki üç önemli dinsel grubun Müslüman, Hristiyan ve Museviler'in önemli Balkan kentlerine göre dağılımları Tablo II'deki gibidir.⁹⁶

Bu dönemde genellikle kentlerdeki İslamlaşma kırsal alandakinden daha yoğunur. Örneğin Tablo II'de görüldüğü gibi, Sofya kentinde Müslüman çoğunluk %66,4 iken, kentin kırsal kesiminde sadece %6'dır. Saraybosna'nın nüfusu, Osmanlılar tarafından küçük bir kasaba yerine önemli bir kent olarak kurulmuş olması nedeniyle, %100 Müslüman şeklinde gösterilmektedir. Ayrıca Manastır ve Üsküp'te de Müslümanların Hristiyanlardan daha çoğunlukta olduğu görülür. 1519 yılına ait verilere göre, Köstence'de yine Müslümanların sayısı Hristiyanlardan daha çoktur.⁹⁷ Ancak aynı dönemde, Tablo II'de görüldüğü gibi, Atina ve Trikala'da Hristiyan nüfusun yoğunluğu dikkate değerdir. 15. yüzyılda, içinde Musevilerin yaşadığı tek Balkan kenti Kastoria iken, Tablo II'den bu grubun 16. yüzyılda başka Balkan yerleşmelerine de kaydığı görülür. Vardar'ın doğusundaki

Tablo II. 1520-30 Sayımına Göre Kentsel Nüfusta Etnik Yapı

Kentler	Müslüman (%)	Hristiyan (%)	Musevi (%)
Selanik	25,2	20,2	54,3
Saraybosna	100,0	-	-
Larissa	90,2	9,8	-
Serez	61,3	32,8	5,9
Manastır	75,0	20,2	4,8
Üsküp	74,8	23,7	1,5
Sofya	66,4	33,6	-
Atina	0,5	99,5	-
Trikala	36,3	41,5	22,2

85 İ. Tekeli, a.g.e., s. 36.

86 Aynı eser, s. 47-50.

87 Aynı eser, s. 41, 42.

88 Selanik'te o zamanki okulların düzenli olanının Bulgar Erkek Öğretmen Okulu olduğu bilinmektedir. Bunu Kız Öğretmen Okulu izlemiştir. Aynı eser, s. 51.

89 Yalnız Selanik'teki okul sayısı 1909 yılında 190'e varmıştır. Bunların 13'ü İdadî, 63'ü Rüşdiye, gerisi İptidai'dir. 13 idadînin de 4'ü Osmanlı (resmî), 4'ü Rum cemaatine, 2'si Bulgar cemaatine, 3'ü de Fransız, İtalyan ve Sırp cemaatlerine aittir. Ayrıca 4 tane de meslek eğitimi veren okul vardı. Aynı eser. Modern eğitim sisteminde öğrenci sayısı 99.691'e varırken, medreselerde sadece 815 öğrenci bulunuyordu. Aynı eser.

EĞİTİM

Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu içindeki cemaatlerin kendi eğitim sistemlerini örgütlemeleri serbestti ve gerek Müslüman kesimin gerekse diğer dinlerdeki Balkanlı etnik grupların eğitimi dinsel kurumların yetki alanı içindeydi. Balkanlarda toplumsal yapının değişmeye başladığı 18. yüzyıldan itibaren, eğitimde de paralel değişim istekleri ortaya çıkmıştır. Devletin eğitimi denetleme düşüncesi de bu değişimle birlikte gelmiştir. Gitgide önem kazanan yeni ekonomik faaliyetlere ve toplumsal yapıda belirginleşen biçimlere ayak uydurmaya çalışan devlet örgütü, yeni bilgilerle donatılmış yürütücü kadrolara gereksinim duyuyordu. Dinsel bağlamdaki eğitim, değişen toplum yapısına cevap vermiyordu. Dönemin bu alana getirdiği en önemli yenilik, eğitimin laikleşmesi ve yaygınlaştırılması olmuştur. Bu tür bir eğitim sistemi ise, her dinsel kesimde gittikçe önemini yitiren din adamlarından benzer tepkiler görmüştür. Yine aynı bağlamda dil ve yazı da reforma uğratılmış, kolay öğrenilebilir bir yazıya ve halkın kullandığına yaklaşan bir dile, dolayısıyla seçkin ve az sayıda kişinin eğitiminden çok, yeni orta sınıflar yetiştirmeye dönük, çok sayıda kişinin eğitimine önem verilmiştir.⁸⁵ Müslüman olmayan grupların okulları, aynı zamanda ulusçu hareketler için de hazırlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı sistemi içinde ortaya çıkan yeni bir ulusçuluk

akımının kendi eğitim sistemini kurabilmesi için, Osmanlı yönetimi tarafından ayrı bir dinsel grup olarak kabul edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, resmen Rum-Ortodoks Kilisesine bağlı olarak görülen Sırp ve Bulgar uluslarının ilk çabaları, kendilerini Yunan dinsel örgütünden kurtarma yönünde olmuştur. Örneğin, Osmanlı yönetiminin bağımsız bir Bulgar Ekzarklığı'nı 1870 yılında resmen tanımasından sonra, Bulgarlar kolaylıkla okul sistemlerini kurma ve ona paralel olarak ulusçuluk ideolojisi-ni en uç köylere dek yayabilme olanağını bulmuşlardır.⁸⁶ Osmanlı-Rum toplumu içinde laik eğitim açısından atılan en önemli adımlardan biri, 1861'de Rum Edebiyat Derneği'nin kurulmasıdır. Rumeli'deki tüm Rum okulları, bu derneğin merkezî denetimi altına alınmıştır.⁸⁷ 19. yüzyılda, Balkanlardaki yeni eğitim sisteminin hangi güçlere dayandığını çok belirgin bir şekilde gösteren, Makedonya örneğidir. Burada çeşitli uluslar ve dış güçler kendi eğitim sistemlerini kurmak ve geliştirmek konusunda büyük bir yarış başlatmışlardır. Bu yüzyılda Selanik'teki okulların gelişmesinde Museviler öncülük etmiş, ayrıca Fransa ve Amerika gibi çeşitli ülkelerin misyoner örgütleri okullar açmışlardır. Bir ulusçuluk hareketinin parçası olarak açılan ilk okul, 1850 tarihli Rum Kız Okulu'dur. 1875 yılında kurulan Yunan Kültürünü Yayma Kurumu, Rum öğretmenler yetiştirerek

Selanik ve Makedonya'daki okulların başına getirmiştir. Bu Rum okullarını Bulgar okulları izlemiştir.⁸⁸ Bu okullarda yetiştirilen öğretmenler, Bulgar köy okullarının hızla yayılmasını sağlamışlardır. Selanik'te yeni biçimde eğitim yapan ilk Osmanlı okulu, Mithat Paşa'nın valiliği sırasında, 1873'te kurulmuştur. Burada yetişen öğretmenler, İstanbul'a yeni bir okul tipini götürmüşlerdir. Ayrıca yine Mithat Paşa döneminde, Selanik'te Sanayi Mektebi açılmıştır.⁸⁹

90 Yine de kentlerdeki toplumsal hiyerarşide önemli yer tutan hep Müslümanlardı. M. Choublier, "Les Bektachis et la Roumélie", *Revue des Etudes Islamiques*, 1927/III, s. 438.

91 S. Vryonis, "Religion Changes and Patterns in the Balkans, 14th-16th Centuries", *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Paris, 1972, s. 172.

92 D. Céhajić, "Bektashis and Islam in Bosnia and Hercegovina", *Anali, Gazi Husrev-begova biblioteka (Sarajevo)*, 1978/5-6, s. 85.

93 H. İnalcık, a.g.e., s. 197.

94 S. Vryonis, a.g.e., s. 162.

95 Aynı eser, s. 163.

96 P. Sugar, a.g.e., s. 51, Tablo I.

97 M. Sokolovski, "Développement de Quelques Villes de la Partie Méridionale des Balkans au XVe et XVIe Siècles", *Actes du 11e Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen*, Atina, 1972, s. 513. Üsküp'te 1450 yılına ait kayıtlarda 516 Müslüman aileye karşılık sadece 339 Hristiyan aile, 1468'de Manastır'da 295 Müslüman ailenin yanısıra 175 Hristiyan aile, Köstendil'de ise 1519 kayıtlarında 353 Müslüman aileye karşılık 61 Hristiyan aile vardır. Bu kentlerdeki Müslümanlar genellikle düşünüldüğü gibi yalnız yönetici ya da asker değil, toplumun ekonomik işlevlerine aktif olarak katılan grupları da içermektedir. Ö. L. Barkan, "Contribution à l'Etude Démographique des Villes Balkaniques au cours des XVe-XVIe Siècles", *Studia Balcanica*, 1970/3, s. 181. Örneğin Üsküp'te 15. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanların %40'ı bir meslek sahibiydi. Bu durum ayrıca kolonizasyonun Üsküp'ün hemen fethinden sonra (1392) başladığını kanıtlar. Aynı durum, aynı tarihte Manastır için de geçerlidir. Müslüman nüfusun %50'si, sayıları 40'ı aşan çeşitli mesleklerde çalışmaktadırlar. M. Sokolovski, a.g.e., s. 515.

DİN

Osmanlılar Balkanlara ayak basmadan önce, Rumeli'de hemen hemen hiç Müslüman yoktu. Hatta Dobruca ve Vardar bölgesi gibi bazı yörelerde, Hristiyanlığı kabul etmiş Türkler yaşamaktaydı. Osmanlıların gelmesinden sonra, Balkan halklarının önemli bir bölümü dinlerini korumaya devam ettiler. Yeni yönetim bu konuda kesin bir değişimi öngörmüyordu.⁹⁰ İstatistikler, Balkan yerli halkının önemli bir bölümünün bu ilk yıllarda kendi dinlerini sürdürdüklerini, buna karşılık bu gruplar içinde az sayıda da olsa İslamiyeti kabul edenler olduğunu kanıtlamaktadır.⁹¹ Ancak zamanla Balkan yarımadasındaki fetihler, değişen ağırlıkta olmakla birlikte, beraberinde din değiştirmeyi de getirmiştir. Örneğin Hristiyan sipahiler 15. ve 16. yüzyıllarda Müslümanlığı kabul etmişler ve bu değişikliğe serflerini de sürüklemişlerdir. 15. ve 16. yüzyıllarda göçebe Türkmenler, Balkanlarda Vize ve Tuna, Doğu Bulgaristan'da Dobruca ve Deliorman arasında ve Rodop dağlarında, Güney Makedonya

ve Teselya'da yerleşik hayata geçerek Bektaşiliği yaymışlardır. Habai, Abdal, Haydari... gibi derviş grupları, fetihlerle birlikte, Balkan ülkelerinin İslamlaş-tırılmasında etkin bir rol oynamışlardır.⁹² Bektaşilerin hoşgörülü din anlayışları, içrek niteliklere önem verişleri, biçimcilikten uzak oluşları, tam bir halk tarikatı olmaları, tüm dinleri eşit tutmaları gibi özellikleri Balkanların Hristiyan halkı arasında İslam din ve kültürünün yayılmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.⁹³ 1520-30 yıllarında vergi için yapılan sayımda, Balkanlardaki Müslüman topluluğun yaklaşık %50'sini -yerleşik ya da göçebe olsun- bu bölgelere Anadolu'dan gelenler oluşturuyordu. Bu dönemdeki verilerin sonuçlarına göre, 16. yüzyılın ilk yarısında Balkanlarda nüfusun %18,8'i Müslümanken, %80,7'si Hristiyan ve %0,5'i de Museviydi.⁹⁴ Müslümanlar en çok, Paşa (66684 aile), Silistria (17295 aile) Bosna (16935 aile), Çirmen (12686 aile), Trikala (12347 aile), Vize (12193 aile), Niğbolu (9122 aile), Hersek (7077 aile),

Köstendil (6640 aile) gibi bölgelerde yoğunlaşmışlardı. Sayısal verilerden edinilen sonuçlar, Müslümanların Trakya, Makedonya, Teselya, Bosna-Hersek ve Silistria'daki yoğunluklarına karşılık, Sırbistan, Orta Bulgaristan, Arnavutluk, Karadağ, Epir, Mora, Adalar gibi kesimlerde daha seyrek olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁵

1520-30 sayımına göre Balkanlardaki üç önemli dinsel grubun Müslüman, Hristiyan ve Museviler'in önemli Balkan kentlerine göre dağılımları Tablo II'deki gibidir.⁹⁶

Bu dönemde genellikle kentlerdeki İslamlaşma kırsal alandakinden daha yoğunudur. Örneğin Tablo II'de görüldüğü gibi, Sofya kentinde Müslüman çoğunluk %66,4 iken, kentin kırsal kesiminde sadece %6'dır.

Saraybosna'nın nüfusu, Osmanlılar tarafından küçük bir kasaba yerine önemli bir kent olarak kurulmuş olması nedeniyle, %100 Müslüman şeklinde gösterilmektedir. Ayrıca Manastır ve Üsküp'te de Müslümanların Hristiyanlardan daha çoğunlukta olduğu görülür. 1519 yılına ait verilere göre, Köstence'de yine Müslümanların sayısı Hristiyanlardan daha çoktur.⁹⁷ Ancak aynı dönemde, Tablo II'de görüldüğü gibi, Atina ve Trikala'da Hristiyan nüfusun yoğunluğu dikkate değerdir. 15. yüzyılda, içinde Musevilerin yaşadığı tek Balkan kenti Kastoria iken, Tablo II'den bu grubun 16. yüzyılda başka Balkan yerleşmelerine de kaydığı görülür. Vardar'ın doğusundaki

Tablo II. 1520-30 Sayımına Göre Kentsel Nüfusta Etnik Yapı

Kentler	Müslüman (%)	Hristiyan (%)	Musevi (%)
Selanik	25,2	20,2	54,3
Saraybosna	100,0	-	-
Larissa	90,2	9,8	-
Serez	61,3	32,8	5,9
Manastır	75,0	20,2	4,8
Üsküp	74,8	23,7	1,5
Sofya	66,4	33,6	-
Atina	0,5	99,5	-
Trikala	36,3	41,5	22,2

98 1519 ve 1573 sayımları karşılaştırıldığında, geçen 54 yıl içinde Strumica, Petriç, Köstendil, Kratovo gibi Vardar'ın doğusundaki dört kentte 1519'da 1433 aile daha fazla olan Hristiyanlar, 1573'de yerlerini kendilerinden 606 aile daha fazla olan Müslümanlara bırakmışlardır. Aynı eser, s. 516.

99 İslamdan sonra tekrar Hristiyanlığa ve Museviliğe geri dönüşün cezası ölümdür. S. Vryonis, a.g.e., s. 167.

100 P. Sugar, a.g.e., s. 52.

101 İyi süt almak ve koyunları hastalıklardan uzak tutmak için Piyer ve Paul günü, yıldırımlardan korunmak için de Aziz Elie kutlanmaktadır. Ayrıca yazar, bazı Türklerin iyileşmek için Hristiyan manastırlarına başvurduklarını, bazılarının Cuma orucunun birtakım hastalık ve felaketlere karşı etkisine inandıklarını yazmaktadır. A. Boué, *La Turquie d'Europe*, Paris, 1840, cilt 3, s. 407.

102 M. Choublier, a.g.e., s. 435.

103 M. Sokolovski, a.g.e., s. 520.

kentlerde 15. ve 16. yüzyıllarda Müslüman sayısı gitgide artan ivmeyle çoğalmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman nüfus Üsküp ve Manastır gibi Tetovo, Florina ve Ohri'de de ağırlık kazanmıştır. Örneğin Ohri'de 1583'te Müslüman ailelerin sayısı 270, Hristiyanlarınkı 259'dur.⁹⁸ Balkanlarda Osmanlı dönemindeki İslamlaştırma konusunda araştırmalar yapan S.Vryonis, bu din değiştirmenin ana nedenleri arasında, fethedilen bölgelerin halklarının İslamiyeti kabul ederek İmparatorluktan bazı maddi hakları garantileme isteklerini ön planda tutmaktadır. Din değiştirme toplumda bir alt sınıftan bir üst sınıfa geçişi sağlıyordu. Egemen ülkenin dinini almakla, vergi yükümlülüğü daha azalıyordu. Ayrıca özellikle huzursuz dönemlerde, daha iyi korunabilme çok sayıda Hristiyanı din değiştirmeye yöneltiyordu.⁹⁹ Yazar ayrıca, medrese vd. İslam kurumlarının bu din değiştirmelerde etkili olduğunu, bunun dışında halkın yeni dine uyum kolaylığının da bu dini kabulde önemli rol oynadığını belirtmektedir. Özellikle sonuncu neden, konuyla ilgili diğer araştırmacılarca da benimsenmektedir.¹⁰⁰ Gerçekten de her iki dinin ortak pragmatik amaç ve ritüelleri vardı. Özellikle kırsal yaşamda halk, yağmura, bolluğa yılın aynı zamanlarında gereksinim duymakta ve yine kırsal yaşamın inanç motivasyonundaki ortaklığa bağlı olarak, herşeyin yolunda gitmesini garantilemeyi aynı yolla sağlamaya çalışmaktaydı.

Bu konuda ilginç örnekler veren A. Boué, özellikle Bosnalı Müslümanların İslamiyetin yanında bazı Hristiyan alışkanlıklarına da sahip olduklarını, örneğin Hristiyan bayramlarında çalışmadıklarını ve bu günlerin özelliklerini koruduklarını belirtmektedir.¹⁰¹ Daha ilk yıllarda İslamiyeti kabul eden eski Hristiyanların yanında, özellikle Bulgar köylüsü Pomaklar gibi yeniler, önceki inançlarının kalıntılarını koruyarak, Hristiyanlığı sürdüren yakınlarıyla ortak yaşam alışkanlıklarından vazgeçmemektedirler.¹⁰² Genellikle İslam dinini öncelikle kabul edenler erkeklerdi. Müslümanla evli olan Hristiyan kadınlar dinlerini koruyabiliyor, bu da iki grubun üyeleri arasında ilişkilerin sürdürülmesine neden oluyordu. Ancak Balkanlarda toplu ya da bireysel din değiştirmelere rağmen, yaygın olarak gizli Hristiyanlık görülmekteydi. İslam görünüp özel yaşamlarında Hristiyan-Ortodoks ya da Katolik inançlarını sürdürenler çoktu. Osmanlı fetihleriyle gelişen gizli Hristiyanlığa en büyük neden, İslam görünerek yararlar sağlamayı garantilemekti. İnançla bağlantılı olmadan sırf maddi nedenlerle gerçekleşen bu din değiştirme, doğal olarak gizli Hristiyanlığı getiriyordu. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında kentlerdeki Müslümanların sayısı %70-80'e varan bir artış göstermiştir. Yazarlar, genellikle artık kolonizasyona bağlanması sözkonusu ola-

mayacak bu artışın, yörelerdeki Hristiyanların İslamiyeti kabul etmelerinin sonucu olduğunu ve kentlerde 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl sonu arasında Hristiyan sayısındaki azalmanın ancak bu şekilde açıklanabileceğini belirtmektedirler.¹⁰³ Balkan yarımadası üzerinde Müslüman halk, özellikle doğu bölgelerinde sürekli bir varlık gösterir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, geniş Müslüman kitlelerinin, Kuzey Makedonya'da Morova ile Vardar nehirleri arasındaki vadi boyunca ve Rodop dağlarının bazı kesimlerinde yaşadıkları bilinmektedir. Osmanlıların Orta Avrupa'ya doğru ilerleme noktaları olan Bosna-Hersek'in kuzeydoğu kesimlerinde de Müslüman yoğunluk çok yüksektir. Ayrıca Arnavutluk'la olan sınır bölgelerinde yaşayan çok sayıda Müslüman vardır.

104 A. Boué, a.g.e., cilt 3, s. 232.

105 Özellikle Slav dillerinde bu etki 15. yüzyıla dek gider.

106 Örneğin Osmanlılar Slavlardan aldıkları bazı kent adlarını, Türkçenin ses uyumu gereklerine uyarlayarak aynen kullanmışlardır. Böylece P. Skok'un savına göre örneğin Skop'i Üsküb, Odrine Edirne olmuştur. P. Skok, "Restes de la Langue Turque dans les Balkans", *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, 1935, cilt 2, s. 250.

107 A. B. Lord, "The Effect of the Turkish Conquest", *Aspects of the Balkans*, the Hague, 1972, s. 306. Kat, kapija, avlija, ahır, musandır, ilidza gibi terimler Balkan dillerinde aynen yer alan Türkçe kelimelerdir. P. Skok, a.g.e., s. 254. Örneğin sokak sözcüğü de her yerde sokak, cor sokak, çıkma sokak ya da Saraybosna'da olduğu gibi çıkmas sokağı diye adlandırılmaktadır. P. Skok, a.g.e., s. 253.

108 Terzia, koiumdjia, bakal, tezgiah, saraf, arabadja gibi. Aynı eser, s. 1.

109 P. Skok, a.g.e., s. 250. Askerija, beledija gibi.

110 Aynı eser, s. 257-258.

111 V. E. Hameen-Anttila, "Les Emprunts Turcs dans les Langues Slaves du Sud", *Scando-Slavica X*, 1963, s. 230.

112 K. Kazazis, "The Status of Turkism in the Present-Day Balkan Languages", *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Paris, 1972, s. 110.

113 Aynı eser, s. 112.

114 Örneğin Sırp basınında, Hint-Avrupa dillerinden alınan kelimelerin kullanımına ağırlık verilerek Osmanlıca kökenlilerin önemini yitirmesi amaçlanmıştır. V. E. Hameen-Anttila, a.g.e., s. 230.

DİL

Balkan uluslarının etnik kökenleri gibi dilleri de farklıydı. Osmanlılar fethettikleri ülkelerin ulusal dillerini değiştirmek düşüncesini benimsememişlerdir.¹⁰⁴

Ancak, birlikte yaşamının doğal sonucu olarak karşılıklı etkileşim dilde de varlığını gösterir. Özellikle Osmanlı kolonizasyonlarının yoğun olduğu kentsel ve kırsal alanlarla, yerel halklarının büyük bir kısmı İslamiyeti kabul eden kesimlerde bu etkileşim daha çok ve sürekli olmuştur.¹⁰⁵

Balkanlılar tarafından Osmanlıcadan alınan sözcüklerin büyük bir bölümü, bu bölgelere Osmanlılarca getirilen Doğulu kentsel terimlerdir.¹⁰⁶ Bu durumda, Balkanlardaki Ortaçağ yerleşmelerinin fetihlerden sonra gelişmiş kentlere dönüşmesinin büyük etkisi vardır. Ayrıca kentsel gelişimlere bağlı olarak, Ek'teki sözlük bölümünde de görüldüğü gibi, evle, mimarisiyle ve tefrişiyle ilgili çok sayıda Osmanlıca kelime Balkan dillerine yerleşmiştir.¹⁰⁷

Kente ait terimlerin yanısıra Bulgarca, Yunanca, Sırpça, Arnavutça ve Romenceye yerleşmiş zanaata ve meslek kuruluşlarına ait Türkçe terimler de epeyce çoktur.¹⁰⁸

Yönetim ve askerlik konularında da yerleşmiş Osmanlıca terimlere rastlanır. Hemen tüm Balkan dillerine Osmanlıcadan geçen çok sayıda fiil de vardır. Böylece Farsça ve Arapça kökenli birçok kelime Osmanlılar aracılığıyla Balkanlara yayılmıştır. Bunlar arasında

"a-u-i" ile bitenlerin "-ja" ekini alarak bu dillere yerleştiği görülür.¹⁰⁹ Bu durum, aralarındaki uzun mesafelere rağmen, Hint-Avrupa kökenli Farsça ile Semitik kökenli Arapçanın bazı kelimelerinin Balkan dillerine dek ulaşmasını sağlamıştır.

Balkanlarda 500 yıllık egemenlik sırasında Osmanlıcaya verilen önem dikkate değerdir. P. Skok, Balkanlarda Osmanlıca'yı sadece fatihlerin, askerlerin, yöneticilerin dili olarak görmenin yanlış olduğunu belirtmekte, yaygın kanının aksine, bu dilin Balkan halkları tarafından gelişmiş bir uygarlığın dili olarak ele alındığını ifade etmektedir.¹¹⁰ Osmanlıcanın hangi kesimlerde ve hangi alanlarda egemen olduğunun araştırılması ilginç sonuçlar verebilir.¹¹¹ Örneğin Sırbistan'ın Bayramiç kasabasında bu etki daha çok yönetim ve ekonomi alanında olmuştur. Balkan gündelik dili de Osmanlıca kelimeler yönünden hayli zengindir.¹¹² En uzak noktadaki kırsal yerleşmeye dek uzanan bu yaygınlık, özellikle Balkan halk şarkılarında gözlenir. Müslüman olsun Hristiyan olsun, bu şarkılara Osmanlı ögesinin kattığı etki çok belirgindir.

Ancak, 19. yüzyıldan itibaren tüm Balkanlarda Osmanlıcadan alınan kelime-lerde dikkate değer bir azalma gözlenmektedir.¹¹³ Özellikle Slav dillerinde Osmanlıca kelimeleri ayıklama eğilimi daha büyüktür.¹¹⁴

Ayrıca bu yüzyılda, daha sonra Osmanlı edebiyatında da gözleneceği gibi, Yunanistan, Romanya ve diğer Balkan Slav

edebiyatlarında Fransızcanın etkisi görülmeye başlamış, bu etkiyle de Farsça ve Arapça kelimelerin yaygınlığı gitgide azalmıştır.

OSMANLI DÖNEMİNDE BALKAN KENTLERİ

115 R. I. Lawless, "The Economy and Landscapes of Thessaly during Ottoman Rule" *An Historical Geography of the Balkans*, (yay. F. W. Carter), Londra, 1977, s. 528-529.

116 N. Todorov, *The Balkan City 1400-1800*, Washington, 1983, s. 454.

117 R. I. Lawless, a.g.e., s. 529.

118 Birden çok çarşı içerecek kadar büyük kentlerde aynı tür bir örgütlenme, daha çok sayıda küçük bedesten ve çevresinde gelişmekteydi. P. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Washington, 1977, s. 77.

119 S. Constantin, "Le Role Economique dans les Villes Roumaines", *La Ville Balkanique XVe-XIXe Siècles*, Sofia, 1970, s. 140.

120 G. Castellani, "Les Fonctions Culturelles de la Ville du Sud-Est Européen, XVIIIe-XXe Siècles", *Etudes Balkaniques*, 1980/4, s. 35.

121 Sözcükten de görüleceği gibi, bu terimin benzer biçimleri hemen hemen tüm Balkan ülkelerinde kullanılmıştır. Yalnız T. Stoianovich, Yunanlılar arasında mahalle yerine *platoma* kelimesinin yaygın olduğunu belirtir. T. Stoianovich, "Model and Mirror of the Premodern Balkan City", *La Ville Balkanique, Ve-XIXe Siècles*, Sofia, 1970, s. 94.

122 P. Sugar, a.g.e., s. 75.

123 T. Stoianovich, a.g.e., s. 96. Evliya Çelebi ise mahallelerin 100-200 evden oluştuklarını yazar. 17. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli Balkan kentlerindeki mahalle sayısı için de, biraz abartmalı olmakla birlikte, bazı sayılar verir. Evliya'ya göre, örneğin Üsküp=70, Vidin=24 (19 Müslüman, 4 Hristiyan, 1 Musevi), Silistra=24 (13 Müslüman, 10 Hristiyan, 1 Musevi), Manastir=21, Niğbolu=17 (11 Müslüman ve 6 Hristiyan) mahalleden oluşur. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (çev. Z. Danişman), İstanbul, 1970.

Balkanlardaki ilk dönemlerinde Osmanlılar bir dizi askerî ve yönetsel merkez kurmuşlar, bunlar da bazı yeni kentlerin ilk nüvelerini oluşturmuştur. Bu yerleşmeler aynı zamanda, Balkanlardaki Osmanlı politikasının dinsel yönünü temsil eden grupların merkezi olmuş, bu gruplar da Osmanlı eyaletlerindeki kentleşme sürecinde gözardı edilemeyecek bir rol oynamıştır.¹¹⁵

Osmanlıların Balkanlara yayıldıkları ilk dönemlerden 16. Yüzyıla dek kentsel yerleşmeler epeyce seyrekti.¹¹⁶ Çok gelişmiş olmamakla birlikte belirli ekonomik ve ticari işlevleri olan bu kentler, yakın çevrelerindeki kırsal kesimler için *sınırlı bir merkez* olma niteliği taşıyorlardı.¹¹⁷

Ulaşımın yetersizliği nedeniyle, aralarında hemen hiç farklılaşma olmayan benzer hizmetler sunuyorlardı. Balkanlarda kentleşmenin diğer Avrupa ülkelerine benzer dinamiklerle geliştiği ve eşzamanlı bir ivme kazandığı bu dönemde, yöreyi yöneten Osmanlıların kültürel etkinliği, Balkan kent kimliğinin oluşmasında belirleyici bir önem taşımıştır. Bilindiği gibi, Osmanlılar fetihlerden sonra, yerleşmelerin karakterini değiştiren zorlayıcı koşullar getirmemişlerdir. Fakat yine de merkeziyetçi düzen ve onun yönetim biçimi bazı kurum ve kurulların varlığını gerektiriyordu. Osmanlıların her alanda kesin hiyerarşik bir düzen öngörmeleri ve belirgin kurallar koymaları,

doğal olarak kentlerin fiziksel yapısını etkiliyordu. Kentler, ortak bir merkezin çevresinde gruplanmış az ya da çok yoğun mahallelerin biraraya gelmesinden oluşuyordu. Büyük etkinlik taşıyan kent merkezlerinin yayıldıkları alan ve özellikleri kentlere göre değişiklik göstermesine rağmen, her kentin merkezindeki camiye, bedesten ve çevresindeki dükkânları içeren çarşısı, varsa kaleyi görmek olanaklıydı. Ayrıca medreseler, hamamlar, hanlar, çeşmeler, yöneticilere ve eşrafa ait evler, Balkanlardaki hemen tüm Osmanlı kentlerinin ortak özellikleriydi. Osmanlılar, fetihleri sırasında varolan çeşitli dinsel, ticari ve kamusal yapılara yenilerini ekleyerek kentlerin görünümüne zenginlik katmışlardır. Çarşı (çarşı-çarşıja), yerleşmenin besin ve giyim gereksinimini sağlamaktaydı. Merkezi bedestendi (bedestan). Bedesten, genellikle kentin büyük camisinden sonra en önemli yapıydı. Anadolu kentlerinin bedestenleriyle ortak biçimsel özellikler gösteren bu yapılar, kalın duvarlı, ağır ve kuvvetli strüktürleriyle ekonominin gerçek kalesi gibiydiler. Diğer zanaat üretiminin yapıldığı ve satıldığı atölyelerle dükkânlar, bedestenin yakınında dar sokakların çevresinde gelişmişlerdi. Her zanaat dalı, uygulayıcılarının dinsel ayırımına bakmaksızın, belirli sokaklarda toplanmıştı.¹¹⁸ Balkan kentlerinde 17. ve 18. yüzyılların sayım listelerinde yer alan eski sokak isimleri arasında, sayıları yirminin üstüne kadar çıkan çeşitli

meslek sokaklarına rastlanmaktadır.¹¹⁹ Yerleşmelerde, cami ve yakınındaki medrese, paşa konağı, hamam ve kahvehane Müslüman grubun kültür odakları olarak kenti etkilemekteydi.¹²⁰

Osmanlılarla birlikte, Ortaçağ kentini belirleyen sur duvarları genellikle yıkılmakta ya da yıkıma terkedilmekteydi. Mahalleler (mahalla)¹²¹ camileri, mescitleri, kilise ya da sinagogları, hamamları, başlarında şeyh ya da muhtarlarıyla özerk birer bütündü. Her etnik grubun kendi ayrı mahallesi vardı. Balkan yazarları, genellikle mahallelerin duvarlarla ayrıldığını ve bu duvarların evlerin sağır arka cepheleri olduğunu belirtmekte,¹²² ayrıca bir mahallenin de ortalama 25-30 evden oluştuğunu varsaymaktadırlar.¹²³ Bir mahallenin hangi gruba ait olduğunu yapıların boyutlarından tahmin edebilmek mümkündü. Örneğin bir Müslüman mahallesi, sadece minareleriyle değil, içerdiği yapıların yükseklikleriyle de diğerlerinden ayrılırdı. Her kentin kendi kuralları olmasına rağmen, yasalar zimmi evlerinin Müslümanlarınkinden daha alçak olmasını gerektiriyordu. Ayrıca çok sayıda yapısal ve bölgesel kural kesinlikle uygulanmakta ve Balkan kentine, önemli benzerlikleri olan karakteristik bir geleneksel görünüm katmaktaydı. Böylece Balkan kentleri mahalle düzenleri, camileri, minareleri, diğer anıtsal yapı tipleri, evlerinin özgün biçimlenişi, zanaatlara ayrılmış sokakları, vb. özellikleriyle, Tuna'nın güneyinden

124 Lang
kans
des B
2, 19
Balk
sokak
maha
geleri
minol
mak
1860
sızıgı
bile b
diklar
nılar:
majda
burma
Kali-
gibi...
125 B
riç du
masına
kentler
eski ad
vam ed
mahalle
tadır. P.
126 166
bir term
Hristiyan
mahalleler
izin veril
vich, a.g.e.
127 O. De
sus d'Isal
Villes d'A
et Dévelo
des Villes
ennes et
XVIIe-XV
reş, 1975
128 Örne
maçya'yla
lerde bul
kentli.

124 P. Skok, "Restes de la Langue Turque dans les Balkans", *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, cilt 2, 1935, s. 252. Bugün bile, Balkan kentlerinin çoğunun sokaklarında, çarşılarında, mahallelerinde ve bazı bölgelerinde hâlâ, Osmanlı terminolojisinin izlerini yakalamak olasıdır. Örneğin 1860'lardan bu yana bağımsızlığını kazanan Belgrad'da bile bazı mahallelerin taşıdıkları adlar bu durumu kanıtlar: Dörçol (Dörtöl), Taşmajdan (Taşmeydan), Karaburma, Topçider (Topgular), Kali-megdan (Kale Meydanı) gibi... Aynı eser.

125 Bugün mahalleleri ayırıcı duvarlar ortadan kalkmasına rağmen, Balkan kentlerinin çoğunda bölgeler eski adlarını taşımaya devam ederek o dönemlerin mahallelerini anımsatmaktadır. P. Sugar, a.g.e., s. 75.

126 1669'da IV. Mehmet'in bir fermarıyla, Musevi ve Hristiyanların Müslüman mahallelerine yerleşmelerine izin verilmiştir. T. Stoianovich, a.g.e., s. 96.

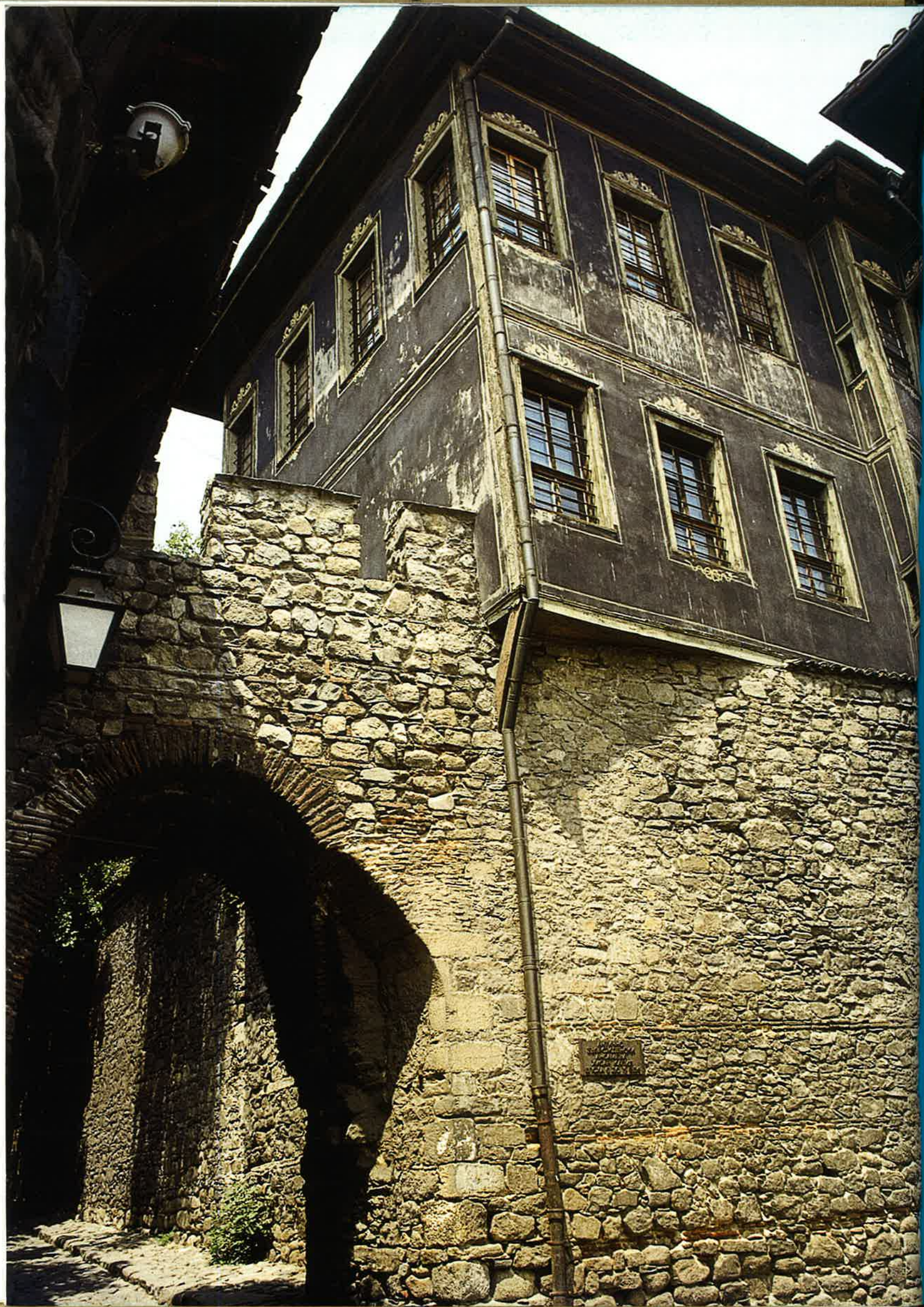
127 O. Daniel, "Le Processus d'Islamisation dans les Villes d'Albanie", *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIIe Siècles*, Bükreş, 1975, s. 233.

128 Örneğin İşkodra, Dalmaçya'yla yakın ticari ilişkilerde bulunan önemli bir kentti.

Pelopones'e dek uzanan bölgede ortak nitelikler göstermekteydi.¹²⁴

Mahalledeki evlerin çoğu, küçük ve her tür işleve cevap veren tek ya da iki odadan oluşmaktaydı. Çok katlı ve çok odalı evler ise, hemen her yerleşmenin merkezi çevresinde bulunan, kentin ileri gelenlerinin konaklarıydı. Mahallelerin kent merkezine uzaklıkları, içinde yaşayanların bağlı oldukları din ve sürdürdükleri mesleğe göre değişmekteydi.¹²⁵ Bazı kentlerde mahalleler arası dinsel ayrımların zaman zaman ortadan kalktığını gözlemek olanaklıdır.¹²⁶

Daha önce de sözü edildiği gibi, 17. yüzyılın sonundan itibaren kentler gitgide kalabalıklaşmıştır. Bu artışa bağlı olarak mahalle sayıları artmış, bazı kentsel merkezlerin nüfusu birkaç bine ulaşmıştır. Örneğin bu tarihlerde İşkodra'da 1800 ev ve 15 mahalle, Elbasan'da 2000 ev ve 28 mahalleden söz edilmektedir.¹²⁷ Ancak bilindiği gibi, bu gelişim daha çok, önemli ticaret yolları üzerinde yer alan kentler için geçerliydi.¹²⁸

BULGARİSTAN

1 D. Angelov, "La Conquête des Peuples Balkaniques par les Turcs", *Byzantinoslavica*, XVII, 1956, s. 249.

2 Z. Shkodra, "Les Esnafs ou Corporations dans la Vie Urbaine Balkanique des XVII- XVIII Siècles", *Studia Albanica*, 1975/12-2, s. 60. Ayrıca N. Todorov, eldeki en eski lonca kayıtlarının, özellikle 19. yüzyılda gelişim gösteren Filibe'deki abacı loncasına ait olduğunu, bu kayıtların Rumca olarak yazıldığını ve 1675 yılından 19. yüzyılın ortasına dek loncayla ilgili tüm bilgileri aktardığını belirtmektedir.

3 N. Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Washington, 1983, s. 462.

4 M. Kiel, "Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of the Turkish Architecture in the Process", *Journal of Turkish Studies*, 1987, cilt: s. 117.

5 T. Stoianovich, "Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, cilt: xx, 1960, s. 281.

6 M. Biçev, *Die Architektur in Bulgarien*, Sofya, 1961, s. 59.

7 N. Todorov, *La Ville Balkanique sous les Ottomans (XV-XIXss.)*, Londra, 1977, s. 57. 19. yüzyılın ortalarındaki kayıtlardan Varna'ya ait kentsel meslek dağılımları konusunda fikir edinmek mümkündür: Tarımla uğraşanlar: 100; Esnaf ve Zanaatkarlar: 85; Tüccarlar: 67; Denizcilik ve Balıkçılıkla uğraşanlar: 33; Arabacılar: 17; Hizmetliler ve Çıraklar: 17; Diğerleri: 5. Aynı eser, s. 269.

BULGARİSTAN'DA OSMANLI TARİHİ

Bulgar toprakları, Osmanlı egemenliğindeki Balkanların merkezinde yer almaktaydı. Osmanlılar, 1360'lardan başlayarak doğu ve merkezî Trakya'ya akınlar düzenlemişler ve çok sayıda Bizans ve Bulgar kentini ele geçirmişlerdir (1362-89). Bunlar arasında Sofya, Filibe (Filipopol-Plovdiv), Eski Zağra (Stara Zagora), Yanbolu (Yambol), Karnobat sayılabilir.¹ Bu tarihlerden sonra Bulgaristan, Vidin ve Dobruca beylikleriyle Tırnovo Krallığı'ndan oluşan üç bölüme ayrılmış, bu beyliklerle krallığın Osmanlılara karşı çıkmaları üzerine de I. Beyazıt döneminde (1389-1402) sırasıyla Tırnovo (1393), Vodin (1396) ve Dobruca (1400) ele geçirilerek bu topraklardaki Bulgar egemenliğine son verilmiştir. Böylece Bulgaristan, yaklaşık 500 yıllık bir dönem için Osmanlıların eline geçmiştir. Bu süre içinde yönetim Sofya'da oturan Rumeli Beylerbeyi'nce sağlanmaktaydı. 19. yüzyıla kadar Silistre, Niğbolu, Sofya, Çirmen sancaklarına ayrılan ülkede, 1864 yılında Avrupa'daki örneklerle öykünülerek Tuna Vilayeti oluşturulmuştur. Bu vilayet de Rusçuk, Varna, Vidin, Tolçi (Tulca) ve Tırnovo sancaklarına ayrılmıştır. Söz konusu yönetim biçimi 1878'de Bulgar Prensiği'nin kurulmasına dek sürmüştür.

EKONOMİK YAPI

Zanaat üretimi ve ticaret, Osmanlı egemenliğindeki Bulgar kentlerinin en belirgin iki uğraşısı olmuştur. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllar bu alanlarda önemli gelişmelerin gözlemlendiği dönemlerdir. Bu gelişmelerde, ülkenin bazı yerleşmelerindeki lonca örgütleri etkili olmuştur. Örneğin Sofya'da 17. ve 18. yüzyıllarda 63 loncanın varlığından söz edilir. Bunlardan 25'i Bulgarlar tarafından oluşturulmuşken, diğerlerinin başta Osmanlı Türkleri olmak üzere Arnavutlar vd. Balkanlılara ait olduğu ve bu loncaların kentin tüm ekonomik yaşamını ellerinde tuttuğu bilinmektedir.² Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Tuna Vilayeti tam bir ticaret ve zanaat merkezi haline gelmiştir. Bu iki alanda çalışanlar nüfusun %60'ından fazlasını oluşturmaktaydı.³ Örneğin Osmanlı egemenliğinden önce de gelişmiş bir ticaret ve zanaat kenti olan Sofya'da, yukarıda da değinildiği gibi, Osmanlılar döneminde alınan yeni önlemlerle yerel zanaat üretimi artırılmıştır. Kaynaklar tüm zanaat dallarında çalışan nüfus içinde Müslümanların sayıca önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir.⁴ Ticari faaliyetlerdeki etkinliğe ise, Bulgar tüccarlarının Yunan isimleri ve kültürüyle donanmış olarak uluslararası ticarete önemli rol oynamaya başlamaları⁵ büyük katkıda bulunmuştur. Özellikle 18. yüzyıl, Bulgar tüccar sınıfının asıl ağırlıklı dönemidir. 1750'lerden itibaren Orta

Bulgaristan'ın Stanimaka, Melnik, Karlovo, Gabrovo gibi yerleşmelerinin tüccarları, Rusya ve Macaristan'la uzak mesafe ilişkilerine girmeye başlamış ve 1790'larda Bulgar ticaret ve sanayi burjuvazisi, Filibe gibi bazı kentleri hareketli ekonomik yaşamın merkezi haline getirmiştir.⁶ Bulgar ticaret sınıfının gelişiminde, Bulgaristan'ın İstanbul, Edirne, Filibe ve Sofya gibi dört büyük Osmanlı kentinin hinterlandı içinde kalması ve bu kentlerin her birinin de Bulgar köylüsünün ürünlerine gereksinim duyması önemli etkenler arasındadır. Ayrıca zanaat ve ticaretin yanı sıra, tarım ve hayvancılığın da özellikle kuzey Bulgar kentlerinin en önemli uğraşısı olduğu bilinmektedir.⁷

8 M. tan'da lavuzu. 341. S. man. 11", U. 92, s. 245-2

9 S. J. Chang. Balkan es", A. Contin ris, 19

10 N. "Le D. Econo Ville B. Xe Siè. velopp. Villes. et Ad. XVIII. 1975, s.

11 M. S. pement les...", A. Atina, 19

12 P. S. Europe. 1977, s.

13 S. V.

14 N. T. kanique (XV-XI. 1977, s.

15 Ayn

ETNİK VE SOSYAL YAPI

8 M. T. Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara, 1988, s. 341. S. S. Bobçev, "Deli Orman Türkleri Hakkında I-II", *Ülkü XVI*, 1940, sayı 92, s. 135-144; sayı 93, s. 245-253.

9 S. Jr. Vryonis, "Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th-16th Centuries", *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Paris, 1972, s. 168.

10 N. Todorov, V. Paskaleva, "Le Développement Social Economique et Culturel de la Ville Bulgare du XVe au XI-Xe Siècle", *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVII-XVIIIe Siècles*, Bükreş, 1975, s. 105.

11 M. Sokolovski, "Développement de Quelques Villages", *Actes du IIe Congrès*, Atina, 1972, s. 513.

12 P. Sugar, *Southeastern Europe...*, Washington, 1977, s. 223.

13 S. Vryonis, a.g.e., s. 168.

14 N. Todorov, *La Ville Balkanique sous les Ottomans (XV-XIXe ss.)*, Londra, 1977, s. 500.

15 Aynı eser.

Tüm tarihi boyunca Bulgar topraklarının çeşitli bölgelerinde Yunanlılar, Sırp, Romenler, Türkler, Tatarlar, Çerkezler gibi farklı etnik gruplar yaşamıştır. Bu gruplara Çingenelerle, kendilerini İslam dinini kabul etmiş Bulgarlar diye sunan Pomaklar da eklenebilir. Trakya ile Orta ve Güney Bulgaristan'da, İmparatorluğa yakınlığından dolayı doğal olarak Türkler Bulgarlara göre çoğunlukta idi. Ayrıca Rusçuk, Silistre, Varna, Şumnu gibi eski Türk kalelerinin çevrelediği⁸ Deliorman bölgesi de Türk yerleşme alanı olarak görülmektedir. Bulgaristan'ın Osmanlılarca alınmasından sonra Bulgar feodalleri, toprak ve durumlarını korumak amacıyla İslamiyeti ilk kabul edenler olmuşlardır. Özellikle Kuzeydoğu Bulgaristan'da,

Trakya ve Makedonya'nın sınır bölgelerinde İslamiyetin yoğun olduğu söylenebilir.⁹ Türk göçlerinin etkin olduğu ilk dönemde hem kentsel, hem de kırsal kesimi kapsayan tüm Balkan nüfusu içinde Müslümanlarla Müslüman olmayan halk arasındaki oran 1'e 4 olarak görünmekte ve Müslüman grubun bir kısmını İslamiyeti kabul eden Bulgarlar oluşturmaktadır.¹⁰ Kentlerin etnik oluşumları incelendiğinde, genelde küçük ve orta yerleşmelerde ailelerin 3/4'ünün Müslüman olmadığı görülmektedir. Bu yerleşmelere 15. ve 16. yüzyıllarda kurulan Tatarpazarcık, Hasköy gibi kentler de dahildir. Buna karşılık, Köstendil gibi bazı yerleşmelerde Müslüman grup çoğunluğu oluşturmaktadır.¹¹ 17. yüzyılda askerî akınlar, veba salgınları, tımar-çiftlik düzeni değişimleri

Bulgaristan kentsel nüfusunda bir hareketlilik yaratmıştır. Bu dönemde bazı kentlerin Hristiyan nüfusunda önemli ölçüde artış gözlenmektedir. Örneğin Filibe'de 1580-1680 yılları arasında Hristiyan nüfusun 10000'e ulaştığı bilinmektedir.¹² Buna karşılık savaşlar ve vergi baskıları nedeniyle, diğer bazı yerleşmelerde tersine bir durum görülür. Örneğin Rodop'ta 74 kasabanın ve çevresindeki bazı bölgelerin İslamiyeti kabulüyle, 1666-70 ve 1686-90 yılları arasında Müslüman nüfus sayısında artış olmuştur.¹³ 1866 sayımına göre, Balkan kentlerinin çoğunun küçük ve orta kent boyutunda olduğu görülür.¹⁴ Bu özelliğiyle Tuna Vilayeti, daha az gelişmiş bir kent ağına sahip olan ve daha az sayıda kentliyi barındıran Sırbistan ve Yunanistan'dan ayrılır.¹⁵ Buradaki kentler etnik açıdan, Bulgar ve

Tablo III.

1866 Sayımına göre Bulgaristan'da Kentsel Nüfusun Etnik Yapısı

Kentler	Bulgar/Ortodoks %	Müslüman %	Ermeni %	Musevi %	Katolik
Kuzey Batı					
Vidin	34,1	51,6	—	8,1	—
Sofya	37,6	38,7	—	19,7	—
Köstendil	37,8	43,3	—	10,7	—
Kuzey-Orta					
Plevne	47,3	45,1	—	2,4	—
Tırnovo	65,0	33,2	—	—	—
Karlovo	97,7	—	—	—	—
Niğbolu	5,2	89,3	—	—	—
Deliorman					
Varna	49,5	28,8	7,9	0,7	—
Silistre	29,9	62,1	3,5	2,3	—
Osman Pazarı	18,8	75,3	—	—	—
Eski Cuma	34,7	62,9	—	0,1	—
Pazargiç	11,6	32,5	3,4	—	—
Dobruca					
Babadag	20,2	59,0	6,4	3,0	—

16 N. Todorov, *La Ville Balkanique...*, s. 38

17 Aynı eser, s. 494.

18 Bu dönemde, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçtükleri Banak Dağları'nın kuzeyindeki Timişvar çevresinde önemli koloniler oluşturan Bulgarların sayısı 300.000 dolaylarındadır. E. Pittard, *Les Peuples des Balkans*, Paris, 1918, s. 63.

19 Aynı eser.

20 N. Todorov, V. Paskaleva, a.g.e., s. 107.

21 N. Todorov, "Quelques Aspects de la Structure Ethnique de la Ville Médiévale Balkanique", *Actes du Colloque International des Civilisations Balkaniques*, Sinaia, 1962, s. 42. Osmanlı İmparatorluğu, zaten varolan kentsel düzene kendi gruplarını katmıştı. Yazara göre aksi halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik gelişimi, birkaç yüzyıllık süre içinde yalnızca Türk ögeye dayanarak böylesine yoğun bir nüfus artışı sağlamazdı.

22 S. Skendi, "The Emergence of the Modern Balkan Literary Languages. A Comparative Approach", *Balkan Cultural Studies*, N. York, 1980, s. 9.

23 S. Dimitrov, "Formation de la Nation Bourgeoise Bulgare", *Etudes Balkaniques*, 1981/2, s. 68.

Osmanlı karışımından oluşmaktaydı. Bu iki grubun yanında, Yunan-Ulah-Musevi-Ermeni gibi diğer halkların varlığı çok azdı. Tablo III'ten de görüldüğü gibi, saf etnik oluşumlu kent de enderdi.¹⁶

Kentlerde taşınmaz mal varlığını elinde bulunduran sınıflar yönetsel görevlerle yükümlü ya da bu görevlerden emekli Osmanlılar, Hristiyan kökenli tüccarlar, Avrupa sermayesinin aracılığı ve gitgide varsıllaşan kırsal kesimin bir bölümüydü.¹⁷ Zanaatkârların önemli bir kısmı, üretim farklılıklarına bağlı olmaksızın, genelde orta gelire sahip küçük üreticilerdi.

19. yüzyılın ikinci yarısına doğru ekonomik düzeyin yükselmesi Bulgar burjuvazisinin gelişmesine neden oldu. Bulgar burjuvaları, yaşam biçimleri ve sosyal statüleriyle, diğer Balkan ülkelerindeki Yunan burjuvazisinin ve zengin Türk beylerinin yaşam biçimine yaklaşımlara çalıştılar.

19. yüzyılda Osmanlıların Balkanlardan büyük ölçüde çekildiklerini görmek mümkündür.¹⁸ Aynı yüzyılın sonuna doğru, kendilerini *Bulgar* olarak gören çok sayıda Makedonyalı'nın bu ülkeye gelerek, Osmanlıların terkettiği yörelere yerleştikleri ve Bulgar ulusçuluk düşüncesinin oluşmasında büyük katkıları olduğu görülmektedir.¹⁹

OSMANLI DÖNEMİNDE BULGARİSTAN'DA KÜLTÜREL YAPI

Bulgar kentlerinde Osmanlı bileşeninin de katıldığı yeni kültürün oluşma süreci epeyce karmaşık ve uzun sürelidir. Bulgaristan'da Osmanlı yöneticilerinin kültüre yön vermesi ve denetlemesi çeşitli dirençlerle karşılaşır. Hemen her tarafta kültürel ve eğitimsel faaliyetlerin kentlerden uzaktaki manastırlara çekildiği görülür.

Bu manastırlar yüzyıllar boyunca, Hristiyan Bulgar halkının asıl kültür merkezleri olma özelliğini sürdürür ve ayrıca kentlerle de sürekli bağlantı kurarlar. Buna karşılık, kentlerde yaşayan Bulgarların kültürel yaşamında Osmanlı etkisi ağırlığını duyurur.²⁰ Ancak bazı Bulgar yazarları bu konuda, yerel halkın yönetsel güç hakkından mahrum olmasına karşın, kentsel yaşam ve kültür geleneklerinin temsilcisi olmayı sürdürdüğünü ve bu konuda yönlendirici bir işlev taşıdığını ileri sürmektedir.²¹ Yunanlıların da, komşuları Bulgarlara kültürel açıdan etkileri önemli boyutta olmuştur. Örneğin 17. yüzyılda Tırnovo'da Bulgar eşrafının çoğu Yunanlılaşmış kişilerdi.²² Daha önce de değinildiği gibi, Bulgarların ulusallaşma konusundaki girişimlerinde de, aldıkları Yunan kültürünün büyük katkısı olmuştur.

19. yüzyılda Bulgaristan'da uluslaşma hareketleri yeni kültür odakları, modern okullar, kitaplıklar zinciri gibi

yeni kültürel biçimler getirmiş, ancak bunların yanında, yerel geleneksel yaşam biçimi, giysi, dil ve diğer alışkanlıklar da varlıklarını sürdürmüştür.²³

BULGARİSTAN'DA OSMANLI DÖNEMİ KONUTLARI

24 M. Kiel, a.g.e., s. 79.

25 Aynı eser, s. 83.

26 Aynı eser.

27 N. Todorov, V. Paskaleva, a.g.e., s. 105.

28 I. Nikolov, "Etude d'Urbanisme Portant sur des Ensembles Historiques des Centres des Villes du Réveil National Bulgare", *Monumentum*, 1977/XV-XVI, s. 27.

29 O. Kesioğlu, T. Özyayın, "Bulgaristan'da Türk-İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi* XVII, s. 114-126.

Özellikle ticari ilişkiler ve zanaat üretiminde gelişmiş olan Bulgar kentleri, 16. ve 17. yüzyılda önem kazandı ve içlerinden bazıları Osmanlı kültür ve mimarisinin merkezleri olarak etkin bir rol oynadı.²⁴ Kuşkusuz Osmanlılardan önce de ülkede, Bizans-Bulgar döneminden kalan (Veliko Tırново, Silistre, Melnik gibi), bazıları bir Bizans-Bulgar kalesinin yakınında gelişen (Plevne, Karnobat, Vratza gibi) yerleşmeler vardı.²⁵ Ancak Osmanlılarla birlikte Bulgaristan'da, yeniden canlandırılan Osmanlı öncesi yerleşmeleriyle (Sofya, Filibe, Köstendil gibi), Osmanlılarca yeni kurulan (Tatar Pazarcık, Yeni Zağara, Kazanlık gibi), ya da kasabalardan geliştiren kente dönüşen (Eski Cuma, Yeni Pazar gibi) yerleşmeler oluşmuştur.²⁶ Kentlerde zanaat ve ticaretin gelişmesi, çarşılarda dükkân, atölye, han, bedesten, vb. ticari işlevli yapı sayısını giderek artırmıştır.²⁷ Ayrıca genelde Osmanlı yönetiminin getirdiği kural ve kurumların etkisiyle, hemen tüm Bulgar yerleşmelerinin yeni bir görünüm kazanmaya başladıkları görülür. Geleneksel görünümlerini bugün de koruyan Filibe (Res. 1, 2), Veliko Tırново (Res. 3, 4) gibi kentler bu konuda iyi birer örnek oluşturur.²⁸ Bunlara Aydos, Eski Cuma, Eski Zağara, Köstendil, Niğbolu, Rusçuk, Silistre, Sofya, Şumnu, Varna, Vidin eklenebilir.²⁹ Özellikle, 18.

Resim 1.

Filibe'den bir geleneksel sokak görünümü.

Resim 2. *Filibe'den bir başka geleneksel sokak görünümü.*

Resim 3. *Veliko Tırново'dan eski kent dokusu.*

30 N. Todorov, V. Paskaleva, a.g.e., s. 112.

31 Bertrandon de la Broquière, *Voyage d'Outremer*, (ed. C. H. Schefer), Paris, 1892, s. 200.

32 H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, (yay. F. Babiner), München und Leipzig, 1923, s. 249.

33 1544 ve 1571 tahrir defterleri Sofya'nın hızlı bir biçimde, tam bir Osmanlı kenti olarak geliştiğini ortaya koyar. M. Kiel, a.g.e., s. 119. H. Dernschwam, 16. yüzyılda kentte çok sayıda cami bulunduğu (100), ancak evlerinin "16. yüzyıl İstanbul'undaki gibi kötü evler" olduğundan söz eder. H. Dernschwam, a.g.e., s. 249.

34 P. L. Inciyan, H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1973-74/2-3, s. 17. Ancak, 1858 büyük depreminden sonra çok sayıda anıt ve ev yıkılmıştır. M. Kiel, a.g.e., s. 120.

35 Aynı eser, s. 144.

36 Aynı eser, s. 148.

37 Bu kesimlere ilaveten, Bulgarların yaşamakta olduğu varoş bölümü bulunmaktaydı. Osmanlılar genellikle ticaretle, Bulgarlar da tarımla uğraşmaktaydılar. Ayrıca her iki kesim arasında zanaatkarların sayısı hayli çoktu.

38 Buna karşılık, aynı yıllarda Captain Zanon ise, Lom'daki ev sayısını 500 olarak vermekte, nüfusun da, çoğunluğunu Bulgarların oluşturduğu 200 kişiden meydana geldiğini belirtmektedir. N. Todorov, a.g.e., Bölüm VIII, s. 2,3.

39 M. Kiel, a.g.e., s. 125.

40 Aynı eser, s. 128.

yüzyılın ikinci yarısında Gabrovo da zanaat ve ticaret merkezi olarak ün kazanır.³⁰ Bu kentler arasında, Osmanlılar döneminde bir ticaret ve zanaat merkezi olan Filibe'nin cami, hamam, han, vb. anıtsal yapıları ve bunlara 18. ve 19. yüzyıllarda eklenen görkemli bey ve eşraf konaklarıyla ayrı bir yeri vardır (Res. 5-8). 15. yüzyılda B. de la Broquière, Filibe için, "iyi inşa edilmiş bir kent. Önemli sayıda camisi, hamamı, kervansarayı var," diye yazmaktadır.³¹ 16. yüzyılda kenti gezen H. Dernschwam ise, tarlalar ve bağlarla çevrili olan yerleşmenin bakımlı olduğunu, ancak güzel ve görkemli burjuva evlerine rastlanmadığını, sadece mescitler ve hamamlarla, zanaatkarlar için küçük dükkân ve barakalar gördüğünü belirtmektedir.³² Sofya da camileri, imareti, kervansarayı, bedesteni ve hamamlarıyla ünlü bir kenttir.³³ Büyük bir ticaret kenti olduğundan, tüccar evleri yerleşmeye zenginlik katar. 19. yüzyılın ilk yarısında Sofya tanımlanırken "geniş bahçeler içinde evler"den sözedilmektedir.³⁴ Bu kentsel özelliklere, aynı yüzyıllarda Bulgaristan'ın farklı bölgelerindeki merkezlerde rastlamak olasıdır. Örneğin Güney Bulgaristan'daki Smoljan kenti ve çevresinde, ileride ayrıntılarıyla incelenecek olan Makedonya sivil mimarisinin tüm ortaklıklarıyla, dolayısıyla da Osmanlı görünümünü koruyan örneklerle karşılaşılırken,³⁵ kuzeydoğuda Targovişte yakınlarında Kızane Tekkesi ve çevresinde-

ki kent dokusunda³⁶ ya da Kuzeybatı Bulgaristan'daki Lom kentinde yine aynı niteliksel özellikler gözlenebilmektedir. Geç 17. yüzyılda kente dönüşen ve 19. yüzyıla gelindiğinde kırsal kesimin önemli bir pazar kenti olan Lom'da, Osmanlıların yoğunlukta olduğu *kaletto* (kale) mahallesiyile çarşı mahallesi, kentin en önemli iki nüvesini oluşturmaktaydı.³⁷ Bu yüzyılda C. Alexander adlı bir gezgin, yerleşmeyi, "400'ü aşkın evi olan, bunlardan yaklaşık 300'ünü Türk evlerinin oluşturduğu, 1300'ü Müslüman 1700 nüfuslu bir yerleşme" diye tanımlamaktadır. Kentte ayrıca 4 cami ve 1 kilisenin varlığından söz etmektedir.³⁸ Ortaklık gösteren bu kent görünümünün oluşmasında, Bulgar kentlerinde yüzyıllar boyunca varlıkları bilinen deneyimli Müslüman-Türk yapı ustalarının önemli katkıları olduğu söylenmiştir.³⁹ Osmanlıların Balkanlardaki son dönemine ve özellikle de 19. yüzyıla gelindiğinde ise, bu zanaat ve ustalıkları Bulgarların devraldıkları ve sürdürdükleri görülür.⁴⁰

Resim 4. *Veliko Tırnovo'dan eski kent dokusu.*

Resim 5. *Filibe'den 19. yüzyıl konağı.*

Resim 6. *Filibe'den bir başka 19. yüzyıl konağı.*

Resim 7. *Filibe'den bir 19. yüzyıl konağı.*

Resim 8. *Filibe'den bir başka 19. yüzyıl konağı.*

41 R. A.
sırasında
rinin mi
mekânı
kısımın
kesin
mümkün
etmekte
"L'Arch
ire de la
tecture
les Balk

42 Ark
riş mek
tamame
prust ad
eser.

43 D. K.
leneği Ü
Türk ve
ne Den
1982, s.
ve Güne
rihsel El
İstanbul,

44 D. Ku

41 R. Anguelova, bu gelişim sırasında kapalı mekân eklerinin mi, yoksa konutun ana mekânı önündeki yarı açık kısmın mı ortaya çıktığını kesin olarak belirlemenin mümkün olmadığından söz etmektedir. R. Anguelova, "L'Architecture Vernaculaire de la Bulgarie", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 26.

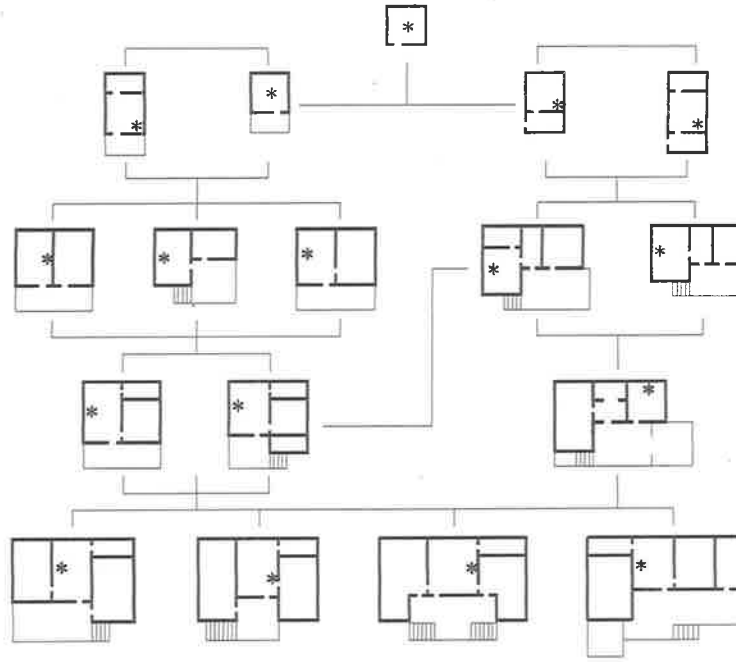
42 Arkadaki esas odaya giriş mekânı niteliği taşıyan tamamen kapalı bölüme ise *prust* adı verilmektedir. Aynı eser.

43 D. Kuban, "Türk Ev Gelişimi Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1982, s. 203; G. Akın, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam*, İstanbul, 1985, s. 38-53.

44 D. Kuban, a.g.e., s. 199.

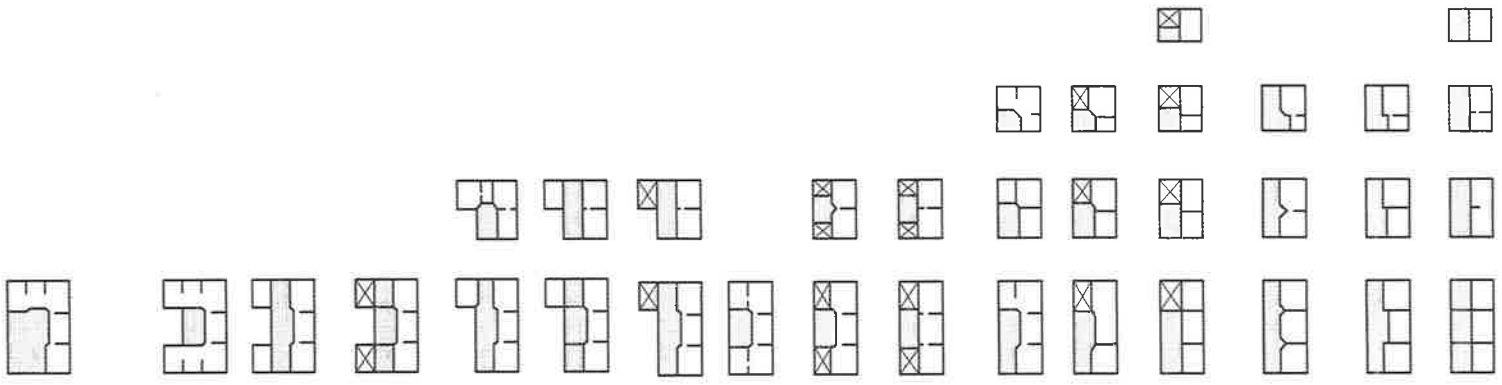
Anadolu'da olduğu gibi Bulgaristan'da da, günümüze kadar ayakta kalabilen sivil mimarlık örnekleri en erken 18. yüzyıla tarihlenebilmektedir. Bu nedenle de, Bulgar konut mimarisinin Osmanlı konut geleneğiyle paralelliklerini kurmak için, ancak 18. ve 19. yüzyıllardan kalma örnekler üzerinde tartışılabilir. Bilindiği gibi, özellikle *Bulgar Rönesansı* adıyla anılan dönemden çok sayıda ev kalmıştır. Araştırmacılar Bulgar sivil mimarlık örneklerini, daha erken tarihli olan asimetrik açık/dış sofalılarla, en görkemli örneklerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında yaratıldığı simetrik/orta sofalı tipler olarak iki ana grupta toplamaktadır. Bu iki grubun gelişim şemaları da epeyce çeşitlilik göstermektedir. Örneğin R. Anguelova, açık/dış sofalı grubun şemasını, farklılaşmamış/çokişlevli tek mekândan yola çıkarak, bu mekâna eklenen kapalı ya da yarı-açık mekânlarla geliştirmektedir (Res. 9). Bu şemaya göre, iki kola ayrılan gelişimin birinci grubunda yarı-açık mekânların ortaya çıktığı örnekler yer almaktadır. Diğer grup ise, ana kapalı mekânın önüne, ya da hem önüne hem arkasına kapalı mekân/mekânlar eklenmesiyle oluşan örnekleri içermektedir. Her iki koldan gelişen şema, sonunda ortak, zenginleşmiş bir dış sofalı plan tipine ulaşmaktadır.⁴¹ Bu açık sofalı tiplerde, tek odanın önüne yeni eklenen mekânlardan yarı açık olan ve bir veranda niteliği taşıyan, genellikle *çardak* adıyla

anılmaktadır.⁴² Çardak, Bulgar sivil mimarisinin bu tipi için, bölgesel farklılıklara rağmen, hemen tüm ülkede rastlanan önemli bir ortak öğedir. Resim 9'daki bu şemayla, S. H. Eldem'in Türk evi plan tiplerinin dış sofalı örneklerine ait şeması, çardaklı tipin gelişimi yönünden benzerlikler göstermektedir (Res. 10). Ancak önemli bir farklılık, Türk evinin dış sofalı örneklerini zenginleştiren *eyvan* ögesine (Res. 11) Bulgar çardaklı ev tipinde rastlanmamasıdır. Oysa eyvan kullanımı, Yakın Doğu'nun hem anıtsal, hem de sivil mimarisinde İslam öncesi dönemlerden beri varlığını sürdüren önemli bir özelliktir.⁴³ D. Kuban da, eyvanın geleneksel Türk sivil mimarisindeki ağırlığını vurgularken, Türk evi plan tipolojisinin esas birimini "iki oda ve bir eyvan"ın oluşturduğunu belirtmektedir.⁴⁴ Bulgar evlerinde ise, çardağa açılan iki odanın arasındaki mekân, eyvan yerine ya üçüncü bir odaya, ya da merdivenin yerleştiği bir bölüme dönüşmektedir (Res. 12).

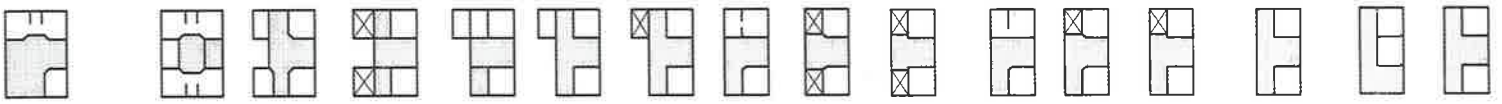

Resim 9.

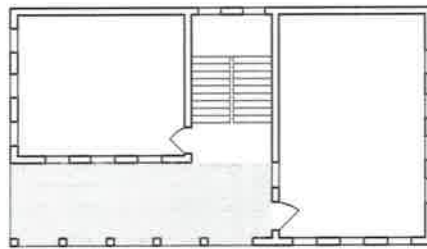
Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinde açık simetrik ve asimetrik evlerin gelişim şeması.

Resim 10. Türk evi plan tiplerinin dış sofalı örneklerine ait gelişim şeması

Resim 11. Türk evi plan tiplerinin dış sofalı-eyvanlı örneklerine ait gelişim şeması

Resim 12.

Çardağa açılan iki oda arasında merdiven.

45 S. Ç.
Köşkü v.
Tarihi Y.
227-228

46 R. A.
nın geli
ana mek
alan kil
ra ve g
lark yat
rıldığ
mekân b
maktadı
bağlı ola
soba di
Anguelov

47 D. Ku

45 S. Ögel, "Hayat (sofa) Köşkü ve Tahtseki", *Sanat Tarihi Yıllığı IX-X*, 1981, s. 227-228.

46 R. Anguelova, bu şemanın gelişiminde ilk aşamada, ana mekâna bağlı olarak yer alan kilerin, normal oranlara ve gün ışığına kavuşturularak yatak odasına dönüştürüldüğünden söz eder. Bu mekân bazen *soba* ile ısıtılmaktadır. Bu ısıtma aracına bağlı olarak da mekânın adı *soba* diye geçmektedir. R. Anguelova, a.g.e., s. 27.

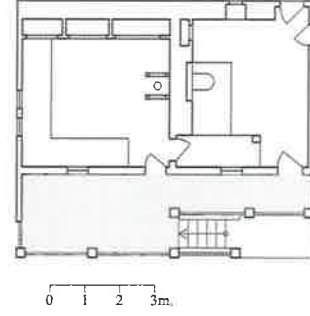
47 D. Kuban, a.g.e., s. 200.

Bu açık ev tipinde çardağın yeri, oranları, biçimi, evin mekân örgütlenmesini ve cephesini belirlemektedir. Çardak, daima yapının üzerinde bulunduğu parselin manzaralı yönüne açılmaktadır. Bilindiği gibi Türk evinde de dış sofa, en önemli mekândır. Hem havadar, hem de üstü örtülü olduğundan, gölgeli bir mekân olarak evin içini dışarıya bağlayan ve eve canlılık veren bir alandır.⁴⁵ Çardağın boyutları ve tasarımsal kompozisyon içindeki yeri, değişiklikler göstermektedir. Çardak, bazı örneklerde ana cephe boyunca uzanan açık bir veranda niteliği taşıırken (Res. 13, 14), bazı durumlarda da cephenin sadece bir bölümünde yer alır (Res. 15, 16). Dolayısıyla açık sofalı bu tipte değişiklikler, genellikle hep avlu cephesindeki uzun kenarda olmaktadır.

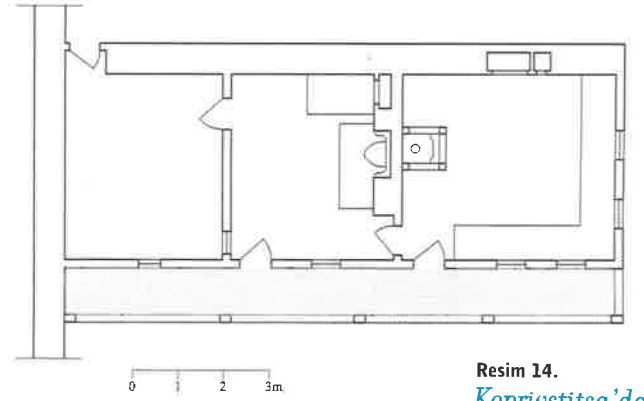
Yukarıda da değinildiği gibi, Bulgar evinin ana mekân, ön hol ve çardak üçlüsünün değişik kompozisyonlarıyla oluşan gelişimi, yeni öğelerin katkılarıyla

zenginleştirilmiştir.⁴⁶

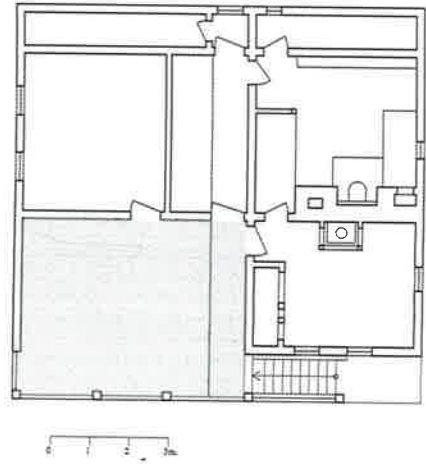
Oda sayısı arttıkça gelişen plan düzeni içinde, çardağın arkasında sıralanan odalardan en azından birisi, doğrudan çardağa açılmakta ve genellikle *kabul salonu* işlevi görmektedir. Bu oda, geleneksel Türk evinin *başodası* niteliğindedir. Ayrıca Resim 9'daki şemada da görüldüğü gibi, hemen tüm örneklerde, konumu ve içindeki ocağıyla vurgulanmaktadır. D. Kuban da, geleneksel Türk evinde tek ocak varsa, onun mutlaka başodada yer alacağını yazmaktadır.⁴⁷

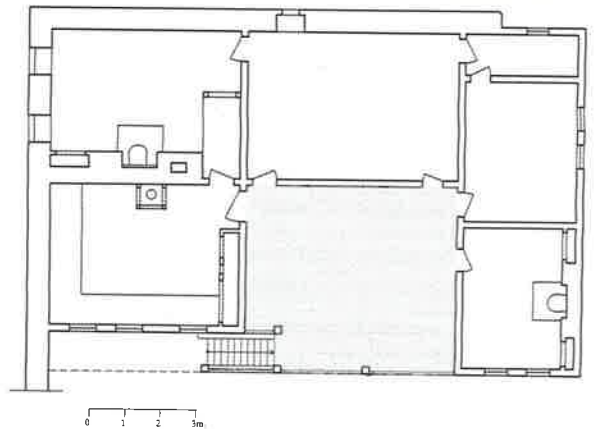
Resim 13.
Koprivštitsa'dan
çardaklı ev.

Resim 14.
Koprivštitsa'dan
çardaklı/
dış sofalı ev.

Resim 15.
Koprivštitsa'dan
çardaklı ev.

Resim 16.
Koprivštitsa'dan
çardaklı ev.

45 S. Ögel, "Hayat (sofa) Köşkü ve Tahtseki", *Sanat Tarihi Yıllığı IX-X*, 1981, s. 227-228.

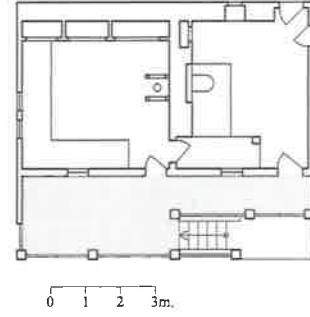
46 R. Anguelova, bu şemanın gelişiminde ilk aşamada, ana mekâna bağlı olarak yer alan kilerin, normal oranlara ve gün ışığına kavuşturularak yatak odasına dönüştürüldüğünden söz eder. Bu mekân bazen *soba* ile ısıtılmaktadır. Bu ısıtma aracına bağlı olarak da mekânın adı *soba* diye geçmektedir. R. Anguelova, a.g.e., s. 27.

47 D. Kuban, a.g.e., s. 200.

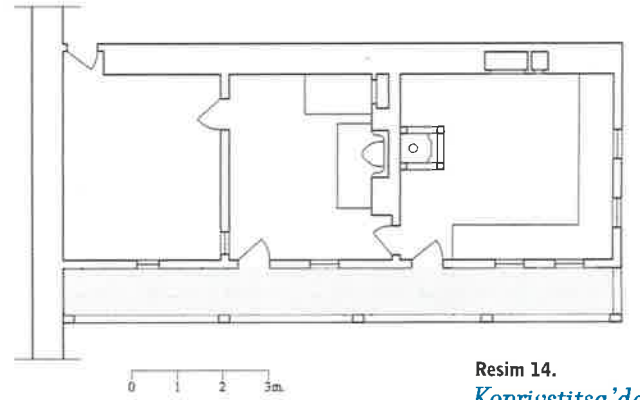
Bu açık ev tipinde çardağın yeri, oranları, biçimi, evin mekân örgütlenmesini ve cephesini belirlemektedir. Çardak, daima yapının üzerinde bulunduğu parselin manzaralı yönüne açılmaktadır. Bilindiği gibi Türk evinde de dış sofa, en önemli mekândır. Hem havadar, hem de üstü örtülü olduğundan, gölgeli bir mekân olarak evin içini dışarıya bağlayan ve eve canlılık veren bir alandır.⁴⁵ Çardağın boyutları ve tasarımsal kompozisyon içindeki yeri, değişiklikler göstermektedir. Çardak, bazı örneklerde ana cephe boyunca uzanan açık bir veranda niteliği taşıırken (Res. 13, 14), bazı durumlarda da cephenin sadece bir bölümünde yer alır (Res. 15, 16). Dolayısıyla açık sofalı bu tipte değişiklikler, genellikle hep avlu cephesindeki uzun kenarda olmaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi, Bulgar evinin ana mekân, ön hol ve çardak üçlüsünün değişik kompozisyonlarıyla oluşan gelişimi, yeni öğelerin katkılarıyla zenginleştirilmiştir.⁴⁶

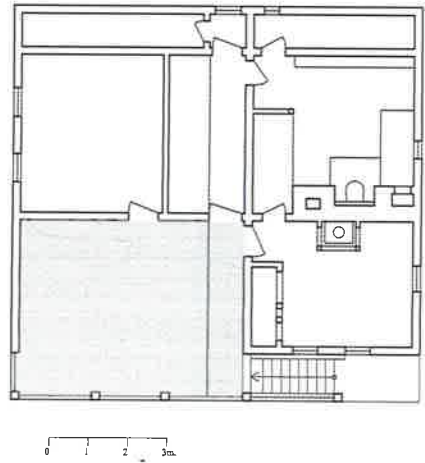
Oda sayısı arttıkça gelişen plan düzeni içinde, çardağın arkasında sıralanan odalardan en azından birisi, doğrudan çardağa açılmakta ve genellikle *kabul salonu* işlevi görmektedir. Bu oda, geleneksel Türk evinin *başodası* niteliğindedir. Ayrıca Resim 9'daki şemada da görüldüğü gibi, hemen tüm örneklerde, konumu ve içindeki ocağıyla vurgulanmaktadır. D. Kuban da, geleneksel Türk evinde tek ocak varsa, onun mutlaka başodada yer alacağını yazmaktadır.⁴⁷

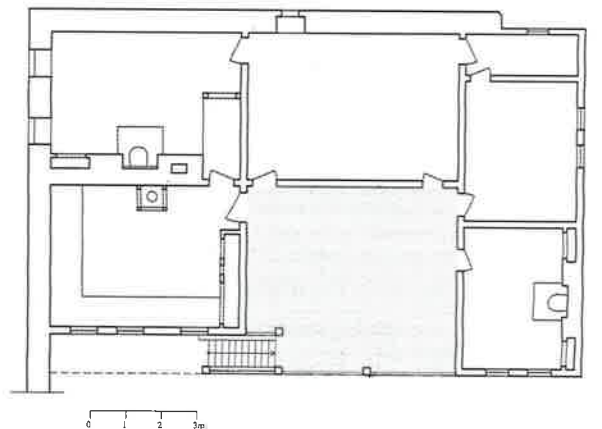
Resim 13.
Koprivštitsa'dan
çardaklı ev.

Resim 14.
Koprivštitsa'dan
çardaklı/
dış sofalı ev.

Resim 15.
Koprivštitsa'dan
çardaklı ev.

Resim 16.
Koprivštitsa'dan
çardaklı ev.

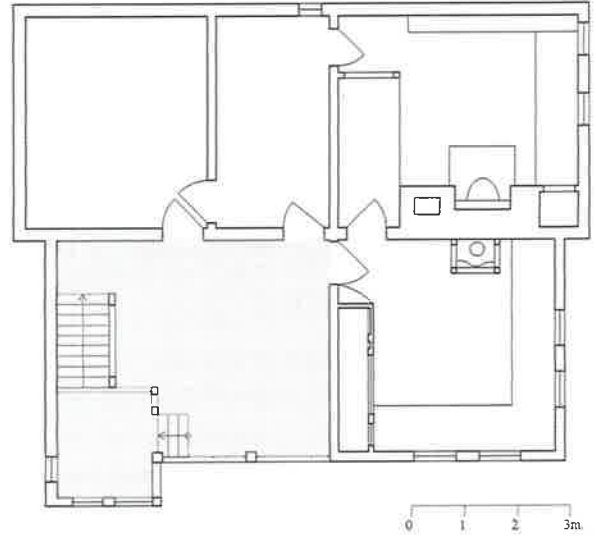
48 S. Ögel, a.g.e., s. 228.

49 Bu evlerde en arka planda yer alan ve çardakla ancak açıldığı bir oda aracılığıyla bağlantısı olan mekânlara sık rastlanmakta ve bu bölümler *sığınak* adıyla belirlenmektedir. Adına bakılarak, geleneksel Türk evinde olmayan bu tür bir mekânın gelişimi ve kullanımı güvenlik nedenine bağlanabilir. Ayrıca birçok örnekte de bu arka mekânların kiler olarak kullanıldığı gözlenmektedir.

50 E. Momirov, *Bulgar Tarihi Mirasının Sorunları*, Sofya, 1965, s. 73.

Çardağa köşkün ya da köşkerin katılmasıyla plan şeması gittikçe zenginleşmektedir (Res. 17, 18). Aynı durum geleneksel Türk evi için de sözkonusudur. Dış sofada, bir ya da birkaç basamakla sofa zemininden ayrılmış köşker, sofanın odak noktası olarak önem taşırlar.⁴⁸

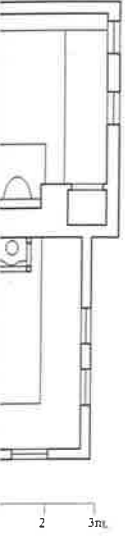
Çardaklı Bulgar evinde olduğu gibi, Anadolu'nun geleneksel dış sofalı evinde de odalar dış sofa boyunca dizilmekte, bazen de bu diziye ek olarak sofanın bir ya da iki yanına gelip sofayı ortada bırakmaktadır (Res. 10). Geleneksel Türk evinde odalar, kendi içlerinde bağımsız, doğrudan dış sofaya açılan birimler oluşturmaktadır. Böylece sofa, bir yandan üst katın manzaraya açılan en canlı mekânı olurken, diğer yandan da tüm odaları birbirine bağlayan bir alan niteliği taşımaktadır. Ayrıca, yukarıda da değinildiği gibi, zaman zaman köşk ya da köşklere ek olarak, eksendeki oda yerine gelen eyvan motifleriyle de, sofanın zenginleştirilip daha yaşar hale getirilmesine çalışılmaktadır. Ancak, Bulgar evinin çardağa açılan odalarında düzen farklıdır. En azından başoda niteliği taşıyan odanın bu mekânla doğrudan bağlantısına karşılık, birçok örnekte diğer odalar genellikle kendi aralarında bağlanarak, ancak bir ya da ikisi aracılığıyla çardağa açılmaktadır.⁴⁹ E. Momirov'un geliştirdiği bir başka şemada, sözü edilen özelliklerin tümünü gözlemek mümkündür (Res. 19).⁵⁰ Asimetrik plan ve cephe bölümlenmesi, geniş saçak, çardakla sağır duvarlar

Resim 17.
Koprivštitsa'dan dış sofalı/köşklü ev planı.

Resim 18.
Koprivštitsa'dan dış sofalı/köşklü ev.

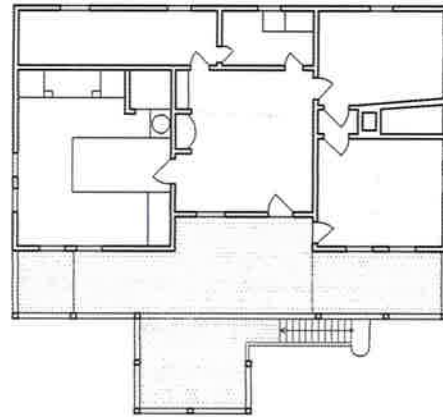
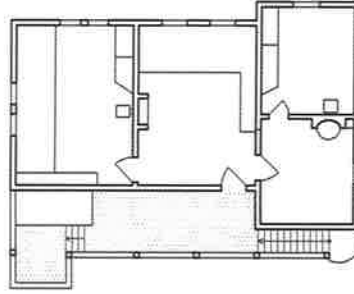
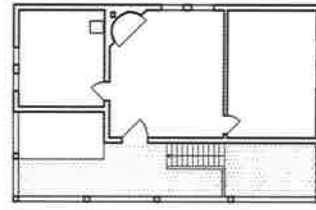
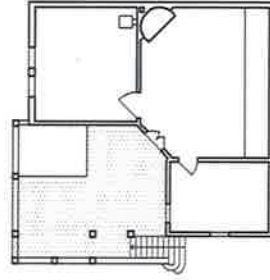
tsa'dan
/köşklü

tsa'dan
/köşklü

arasındaki gölge-ışık karşıtlıkları gibi ortaklıklar içeren dış sofalı bu ev tipi, Karadeniz'den Orta, Güney Bulgaristan'a ve batı sınırlarına dek ülkenin hemen her bölgesine yayılmıştır. Bu ev tipindeki çeşitlemeler, sosyo-ekonomik etkenlerin yanı sıra, doğal veriler ve malzemelere bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Resim 9 ve Resim 19'dan da görüldüğü gibi, ana şema aynı kalmakla birlikte, planın örgütlenmesinde, mekân boyutlarında ve donanımında, dolayısıyla yapının kütle ve cephe görünümünde değişiklikler gözlenebilir.

Ülkenin çeşitli kesimlerinden bu plan tipine örnek vermek gerekirse, Orta Bulgaristan'da Teteven'den iki ev, dış sofalı Türk eviyle büyük benzerlikler göstererek, servis işlevi taşıyan iki ya da üç mekândan oluşan sağır taş zemin kat üzerinde köşkle zenginleştirilmiş çardak ve ona doğrudan ya da dolaylı olarak açılan odalarla gelişen hımış üst kattan oluşmaktadır (Res. 20). Yine Orta Bulgaristan'dan bir diğer örnekte bu genel özellikler gözlenebilir (Res. 21). Aynı bölgede yer alan Koprivişitsa'da da, dış sofalı düzen ve onun zenginleştirilmiş örnekleri büyük yoğunluk gösterir. Güney Bulgaristan'da tipik bir Rodop evinde de aynı tür bir mekân örgütlenmesine rastlanır. Avluya açılan zemin kat depo, ahır gibi servis alanları içerirken, üst kat büyük ve küçük iki köşkle zenginleştirilen çardağı, ocakları, dolapları ve odaların doğrudan çardağa

Resim 19.
Bulgaristan'da
dış sofalı evlerin
gelişim şeması.

51 S. H. Eldem, a.g.e., s. 45.

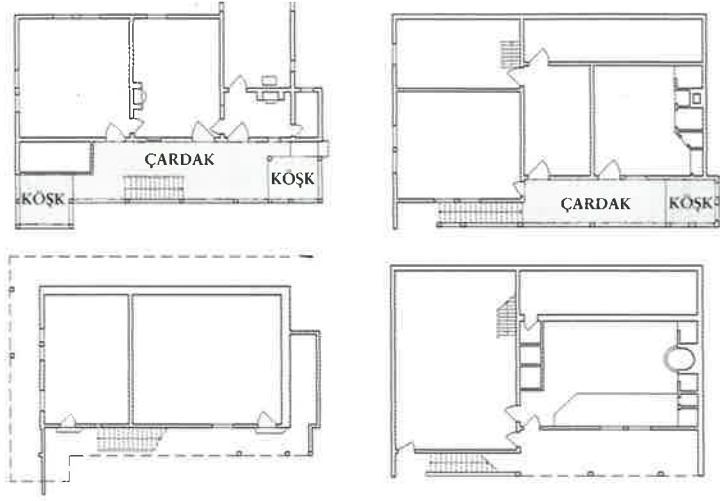
52 Z. Kirova, "Problèmes de l'Adaptation des Monastères Bulgares", Monumentum, 1977/XV-XVI, s. 111

53 Bu manastır yanmış ve 1847'de, Bulgar çardaklı ev tipiyle büyük benzerlik gösteren biçimini almıştır. M. Biçev, Die Architektur in Bulgarien, Sofya, 1961, s. 66 ve Taf. 73.

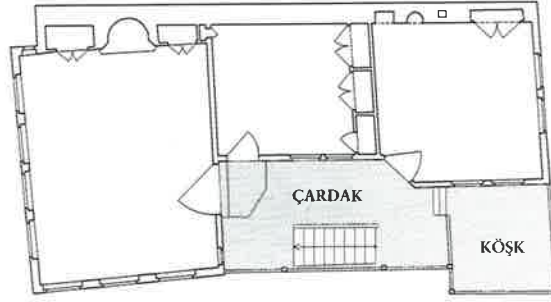
açılmalarıyla Türk evinin geleneksel özelliklerini taşıyan bir plan şemasını yansıtmaktadır (Res. 22). Rodop Evi'nin en önemli özelliği, köşkün vurgulanmasıdır (Res. 23).

Ayrıca manastırların çeşitli bölümleri de çardaklı ev tipinin izlerini taşır, S. H. Eldem'in de belirttiği gibi, farklı gereksinimler nedeniyle, planlarındaki farklılıklara rağmen, manastırların strüktürel özellikleri, dış mimarileri, köşkleri, çıkmaları dış sofalı ev tipleriyle ortaktır.⁵¹

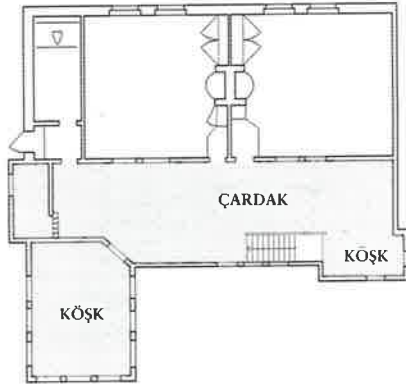
Bu konuda Bulgaristan'dan çok sayıda örnek vermek mümkündür: Rila Manastırı, Rojen Manastırı,⁵² Nessebar'daki Dört Melek Manastırı⁵³ gibi...

Resim 20.
Orta
Bulgaristan'da
Teteven'den
iki çardaklı ev.

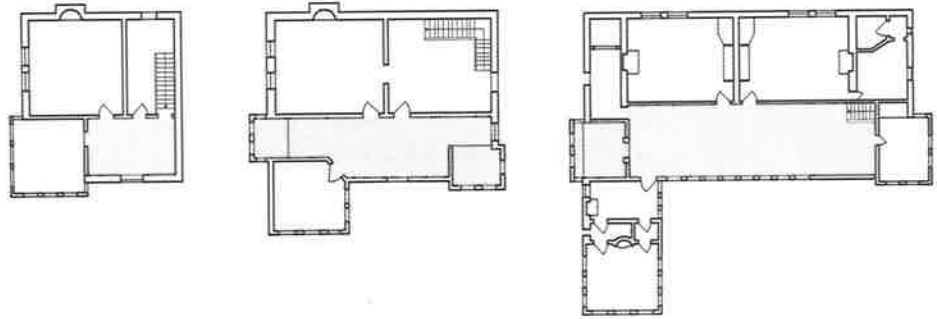

Resim 21.
Orta
Bulgaristan'dan
çardaklı bir evin
üst kat planı.

Resim 22.
Bir Rodop evinde
üst kat planı.

Resim 23.
Rodop evlerinde
köşklü üst kat
planları.

54 Bu
nova,
sentia
onal R
mentur
s. 156-

54 Bu konuda bkz. I. Staynova, "The Courtyard-Essential Element of the National Revival House", *Monumentum*, cilt XV-XVI, 1977, s. 156-158.

Dış sofalı Bulgar evlerinin geleneksel Türk eviyle ortak bir yanı da avlularına verilen önemdir. Evlerin zemin katları doğrudan sokağa açılmak yerine, yüksek taş duvarlarla çevrili avluya açılır (Res. 24-27). Zemin katla sokak arasında ara bölge niteliği taşıyan avlu, çardağın da baktığı önemli bir alandır. Zaman zaman ahır, tahıl ambarı, vd. servis mekânlarının ana yapıdan bağımsız olarak burada yer aldıkları görülür. Hemen her türlü faaliyet çoğu zaman bu avluya açılan ek yapılarda ve avluda gerçekleştirilmektedir. Genellikle düzgün olmayan bir biçimi ve küçük boyutları olan bu avlular tüm gereksinimleri sağlayacak şekilde gelişmiştir. Geleneksel Türk evinin avlularında olduğu gibi, bu alanlar da, çeşmeleri ve kuyularıyla, özellikle yazları, evin ayrılmaz bir parçası niteliğindedir.⁵⁴

Resim 24.
Yüksek taş duvarlı
evler, Koprivštitsa.

Resim 25.
Yüksek taş duvarlı bir
ev, Koprivštitsa.

Resim 26,27. Yüksek avlu duvarları, Koprivština.

55 Bu
yansıta
nekleri
da Sar
rivişit
yılabil
Balkan
Kuzey
marily
a.g.e.,

56 A.
Mimar
lar, İz

55 Bu dönemin özelliklerini yansıtan sivil mimarlık örnekleri içeren kentler arasında Samokov, Pazarcık, Koprivşitza, Karlovo, Çirpan sayılabilir. Hatta bu ev tipi, Balkan dağlarını aşarak, Kuzey Bulgaristan'daki mimariyi de etkiler. M. Biçev, a.g.e., s. 74.

56 A. Arel, *Osmanlı Konut Mimarisinde Tarihî Sorunlar*, İzmir, 1982, s. 53.

I. Bölümde de vurgulandığı gibi, 18. yüzyıldan itibaren hâlâ Osmanlı egemenliği altında olmalarına rağmen, merkezî yönetimin parçalanması ve etkili yerel güçlerin oluşması, Bulgar kentlerinin sivil mimari özelliklerine de yansımıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda yerel eşraf, ayanlar, beylik ve paşalık rütbeleriyle yönetim yetkileri üstlenmişler ve zenginleşerek Bulgaristan'ın başta Filibe olmak üzere birçok kentinde⁵⁵ büyük konaklar yaptırmışlardır (Res. 28-35). Osmanlıların Batı Avrupa'yla başlayan ilişkilerinde aracı görevi üstlenen bu Müslüman olmayan gruplar, özellikle 1840'lardan itibaren İstanbul ve Edirne gibi merkezlerle yarışabilecek bir konut mimarisi gerçekleştirmişlerdir.⁵⁶ Bu örneklerde kullanılan şema orta sofalı plandır.

Resim 28. *Filibe'den konaklar.*

Resim 29. *Filibe'den konak.*

Resim 30. *Koprivşitza'dan konak.*

Resim 31.
*Koprivštitsa'dan
konak.*

Resim 32.
*Veliko Tırnovo'dan
konak.*

Resim 33. *Melnik'ten konaklar.*

Resim 34.
*Melnik'ten
konaklar.*

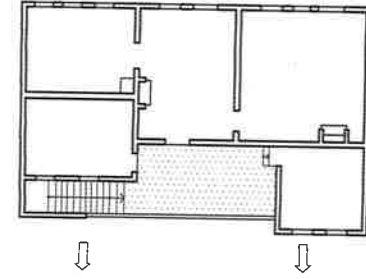
Resim 35.
Melnik'te Paşov Evi.

57 E. Momirov, a.g.e., s. 79.

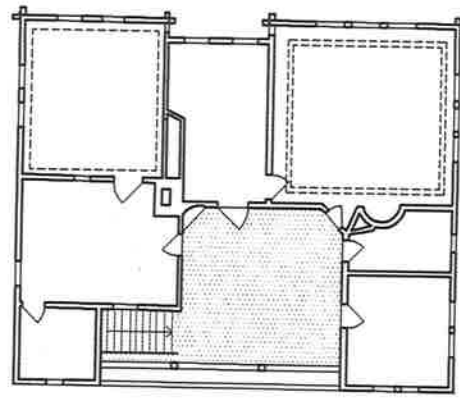
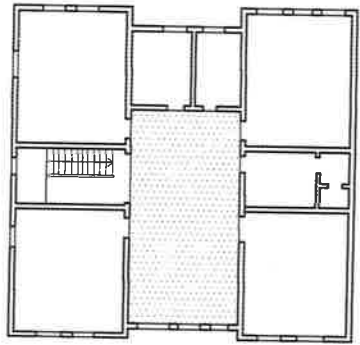
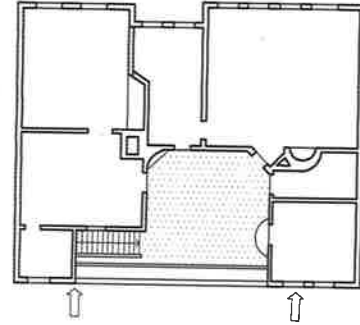
58 J. Stoickov, *L'architecture de Koprivchitzza*, Sofya, 1977, s. 88.

Bulgar Rönesansı diye adlandırılan dönemin konut mimarisi üzerine çalışan yazarlar, erken dönem asimetrik plan tipinin, çardağın iki yanına eklenen odalarla, önce iç, kısa sürede de orta sofalı tipe dönüştüğü sonucuna varmaktadır.

E. Momirov, asimetrik ilk örneklerle simetrik son örnekler arasında, cephedeki uzunluğu azalmış yarı-açık *haet* (hayat) içeren bir geçiş örneğinden söz eder (Res. 36, 37). Bu örneğin bir sonraki aşaması orta sofalı tiptir.⁵⁷ Uzun cephe boyunca yer alan dış sofa yerine, gitgide ortada, planın içine doğru uzanan bir alana dönüşen sofa, orta sofalı plan tipinin özelliklerine yaklaşıyor⁵⁸ (Res. 38). Bu sofanın ön kısmı, küçültülmüş bir çardak gibi düşünülebilen ve üst katın doğayla doğrudan bağlantısını sağlayan bir balkonla olabildiği gibi (Res. 39), plandan abartılı bir şekilde dışa taşan köşkle (Res. 40), orta sofadaki kullanıma benzeyen, arka duvarı avluya açılan eyvanla (Res. 40) ya da çıkmayla da bitebilmektedir (Res. 41, 42). Bu plan tiplerinde, dış sofalı örnekler göre, yaşama katındaki oda sayısında ve işlevsel ayırmada artışlar başlar. Orta sofalıdan bir önceki aşama diye nitelendirilebilecek iç sofalı tiplerde, asimetrik örneklerle rastlama olanağı vardır (Res. 43, Res. 35).

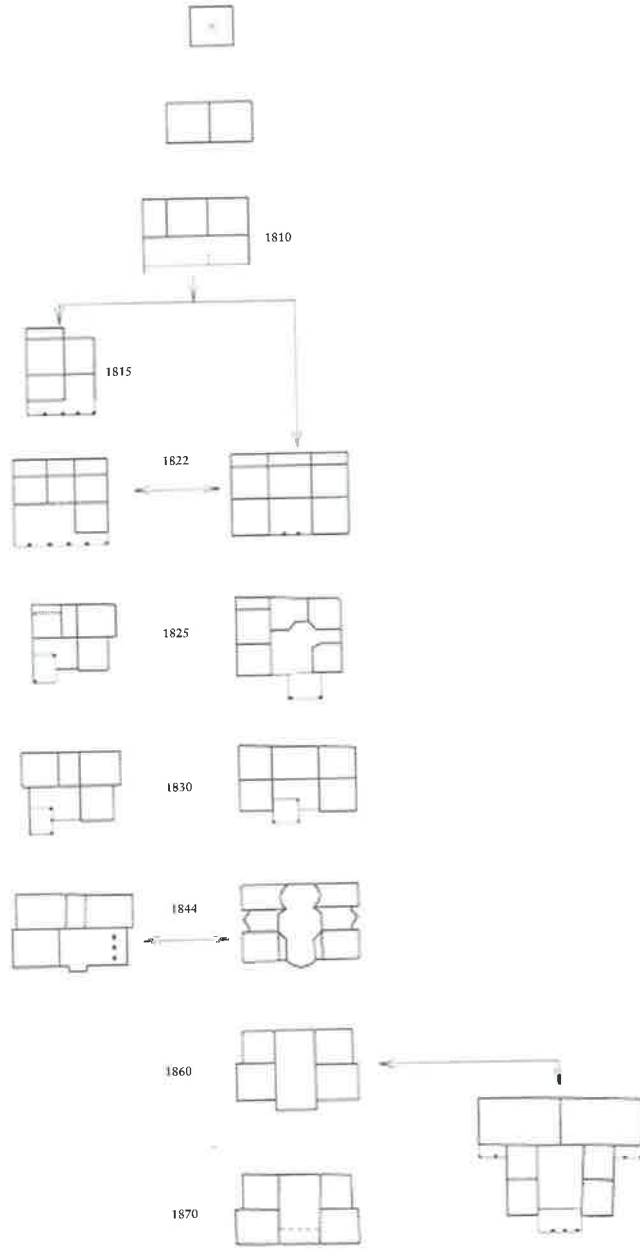

Resim 36.
Bulgaristan'da erken dönem asimetrik plan şemasından geç dönem simetrik plan şemasına doğru gelişim.

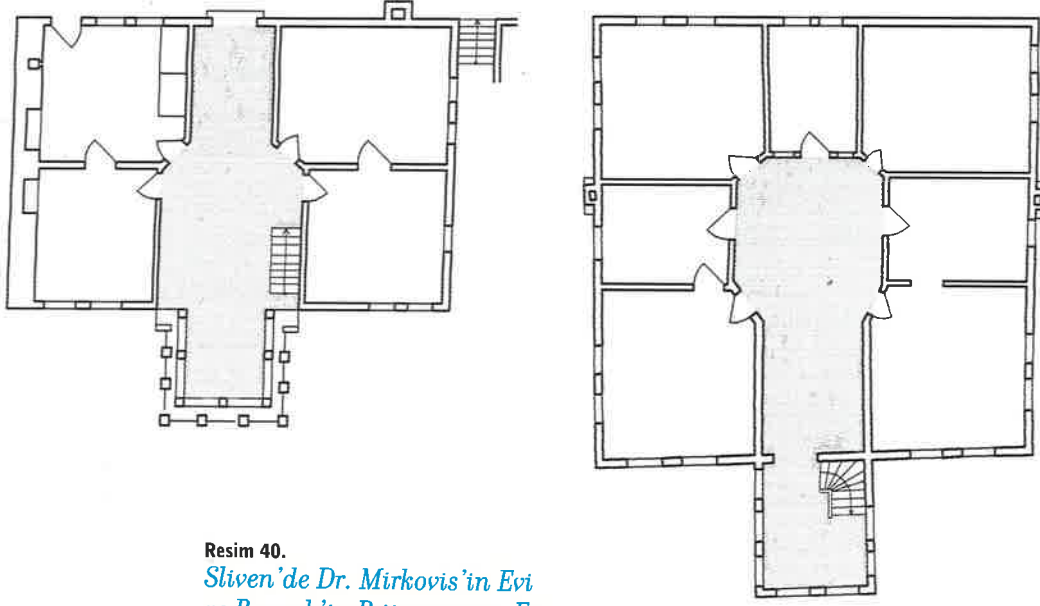
Resim 37.
Triavna'da Raikov Evi üst kat planı.

Resim 38.
Bulgaristan
geleneksel konut
mimarisinde iç ve
orta sofalı plan
tipinin gelişimi.

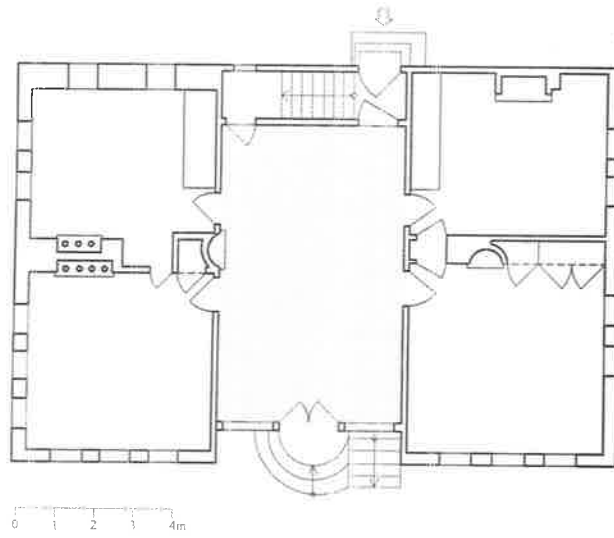
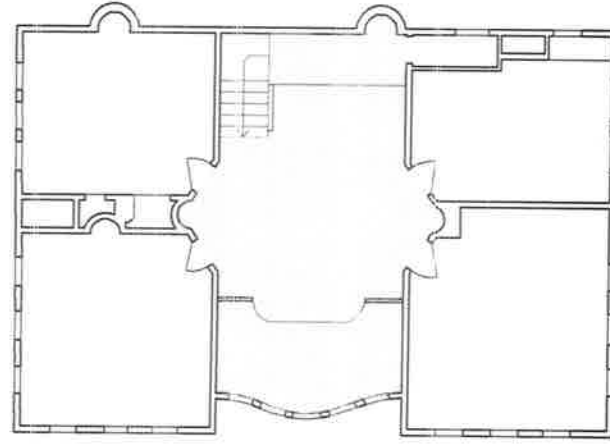

Resim 39.
Arka bahçesinde bir kamerye
bulunan balkonlu ev, Melnik.

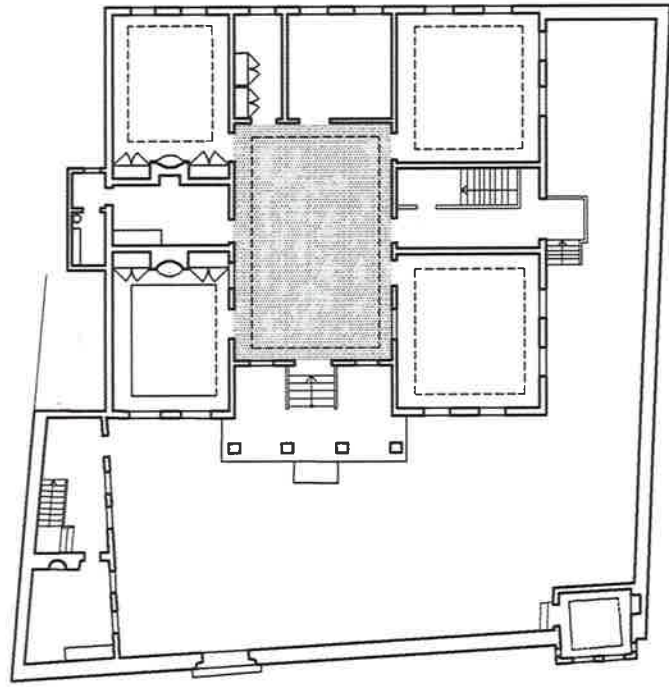

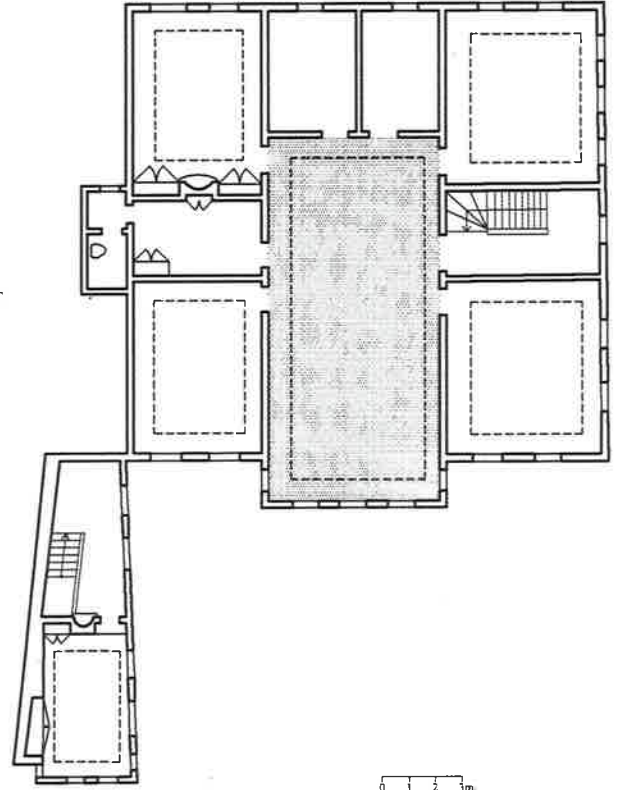
Resim 40.
Sliven'de Dr. Mirkovis'in Evi
ve Rusçuk'ta Pritomanova Evi
kat planları.

Resim 41.
Karlovo'da Pulev Evi kat planları.

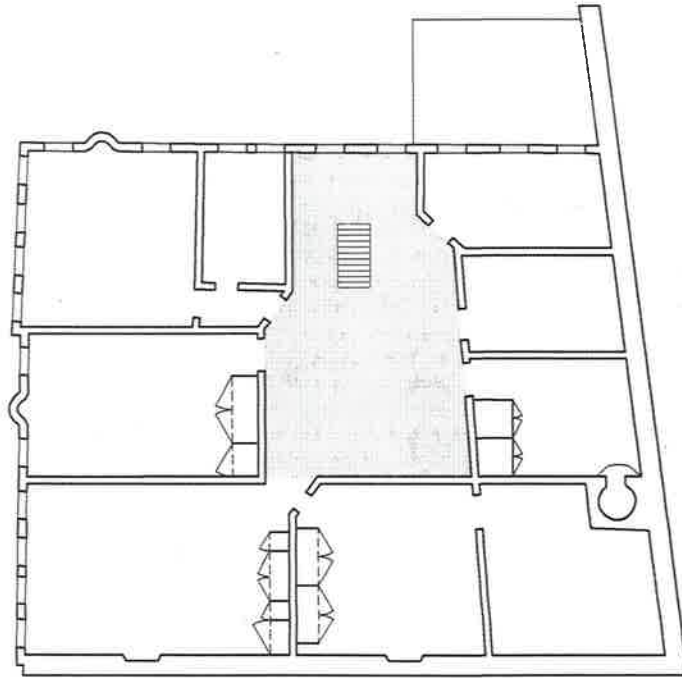
ZEMİN KAT

ÜST KAT

0 1 2 3m

Resim 42.
Filibe'de
Netkoviç Evi
kat planları.

Resim 43.
Melnik'te
Paşov Evi
kat planı.

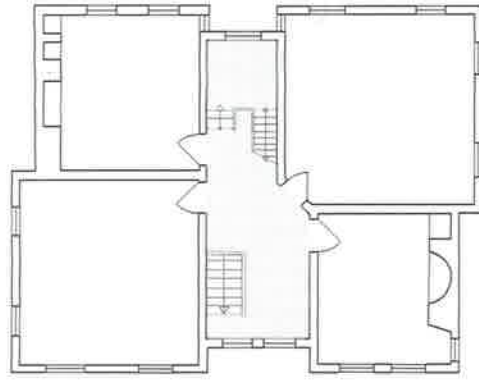
59 Bulgar kökenli Müslüman beyler için yapılan bu evler, yüksek duvarlarıyla bu beylerin kaleleri görünümünü taşıyor. Bu yapılar, Balkanların ünlü kule evlerinin Bulgaristan örneklerini oluşturmaktadır. E. Momirov, a.g.e., s. 128.

60 N. Todorov, V. Paskaleva, a.g.e., s. 118.

61 R. Anguelova, a.g.e., s. 28.

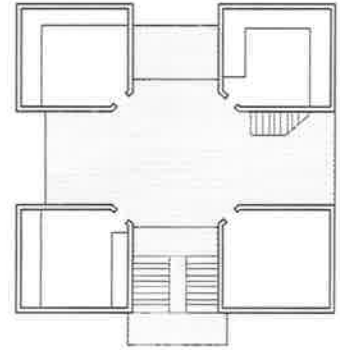
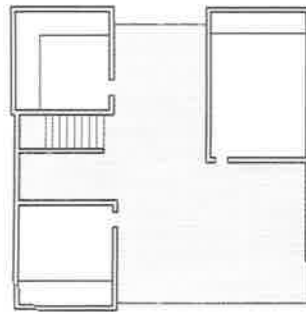
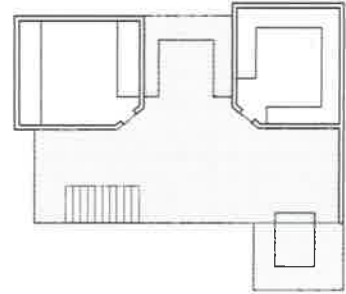
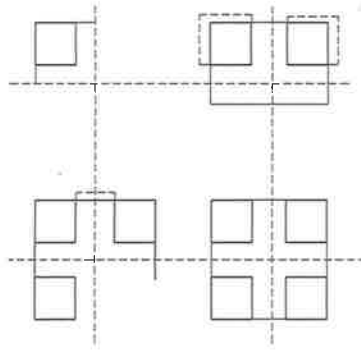
62 S. H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, 1968, s. 127.

Konak adıyla anılan ve Rodoplarda görülen kule ev tipinin üst kat plan şemaları da, merdivenin yer aldığı bir orta mekânın çevresinde gelişen ve çıkıntılarla dışa taşan dört odasıyla, iç sofalı plan tipini anımsatır⁵⁹ (Res. 44). Kimi yazarların iç sofalı evlerle ortaya çıktığına değindikleri bazı özellikler, bu ev tipine dış sofalı evden farklı olarak daha kentselleşmiş bir nitelik katmaktadır. Örneğin bu tür evlerin zemin katlarında, çardaklı plan şemasının zemin katlarına oranla önemli kullanım farkları görülmekte, bu mekânlar üretilen mallar için atölye ya da depolara dönüşmektedir.⁶⁰ Eğer ev çarşı yolundaysa, bu mekânlardan biri dükkân olarak değerlendirilmektedir. Böylece ticaretle bütünleşen bu evler, bir yandan geleneksel sokak karakterine yenilik getirirken, diğer yandan da Osmanlı konut mimarlığına Anadolu'da az rastlanan yeni bir ev tipinin girmesini sağlamaktadır.⁶¹ Bu kapalı ev tipi, dönemin yeni sosyal sınıfını oluşturan Bulgar burjuvazisinin gitgide artan kültürel gereksinimlerini yansıtan bir şema gösterir. S. H. Eldem, orta sofalı plan tipinin kentlerde gelişmesinde ve büyük konaklarda tercihinde, bu tipin uygun mekân dağılımına ve zengin plan kompozisyonlarına olanak vermesinin önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.⁶²

Resim 44.

Bulgaristan'ın dağlık bölgelerinde bir kule evin üst kat planı.

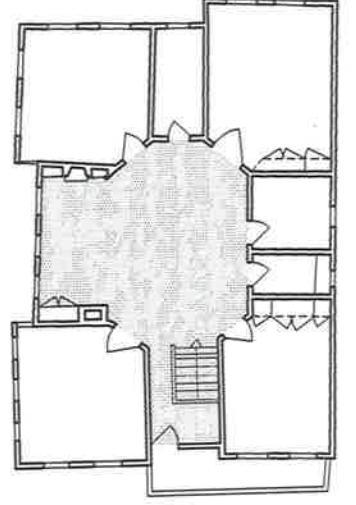

Resim 45.

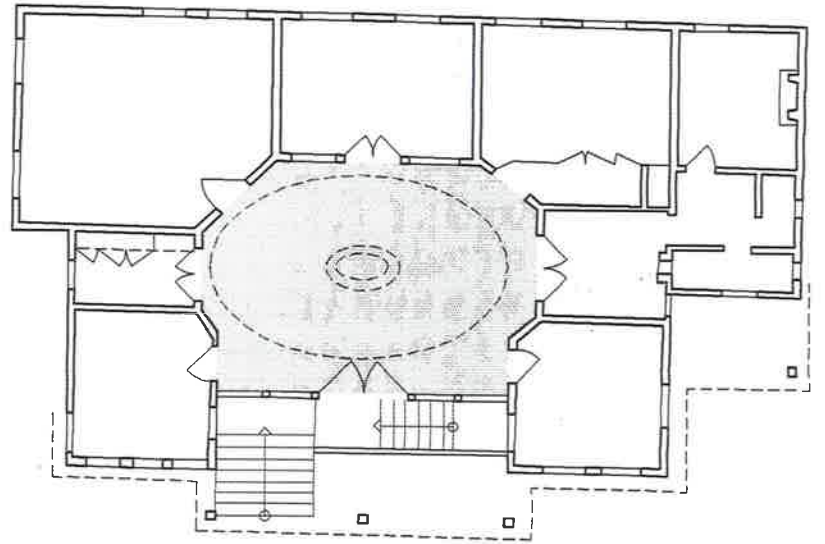
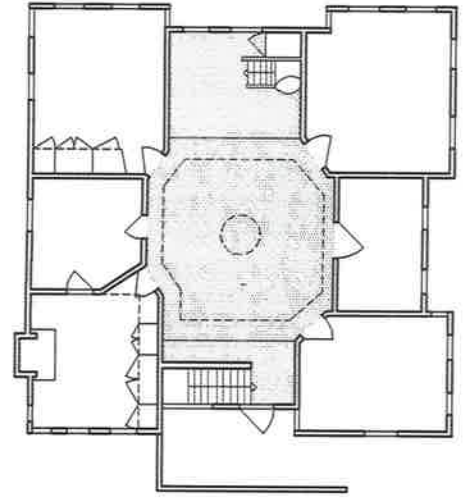
Türk evi planlamasında işlevsel birim ve eklemlenmesi.

63 D. Kuban, a.g.e., s. 206.

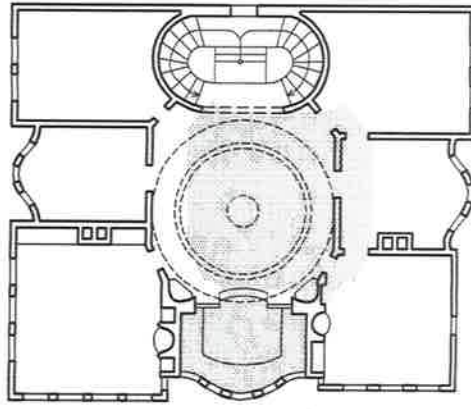
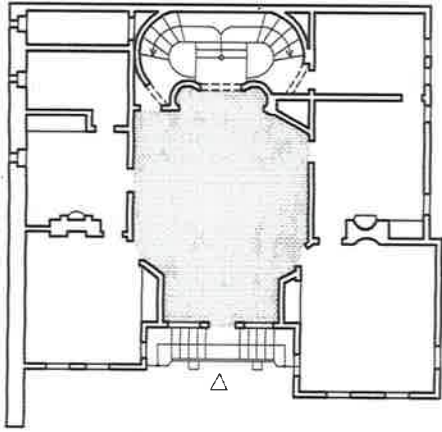
Sözkonusu plan şeması aslında yalın ve okunaklıdır. İki oda ile aralarındaki bir eyvandan oluşan birimin simetrik biçimde tekrarlanması ve dört köşeye birer oda gelmesi⁶³ esasını oluşturur (Res. 45). Bu plan tipinde, zaman içinde orta sofanın kareden, dairesel veya eliptik biçimlere dek çeşitli şekiller aldığını ve üst katın evin eyvanlarla zenginleştirilmiş ana mekânı olarak vurgulandığını, gerek Bulgaristan'da gerekse de aynı dönemde İstanbul'da çok sayıda örnekte gözlemek olanaklıdır. Önceleri kare orta sofaların köşeleri pahlanıp sofa düzgün olmayan sekiz köşeli bir biçim alırken (Res. 46, 47), ya da yuvarlaklık ancak tavanla ifade edilmeye çalışılırken (Res. 48), pahlanmış köşeler gitgide yuvarlatılarak sofa planının tamamen dairesel ya da eliptik olması sağlanmıştır. E. Momirov, 1846'dan sonra yapılan orta sofalı evlerde iki kesin simetri aksı oluşturulduğundan ve bu aksların tam sofanın ortasında kesiştiğinden söz etmektedir (Res. 49).

Resim 46.
Nessebar'da
Muskoyanın
ve Küçükün Evi
kat planları.

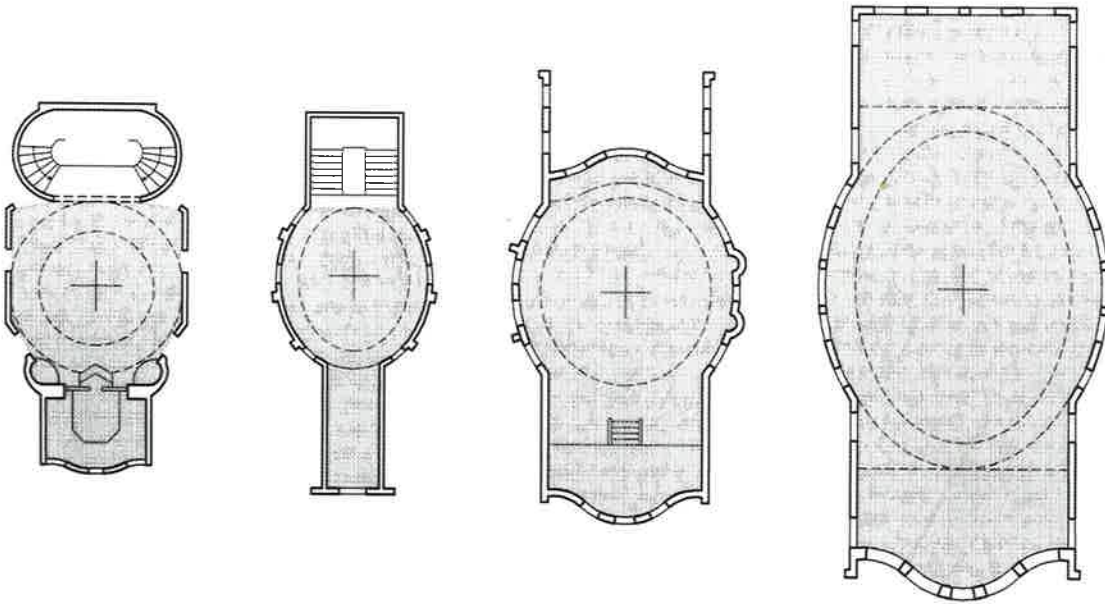
Resim 47.
Bulgaristan'da orta
sofalı bir ev.

Kesit

Resim 48.

*Kablekov Evi,
Koprivštitsa.*

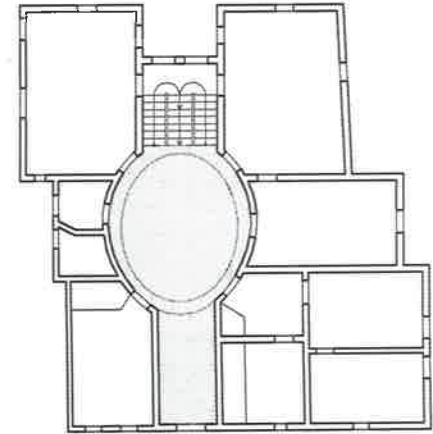
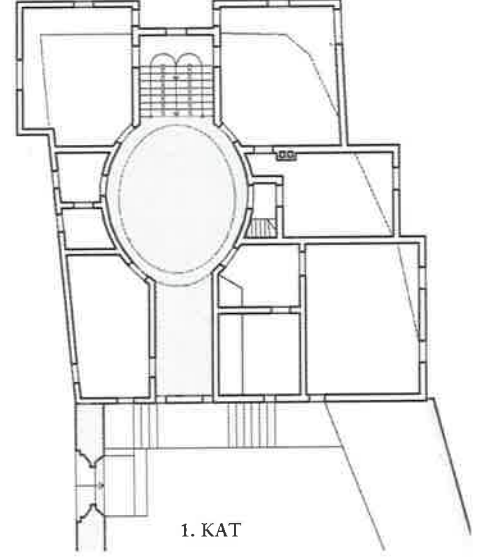

Resim 49.

*Filibe'de
19. yüzyılın
ikinci yarısına
tarihlenen evlerin
orta sofalarından
örnekler.*

64 S. H. Eldem, a.g.e., s. 128.

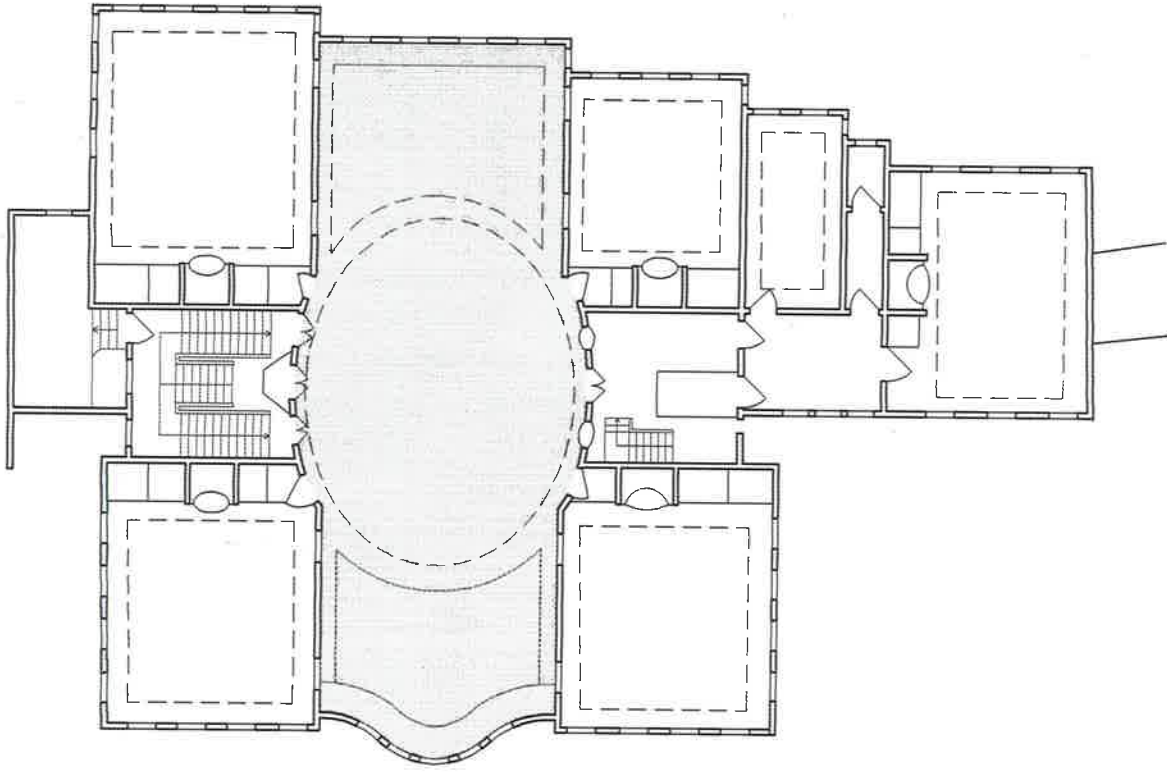
S. H. Eldem, özellikle İstanbul'da eliptik sofaların yaklaşık 1800'lerden itibaren uygulanmaya başladığını ve 19. yüzyılın ortasına dek yaygın olarak kullanıldığını belirtir.⁶⁴ Bu tipin Bulgaristan'daki zengin örnekleri konusunda sayısız evden söz edilebilir: Filibe'de Lamartine Evi (Res. 50, 51); bugün Etnografya Müzesi olarak kullanılan Kuyumcuoğlu Evi (Res. 52, 53); Georgiyadi Evi (Res. 54, 55, 56); Gidikov Evi (Res. 57) gibi... Bu evlerin en önemli özelliği odalarla çevrili bir, iki ya da üç eyvanla zenginleştirilmiş merkezî salonları ve bu kata çıkan merdivenin vurguladığı belirgin simetri akslarıdır (Res. 58). Yukarıda da belirtildiği gibi bu evler, iki dik simetri aksı ilkesine göre tasarlanmıştır (Res. 59).

Resim 50, 51.

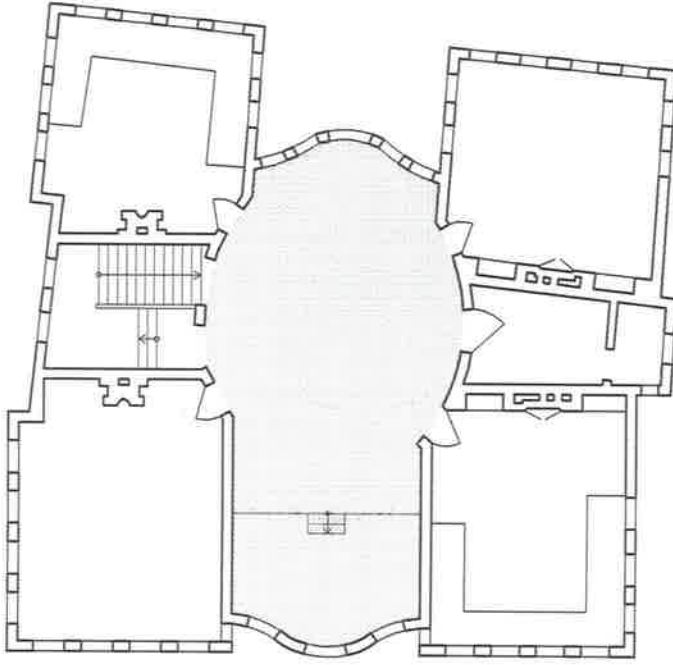
*Filibe'de
G. Mawridi ya da
Lamartine Evi.*

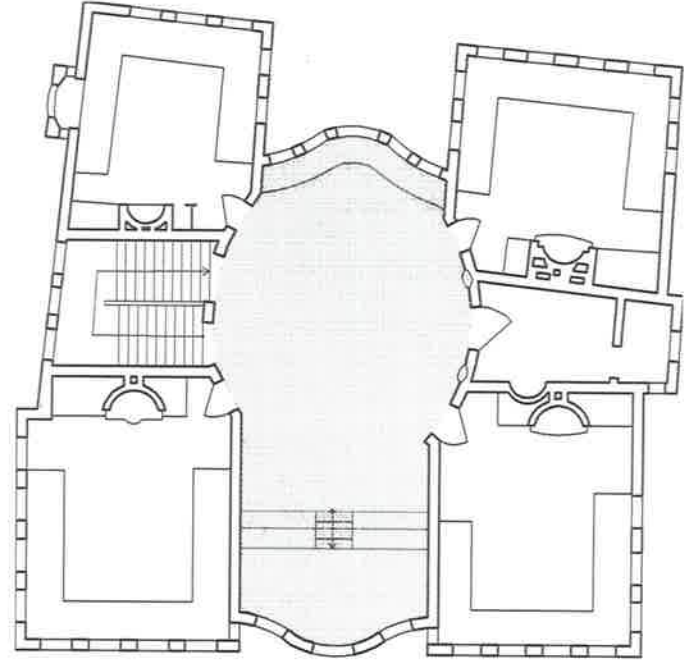

Resim 52, 53.
Filibe'de
Kuyumcuoglu Evi.

ÜST KAT

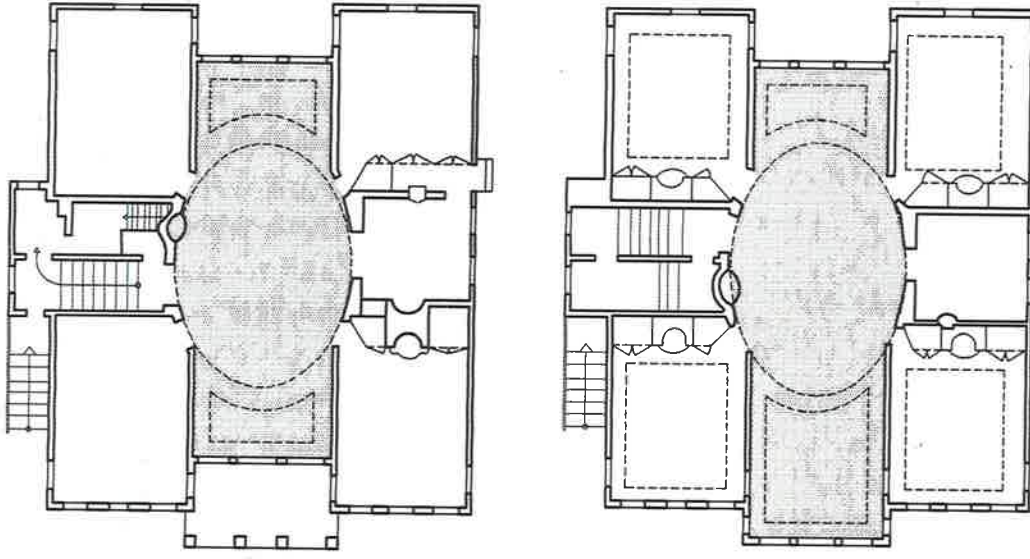
ZEMİN KAT

0 1 2 3m.

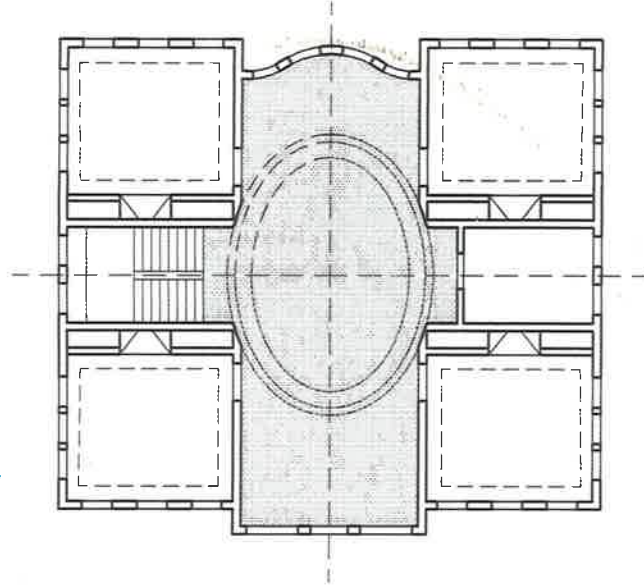

Resim 54, 55, 56.
*Filibe'de
Georgiyadi Evi.*

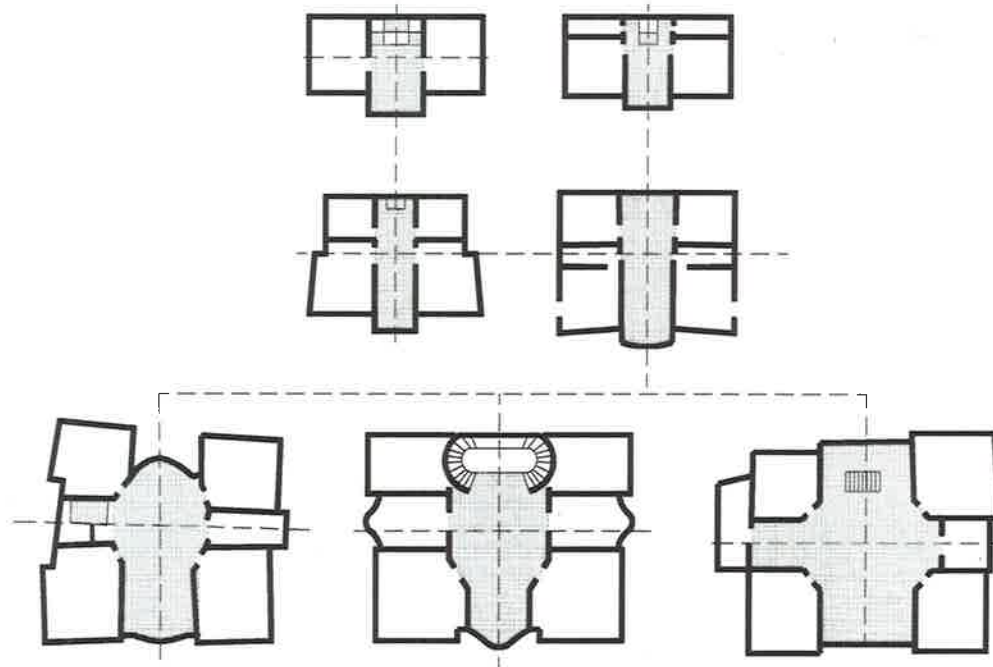

Resim 57.
Filibe'de
Cidikov Evi.

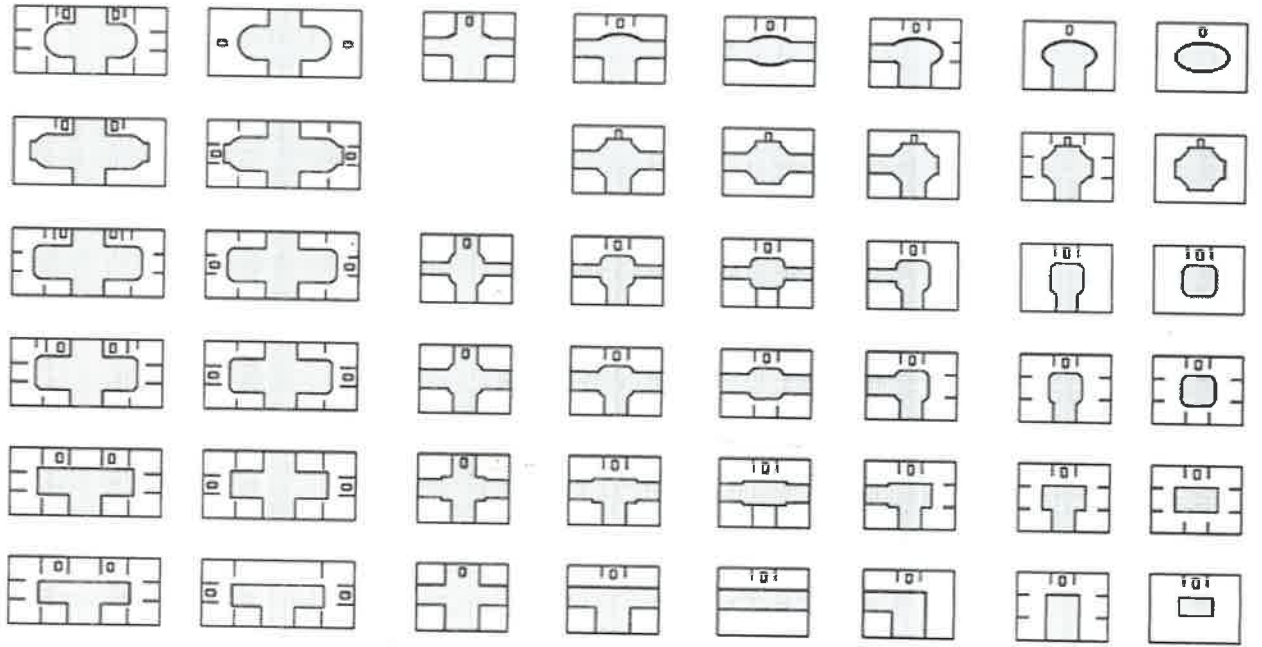

Resim 58.
Bulgaristan'da
orta sofalı
evlerde vurgulanan
simetri eksenini.

Resim 59.
Filibe tipi kapalı
simetrik evlerin
gelişim şeması.

Kabul odası niteliğindeki merkezî sofanın çevresindeki odaların sayısı, boyutları, bezemeleri, ev sahiplerinin varlığına, beğenisine ve evin üzerinde yer aldığı parselin durumuna bağlı olarak farklılıklar gösterir. Aynı tür bir plan şeması, S. H. Eldem'in Türk evi plan tiplerinin orta sofalı örnekleri için geliştirdiği tipolojide de gözlenmektedir. İstanbul ve Anadolu'da aynı dönemden kalan bu tip örneklerde, merkezde sofa ve çevresinde farklı alternatifler yaratarak dizilen odalar görülmektedir (Res. 60).

Resim 60.

*Türk evi plan tiplerinin
orta sofalı örneklerine
ait gelişim şeması.*

65 V. Kolarova, "Certain Aspects in the Adaptation of the Plovdiv House", *Monumentum*, cilt XV-XVI, 1977, s. 95.

66 D. Kuban, a.g.e., s. 206.

Bu ana şemanın kişisel yorum ve anlatımının büyük çeşitliliği, çok sayıda farklı çözüm olanağı sağlamıştır.⁶⁵ D. Kuban, İstanbul'daki köşk, yalı, konak, kasır ve saraylarda rastlanan bu aksiyal kompozisyonların, asimetrik planlı eski Türk ev geleneği için karakteristik olmadığını vurgular. Geleneksel evlerin tasarımında simetri aksının yönlendirici rol oynamadığını, örneğin merdivenin ya da evin en önemli odasının aks üzerinde olma gerekliliğinin bulunmadığını, bu nedenle de bu planlarda sadece Osmanlı ev geleneğinin değil, Avrupa saraylarının aksiyal kompozisyonlarının da etkili olabileceğini belirtir.⁶⁶

Resim 61. *Koprivštitsa'da, Kablekov Evi.*

Resim 62. *Koprivštitsa'dan bir ev.*

Resim 63. *Resim 62'den ayrıntı.*

67 S. H. Osmanlı
1984, s.
ladığı g
lar dön
neğin İs
Arif Paş
Bekir B
lica'da S
Yalısi'n
yöresin
yan çok
çak biç
olasıdır.

67 S. H. Eldem, *Türk Evi, Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 1984, s. 44. Yazarın vurguladığı gibi, bu Barok saçaklar dönemi için tipiktir. Örneğin İstanbul Yeniköy'deki Arif Paşa Yalısı'nda, Faik ve Bekir Bey Yalıları'nda, Kanlıca'da Sefir Yağcı Şefik Bey Yalısı'nda, Kadıköy-Suadiye yöresinde günümüze kalma-yan çok sayıda köşkte bu saçak biçimlenişini gözlemek olasıdır.

Cepheleri simetrik olsun olmasın, bir ya da iki kattan dışa taşar çıkmalarıyla çok dinamik bir kompozisyon oluşturan ve bu özellikleriyle de sokağa etkileyici bir görünüm kazandıran bu evler (Res. 61, 62, 63, 64), aslında tüm Barok mimarinin kuralı olan aksiyal (Res. 65, 66) ve ritmik bağlantıları ve kademelenmeyi ortaya koyarlar. Kitlesel biçimlenmelerinde de Barok eğilimler vardır. Örneğin girişin, iki yandan birkaç basamakla çıkılan bir portik şeklinde düzenlenmesi tipiktir (Res. 67). Ayrıca yatayda çıkmanın ve düşeyde saçakların dalgalanması, cepheye yeni bir karakter kazandıran Barok özelliktir (Res. 53-63, 67). Bu konuya S. H. Eldem de değinmekte ve bu saçak hareketinin Türkiye'de daha çok İstanbul'da rastlanan bir özellik olduğunu söyleyerek, "Fakat İstanbul'da bu saçak hareketinin gayet ölçülü tutulmasına karşılık, Edirne evlerinde bu motif çok oynak silme hareketlerine sebep olmuş ve bu tip evlere büyük bir özellik vermiştir. Batı Trakya ve bilhassa Doğu Rumeli'de bu motif çok rağbet görmüştür ve 19. yüzyılda yapılan çokluk Bulgar evlerinin adeta alameti farikası haline gelmiştir," demektedir.⁶⁷

Resim 64. *Melnik'ten bir grup ev.*

Resim 65. *Koprivštitsa'dan müze ev.*

Resim 66. *Resim 65'ten ayrıntı.*

Gerçekten de Bulgaristan'da eğrisel biçimlenme, geç dönem Bulgar evlerinin avlu kapılarına varıncaya dek, yoğun bir biçimde kullanılmıştır (Res. 68, 69, 70). Ancak Bulgaristan'daki geç dönemin varsıl evlerinde iç mekândan başlayarak cepheye ve sokağa iletilen bu biçimsel zenginlik, Avrupa'yla yoğunlaşan ilişkilerin bir yansıması olmakla birlikte, konut mimarlığı bağlamında Osmanlı geleneginde hep varolan mekânsal ve kütsel hareket arayışlarıyla uyum içindedir. Nitekim Bulgaristan'da, aynı dönemde geleneksel biçimlenişi sürdüren birçok başka örnek, Barok esintili cephe hareketlerinden aşağı kalmayan bir plastik etkiye sahiptir (Res. 71, 72, 73).

Resim 67.
Kablekov Evi
giriş cephesi,
Koprivštitsa.

Resim 68.
Filibe'den
bir ev.
Avlu girişi
ve orta sofa
saçagında
barok
dalgalanma.

Resim 69.
Filibe'den bir sokak.
Avlu kapısında
egrisel alınlık.

Resim 70.
Filibe.
Avlu
kapısında
egrisel
alınlık.

Resim 71.
*Filibe'den
bir sokak.*

Resim 72.
*Melnik'ten
bir konakta
geleneksel
kütüphane
biçimlenişi.*

Resim 73.
*Filibe'de
etkili kütüphane
biçimlenişine
sahip bir ev.*

68 Ancak Orta Avrupa'yla ilişkiler geliştikçe, varlıklı Bulgar tüccarların evlerine Viyana usulü mobilyalar almaya ve bunları yerli mobilyayla değiştirmeye başladıkları bilinmektedir. N. Todorov, V. Paskaleva, a.g.e., s. 118.

Bulgaristan'da evlerin iç bezemeleri de yoğundur. Yalın geometrik biçimler, mekân-lara dinamik bir katkı sağlar (Res. 74). Geleneksel Osmanlı evinde hep olduğu gibi, tavan-lar da yoğun ve emekli bezemeler içerir (Res. 75, 76, 77). Tavanlar dışında odalarda başlıca bezemeler, ocakların alçı dekorasyonlarında, çevrelerindeki ahşap dolap/yüklük kapaklarında, *alafranga* adı verilen nişlerin oymalarında, zaman zaman da oda içindeki ayırıcı ahşap parmaklıklar ve alçı bezemeli tepe pencerelerinde gözlenmektedir. Oda içlerindeki mobilyalar genellikle yerli olarak düşünülmüş, *minder* adı verilen sedirler, odaların bir, iki ya da üç kenarını çevreleyecek şekilde düzenlenmiştir.⁶⁸

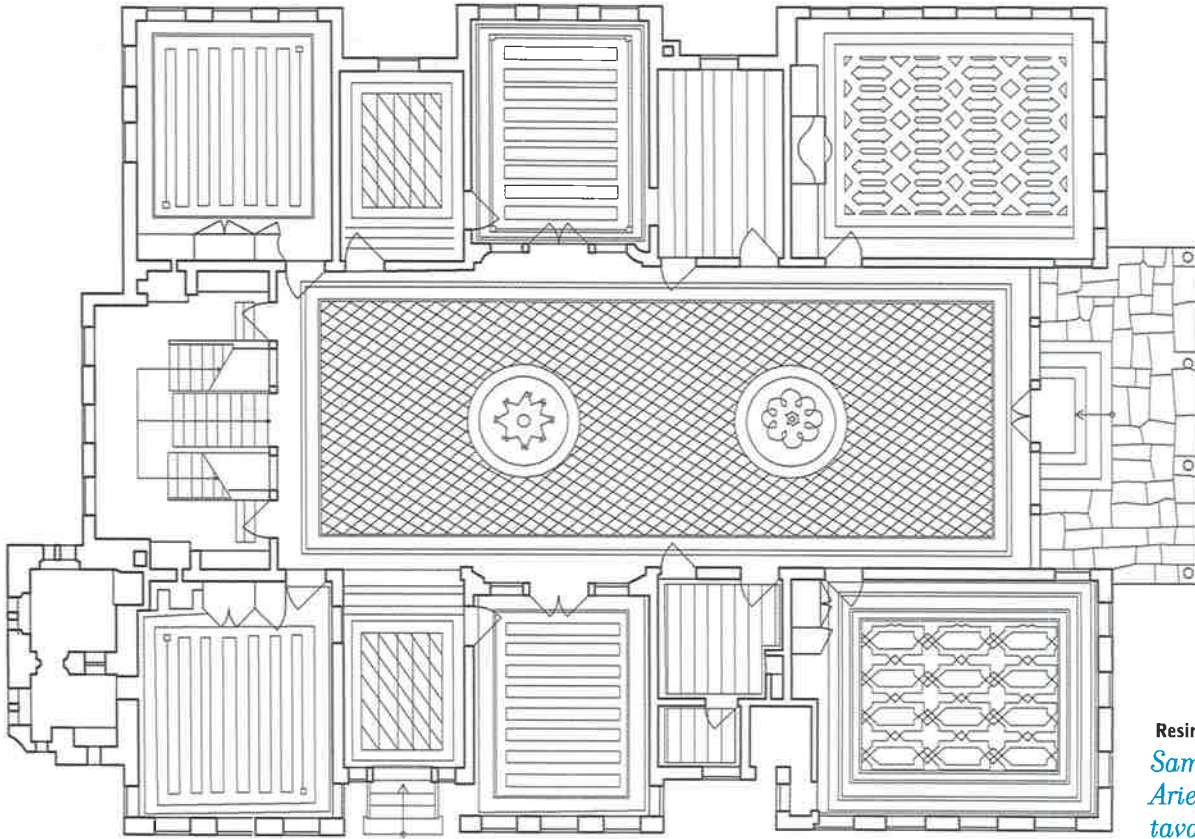
Ayrıca bazı büyük konakların odalarında, dönemin İstanbul etkisini yansıtan düşsel doğa manzaraları yer almaktaydı. Bulgar konaklarındaki Türk anıtsal mimarisinden alınmış örnekleri canlandıran veya İstanbul ve Anadolu manzaralarını içeren bu duvar resimleri, yerlerini, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı ve sonlarına doğru, kilise ve şato gibi daha yerel ve Batılı anıtsal mimari örneklerini yansıtan manzaralara bırakmışlardır.

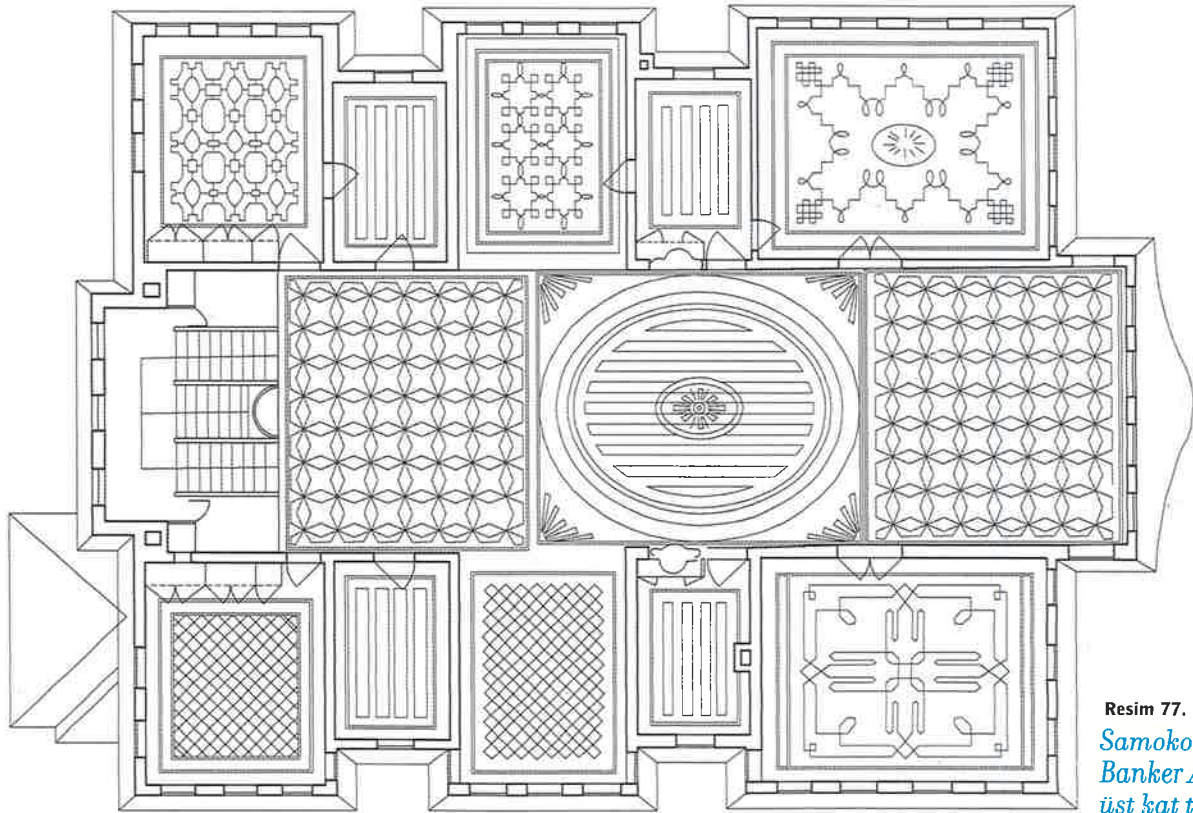
Resim 74.
Kuyumcuoğlu Evi,
Filibe.
İç mekân.

Resim 75.
Kardopoulo Evi,
Melnik.
Yoğun bezemeli tavan.

Resim 76.
Samokov'da Banker Arie Evi, zemin kat tavanı.

Resim 77.
Samokov'da Banker Arie Evi, üst kat tavanı.

PAS

YUNANİSTAN

EKONOMİK YAPI

5 T. Stoianovich, "Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, cilt XX, 1960, s. 277. 18. yüzyılın ikinci yarısında Viyana'da oturan Yunanlı tüccarlardan bir kısmı Siyatista, Kesriye, Melnik, Yanya, Larissa gibi yerleşmelerden gelmişlerdir. Aynı eser, s. 278.

6 Aynı eser, s. 291.

7 A. E. Bakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, Selanik, 1963, s. 97.

8 H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, s. 160.

9 L. F. Boulanger, *Ambelakia ou les Associations et les Municipalités Héliéniques*, Paris, 1875 (yeniden basım 1970), s. 90.

10 1 balya = 12.820 kg.

11 1783'te sadece 1500 sakini olan Ambelakia'da nüfus bu kooperatif sayesinde 1798'de 4000'i, 1803'de 6000'i bulmuş ve Ambelakia kısa zamanda zenginleşerek okulları, hastaneleriyle tam donatımlı bir yerleşme haline gelmiştir. T. Stoianovich, a.g.e., s. 257.

12 Arnavutlar, 4000 üyeyle zanaat ve ticaret açısından büyük bir güç oluşturmışlardı. Z. Shkodra, "Les Esnafs ou Corporations dans la Vie..." *Studia Albanica*, 1975/12-2, s. 61.

13 Örneğin Kesriye ve Siyatista'daki zanaatkarlar yalnız kürkçülükle uğraşmaktaydı. N. Moutsopoulos, *The Popular Architecture of Verria*, Atina, 1967, s. 102.

14 1 Koudarej, 10-20 yapı ustasından oluşurdu. Aynı eser, s. 103.

15 Yanya'daki zanaatkar loncası, 450 üyesiyle Epir'in en kalabalık loncasıydı. Aynı eser.

Beşyüz yıllık Osmanlı egemenliği boyunca Balkan tüccarları arasında Yunanlılar hep birinci sırada yer almışlardır. Bu tüccarların özellikle Balkan yarımadasının doğu kesiminde, ticaretin önemli bir bölümünü elde ettikleri bilinmektedir. Ayrıca 1500-1815 yılları arasında batıda Eflak, Boğdan, Macaristan, Hırvatistan, Slovenya, Erdel ve Karadeniz bölgelerinde de Yunanlı tüccarların gittikçe hızlanan bir gelişmeyle etkin oldukları görülür. Teselya'nın, Epir'in ve Makedonya'nın Yunanlı ve Ulah sakinleri ticaretle büyük zenginliklere ulaşmışlardır. 16. yüzyıldan başlayarak bu bölgelerde yaşayanlar yün, deri, kelim ve battaniyelerini Musevi ya da İtalyan tüccarlara doğrudan satmaya başlamışlar, 17. yüzyılın sonuna dek de, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde genellikle yakın mesafelerde ticaretlerini sürdürmüşlerdir. 1700'lerden sonra ise Yunanlı ve Makedonyalı Ulah tüccarlar Avusturya, Macaristan ve Rusya'yla ticari ilişkilere girmişlerdir.⁵ Buna bağlı olarak 18. yüzyılda bazı Avusturyalı tüccarların Balkan ticaret hayatını etkilemeye başladıkları gözlenmektedir. Avusturya'yla ticaret, Osmanlı tüccarlarının Tuna havzasındaki üstünlüklerini zayıflatmıştır. Yunanlıların ticarete kazandıkları başarı nedeniyle, örneğin Macaristan ve Hırvatistan'da *Yunan* terimi sadece sınırlı bir etnik anlam taşımıyor, Yunanlıların yanı sıra Makedonyalı Ulahlar, Makedonyalı Slavlar, Eflaklılar, Bulgarlar, Sırp ve Ortodoks Arnavutlar da *esnaf* ya da *tüccar*la özdeşleşen bir terim olarak *Yunanlı*

diye adlandırılıyorlardı.⁶ Bu durumda bir Musevi bile Yunanlı olabilir. 17. ve 18. yüzyıllarda Yunanca, ticaret ve kültürün Balkanlardaki tek ortak dili olmuştu.

Bu ticari faaliyetlerin en etkin olduğu merkez Selanik'tir. Yunanlı tüccarların, Durazzo ve Ragusa'nın (Dubrovnik) yanında Selanik'e de Balkanların çeşitli ticaret merkezlerinden mal getirerek, bu malların Avrupa'nın birçok ülkesine ihraçatında önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Selanik'in epeyce geniş bir hinterlandı bulunmakta, bu hinterland içine Serez, Larisa, Karaferiye (Verria) gibi ticaret kentleri girmektedir. 1789 Devrimi'ne dek kentin ticari önemi gittikçe artan bir ivmeyle sürmüştü, bu tarihten sonra da çok sayıda Makedonyalı Yunan tüccarı kente gelerek, özellikle Fransızların doğu ticaretinde etkili olmak üzere yerleşmişlerdir.⁷ Ayrıca Selanik, yün sanayiinde de gelişmiş ve her yıl saraya ve yeniçerilere binlerce top kaba yünlü kumaş sağlamıştır. Bu üretim, devlet denetiminde yapılmakta ve bu işte 1000 kadar Musevi aile çalıştırılmaktaydı. Bu sanayi hem tüm İmparatorluk, hem de yabancı pazar için yünlü dokuma üretmekteydi.⁸ Ayrıca özellikle 19. yüzyılda boya sanayii, deri ve maroken işçiliğinde de çok sayıda Yunanlı ya da Musevi aile çalıştırılmıştır.

18. yüzyıl sonunda Yunanistan'da kooperatifçilikte de önemli adımlar atılmıştır. 1778-1811 yılları arasında Avrupa'nın ilk kooperatifi, kırmızı pamuk ipliği sanayii konusunda, Teselya bölgesinde Larisa'nın 50 km kuzeyindeki Ambelakia'da kurulmuştur.

Hammaddesi Makedonya'dan elde edilen bu ipliğe Avrupa ve Asya'da fazla talep olması nedeniyle, bölgede 22 yerleşme biraraya gelerek bu birliği oluşturmuştur.⁹ Yılda 2500 balya¹⁰ kadar pamuklu boyanarak Almanya'ya ihraç edilmekteydi. Ancak bu birlik, bir Avusturya Bankası'nın rekabeti nedeniyle, kapanmak zorunda kalmıştır.¹¹

Osmanlı egemenliği döneminde Yunanistan'da da loncaların etkili oldukları görülür. Örneğin Ege'nin en önemli ticaret limanı olan Selanik'te Yunanlı, Musevi, Türk ve Arnavutlardan oluşan 24 lonca bulunmaktaydı.¹² Özellikle Makedonya Bölgesinde *Isnafia* adıyla anılan zanaat loncalarının tüm Balkanlarda yaygın bir ağırlığı olmuştur. Bazı yerleşmelerde, yerleşmenin tümü özel bir zanaatla uğraşmakta ve bu konuda uzmanlaşmaktadır.¹³ Epir ve Makedonya'da *koudarej*,¹⁴ Trakya'da da *doulgerides* adıyla anılan çeşitli uzmanlık dallarındaki yapı ustaları özel yapı loncaları halinde, yukarıda sözü edilen isnafia genel adı altında toplanmaktaydı.¹⁵ Yunanistan'ın özellikle Kuzey Epir, Doğu Yanya, Batı Makedonya yörelerinden gelen bu yapı ustaları, loncanın başı tarafından ülke çapında önceden belirlenen işler için baharda yola çıkmakta ve genellikle yerleşmelerine ancak kasım ortalarına doğru dönerek yeni inşaat dönemine dek topraklarıyla uğraşmaktaydılar. Bu inşaat grupları yerel yapı ve tasarımların yayılmasında önemli rol oynamakta ve çalışma sürelerinin sonunda her geri dönüşlerinde yörelerine yeni yabancı etkileri de beraberlerinde getirmekteydiler.

SOSYAL VE ETNİK YAPI

16 1520-30 arasındaki nüfus sayımında Atina'nın, diğer Balkan kentleri arasında nüfus açısından İstanbul, Edirne ve Selanik'ten sonra 4. sırayı aldığı görülür. D. N. Karidis, "Town Development in the Balkans, 15th-19th Centuries, The Case of Athens", *Etudes Balkaniques*, 1982/2, s. 50.

17 1383'te Osmanlı kültürünün Yunanistan'daki odak noktalarından Yenice Vardar kurulmuştur. Ayrıca 1385'te Kesriye, Karaferiye kentlerinin alınarak iskân edilmesi önem taşır.

18 R. I. Lawless, "The Economy and Landscapes...", *Historical Geography of the Balkans*, Londra, 1977, s. 511.

19 P. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, Washington, 1977, s. 222.

20 M. Kiel, "Yenice Vardar. A Forgotten Turkish Cultural Centre in Macedonia of the 15th. and 16th. Centuries", *Studia byzant. Neohellenica Neederlandica*, Leiden, 1972, s. 300-329.

21 R. I. Lawless, a.g.e., s. 525.

Yunanistan'da özellikle 16. yüzyıldan itibaren Müslüman kentsel nüfusta büyük artışlar olduğu görülmektedir.¹⁶ Bu durum Serez, Karaferiye, Yenişehir (Larisa) gibi yerlerde Osmanlıların yeni kent kurma¹⁷ ya da eskilerinin fetihler, önceki savaşlar ve karışıklıklarda kaybedilen nüfusunu tekrar kazandırma politikasının sonucudur. Örneğin Ö. L. Barkan, Teselya yarımadasında Yenişehir ve Tırhala'daki nüfusun 1525-75 arasında %68 arttığını hesaplamıştır.¹⁸ Bu iki kentte Müslümanlar toplam nüfusun %90'ını oluşturmaktaydılar. 16.-19. yüzyıllar arası Yunan halkı göçlerle İtalya, Sırbistan, Avusturya, Macaristan, Eflak, Boğdan gibi ülkelere, ya da daha güvenli buldukları İstanbul'a yerleşmişler ve özellikle Orta Avrupa'da kısa sürede geniş topluluklar oluşturmuşlardır. Kentlerde nüfusun çoğunun zanaatkâr olduğu bilinmektedir. Bazı yazarlar, Osmanlıların zanaatlara verdikleri önemin, çoğu Yakın Doğu devletinin tarih boyunca gözlenen geleneksel tutumuyla olan benzerliğine dikkat çeker. Bu tutum, kentlerin yeniden canlandırılması ve gelişimi için uygulanan binçli bir politikadır. 19. yüzyılda Osmanlıların Avrupa'da toprak kaybetmesiyle Anadolu'ya çok sayıda göç olmuş, bu dönemde Yunanistan'da da Müslüman sayısı azalmıştır. Ayrıca Müslüman olmayanların daha sınırlı sayıda askere alınması, bu nedenle savaşlarda daha az

insan kaybı olması, buna karşılık doğumların artması nüfusa bağlı değişimde önemli rol oynayan etkenlerdir.¹⁹ Yine de 19. yüzyılda Makedonya'nın güneybatısında epeyce çok sayıda Türk'ün yaşadığı bilinmektedir. Bu yöredeki kentler arasında bazıları, kuruluşlarından beri tam bir Osmanlı yerleşmesi özelliği taşırlar. Örneğin esnaf ve zanaatkârların büyük çoğunluğu oluşturduğu Yenice Vardar (Vardar Yenicesi, Giannitsa) da bunlardan biridir. Çevresinde Bulgar yerleşmelerinin bulunduğu Yenice Vardar, Osmanlı İslam kültürünün merkezi olmuş ve bu özelliğini bu yüzyılın başına dek korumuştur.²⁰ Kentlerde azalan Osmanlıların yerine 18. ve 19. yüzyıllarda, onların bıraktıkları mahallelere yerleşen Arnavutların geldikleri görülür. Örneğin 1835'te Tırhala'da Osmanlıların oturduğu evlerin çoğunun yıkıntı halinde ya da boş olduğu, bazılarının Yunanlılarca kullanıldığı bilinmektedir. Bir kısmının ise, Harem bölümünün Osmanlılarca kullanımına devam edildiği, diğer bölümünün dağlık bölgelerden buraya, kötü kış koşullarından kurtulmak, ya da zanaatkâr veya rençber olarak çalışmak amacıyla gelenler tarafından iskân edildiği örneklerle rastlanmaktadır.²¹

18. yüzyılda başlayan ekonomik yapıdaki değişimler ve ticaretteki yeni ilişkiler Makedonya'yı önemli ölçüde etkilemiştir. Bu yüzyılda, daha önce Avrupa'da yerleşmiş olan bazı Yunanlıların yeni ideolo-

jiler ve büyük sermaye birikimiyle ülkelerine döndükleri görülmektedir. Söz konusu durumun Yunan burjuvazisinin oluşmasına ve gitgide ağırlık kazanmasına büyük katkısı olmuştur. Bu dönemde özellikle Selanik, ekonomik, sosyal, kültürel yönlerden dikkate değer bir gelişim göstermiştir.

22 A. I. Caretini, Ankara

23 A. I. Vergani, s. 17.

24 Sela, din gr. Bunlar yazarla adamlar. lir. A. History lanik, 1

25 A. d'Europ

26 A. a.g.e., s.

27 D. A. Making From By dence, O

28 C. ve tablishm 1977, s.

22 A. İ. Bağış, *Osmanlı Ticaretiinde Gayri Müslimler*, Ankara, 1983, s. 20 vd.

23 A. Bammer, *Wohnen im Vergänglichen*, Graz, 1982, s. 17.

24 Selanik'te önemli bir aydın grubu etkili olmuştur. Bunlar arasında aristokrat yazarlar, şairler, bilim adamları, doktorlar sayılabilir. A. E. Bakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, Selanik, 1963, s. 87.

25 A. Boué, *La Turquie d'Europe*, cilt 3, s. 521.

26 A. E. Bakalopoulos, a.g.e., s. 158.

27 D. A. Zakythenos, *The Making of Modern Greece. From Byzantium to Independence*, Oxford, 1976, s. 36.

28 C. ve B. Jelavish, *The Establishment...*, Washington, 1977, s. 9.

OSMANLI DÖNEMİNDE YUNANİSTAN'DA KÜLTÜREL YAPI

Osmanlı döneminde kuşkusuz Balkanların kültürel açıdan en çok gelişmiş Hristiyan halkı Yunanlılardı. Becerileri ve girişkenlikleri sayesinde İmparatorluk içinde önemli görevler edinmişlerdi.²² Özellikle yabancı dil konusundaki yetenekleri Osmanlılarca değerlendirilmekte ve kendilerine büyük yararlar sağlamaktaydı.

Makedonyalılar 16. - 19. yüzyıllar arasında Orta Avrupa'da geniş ve başarılı gruplar oluşturmuşlardır. Bunların çoğu Osmanlı İmparatorluğu'yla Avrupa arasında ticaret yapmakta; Makedonya'ya ve Yunanistan'ın diğer kesimlerine çeşitli yollarla Batılı ideolojileri ve yenilikleri ulaştırarak kentlerin kültürel gelişimine katkıda bulunmaktaydılar. Orta Avrupa'yla yoğun ilişkiler sonucu bazı Yunan aileleri -örneğin ileride değinilecek olan Ambelakia'daki görkemli konağıyla ünlü Schwartz Ailesi- Alman isimleri almakta ve dillerine de bazı Almanca sözcükler yerleşmekteydi.²³

Özellikle 19. yüzyılda Yunanistan'da bazı kültür merkezlerinin ülke çapında etkili oldukları görülür. Bunların başında Selanik gelmektedir.²⁴ Ayrıca Serez, Manastır ve İştîp de kültürel açıdan ağırlıkları olan kentlerdir. Buralarda mevcut okulların yanısıra manastırlar da eğitime katkıda bulunmakta,²⁵ ayrıca bu kentlerdeki eğitim kurumlarına Yenişehir ve Yanya'daki Yunan enstitüleri de katılmaktadır.

DİN

Yunanistan'da, tam sayı bilinmemekle birlikte, fethi izleyen ilk yıllarda İslamiyete geçiş fazla değildir. Ancak daha sonraki yüzyıllarda kitle-

sel din değiştirmeler gözlenir. Müslümanlığa genellikle sipahilerle aile reisleri geçmekteydi. Tımarı garantilemek için bu yeterliydi. Böylece İslamiyeti kabul edenlerin sayısı her aileden bir kişiyle sınırlanabiliyordu. Ayrıca Müslümanlığa geçenlerin çoğunu, gizli Hristiyanlar oluşturmaktaydı.²⁶

Osmanlılar diğer Balkan halklarına olduğu gibi, Yunanlılara da fetihten sonra hoşgörülü davranmışlar, vergi karşılığında koruyuculuklarını garantilemişlerdir. Ancak Hristiyan halkın bazı sınırlamalara uymak zorunda olduğu bilinmektedir. Örneğin Yunanlıların kilise inşa etmeleri, silah taşımaları ve Müslümanlar gibi giyinmeleri yasaktı. Özellikle giyim konusundaki yasaklama, Yunan ayaklanmasına dek sürmüştür. D. A. Zakythinos, amacın Müslüman üstünlüğünü vurgulamaktan öte, Müslümanla Müslüman olmayanın dış görünüşten ayırdedilebilmesini sağlamak ve bu yolla vergi toplanmasını kolaylaştırmak olabileceğini düşünmektedir.²⁷

Buna karşılık Osmanlılar İstanbul'daki Yunan Patrikliği'ni tanımışlar, ayrıcalıklarını kabul ederek kendi topraklarında sürekliliğini sağlama bağlamışlardır. Yunan üst tabakası da bu olanakla Balkanlardaki diğer etnik gruplar üzerinde de denetim kurabilmiş, kültürel ve dinsel

üstünlüğünü sürdürebilmiştir. 18. yüzyılın sonunda Patriğin İmparatorluk nüfusunun 1/4'ünü oluşturan sekiz milyon Hristiyanı yönettiği bilinmektedir.²⁸

29 P. Skok, "Restes de la Langue Turque...", *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, cilt 2, 1935, s. 252.

30 Armenopoulos, Hexabiblos, G. Velenis, "Wohnviertel und Wohnhausbau in den Byzantinischen Städten", *Wohnungsbau im Altertum*, s. 277 vd.

31 Enleri 1,5 m'den 4 m'ye varan yollara rastlamak olasıydı. D. Philippides, *Greek Traditional Architecture*, Atina, 1983, cilt 1, s. 107.

32 A. E. Bakalopoulos, a.g.e., s. 82.

33 S. Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, 1954/XI, s. 157-182.

34 Buna karşılık Yunanlılar daha aşağı kesimde, örneğin Vlatades Manastırı'nın çevresindeki mahallelerde oturmuşlardır. A. E. Bakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, Selanik, 1963, s. 74.

35 17. yüzyıl ortalarında, 48 Müslüman mahallesine karşılık, yerleşmenin ticari önemi nedeniyle Musevi tüccarların en yoğun olduğu kent olmasına bağlı olarak, Selanik'te 56 Musevi ve 16 Yunan ve Ermeni mahallesi bulunmaktaydı. Aynı eser.

DİL

Yunan topraklarında Türkçe kelimeler sadece *dimotiki*, yani halk diline girmişti.²⁹

Ek'teki sözlükten de görüleceği gibi, özellikle yapı sanatıyla ilgili sözcükler arasında Yunanca-Osmanlıca ortak terimlere hayli sık rastlanmaktadır.

YUNANİSTAN'DA OSMANLI DÖNEMİ KONUTLARI

Yunanistan'daki bazı bölgeler Osmanlı egemenliğine epeyce erken girmişler ve Batılı biçimlerden etkilenmeden, Doğuya özgü kentsel nitelikler oluşturmuşlardır. Özellikle Yunanistan'ın kuzey kesimi, ilk dönemlerden itibaren iskân edilen bölgelerden biri olması nedeniyle, yer yer Osmanlı-Türk sanatının bu dönemlerine ait yapılar içerir. Osmanlı döneminde de Yunanistan'daki kentsel gelişimlerde, Antik ve Bizans dönemlerinden beri uygulanan ve yol genişliklerini, yapı yüksekliklerini belirleyen kurallara, konutların güneş ve hava alması için gerekli en az ölçülere, yangın tehlikesine karşı kat sayıları ve sokağa açılan çıkma düzenleri için getirilen koşullara uyulmuştur.³⁰ Bu yasal ortaklıklar da, kentlerin mahalle ve konutlarında büyük benzerlikler yaratmıştır.

Topoğrafyaya tam bir uyumla gelişen bu kentlerde, mahalleler arasında uzanan yollar, arazi koşullarına göre gerek biçimleri, gerekse de genişlikleriyle farklılıklar gösterir.³¹ Mahalle içlerine dağılan dar sokaklar, iki yanını çevreleyen ev dizileriyle ilginç perspektifler yaratır. Bu yerleşmelerde Müslümanlarla Müslüman olmayanların mahalleleri anıtsal yapıları dışında birbirleriyle büyük benzerlik gösterdiğinden, etnik yapı ve yaşam biçimi değişikliklerine rağmen genelde ortak özellikler etkindir.

Makedonya ve Teselya'daki

Selanik, Gümülcine, Serez, Drama, Karaferiye, Kesriye, Yenişehir, Yanya, Siyatista gibi kentler; sözü edilen mahalle düzenleri ve camileri, tekkeleri, bedestenleri, hamamlarıyla yer yer Osmanlı karakteri taşır.

Osmanlı fetihleri sırasında ve sonrasında tek katlı, genellikle kerpiç olan evler, 17.

yüzyıldan itibaren iki ya da üç katlı geniş evlere dönüşmeye başlamış ve bu biçimlenme 18. ve 19. yüzyıllar boyunca da sürmüştür. Bu gelişmede kuşkusuz kent toprağının git-tikçe artan değeri ve ekonomik canlılık önemli rol oynar. 18. yüzyılda ekonomik düzeydeki yükselmeler, özellikle anıtsal yapılarda ve seçkinlerin evlerinde (archontika) mimari ifadesini bulur.

Mahallerdeki bu çok katlı ve görkemli yapılar, avluları, bahçeleri ve çeşmeleriyle geleneksel Osmanlı evi özelliklerini yansıtmaktaydılar.³² S. Eyice, Selanik'in yangına uğramayan mahallelerinde, yakın zamanlara dek ayakta kalan Osmanlı evlerinin eski Selanik'i anımsattıklarından söz eder.³³ 1917 yangınına dek görkemli bir Osmanlı kenti görünümündeki Selanik'te Osmanlılar, akropolis ve çevresindeki alanlarda, kent yüksek kesimlerinde ve büyük konaklarda oturmayı tercih etmişlerdir.³⁴ Ünlü Müslüman mahalleleri arasında Yedikule, Vardar, Kasımpaşa, Hortadj... sayılabilir.³⁵

36 N. M. Poplar A. ria, Atina,

37 Kesriye atkâr adlı yan mah. dir. Burad ki zanaat Hristiyan duğu orta Sokolovsk ment de Q le Sud de XVIe Siè Belgrad,

38 Teselya iü Osman halı ve Y ve sivil m Osman kentler ar da yer a mamları v pik bir O olan Yenı adları, bu manlıları oldukları tadır. H. Ha Yenişehiri Hakkında Güney Doğu maları Den 90-91.

36 N. Moutsopoulos, *The Popular Architecture of Verria, Atina, 1967, s. 99.*

37 Kesriye, genellikle zanaatkar adları taşıyan Hristiyan mahalleleri içermektedir. Buradan da yerleşmedeki zanaatkarların çoğunun Hristiyan ya da Musevi olduğu ortaya çıkmaktadır. M. Sokolovski, "Le Développement de Quelques Villes dans le Sud des Balkans au XVe-XVIe Siècles", *Balkanica I*, Belgrad, 1970, s. 95.

38 Teselya bölgesinin iki ünlü Osmanlı dönemi kenti Tırhala ve Yenişehir de anıtsal ve sivil mimari örnekleriyle Osmanlı özellikleri taşıyan kentler arasında baş sıralarda yer alır. Camileri, hamamları ve zaviyeleriyle tipik bir Osmanlı yerleşmesi olan Yenişehir'de mahalle adları, bu kente yerleşen Osmanlıların nerelerden gelmiş olduklarını ortaya koymaktadır. H. Halaçoğlu, "Teselya Yenişehiri ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I*, 1972, s. 90-91.

Selanik'te olduğu gibi, batısındaki Karaferiye'de de, Osmanlılar kentin üst kesimlerinde yoğunlaşmışlardır. Diğer Balkan kentlerindeki gibi burada da farklı milletler Osmanlı, Yunan, Ulah, Musevi ve Çingene birbirlereinden ayrı bağımsız mahallelerde yaşamaktaydılar. Her birinin kendi gelenekleri, kendi kapalı ortak yaşam biçimleri vardı. Biraraya geldikleri tek nokta çarşı ya da pazardı.³⁶ Yüksek avlu duvarlarının ardındaki evler dışarıya sokak seviyesinde yalnız avlu kapılarıyla açıldıklarından, zemin katlarda sokağa sağır cepheler oluşturmaktaydılar. İleride de üzerinde durulacağı gibi, avlu kapısından üst kattaki asıl yaşama mekânlarına ulaşım doğrudan olmamakta, zemindeki ahır, kiler, depo gibi mekânlar sokak ile yaşam katı arasında ayırıcı olmaktaydılar. Bu konuda özellikle Makedonya ve Kuzey Yunanistan'daki çok sayıda yerleşmeden söz edilebilir. Örneğin Selanik'in doğusundaki Karaferiye'nin (Res. 78), Kesriye'nin³⁷ (Res. 79), Siyatista (Res. 80), Ambelakia (Res. 81), Yanya (Res. 82, 83), Trikala'nın³⁸ (Res. 84) çıkmaz sokaklarla zenginleştirilmiş mahallelerinde sokak-ev bütünleşmesi ilginç perspektifler yaratır. Genellikle içe dönük mahalle yaşamına uygun bir biçimde düzenlenen merkeze doğru eğimli ve arnavut kaldırım döşeli sokaklarda zaman zaman karşılıklı iki evin birbirine yaklaşan çıkmalarıyla üst üste binen saçaklar, çoğu geleneksel Anadolu yerleşmesinde olduğu gibi, gölgeli ve etkiyici görünüm oluşturur.

Resim 78. Karaferiye'den bir ev.

Resim 79. Kesriye'den bir ev.

Resim 80. Siyatista'dan bir konak.

Resim 81.
*Ambelakia'dan
bir grup ev.*

Resim 82, 83.
*Yanya'dan
sokak
görüntüleri.*

Resim 84.
*Trikala'dan
bir ev.*

39 N. C.
tarihi 17.
risina ka
N. C. M
Maison P
L'Architec
dans les B
D. Philipp
leneksel s
ülkede, 1
sik döne
edilmiş bi
lamaktad
a.g.e., s.

39 N. C. Moutsopoulos, bu tarihi 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar götürmektedir. N. C. Moutsopoulos, "La Maison Populaire Grecque", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 3. D. Philippides ise, Yunan geleneksel sivil mimarisini bu ülkede, 15. yüzyıla neoklasik dönem arasında inşa edilmiş bir tip olarak tanımlamaktadır. D. Philippides, a.g.e., s. 23.

Yunanistan da Bulgaristan gibi, Trakya'ya ve dolayısıyla da Anadolu'ya en yakın Balkan ülkesi olarak, geleneksel konutlarında Osmanlı sivil mimarisiyle ortak birçok özellik taşır. Genellikle 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıldan kalma bu konutlar,³⁹ başta Batı Trakya, Makedonya, Epir, Teselya bölgeleri olmak üzere, Güney Yunanistan'da Atina ve Korint'e ve Ege Adalarına dek uzanır. Bunlar arasında, batıda Selanik'e dek giden ve doğuda Trakya sınırına doğru Serez, Kavala, Drama, Yenice, Gümülcine (Komotini) ve Dimetoka gibi yerleşmeleri içine alan Batı Trakya evleri, en yakınındaki dış sofalı Edirne örneklerinin plan şemasını yansıtır. Genellikle iki, bazen de üç katlı olan yayvan görünüşlü bu evler, geniş avlu ya da bahçe içinde yer alır (Res. 85, 86, 87). Üst kata, dışardan sofaya çıkan ahşap bir merdivenle ulaşılır. Odaların açıldığı, yer yer çıkmalı köşklerle zenginleştirilen sofa (Res. 88), üst kat planlarında önemli bir alan kaplar. Konakların içleri de geleneksel Osmanlı konutunun hemen tüm özelliklerini yansıtır (Res. 89). Oda düzenlemesinden bezemesel ayrıntılara dek sayısız ortaklık gözlenir. Bu ortaklıklar, Ek'teki sözlükte görüleceği gibi, terminolojiye de yansımıştır.

Resim 85, 86.
Kesriye'den konaklar.

Resim 87.
Siyatista'dan bir konak.

Resim 88.
Ambelakia'dan G. Schwartz Evi.
Köşlerle zenginleştirilen sofa.

Resim 89.
Kesriye'den
N. Aivazis Evi.
İç mekân.

40 N. M.
s. 106.

41 J. H.
nos, "No
me Cont
54-56.

42 N. M.
s. 107-11

40 N. Moutsopoulos, a.g.e., s. 106.

41 J. Hadjimichalis-Svoronos, "Notes sur...", *Hellénisme Contemporain* 52/1, s. 54-56.

42 N. Moutsopoulos, a.g.e., s. 107-112.

Sofanın öneminin yanı sıra, üst katların değişmeyen diğer bir özelliği, her plan tipinde yer alan ocaklı büyük odanın varlığıdır. Bu mekân, aynı zamanda oturma odası, yatak odası gibi işlevleri de karşılamakta ve ev planları geliştikçe, özellikle de Osmanlı etkisiyle değişip zenginleşerek burjuva evlerinin *kalos odas* adıyla anılan⁴⁰ kabul odası niteliğine bürünmektedir.⁴¹

Esas yaşama katı olarak gelişen üst katların özenine karşılık, zemin katlarda yine ortak özellik olarak depo, ahır, kiler gibi servis mekânları yer alır. Hemen her örnek küçük ya da büyük bir avlu içindedir. Taş avlu duvarları çok yüksektir (Res. 90), üzerlerinde büyük ahşap avlu kapısı dışında, hemen hiç açıklık bulunmaz. Böylece özel yaşama kısmı sokak seviyesinde dışa neredeyse tümüyle kapalıdır. Yeşili, çeşmesi, yarı-açık hayat altı, servis mekânları ve zaman zaman ilginç bezeme örnekleri gösteren taş kaplı döşemesiyle avlular (Res. 91), zemin katların en yaşayan mekânlarıdır. Ayrıca avludan avluya, yan duvarlarındaki *apanaxi* adıyla anılan kapılar aracılığıyla geçilerek, bir yapı adasındaki tüm evler arasında hiç sokağa çıkmaksızın bağlantı kurulabilmesi olanaklıdır.⁴²

Resim 90. Ambelakia'dan G. Schwartz Evi.

Resim 91. Ambelakia'dan G. Schwartz Evi. Taş kaplı avlu döşemesi.

43 N. C. Moutsopoulos, "La Maison Populaire Grecque", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1975, s. 7.

44 S. H. Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 1984, s. 45.

45 N. Moutsopoulos, "Problèmes de Réanimation des Agglomérations de Chalcidique en vue du Développement Touristique", *Monumentum*, 1977/XV-XVI, s. 33. N. Moutsopoulos'a göre, bu karakteristik mimari özelliklerin kökeni Bizans'a kadar gitmekte, 12. ve 14. yüzyıllar arasına dek uzanan bir mimariden kaynaklanmaktadır. N. C. Moutsopoulos, "La Maison Populaire Grecque", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 2.

Bu evlerde, zemin kattan serbest olarak yükselen ahşap dikmeler üst katta da devam etmekte ve çatıyı taşımaktadır. Geniş saçaklı (Res. 92) ahşap kırma çatılar, Yunanlıların *Bizans tipi kiremit* adıyla andıkları⁴³ alaturka kiremitle kaplıdır. Ayrıca Batı Trakya bölgesinde, cephelerde Bulgaristan'daki sivil mimari örneklerinde de gözlenen eğrisel saçaklara sık rastlanır. Cephenin eksenine doğru eğrisel bir çizgiyle yükselen saçaklar, cephe genelinde belirli bir hareket yaratır.

19. yüzyılın bu tür saçak örneklerini özellikle Dimetoka, Kavala, Gümülcine, Serez gibi yerleşmelerde görmek mümkündür.⁴⁴ Zemin katların tersine üst kat duvarları, genellikle iki sıra pencereyle dışarı açılır. Kepenkli alt dizinin üstünde yer alan ve Osmanlı sivil mimarisiyle büyük ortaklık gösteren tepe pencereleri, cephelere ilginç görünüm katar (Res. 93, 94).

Zemin kat seviyesinde düzgün olmayan arazi sınırlarının üst katta düzeltilmesiyle oluşan ve *Sachnisia* adıyla anılan⁴⁵ çıkmalar cepheleri hareketlendirmekte (Res. 95, 96), sokak boyunca ilginç perspektifler yaratmaktadır. Bu çıkmaları destekleyen eli böğründeler de, geleneksel Osmanlı eviyle ortak özellikler gösterir (Res. 97, 98).

Resim 92. Siyatista'dan Kanatzouli Evi.

Resim 93. Siyatista'dan Kanatzouli Evi. Tepe pencereleri.

Resim 94. Kesriye'den Nerantzis Aivazis Evi. Tepe pencereleri.

Resim 95, 96. *Kesriye'den bir konak.*

Resim 97.
*Sivastisa'dan bir konak.
Çikmadan ayrıntı.*

46 S. H. Eldem, a.g.e., s. 42.

47 S. H. Eldem, 19. yüzyılda musandıra ve eyvanlardaki manzara resimlerinin, İstanbul görüşlerinden çok, şa-tolu, kiliseli, haçlı figürler içerdiğinden söz eder. Aynı eser.

Odalara giriş doğrudan hayat-tandır (Res. 99). Bazen bir iç koridora da rastlanır. Oda içlerindeki mobilyaların hemen tümü, geleneksel Osmanlı evindeki gibi yerlidir (Res. 100). En çok kullanılan hareketli mobilya, yemek saatlerinde oturma odasına koyulan ve *sofrades* adıyla anılan, alçak yuvarlak sofralardır. Günümüze kalan birçok evin odalarındaki musandıra, sedirlik, tavan, ocak düzenlemesi ve zengin bezemeli tepe pencereleri 18. yüzyıl özelliklerini yansıtır.⁴⁶ Ayrıca duvarlarda, özellikle pencere üst seviyesinden giden ve *gilvi* adıyla anılan sergenin üstüyle tavan arasında kalan kısım, yaprak ve çiçekten taçlarla, manzaralarla, anıtsal ve sivil mimari örneklerinden per-spektiflerle bezeli bir alan yaratır (Res. 101, 102).⁴⁷ Oda içlerinde duvarlar ahşap nişlerle, dolaplarla (Res. 103, 104) ve *mesandres* adlı yüklüklerle bezelidir (Res. 105). *Tiklizia* ya da *minderia* adıyla anılan sedirler, oturulduğunda pencere seviyesine gelinecek yükseklikte, odanın üç tarafını çevreler. Kepenklerle örtülen birinci kat pencerelerinin üzerindeki tepe pencereleri (Res. 106, 107), alçı kayıtları ve renkli camlarıyla oda içlerinde ilginç gölge-ışık oyunları yaratır (Res. 108, 109). Ocaklar, davlumbazlarıyla odalara bir yandan işlevsel, öte yandan bezemesel öğeler olarak katkıda bulunur (Res. 110). Ayrıca tavanlar da, bezemesel yoğunluklarıyla, geleneksel Osmanlı evinde-kilere benzer ilginç örnekler sunar (Res. 111, 112, 113, 114, 115).

Resim 98.
Kesriye'den bir konak.

Resim 99. Hayattan odalara giriş.

Resim 100. Odalarda yerli mobilya kullanımı.

Resim 101. Oda içinden ayrıntı.

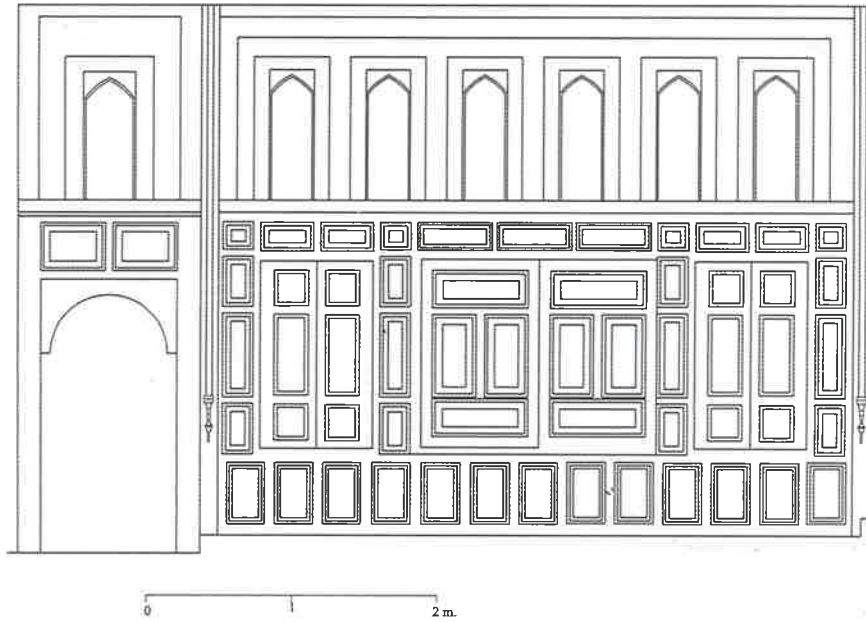
Resim 102. Sergenin üzerinde yer alan, manzara ve çiçek resimleriyle bezeli kısım (Resim 101'den ayrıntı).

Resim 103. Oda içlerinde dolaplar.

Resim 104.
Oda içlerinde
dolaplar,
ayrıntı.

Resim 105.
Karaferiye'den Sabuncuoğlu
Evi'nde dolap ve yüklüklerle
bezeli duvar.

Resim 106.
Ambelakia,
G. Schwartz Evi.

Resim 107.
*Ambelakia,
G. Schwartz Evi.*

Resim 108.
*Ambelakia,
G. Schwartz Evi.*

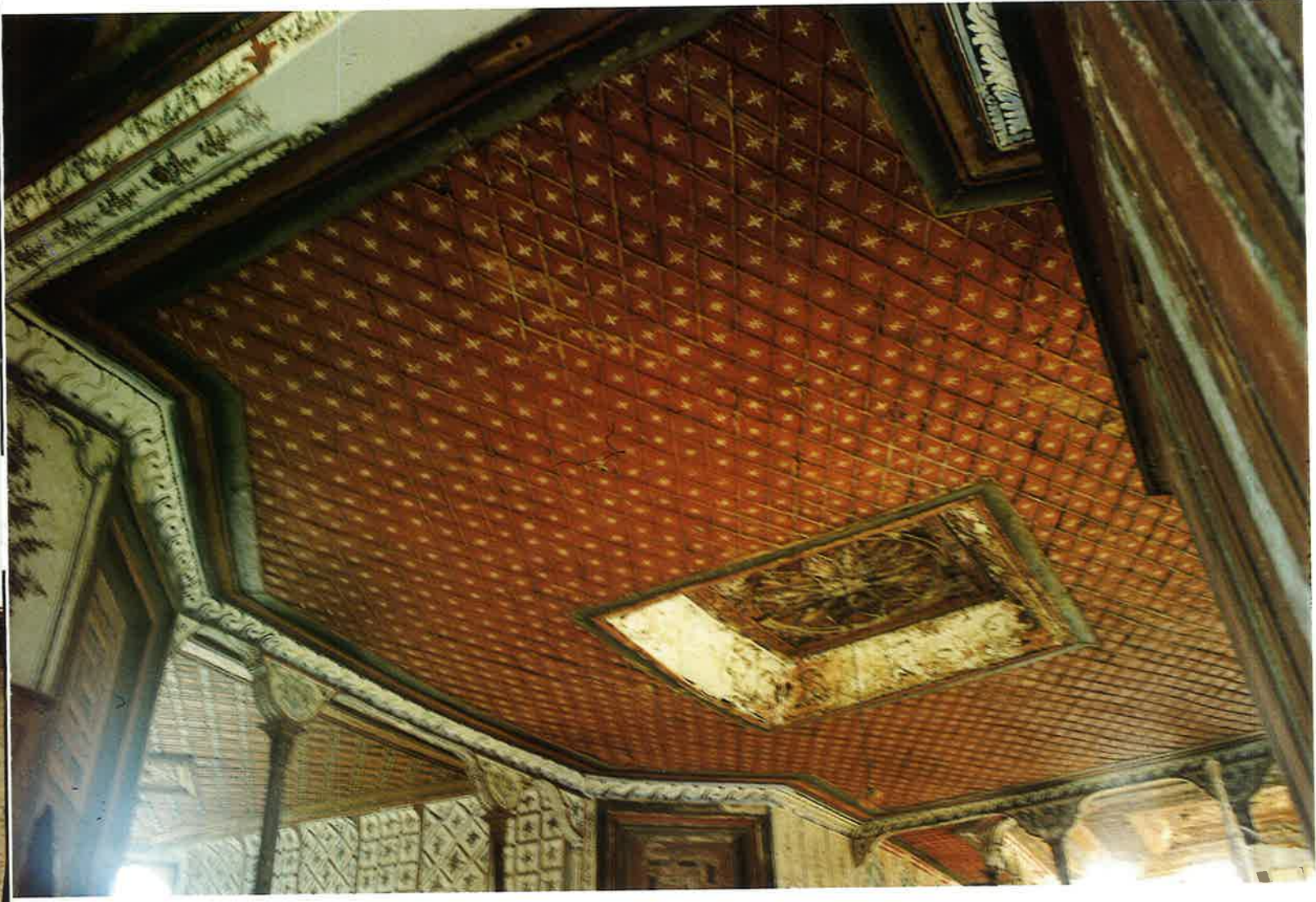
Resim 109.
*Ambelakia,
G. Schwartz Evi.
Tepe pencerelerinden
ayrıntı.*

Resim 110.
Ambelakia,
G. Schwartz Evi.

Resim 111.
Siyatista,
Kanatrouli Evi.
Tavan.

Resim 112.
Ambelakia,
G. Schwartz Evi.
Tavan.

Resim 113, 114, 115.
Ambelakia,
G. Schwartz Evi'nde
tavan bezemeleri.

48 Teselya'da, Makedonya'da, Ege Adalarında, en basit ve yalın biçimli evden, Kuzey Yunanistan'ın karmaşık planlı, varlıklı, burjuva evlerine dek tüm örneklerde hayat mekânının öneminden söz etmek olanaklıdır. J. Hadjimichalis-Svoronos, a.g.e., s. 56.

49 C. Texier, *Description de l'Asie Mineure*, cilt 1, Paris, 1849, s. 52.

50 Ayrıca S. H. Eldem, H. Roth'un resimlerini kendisinin de gördüğünü ve bu yapıların geleneksel Osmanlı evinin özelliklerini yansıttıklarını belirtmektedir. S. H. Eldem, a.g.e., s. 45.

51 A. E. Bakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, Selanik, 1963, s. 79.

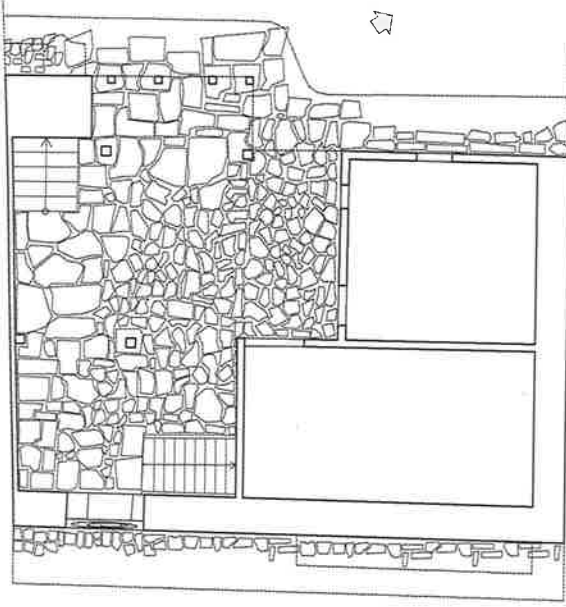
Daha önce de değinildiği gibi, Selanik'in üzerinde bulunduğu Halkidikya Yarımadası'nda yukarıda sözü edilen zengin özellikleri taşıyan dış sofalı evler çok yaygındır. Bu evlerde de *hagiat* adıyla anılan dış sofa, Anadolu-Türk evine benzer bir şekilde bütün odalar boyunca uzanabildiği gibi, iki kenarı odalarla kapanarak sadece orta kısımda kalıp üst katta daha fazla oda elde edilmesini de sağlayabilmektedir. Hayat, geleneksel Osmanlı evinde olduğu gibi, bu konutların da ana mekânı niteliğini taşımakta, bir yandan odalar arasında bağlantıyı sağlarken, öte yandan yılın belirli dönemlerinde yoğunlaşan eviçi üretiminin yer aldığı alan olmaktadır. Odaların hayatla birleşme biçimleri geleneksel Yunan kara mimarisinde büyük bir çeşitlilik yaratmıştır.⁴⁸ Ancak genelde bu açık sofalı ev tipi, Bulgaristan'dan Arnavutluk'a dek Balkan ülkelerinin hemen tümünde gözlemek mümkündür. Yunanistan'ın Makedonya ve Teselya bölgelerinin bu konuda özel bir yeri vardır. Selanik de bu bölgeye dahil olmasına rağmen, daha önce de değinildiği gibi, özellikle 1917 yangınıyla çok sayıda konağını kaybetmiştir. Oysa gezginler 19. yüzyıl Selanik'ini tanımlarken, "İstanbul'da kilere çok benzeyen ahşaptan yapılmış evler"den söz ederler.⁴⁹ Bu konuda S. H. Eldem de ilginç bir kaynağa değinmekte, 1917 yangınından önce H. Roth adlı bir Alman mimarının resim ve planlarından edinilen bilgilere göre genellikle iki katlı

olan, büyük bahçeler içindeki bu yapıların dış sofalı uzun kanatlardan oluştuğunu yazmaktadır.⁵⁰ A. E. Bakalopoulos da, 1917 yangınından önce Selanik'te çok daha Doğulu bir görünüm olduğunu belirtmektedir.⁵¹

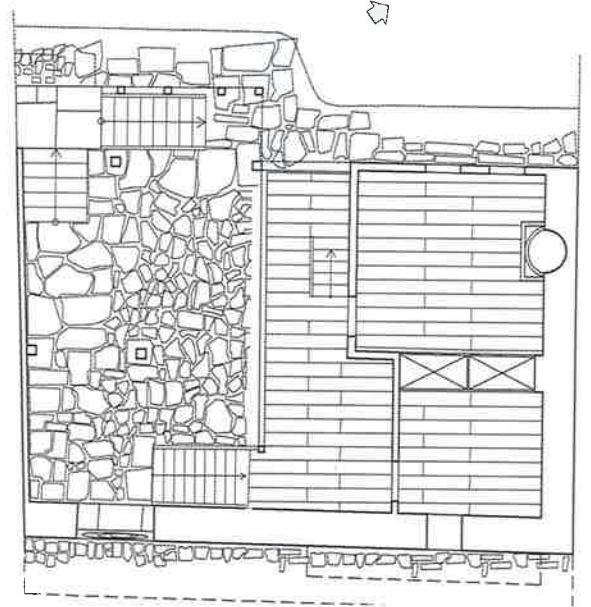
Teselya bölgesinin kuzeyinde ve Selanik'in batısında yer alan Karaferiye, eski Türk mahallelerinin yoğunluğu açısından önemli bir yerleşmedir. Burada dış sofalı plan şemasını en yalın biçiminden en karmaşığına dek içeren çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür.

Hadziantoniov evinde taş zemin kat üzerinde doğrudan hayata açılan ocaklı bir büyük odayla küçük bir odadan oluşan ara kat ve onun üzerinde de bir dış sofa ve çıkmayla dışarı taşan ocaklı bir başodayla, yine ocağı olan daha küçük bir oda yer alır. Kesit ve cephelerinden de görülebileceği gibi, bu ev, gerek dış görünümü gerekse de iç düzenlemesi açısından yukarıda vurgulanan tüm özellikleri yansıtır (Res. 116, 117, 118). Bu plan şeması bazen yanyana iki evde tekrarlanmakta ve sokak boyunca bir sıra ev ya da ikiz ev niteliği taşıyan dış sofalı örnekler oluşturmaktadır (Res. 119). Karaferiye'deki Manolakis Evi de, iki farklı yükseklik içeren dış sofası ve ona açılan ocaklı odalarıyla tipiktir (Res. 120). Ayrıca dış sofasında, yükseltilmiş köşkleri ve sekileri, ilginç oturma köşeleri oluşturmaktadır. Karaferiye'den üç katlı diğer bir örnekte, hayatın giderek iki yanından odalarla kapatıldığı ve biraz daha küçüldüğü görülmektedir

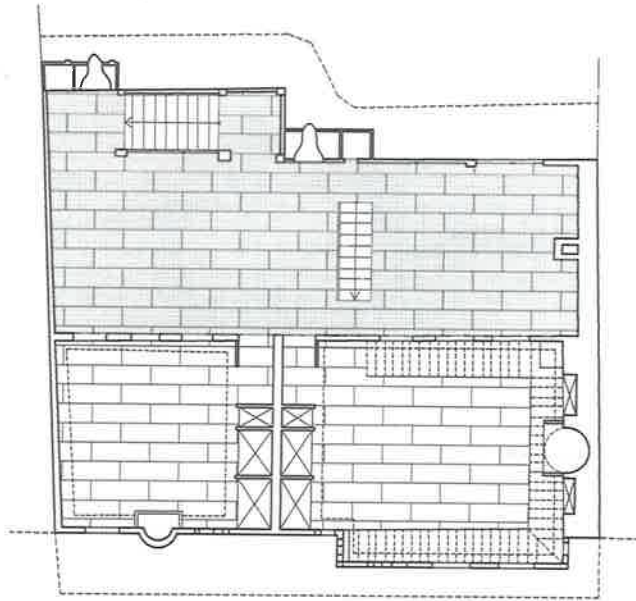
(Res. 121). Ana plan şeması aynı kalmakla birlikte, hayata eklenen mekânların yön ve biçimlerine göre farklılıklar gösteren çok sayıda örneğe rastlanabilir. Karaferiye'deki üçlü ev grubu da bunu kanıtlamaktadır (Res. 122).

ZEMİN KAT

ORTA KAT

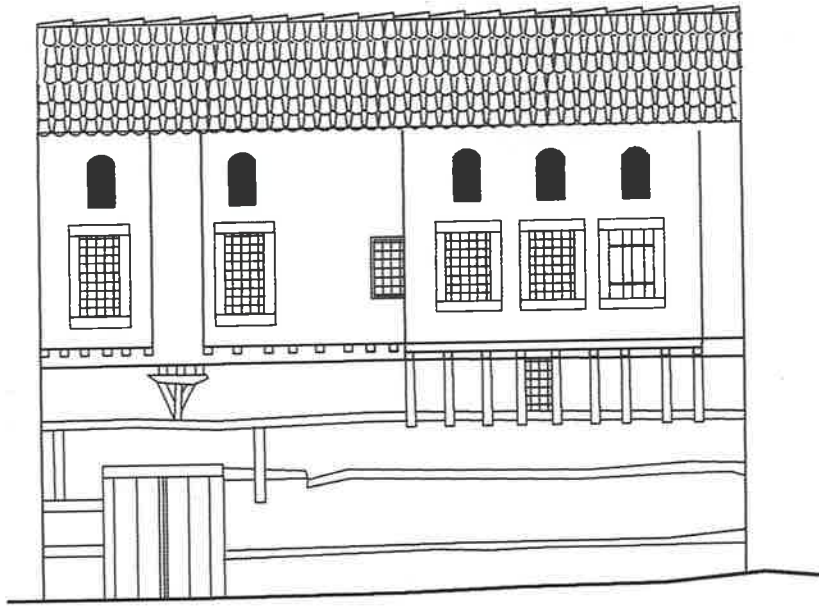
ÜST KAT

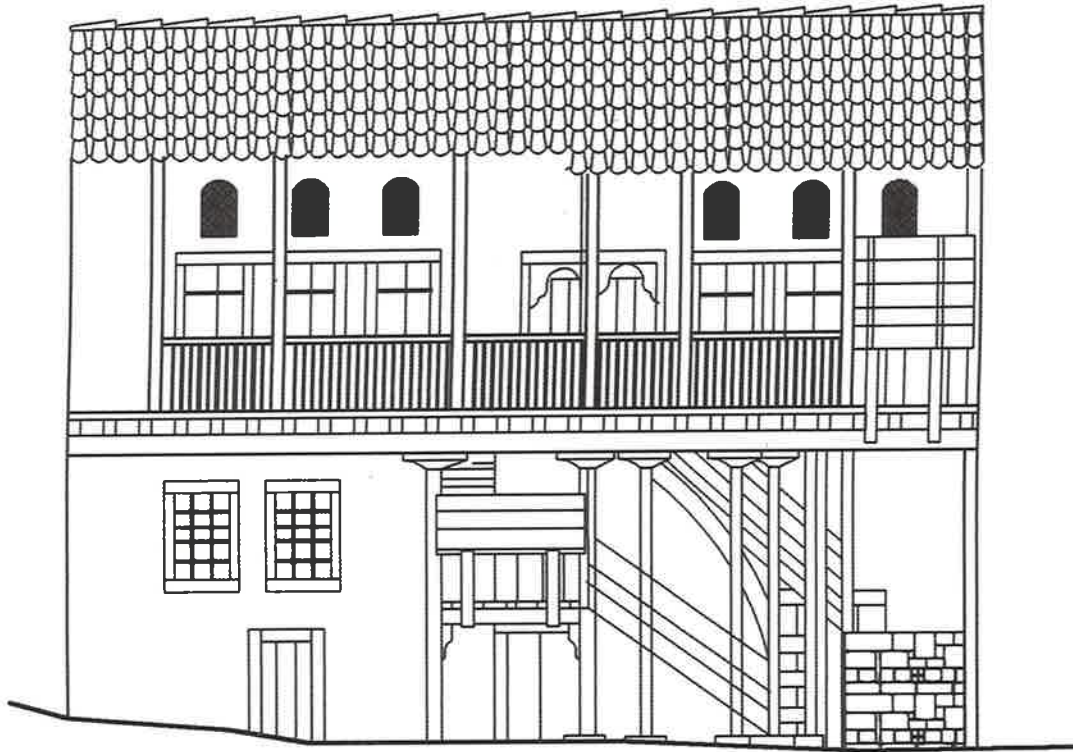
KESİT

0 0.5 2 4m

Resim 116, 117.
Karaferiye'de
Hadziantoniov Evi,
zemin, orta, üst kat
planları, kesit.

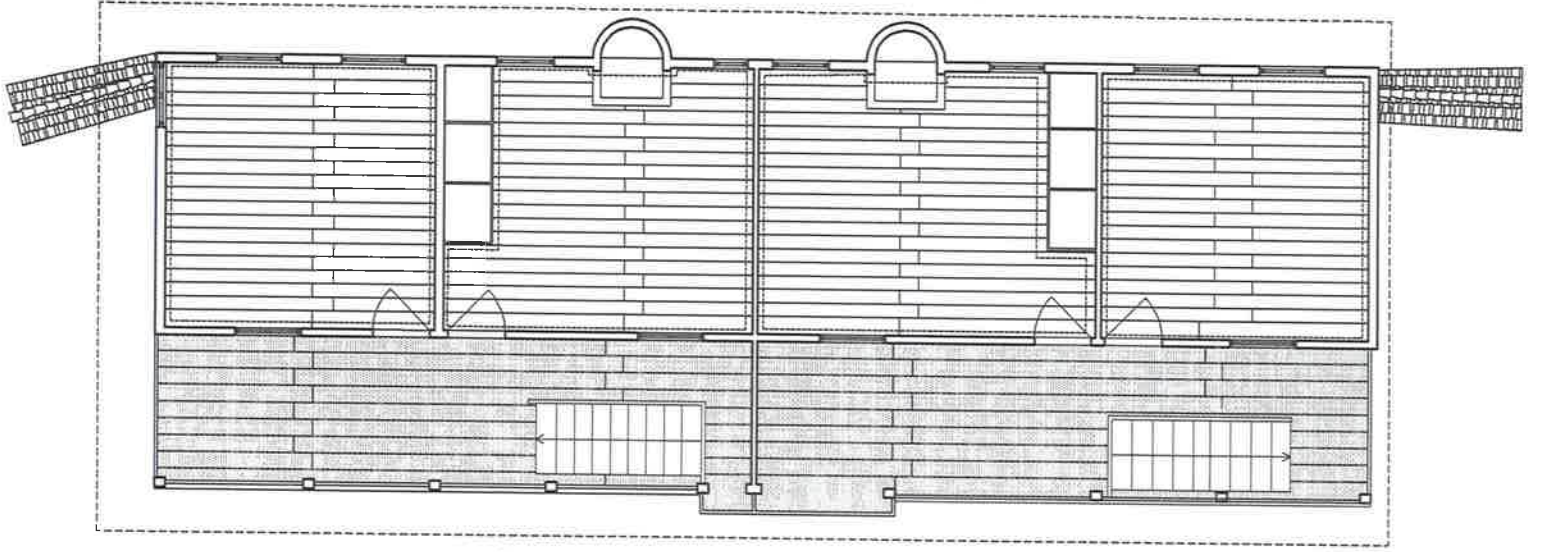

0 1 2 3m.

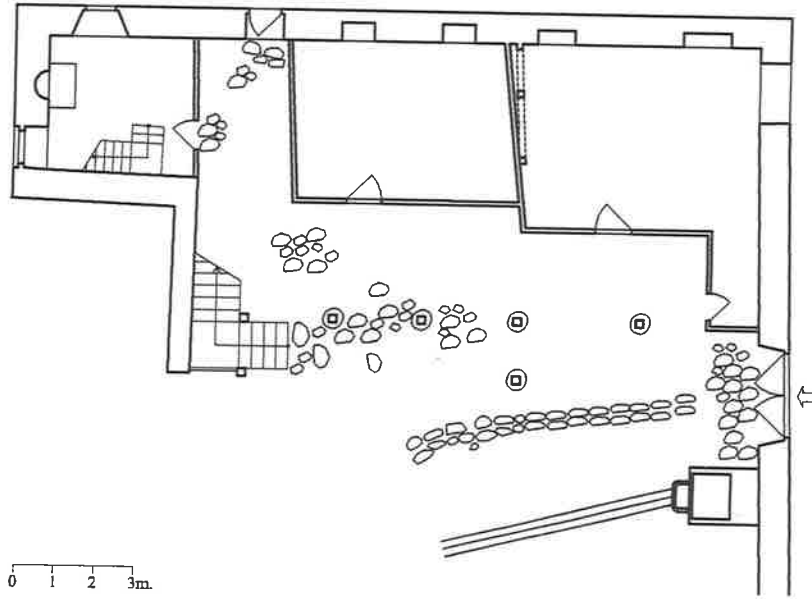

Resim 118.

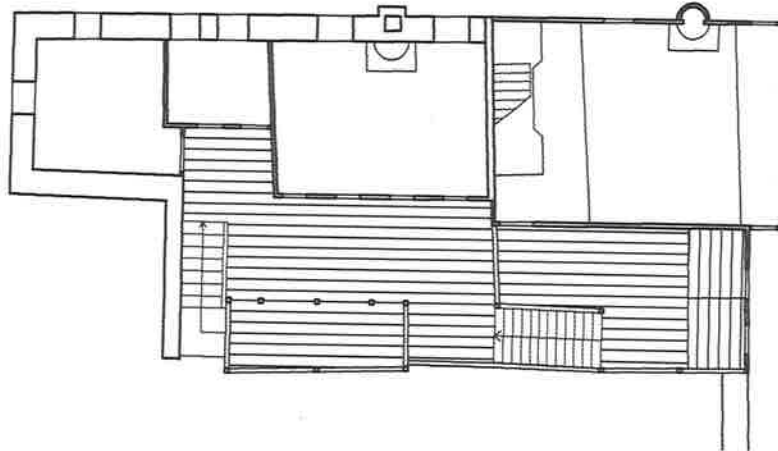
Karaferiye'de
Hadziantoniov Evi,
görünüşler.

Resim 119.
Karaferiye'de
bir sıra evin
üst kat planları.

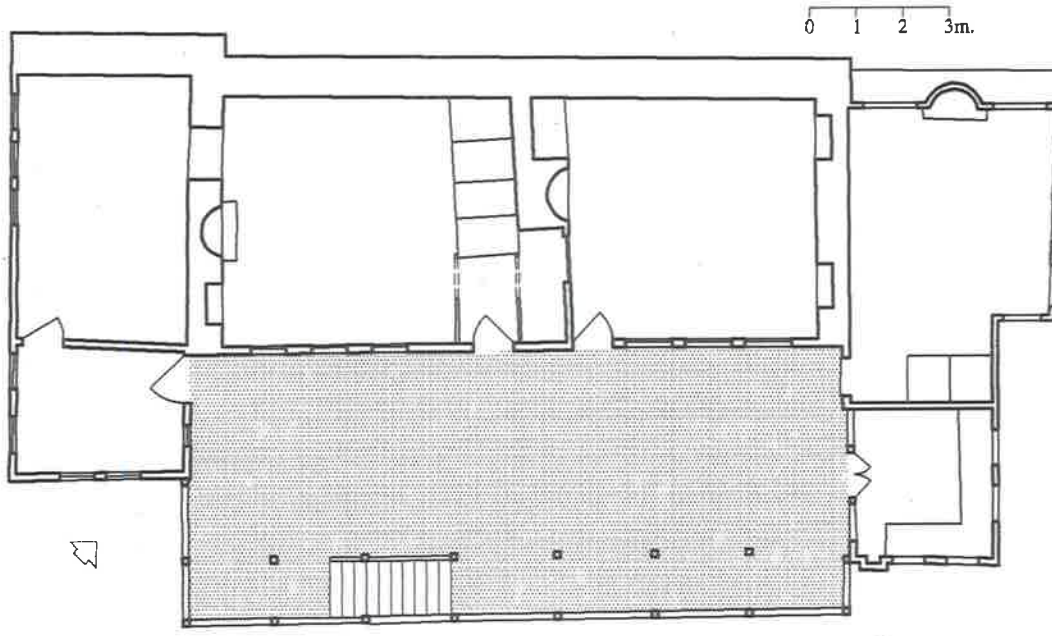

0 1 2 3m.

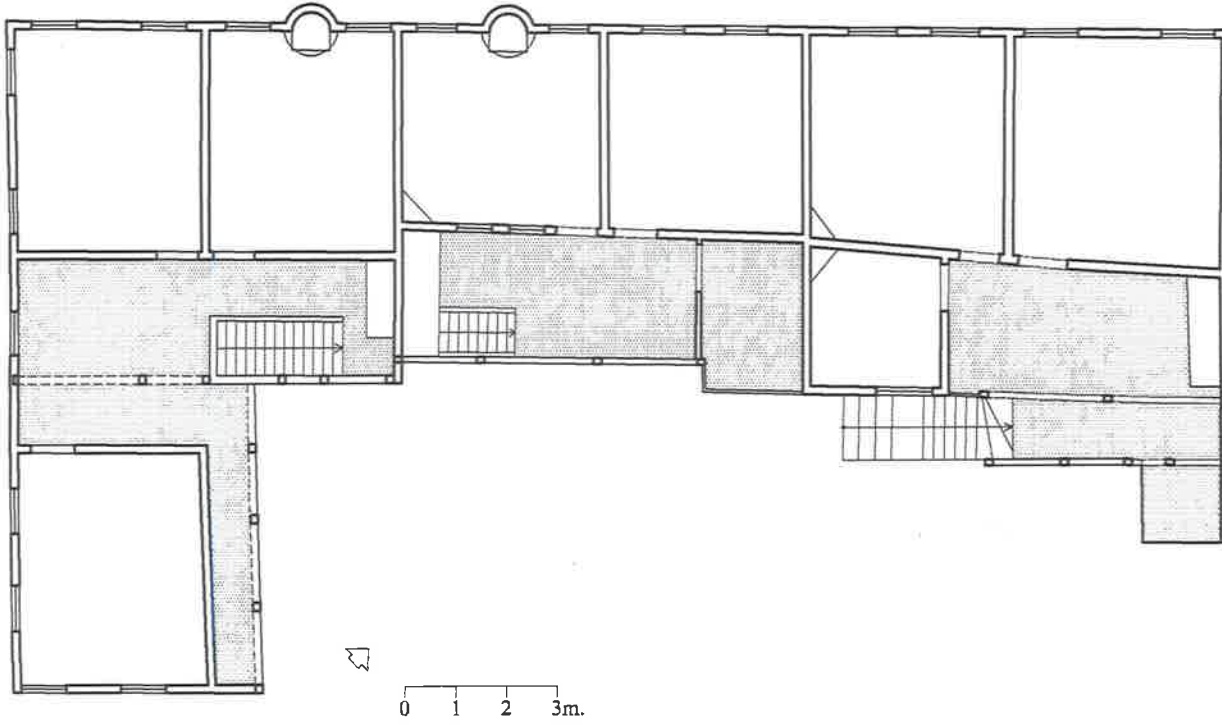
0 1 2 3m.

Resim 120.
Karaferiye'de
Manolakis Evi
kat planları.

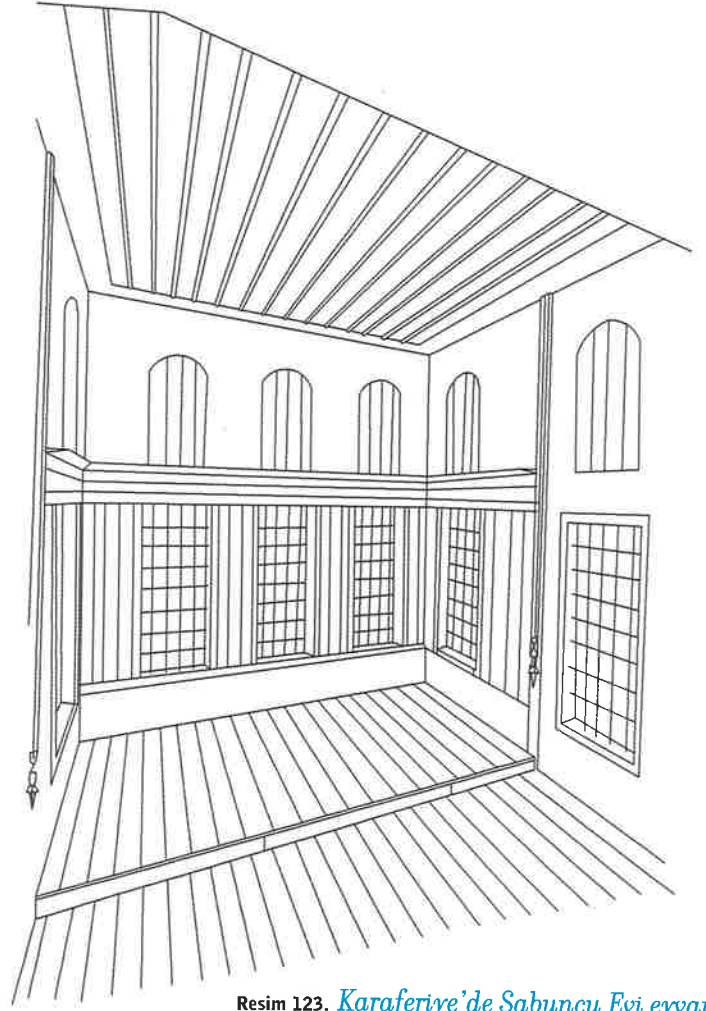
ÜST KAT

Resim 121.
Karaferiye'de
Kourbetlis Evi.

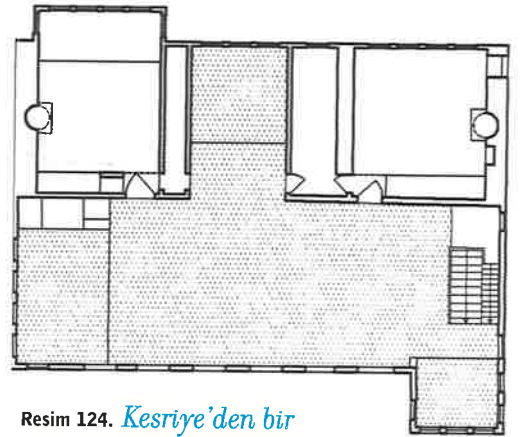

Resim 122.
Karaferiye, Mitzopoleos
Sokagi'nda bir ev dizisi.

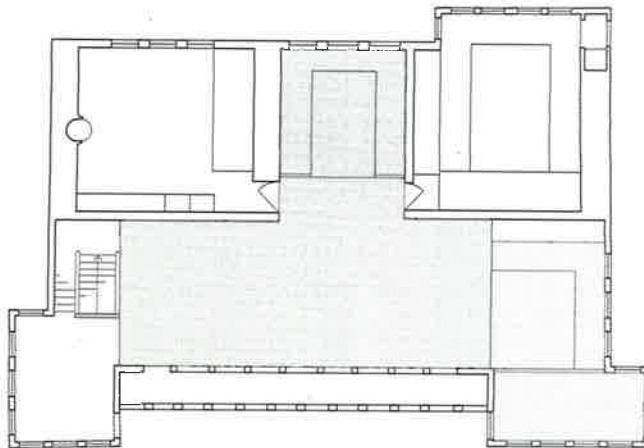
Karaferiye evleriyle benzerlikler gösteren, aynı bölgedeki Kesriye evleri de dış sofalıdır. Gerek mimarileri, gerek oda düzenleri, gerekse de iç bezemeleriyle 18. ve 19. yüzyılların diğer Osmanlı evleriyle belirli ortaklıklar taşırlar. Bulgaristan'daki dış sofalı örneklerde hemen hiç rastlanmadığına işaret edilen eyvan mekânı (Res. 123), bu konakların sofalarında önemli yer tutar. Eyvana ilaveten dış sofa, seki ve çıkmalı bir köşkle zenginleştirilmiştir (Res. 124). Kesriye'den ikinci örnekte de aynı özellikler görülür. Ancak burada geniş dış sofanın önünde oluşturulan galeri, konuta sıradışı bir özellik katmaktadır (Res. 125).

Resim 123. Karaferiye'de Sabuncu Evi eyvanı.

Resim 124. Kesriye'den bir evin üst kat planında eyvan ve köşk.

Resim 125. Kesriye'den bir evin üst kat planı.

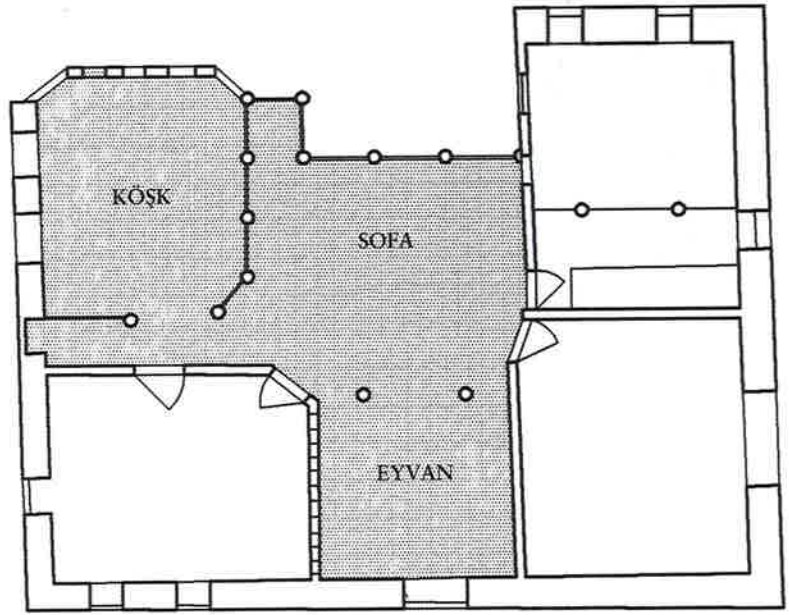
52 1787-1798 yılları arasında Ioannis Xarbinos tarafından yapılmış ve başodası barok üslubunda bezenmiştir. A. Bammer, a.g.e., s. 35.

Dış sofalı evlerin ilginç örnekleri, 1833'lerde pamuk ipliği sanayiinin merkezi olarak zenginleşen Ambelakia'da da görülür. Bu yerleşmenin ünlü konaklarından Georg Schwartz Evi, zemin ve orta katı taş, üst kat başodasının ocak duvarı dışında ahşap karkas olmak üzere, üç katlı ve görkemli bir örnektir⁵² (Res. 126, 127). Sağlam ahşap kepenklerle kapanabilen üst katın hayatı, dış köşeleri pahlı çıkmalı iki eyvan ve bir köşkle zenginleştirilmiştir. Bir çıkmayla bahçeye taşan, ocağıyla ve boyutlarıyla vurgulanan başoda ve diğer odalar evin köşelerinde yer almaktadır.

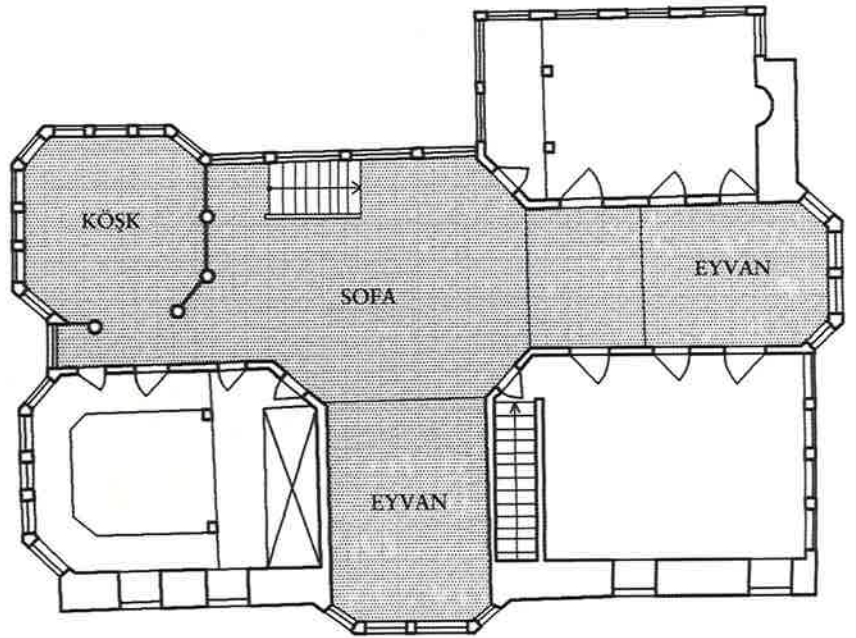
Resim 126,127.
Ambelakia,
G. Schwartz Evi.

Plandan da görüldüğü gibi (Res. 128) güney odasında, bodruma inen gizli bir kaçış merdiveni bulunmaktadır. Dış sofanın avlu tarafındaki ahşap dikmeleri, eyvanı, kapalı sofa merdiveni, tepe pencereleri, alaturka kiremit kaplı, geniş saçaklı kırma çatısı geleneksel Osmanlı evi özelliklerini yansıtır.

Evi.

0 1 2 3m.

Resim 128.

Ambelakia'da
G. Schwartz Evi
kat planları.

53 S. H. Eldem, a.g.e., s. 42.

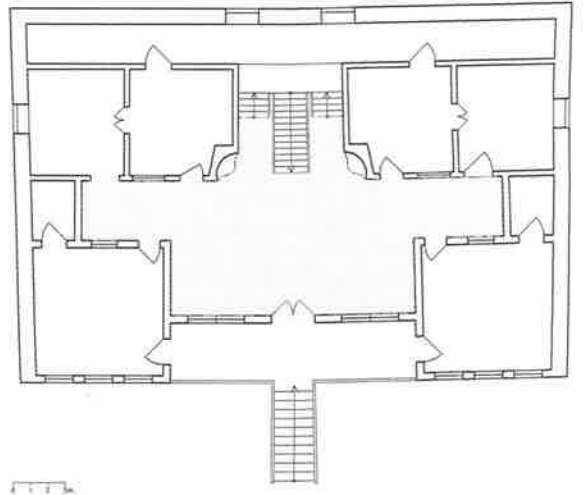
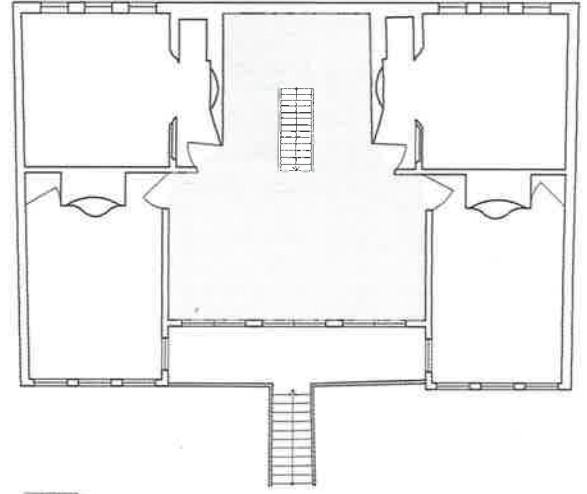
54 Ev 1752 tarihli'dir. A. Bammer, a.g.e., s. 37.

55 İpekçilik, kürkçülük gibi belirli uzmanlık alanlarında önem kazanan bölgelerde bu arakatlarda eviçi üretime ayrılan mekânlar da bulunur. N. C. Moutsopoulos, a.g.e., s. 6.

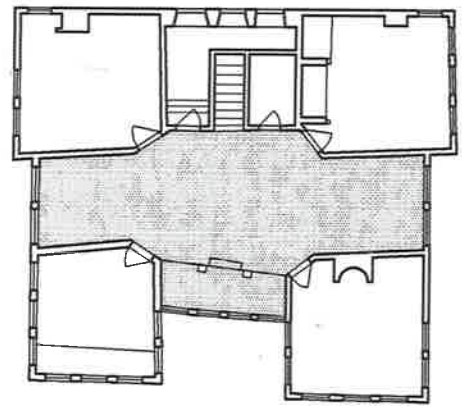
56 Yapım yılı yaklaşık 1754'tür. A. Bammer, a.g.e., s. 37.

57 Yapım tarihi 1763'tür. Aynı eser, s. 38.

Dış sofa tipolojisinin kapanma sürecinde, sofanın iki yanına gelen odalar, gitgide dış sofayı daraltmaya ve karniyarık tipine doğru yöneltmeye başlar (Res. 129). Asimetrik ev gitgide simetri kazanır. Merdiven genellikle tam eksendedir (Res. 130). Karaferiye'deki bir örnek, sofanın dört tarafına gelen odalarla kapandığını, odalar arasında kalan eyvanın da yükseltilerek sofada dışa açılan önemli bir oturma alanı yarattığını gösterir. Bu plan şemasına 19. yüzyıl Osmanlı sivil mimari örneklerinde sıkça rastlamak mümkündür. Siyatista, bölgede bulunan kentler arasında, aynı üslubu taşıyan konaklarının zenginliğiyle önemli yer tutar. Yerleşmedeki görkemli ve yoğun bezemeli konakların çoğu, 18. yüzyıl sonlarına doğru özellikle kürkçülükle hızla zenginleşen kentin tüccarları tarafından yaptırılmıştır.⁵³ Bu üç katlı bey konaklarından Poulkos ya da Poulkidis Evi,⁵⁴ iç sofalı plan tipinin tüm özelliklerini taşır. Kiler, depo, bodrum gibi servis mekânlarına ayrılan taş zemin kattan, yine taş kışlık ara kata,⁵⁵ oradan da bir sofa çevresinde gelişen odalardan oluşan yazlık üst kata ulaşılır (Res. 131). Bu konakta sofa, yükseltilmiş eyvanıyla cumba şeklinde (sachnisia) dışarı taşmakta, ayrıca başoda ve yazlık salon da çıkmalarla sokağa açılmaktadır. Aynı yerleşmedeki Neratzopoulou Evi'nde de⁵⁶ bu özelliklerin yineleniği gözlenir (Res. 132). Yine Siyatista'daki Manoussi Evi de bu gruba dahil edilebilir⁵⁷ (Res. 133). Söz konusu Siyatista örnek-

Resim 129.
Karaferiye'de
Midiroğlu Evi
kat planları.

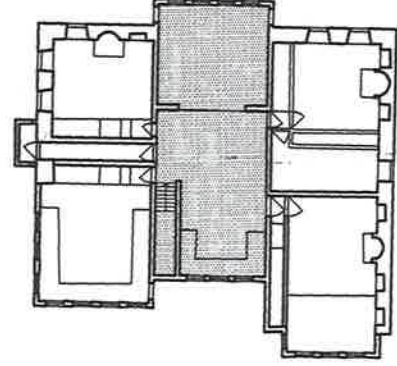

Resim 130.
Karaferiye'de
Piskopos'un Evi.

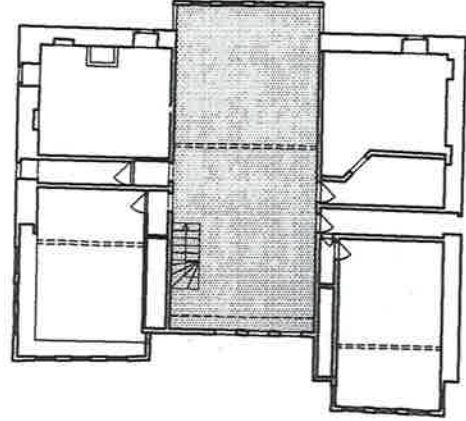
58 Aynı eser, s. 35. Aivazis ailesinin kökeni 17. yüzyıla dek uzanmaktadır. Konağın ilk nüvesi de bu yüzyıla tarihlenmektedir. A. D. Sahinis, *The Mansion of Nerantzis Aivazis*, Kastoria, 1985, s. 12.

59 Yapı olasılıkla 18. yüzyıl ortasına tarihlenmektedir. Aynı eser, s. 33.

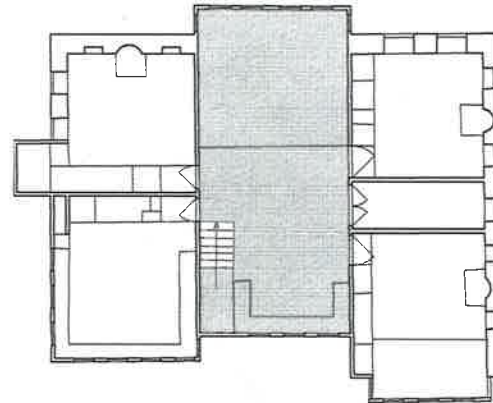
leriyle büyük ortaklıklar gösteren ve yapımları 17. yüzyıl ortasından 19. yüzyıl sonuna dek süren orta sofalı Kesriye evleri de genellikle üç katlıdır (Res. 134). Bu örneklerden Nerantzis Aivazis Konağı, depolar ve şarap mahzenini içeren taş zemin kat üzerinde, yine taş kışlık bir arakat ile kuzey ve doğu duvarı taş, diğer kısımları ahşap karkas bir üst kattan oluşmaktadır (Res. 135, 136, 137). Ortada yer alan sofa bir balkonla, sofanın iki kenarındaki odalar, başoda ve yazlık oda da çıkıntılarla dışarı açılmaktadır. Yapım yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte, üslupsal özelliklerine göre bugünkü konağı da, Siyatista'daki benzerleri gibi, 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başına tarihlemek olanaklıdır.⁵⁸ Kesriye'den bir başka orta sofalı örnek, yine üç katlı Nantzi Konağı,⁵⁹ dış görünümü bakımından diğer benzerleriyle ortaklıklar taşımasına karşın, plan şemasında ana ilkeleri korumanın yanı sıra, olasılıkla en iyi yöne ve manzaraya açılma kaygısıyla çarpık planlı eyvanı ve orta kattaki düzgün olmayan sofa biçimiyle kendine özgü bazı nitelikler taşımaktadır (Res. 138).

Resim 131.
Siyatista'da
Poulkos Evi.

Resim 132.
Siyatista'da
Nerantzopoulo Evi.

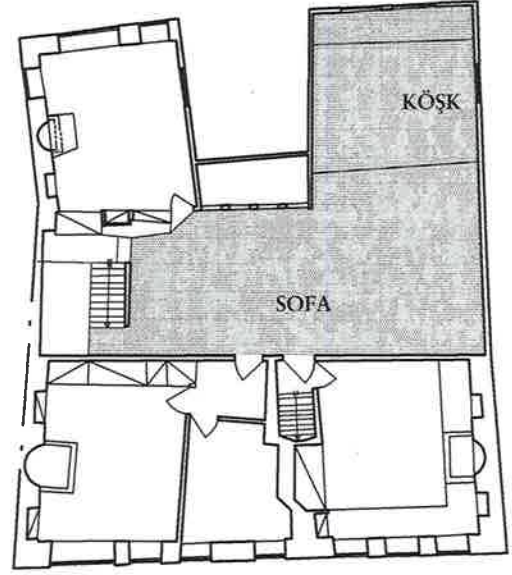
Resim 133.
Siyatista'da
Manussi Evi.

Resim 134.
Kesriye konak.

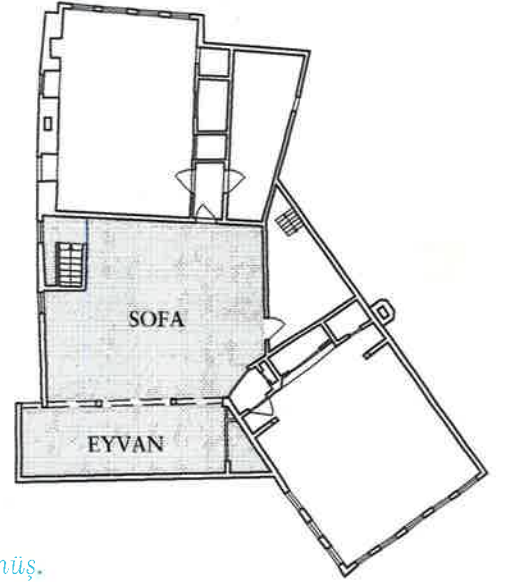

Resim 135.
*Kesriye,
Nerantzis Aivazis Evi*

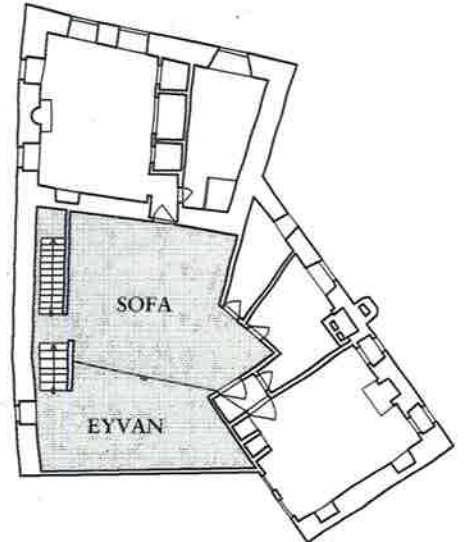
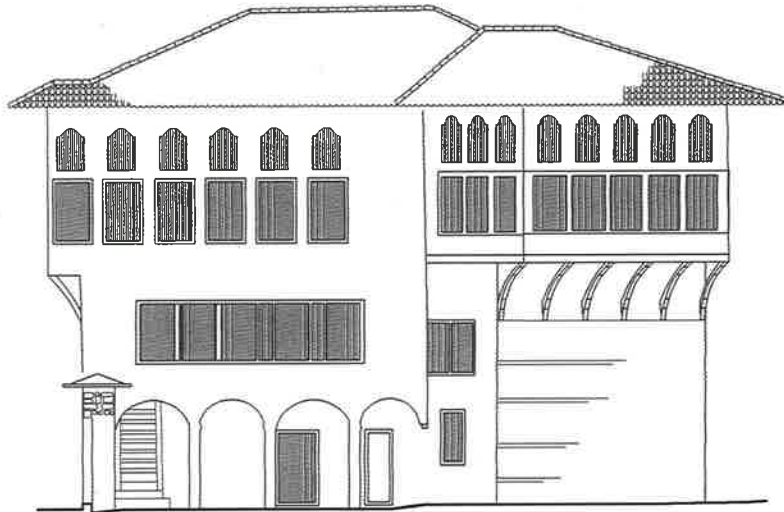
Resim 136, 137.

Kalkandelen'den bir
bey evi. Üst kat planı
ve avlu cephesi.

Resim 138.

Kesriye, Nantzi Evi
kat planları ve görünüşü.

60 Aynı eser, s. 25; A. Bammer, a.g.e., s. 19, 31, 51; K. Fatourou-Mesychakis, "Les Monuments de la Grèce Médiévale et Moderne, Organisation de leur Protection et de leur Etude", *Actes du 11e Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen*, cilt 1, Atina, 1972, s. 386.

61 D. Philippides, a.g.e., s. 25.

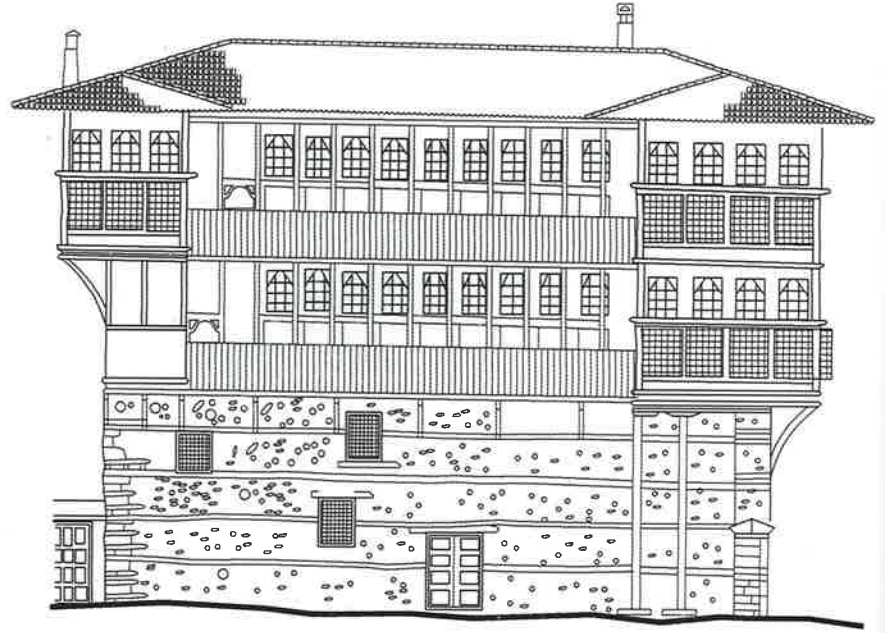
62 Aynı eser, s. 28. G. Megas, bu mekânların, ileriki bölümlerde de görüleceği gibi, Yunanistan'ın komşuları Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta da kullanılmış olmalarının doğrudan doğruya hemen yanbaşılarındaki Yunan modellerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. G. Megas, *E Elliniki Oikia*, Atina, 1949, s. 94'ten nakleden aynı eser, s. 39.

63 Örnekler Teselya'ya kadar inmekte, adalarda ve az miktarda da Peloponnes'te görülmektedir. K. Fatourou-Mesychakis, a.g.e., s. 386.

64 N. C. Moutsopoulos, bu kulelerin Bizans'ın kule tipi evlerinden kaynaklandığını ileri sürer. N. C. Moutsopoulos, a.g.e., s. 2.

65 E. Kirsten, "Die Byzantinische Stadt", *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten Kongress*, Münih, 1958/V-3, s. 45.

Yazarlar genellikle, Yunanistan'daki 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıla ait bu seçkin konaklarıyla (archontika) orta sınıf evlerinin, geleneksel Osmanlı evinden etkilendiklerini kabul etmektedir.⁶⁰ D. Philippides, aristokraseye Balkanlardaki Osmanlı gelenegini sürdüren yaşam biçimlerinin çekici gelmiş olabileceğini düşünmekte, ancak 18. yüzyıl sonunda İstanbul, Anadolu ve Balkanlarda en incelmış durumuna erişen kentli yaşam biçimini ve onun mimari ifadesini yansıtan evin, yalnız Osmanlı katkısına bağlı olarak oluştuğunu iddia etmenin de yanlış olacağını düşünmektedir.⁶¹ Yazar, bu ev tipinin temel biçimlenmesinde çevresel koşulların önemine değinmekte ve tüm çağlar boyunca Yunanistan'ın hemen her bölgesinde, iklime bağlı olarak hayat, avlu gibi alanların sık sık ortaya çıktığını belirtmektedir.⁶² Yunan geleneksel evlerinin karakteristik dış sofalı plan şeması, Bulgaristan'da olduğu gibi, Trakya ve Makedonya'daki manastırların üst katlarında da kullanılmaktadır. Bu örnekler, işlevsel gereksinimleri nedeniyle konak ve evlere oranla çok daha büyük boyutta tasarlanmalarına rağmen, gerek konstrüksiyonları, gerekse de plan ayrıntıları, çıkmalı, köşklü cepheleriyle benzer özellikleri ortaya koyar. Ayrıca Bulgaristan'da örnekleri görülen, diğer Balkan ülkeleri ve özellikle de Arnavutluk'ta yeniden üzerinde durulacak olan, yüksek zemin katları nedeniyle

Resim 139.

Kesriye'de Tssetsapa Evi.

kale görünüşlü kule evlere, özellikle tüm Kuzey Yunanistan'da, Epir'den Trakya'ya dek rastlamak olanaklıdır.⁶³ *Pyrgoi* adıyla anılan bu evler, kırsal kesimdeki güvensiz ortam ve kan davası gibi nedenlerle, aynı zamanda sığınma amacıyla, büyük arazi sahiplerince yaptırılmıştır.⁶⁴ Daha çok dağlık bölgelerde yapılan bu kuleler tamamen taş konstrüksiyondan olabilmekle birlikte, genelde, hayli önemli bir yüksekliğe ulaşan taş zemin ve arakatlar üzerinde yer alan ahşap karkas üst katlardan oluşmaktadır. Bu yapılarda dış görünümünün yalınlığına karşın, özellikle başodada olmak üzere, içerdeki bezemeler hayli yoğundur. *Pyrgoi*'lerin en karakteristik özellikleri, üst katlarında yer alan ve uygun yöne açılan çıkmalardır. Ticaret ve zanaatin geliştiği 18. yüzyıl için tipik olan bu evler, kırsal bölgelerin kentsel yerleşmelere doğru gelişmesiyle aynı zamanda kentlerin de özelliği

olmuştur.⁶⁵ *Pyrgoi*'lerin üst katları, genelde dış sofalı plan tipini yansıtır (Res. 139). İleride de üzerinde durulacağı gibi, gerek tasarımsal özellikleri, gerekse de cephe düzenleriyle kentsel *pyrgoi*ler, Anadolu'da Kemaliye, Safranbolu gibi yerleşmelerin aynı dönemlere tarihlenen konaklarıyla benzerlikler gösterir.

ADALARDAKİ KONUTLAR

66 Aynı eser, s. 92.

67 Aynı eser, s. 86.

Adalarda da sivil mimari Kuzey Yunanistan, Balkanların iç bölgeleri, Trakya ve Anadolu'yla plan şemaları, cepheler, ayrıntılar, bezeme- sel özellikler ve konstrüksiyon açısından ortaklıklar gösterir.

Adalarda, taş zemin katlar üzerinde yükselen ahşap karkas, genellikle bağdadi kaplama üst katlar, Batı Anadolu'daki 19. yüzyıl Osmanlı evleriyle Levanten evlerinin geleneksel görünümlerini birlikte yansıtır (Res. 140). Burada Osmanlı ve Batı etkileri bütünleşmiş gibidir.⁶⁶

Kentlerde 19. yüzyılda daha dışa dönük bir biçimleniş içinde olan iki katlı evlerin zemin kat duvarları da pencerelerle olabildiğince dışa açılmıştır. Ayrıca üst katlardaki çıkmalar, sokaklara hareketli ve ilginç görünüm katar (Res. 141).

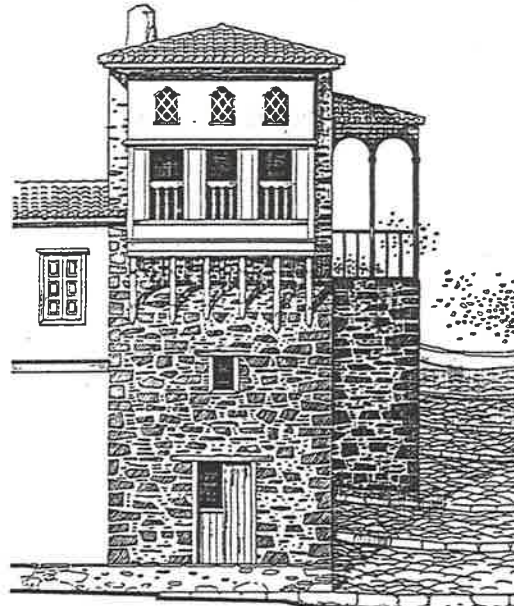
Kule tipi evlere, kıta Yunanistan'ında olduğu gibi, Adalarda da rastlanır (Res. 142). Bu evler, yüksek bir taş zemin ve ara katlar ile, çıkmalarla zenginleştirilmiş ahşap karkas bir üçüncü kattan oluşur. Özellikle Midilli Adası'nda ahşap bolluğu, kırma çatı kullanımına da olanak sağlamıştır. Örtü daima alaturka kiremittir. 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında yapılan ve Osmanlı eviyle ortak bir biçimi yansıtan bu konaklara, özellikle varlıklı ve güçlü Osmanlıların yaşadığı başkent Mitilene ve Molyvos'ta rastlamak mümkündür.⁶⁷

Resim 140. *Midilli.*

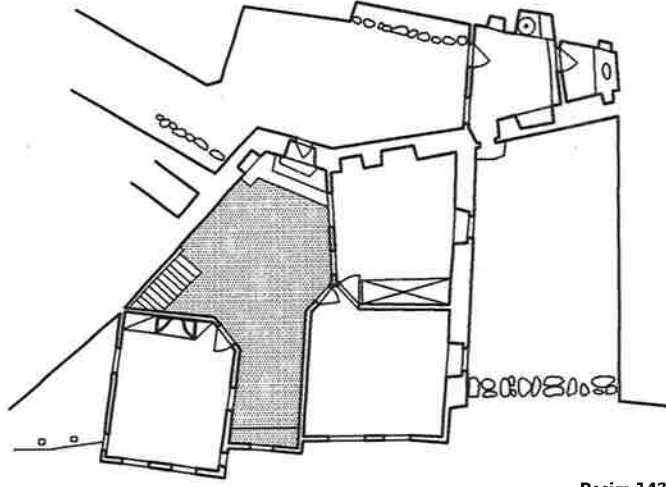
Resim 141.
*Sisam'da
Hatzimanolis
Evi.*

Resim 142.
*Sisam,
Pano Vathy'de
Vourliotes Evi.*

68 Ev, 1790-1800 yılları arasına tarihlenmektedir. A. Bammer, a.g.e., s. 38.

Arazi biçimine uyma ve en iyi yöne açılma kaygısıyla asimetrik bir düzenleme içinde gelişen Molyvos'taki Bagladania Evi, yüksek avlu duvarları ardında üç kattan oluşmaktadır (Res. 143). Yaşama katı olan üçüncü katta, bir orta sofanın (hagiat) iki tarafında yer alan odalar, sözkonusu ortak mekâna açılırlar. Bu katta, belirgin bir çıkmayla manzaraya yönelen ocaklı başoda ve yanındaki sekili eyvan vurgulanmıştır. Yine Midilli Adası'nda Petra'da iki katlı Varelzidis Evi'nde (Res. 144),⁶⁸ klasik bir Osmanlı evi niteliğinden söz etmek olanaklıdır. Dış görünümünde Anadolu'daki örneklerden ayrılan tek özellik, giriş cephesinde bulunan balkondur. Üst kat, tam bir orta sofalı plan şemasını yansıtır. Simetriye yakın dengeli bir kompozisyon içinde odalar orta sofanın çevresinde gelişir ve pahlı köşe kapılarıyla bu sofaya açılır. Köşe odaları, biri dışında çıkmalarla vurgulanmıştır. Merdiven eksendedir (Res. 145). Ayrıca sofa biri geniş, biri daha dar olmak üzere, döşemeleri yükseltilmiş iki eyvanla zenginleştirilmiştir (Res. 146). Odalardaki yerli mobilyalar, ahşap ve alçı bezemeler, Batı etkisini yansıtan duvar resimleri, perspektifler, kent görünümleri, 19. yüzyıl Osmanlı evlerinin özelliklerini sergiler.

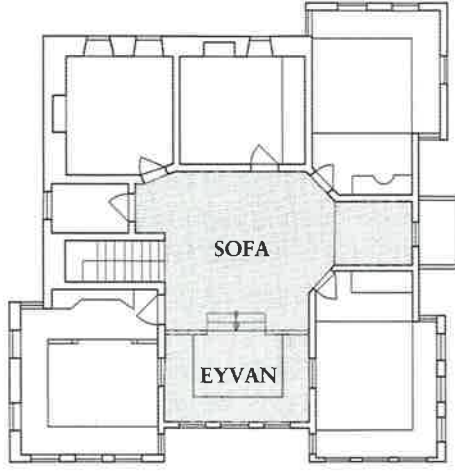

0 1 2 3m.

Resim 143.
Midilli.
Molyvos'ta
Bagladania
Evi üst kat planı
ve giriş cephesi.

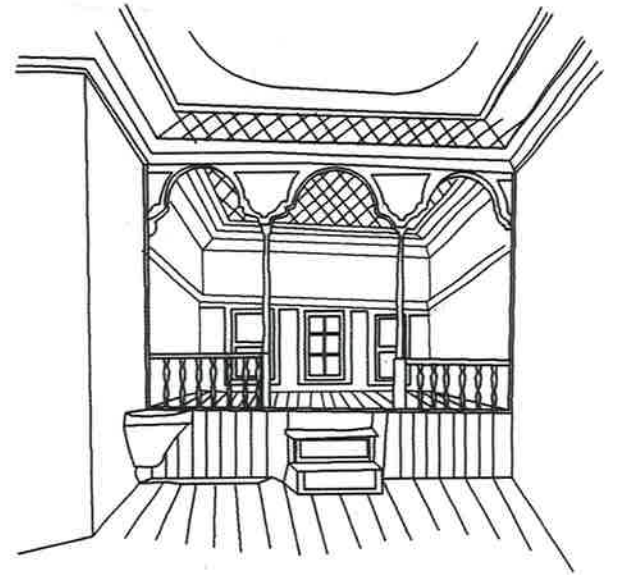

0 1 2 3m.

Resim 144.
Midilli, Petra'da
Varelzidis Evi.

Resim 145.
Midilli, Petra'da
Varelzidis Evi üst kat planı,
kesit ve giriş cephesi.

Resim 146.
Midilli, Petra'da
Varelzidis Evi
üst kat eyvanı.

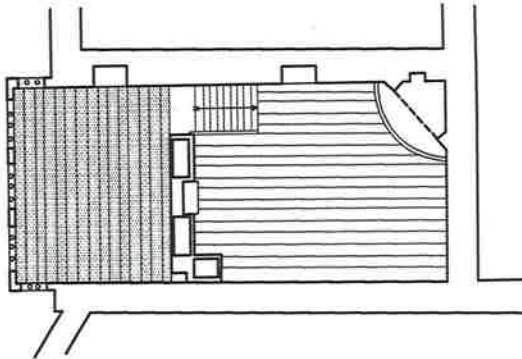
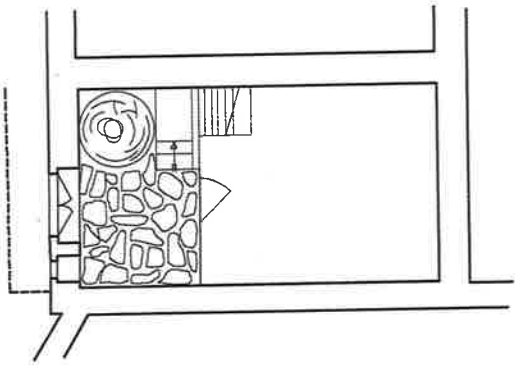
69 D. Philippides, a.g.e., s. 107, 108.

70 Aynı eser, s. 134.

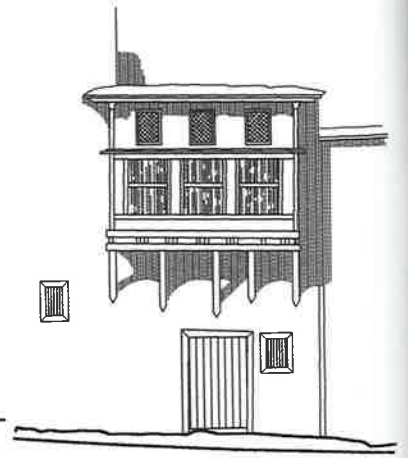
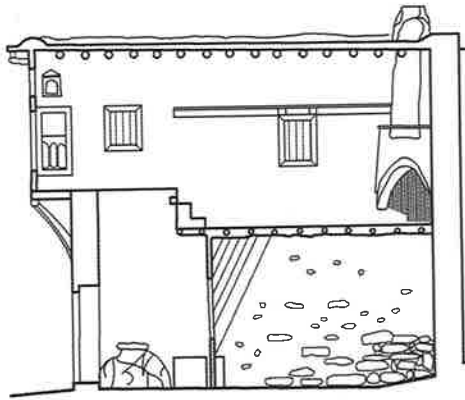
Batı Anadolu kıyılarına çok yakın olan Sisam Adası'nda, çatılarına bağlı olarak iki ana ev tipinden söz etmek mümkündür: Hafif ahşap strüktürlü ve ahşap çatılı evlerle, düz çatılı kâgir evler. Her iki ev tipi de plan özellikleri açısından geleneksel Osmanlı eviyle ortaklıklar göstermesine karşın, birinci tip bu ortaklığı dış cephesine de yansıtır.⁶⁹

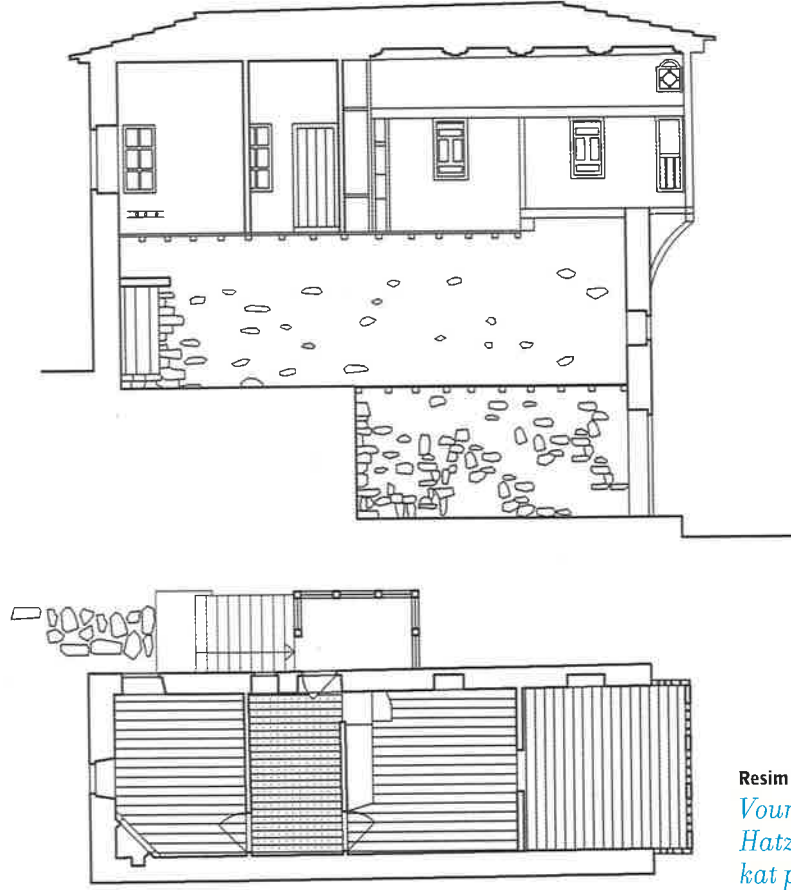
Genellikle iki katlı olan bu evlerin taş zemin katları, her zaman olduğu gibi kiler, depo gibi yardımcı işlevlere ayrılırken, ahşap karkas üst katta yine oturma odası, yatak odası ve misafir odası işlevlerini aynı zamanda gören odalar yer almaktadır. Bu kattaki çıkımlar ahşap payandalarla desteklenmiştir. En basit örneklerde bir sofayla ocaklı bir odadan oluşan bu evlerde (Res. 147), dışa taşmaları 20-100 cm arasında değişen *sachnisin* adıyla anılan çıkımlar, dış görüşü genişletmenin ötesinde, birinci katın kullanım alanını da artırmaktadır. Bu durum, sofada çok sayıda pencerenin açılmasına da olanak sağlamaktadır. Çıkma, aynı zamanda üst katın hafifliğini de yansıtmaktadır (Res. 148, 149, 150). Oda içleri, yerli mobilyaları ve yoğun bezemeleriyle kara Yunanistan'ındaki konakların ve geleneksel Osmanlı evlerinin özelliklerini taşır. 19. yüzyılın sonunda Sisam'da da neoklasik mimarinin etkileri, konut alanına yeni tip ve biçimler katmaya başlar. Konutlar gitgide yerel gelenekle bu yeni üslubun bir karışımı olmaya yönelir.⁷⁰ Yine Sisam'dan iki katlı bir

örnekte, taş zemin kattaki mekânların sayısal olarak çoğaldığı ve oturma için kullanılmaya başladığı görülür. Ahşap karkas üst katta da odalar ve çıkmalı *sachnisin*, bir sofanın üç yanını çevreler (Res. 151). Bir diğer iki katlı örnek de, Teselya ve Makedonya'daki archontikalarla aynı plan düzenlemesini yansıtır (Res. 152).

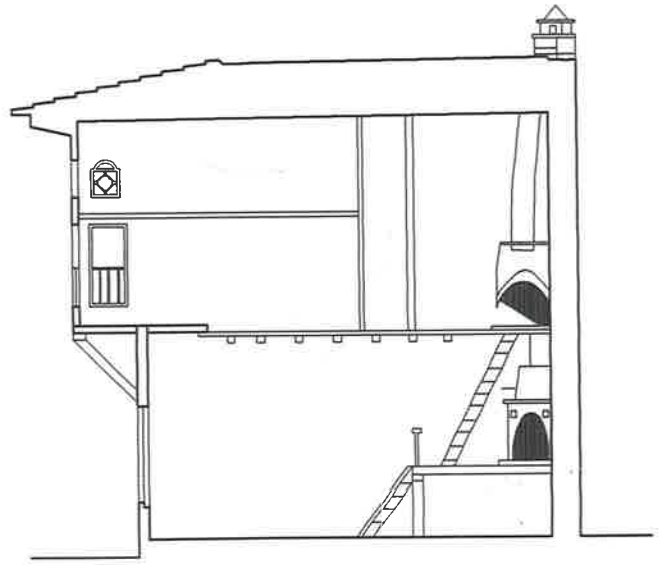
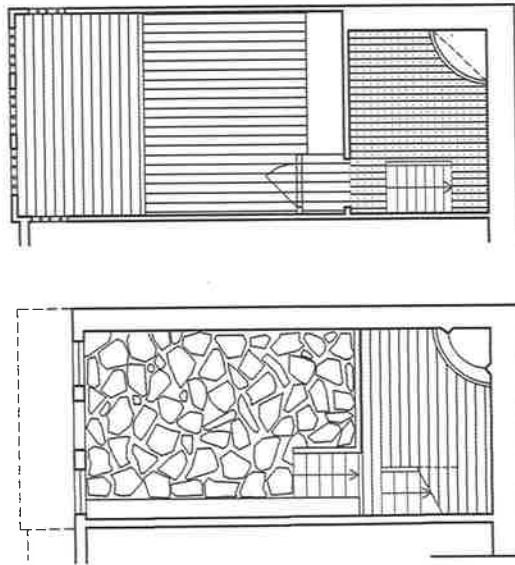

Resim 147.
Sisam, Pyrgos'ta
Andromachi Evi
kat planları,
kesit ve giriş
cephesi.

Resim 148. Sisam,
Vourliotes'te
Hatziyiannis Evi
kat planı ve kesit.

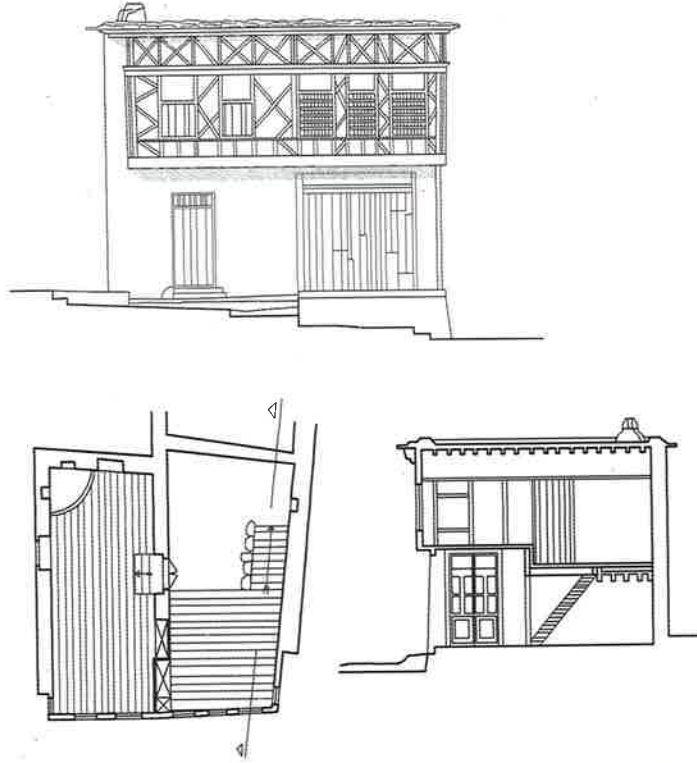
Resim 149. Sisam,
Pano Vathy'de K.
Tsopanarias Evi
kat planları ve
kesit.

71 Yazar, evlerde hareketli mobilya olarak sadece yerden yaklaşık 20 cm kadar yüksekliği olan ve burada *sophra* adıyla anılan sofalardan yararlanıldığını, odaların hem oturma, hem yemek, hem de geceleri, dolaplardan çıkarılarak serilen yatak ve döşeklerle, yatak odası olarak kullanıldığını belirtmektedir. A. E. Bakalopoulos, *Thasos, son Histoire, son Administration de 1453 à 1912*, Paris, 1953, s. 60.

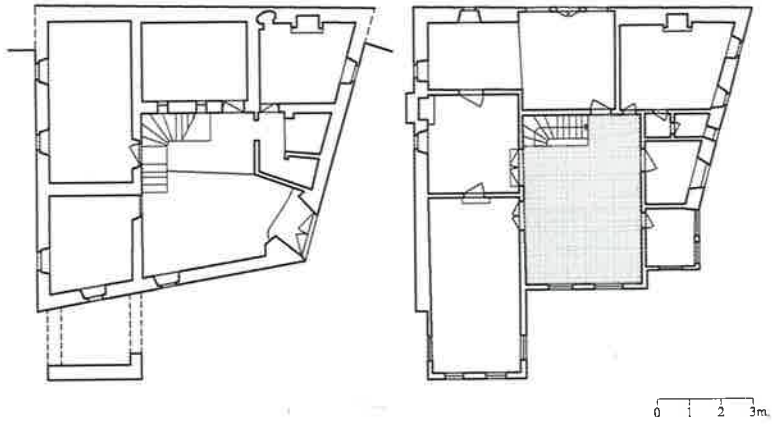
72 H. Balducci, *Rodos'ta Türk Mimarisi*, Ankara, 1945, s. 16, 17.

A. E. Bakalopoulos, Trakya ve Makedonya'ya çok yakın olan Taşoz Adası'nda da, dış sofalı nitelik taşıyan evlerin varlığına değinmekte, bu yarı açık mekânların yazın gölgeli ve serin olmaları nedeniyle, önemli yaşama alanları olarak tercih edildiklerini vurgulamaktadır. Ayrıca oda içi düzenlemelerinin yerli mobilyalarından, ocaklarından, duvar boyunca uzanan gömme dolaplarından söz etmektedir.⁷¹

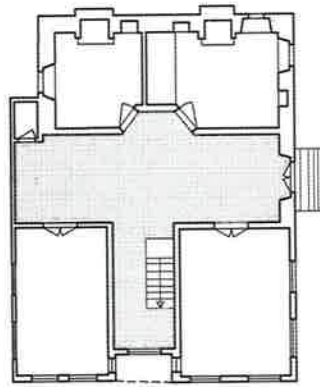
Rodos'ta da, geleneksel Türk evlerinde zemin katlar, dışa sağır ahır ve dükkânlardan oluşmakta, buradan ahşap bir merdivenle esas konut katına çıkılmaktadır. Merdiven hayat, ayazlık, sofa gibi terimlerle anılan bir tür ön hole ulaşmakta, arkasında dizilen odalar da doğrudan bu mekâna açılmaktadır (Res. 153, 154). Bu evlerin karakteristik bir özelliği, üst katlarında, genellikle sofadan küçük ahşap bir merdivenle çıkılan, yükseltilmiş bir oda bulunması ve bu odanın da misafir kabul odası olarak değerlendirilmesidir. Dış görünüşleri çok yalın olan bu evlerin de, oda içlerinde dolap, tepe penceresi, tavan gibi öğelerdeki bezemeleri dikkate değerdir. H. Balducci Osmanlı dönemi evlerinde, genellikle daha eski evlerin zemin katlarından yararlanıldığını ve mevcudun üzerine, geleneksel düzene uygun olarak esas yaşama katı olan üst katların geliştirildiğini yazmaktadır.⁷² Girit'te de, genellikle iki, bazen de üç katlı olan evler taş zemin katlar üzerinde, ahşap karkas cumbaları ve geniş saçaklarıyla ilginç sokak perspektifleri yaratırlar.

Resim 150. Sisam, Nichori'de Sariyannis Evi kat planı, kesit ve giriş cephesi.

Resim 151. Sisam, Chora'da konak. Kat planları.

Resim 152. Sisam, Pagondas'ta Kapsalis Evi.

73 Girit evleri ve özellikleri konusunda bkz. D. Vasiliadis, *The Cretan House: Refuge and Lair*, Atina, 1976.

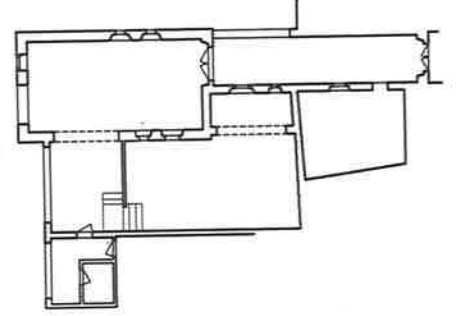
74 D. Philippides, a.g.e., s. 86.

75 Ancak bu balkon, hemen tüm yıl boyunca yaşayan hayatın tersine, çoğunlukla boş kalmakta ve neredeyse işlevsiz bir mekân olmaktadır. N. C. Moutsopoulos, a.g.e., s. 6.

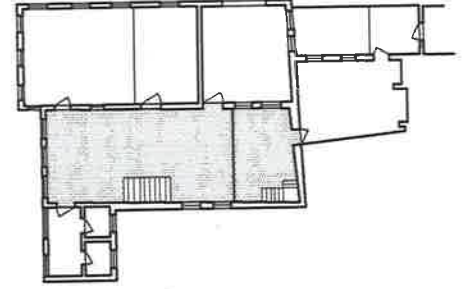
76 D. Philippides, a.g.e., s. 27.

Ahşap eli böğründe, payanda ya da Batı etkisi yansıtan konsollarla desteklenen cumbalar dikdörtgen olabildikleri gibi, üçgen şeklinde de biçimlenerek sokak boyunca çeşitli yüksekliklerde yer alırlar. 19. yüzyıl İstanbul'unun ahşap evleriyle ortak özellikler gösteren bu evlerin planları genellikle orta sofalıdır.⁷³ Kara Yunanistanı ve Adaların bu tipik plan şemaları, yaklaşık 1880'lerden sonra ortadan kalkar. Bu tarihlerde ulusal devletin etkisiyle gelen neoklasik üslup, büyük ölçüde yabancı öğelerle desteklenmekte ve kentsel mimari geleneksel ayrıntılardan gitgide arındırılmaktadır. Zemin kat, merkezde ana giriş olmak üzere simetrik bir düzen almakta, üst katta ana girişin üzerindeki çıkma bir yandan girişi vurgularken, öte yandan da bir tür saçak niteliği taşımaktadır.⁷⁴ Ayrıca üst kat-taki hayat da yerini küçük bir balkona bırakmaktadır.⁷⁵ Neoklassisizmin, uzun yüzyıllar Osmanlı egemenliği altında kalmış olan Yunanistan'ın çeşitli bölgelerine sadece batılı mimari biçimleri getirmekle kalmadığı, bu yeniliklerin Selanik'te, Kavala'da ve Girit'in kentlerinde genel görünümü önemli ölçüde değiştirdiği görülmektedir.⁷⁶ Kökeni antik Yunan kültürüne giden bu akım, ulusal kimliğini yaratma aşamasındaki Yunanistan için ayrı bir önem taşımaktadır.

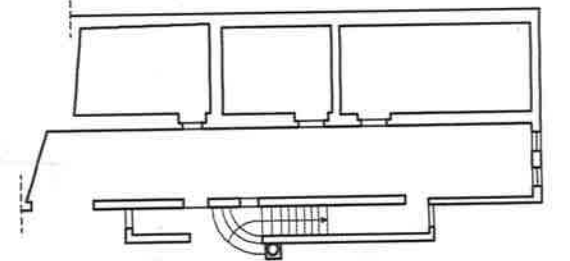
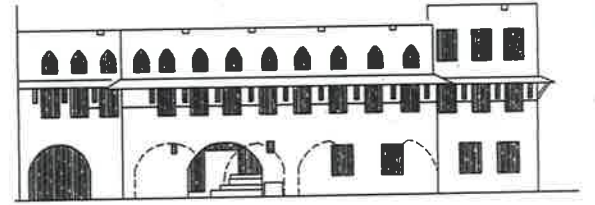
Resim 153.
Rodos'ta bir
Osmanlı evi.
Kat planları.

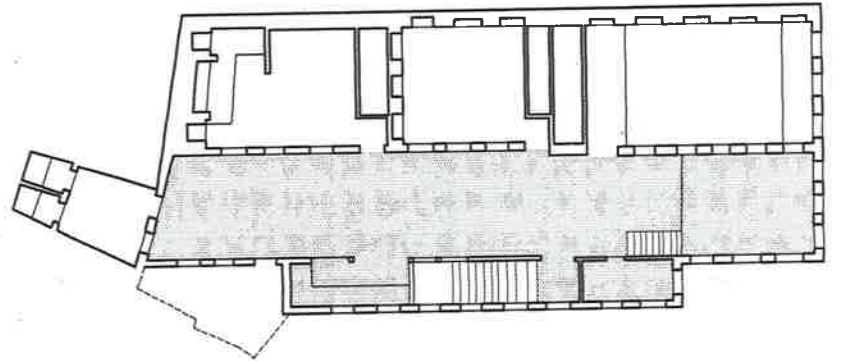
0 1 2 3m.

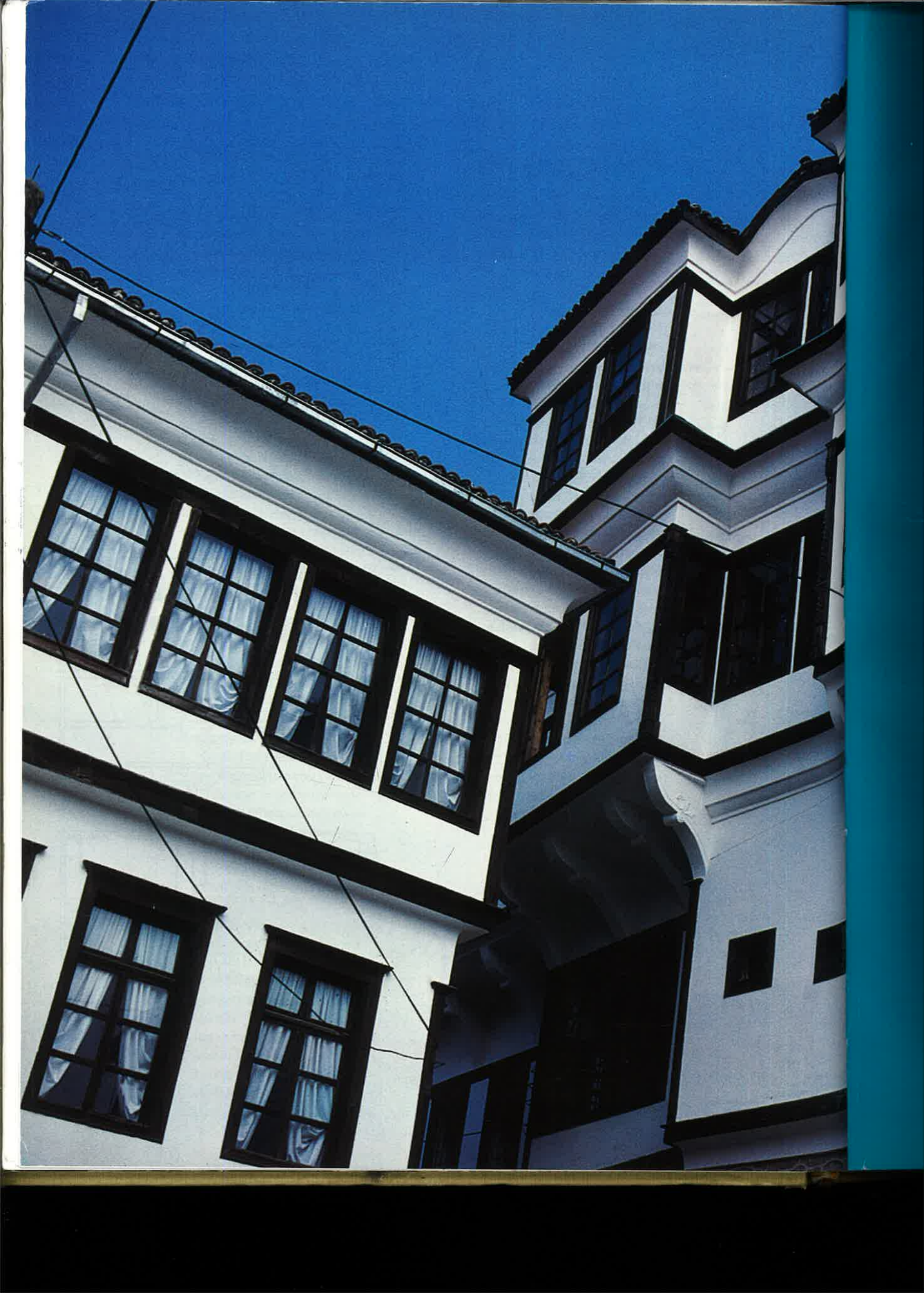

Resim 154.
Rodos'ta bir
Osmanlı evi.
Kat planları
ve görünüşü.

0 1 2 3m.

YUGOSLAVYA*

* Yugoslavya'nın 1991'de Slovenya ve Hırvatistan'ın ayrılmasıyla başlayan çözülme süreci, bugün bu bölgenin beş ayrı devlete bölünmesine yol açmıştır. Sırbistan ve Karadağ'ı içeren Yugoslavya Cumhuriyeti, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya Cumhuriyetleri. Kitabın yazımı 1990 yılında tamamlandığından, söz konusu beş ülke eski "Yugoslavya" başlığı altında değerlendirilmiştir.

YUGOSLAVYA'DA OSMANLI TARİHİ

Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya ve Karadağ'dan oluşan Yugoslavya'nın Osmanlılara geçen ilk bölümü Sırbistan olmuştur. 1371 savaşıdan sonra Osmanlılar Çardağ'ın (Çar Planina) güneyindeki tüm bölgeyi ele geçirmişler ve I. Murat döneminde (1362-89) Makedonya'daki Sırp Prenslarını vergiye bağlamışlardır. 1386'da Niş ele geçirilmiş, 1389 Kosova Savaşı'yla da Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılığı kabul edilmiştir. İstanbul'un alınmasından sonra, 1454'te Vranja (Vranja), 1459'da Semendria (Semendire) ele geçirilmiştir. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-66), 1521'de Sabaç, birkaç ay sonra da Belgrad Osmanlılara geçmiştir. 1526'da Mohaç Savaşı'ndan sonra Sırp İmparatorluğuna katılmışlar ve bölge tümüyle çok sayıda sancağa ayrılarak, merkezi Sofya'da bulunan Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır.

16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı devleti zayıflamaya başlayınca, ona karşı savaşlar arttı. 1718 Pasarofça Antlaşması'yla Küçük Banat ve Sırbistan Avusturya'ya geçti. Ancak 1739 Belgrad Antlaşması'yla yine Osmanlılara verildi. 18. yüzyılda epeyce hareketli dönemler geçiren Sırbistan'ın, 1805'te Osmanlılar tarafından özerkliği tanındı. Böylece Sırp, yalnız yıllık vergi vermekle yükümlü tutuldu. 1806'da bu antlaşma bozuldu. Ancak 1830'da II. Mahmut döneminde (1808-1839) Sırbistan yine özerk bir beyliğe dönüştü. 1875'te Her-

sekliler Osmanlılara karşı ayaklandılar, 1876'da bağımsız bir hükümet kuruldu. 1882'de Sırbistan'da krallık ilan edildi. 1912-13 yıllarında, Balkan Savaşı sırasında Sırp, Kumanovo, Pirlape ve Manastır'da zaferler kazandılar. 1913 Bükreş Antlaşması'yla Sırbistan Yeni Pazar (Novi Bazar), Kosova, İstip (Çtip), Üsküp (Skopje) ve Manastır'ı (Bitola) topraklarına kattı.

Bundan böyle Bosna-Hersek, Osmanlı tarihine, derebeylerinin 1389 Kosova Savaşı'nda Sırp ile birlikte Osmanlılara karşı yaptıkları savaşlarla girer. 1439'da Bosna Krallığı Osmanlılara vergi ödemeye başlar, 1463'te de artık bölge Osmanlı egemenliği altındadır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bosna-Hersek'in tümü ele geçirilir. 1585-1878 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olarak yönetilen Bosna-Hersek'in eyalet merkezi, önce Saraybosna (Sarajevo), sonra Banya Luka (Banja Luka), daha sonra da Travnik olur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde Bosna-Hersek'in kuzey kesimi, 1718 Pasarofça Antlaşması'yla Avusturya egemenliğine geçer. 1739 Belgrad Antlaşması'yla da tekrar geri alınır. 19. yüzyıldan başlayarak sürekli karışıklık ve isyanlara sahne olan Bosna-Hersek, 1878 Berlin Antlaşması'yla Avusturya'nın askerî egemenliğine bırakılır. Bu durum 1908 yılına dek sürer. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkan karışıklıklardan yararlanan Avusturya-Macaristan Hükümeti, Bosna-Hersek'i kendi topraklarına kattığını ilan eder.

1909'da bu durum resmen tanınır. Ancak Yeni Pazar Osmanlılara geri verilir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919 St. Germain Antlaşması'yla Bosna-Hersek Yugoslavya'ya geçer. 1941-45 arası Hırvat Krallığı'na bağlanan bölge, 1945'ten bu yana Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti'nin altı kurucu cumhuriyetinden biridir.

Yugoslavya'nın Trakya'ya, dolayısıyla da Anadolu'ya en yakın bölgesi olan Makedonya'ya Osmanlılar ilk kez Orhan Bey döneminde (1324-62) girdiler. 1395'te Serez, Manastır ve Ohri ele geçirildi. II. Murat döneminde (1421-51), Selanik (1430) ve Yanya (1431) alındı. I. Kosova Savaşı'yla da (1448), tüm Makedonya kesin olarak Osmanlı Devleti sınırları içine katıldı.

1829'da Yunanlılar bağımsızlık kazanınca, Makedonya'yı kendilerinden bir parça saydılar. Ancak Sırp, Bulgarlar ve Osmanlılar da Makedonya üzerinde hak iddia ediyorlardı. 1876 İstanbul Konferansı'yla Rumeli, Bulgaristan ve Batı Rumeli olarak ikiye ayrıldı. 1878 Berlin Antlaşması'yla da Makedonya, yenileştirmeler yapılmak koşuluyla Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. 1890'lardan sonra Makedonya'nın bağımsızlığı ve Bulgaristan'a katılması yönünde çalışmalar başlandı. Yunanlılar ve Sırp da aynı amaçla girişimlerde bulundular. Ancak Makedonya'nın kaderi bir türlü kesinlikle belirlenemedi. 1913'te bölge bölündü, güneyini Yunanistan aldı. Bulgaristan'a Ustrumca (Strumitsa) bölgesi, Sırbistan'a geri kalan topraklar

düştü. 1915-18 Makedonya Savaşları sonunda, 1919'da Ustrumca bölgesi Yugoslav-ya'ya bırakıldı. II. Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan, hemen hemen tüm Makedon-ya'yı ele geçirdi. Kuzeybatıda-ki bazı bölgeler Arnavutluk, güneybatıdakilerin bir bölü-mü İtalya, Selanik ise Alman-lar tarafından işgal edildi. Yugoslav Federasyonu'nun cumhuriyetlerinden en küçü-ğü olan Karadağ (Crna Gora-Montenegro), 1496'da Osmanlı egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. 1688'e dek süren bu durum, bu tarihte Karadağlıların Venedik Cumhuriyeti himayesine girmeleriyle sona erdi. 18. ve 19. yüzyıl boyunca çeşitli savaşlara neden olan Karadağ'ın bağımsızlığı, 1878 Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'na onaylandı. 1910'da krallık ha-line getirildi. II. Dünya Sava-şı'ndan sonra da *Halk Cumhu-riyetleri Birliği* adı altında federal bir bünyeye sahip ol-du. 1463'te Osmanlılar Kuzey Hırvatistan'da (Hrvatska) Brabovaç, Yaytse ve Kligüç kalelerini ele geçirerek bu bölgeye ilk kez girdiler. 1526 Mohaç savaşından sonra da, ülkenin güneyine hâkim oldu-lar. Hırvatistan'ın bir kısmı-nın Osmanlı İmparatorlu-ğu'na katılması, Kanuni döne-minde gerçekleştirildi. 1583'e dek beyler tarafından yöneti-len Hırvatistan, bu tarihten sonra eyalet haline getirildi. Ülkenin Osmanlı egemenliği-ne girmeyen bölümü Habsburgların elindeydi. 17. yüzyılda Osmanlıların gerileme döneminden yarar-lanan Avusturya, 1697'de Hırvatistan'ı ele geçirdi.

1699 Karlofça Antlaşması'yla Osmanlılar Besarabya'dan çekildiler. 1718 Pasarofça Antlaşması'yla da, Sava ırma-ğının aşağı bölümü Osmanlı-ların elinden çıktı. 1942-45 arası İtalyan ve Alman hima-yesine giren Hırvatistan, 1945'ten itibaren Yugoslav Federatif Halk Cumhuriyeti'ni oluşturan cumhuriyetlerden biri oldu.

11. yüzyıldan başlayarak Avus-turya Krallığı'na bağlı çok sa-yıda prenslikle yönetilen Slovenya (Slovenija) ise, Habsburglara 15. yüzyılda geçmiştir. Bu dönemden 17. yüzyıla dek süren Osmanlı akınları, ülkede güvenliği sık sık ortadan kaldırmış, ancak bu bölge hiçbir zaman tam olarak Osmanlı egemenliği altına alınamamıştır.

YÖNETİM DÜZENİ

Balkanlarda Rumeli Beylerbe-yi'nden sonra en eski beyler-beylik 1580'de kurulan Bosna Beylerbeyliği'dir. Bosna, önceleri dört sancaktan olu-şurken 19. yüzyılda sancak sayısı 8'e çıkmış, daha sonra Sırbistan'ın ayrılmasıyla 7'ye düşmüştü. Eyalet merkezi önce Saraybosna, sonra Banya Luka, son olarak da Travnik olmuştur. Hersek, 1878'e dek Bosna Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak merkezi olarak yönetilmiştir. Sırbistan, Kanuni döneminde birçok sancağa ayrılarak, merkezi Sofya'da olan Rumeli Beyler-beyliği'ne bağlanmıştır. Eyalet sayılarının arttığı 19. yüzyılda ise Sırbistan, tek sancak ve tek kazadan oluşan bir eyalet olmuştur. Hırvatis-tan 1583'e dek tek bir bey ta-rafından yönetilmiş, bu tarih-ten sonra eyalet haline getiril-miş, 18. yüzyıl başında da Os-manlıların elinden çıkmıştır. Karadağ 16. yüzyılda İşkodra sancağına bağlı bir kazadır. Ancak bu durum uzun sürme-miş ve kısa zaman içinde Karadağ özerkliğine kavuşmuştur.

EKONOMİK YAPI

Yugoslavya'da Osmanlı dönemi süresince ekonomik yaşamda ticaret ve zanaat üretiminin önemli rolü olmuştur. Osmanlı fetihlerinden sonra, Sırbistan ve Bosna'daki tüccarların bir bölümü işlerini kolaylaştırabilmek için İslam dinini kabul etmiş, bu din değişikliğini uygun görmeyenler ise Ragusa (Dubrovnik), Dalmaçya, İtalya ve Macaristan'a göçmüşlerdir. 1520-30 yıllarından sonra Osmanlı Devleti, Slav Hristiyan orta sınıfın tekrar canlanmasına katkıda bulunmuştur.¹ 16. yüzyılda Ortodoks Sırp tüccarlarının da hayli etkili oldukları söylenebilir.

16. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Sırbistan, bir ticaret ve zanaat merkezi olarak Belgrad'a bağlıydı ve bu ilişki kente bol miktarda buğday, hayvan, bal, mum, ahşap inşaat malzemesi ve çeşitli madenler sağlıyordu. Kısa süre içinde Belgrad ticaret merkezi haline gelmişti. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (1541), Ragusalılar Belgrad'a yerleşmeye başladılar. 16. yüzyılın sonuna dek de, kentte sayıları gitgide arttı. Kendi hesaplarına çalışan 20-50 kadar Ragusalı tüccar, aileleri ve çevreleriyle birlikte bir koloni oluşturmaktaydılar. Bu koloni, kentin ticaret ve zanaat merkezinde yer almaktaydı. Bu tüccarlar, Kuzey Sırbistan ve Macaristan pazarlarına hazır mal, özellikle de Avrupa kökenli dokuma maddesi sağlamaktaydı. Ancak 16. yüzyılın sonundan itibaren, Venedik ve diğer Batı Avrupa ülkelerinin tüccarları Ragusalı tüccarların etkisini azaltmaya başlamışlardır.² 18. yüzyılda ise, Sırlar, Yunanlı,

Makedonyalı-Ulah, Musevi ve Ermenilerle birlikte Eflak-Boğdan, Macaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Erdel'in bir bölümünün ticaretini ellerinde tutmuşlardır. Bu dönemde, yukarıda sayılan diğer tüccar gruplarıyla birlikte Sırp tüccarlarını da Niş, Vidin, Belgrad, Novi Sad, Subotica, Zagreb, İpek (Pec), Sibiu, Cluj gibi kentlerde görmek mümkündür.³

Lonca örgütünün özellikle esnaf ve zanaatkârların etkinliğine büyük katkısı olmuştur. Örneğin Bosna'da esnaf ve zanaatkârlık kentsel nüfusun temel ekonomik faaliyetlerinden biriydi. Loncaların tüm kuralları burada en ince ayrıntısına dek uygulanmaktaydı. Bosna eyaletinin merkezi Saraybosna'da, 17. yüzyılda yaklaşık 30 lonca bulunduğu bilinmektedir.⁴ Bosna'da daha çok hayvan yetiştirme, halkın kullanımı için kaba kumaş yapımı, dericilik ve bir miktar da madencilik önem taşımaktadır. Bölgenin en büyük kenti olan Saraybosna; pazarı, bedesten ve çarşısıyla, Banya Luka, Travnik, Mostar ve çevresindeki çok sayıda yerleşmenin çeşitli tüketim maddelerini sağlamaktaydı.⁵ Ancak 19. yüzyılda Avrupa'dan Bosna pazarlarına gelen hazır malların yerel zanaat ürünleri üzerinde gitgide artan baskısı, zanaatlerin bu rekabetle yarışamayarak gerilemelerine neden olmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun politik durumu özellikle Bosna'da iç gelişmelerde önemli bir engel oluşturmuş, sürekli savaş ve isyanlar kentsel halkı ve ağır vergiyle yükümlü köylüyü zor durumda bırakmıştır.⁶

SOSYAL VE ETNİK YAPI

Sırbistan, tüm Yugoslavya toprakları içinde en geniş alana, en çok nüfusa ve güce sahip olandır. Sırlar Osmanlı egemenliği sırasında da etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Dalmaçya kıyılarına dek uzanan Hırvatistan, gerekse de Macar ve Venedik hâkimiyetiyle bütün tarihi boyunca Batının ayrılmaz bir parçası olmuştur. 600 yıl Avusturya egemenliğinde kalan Slovenya ise, Yugoslavya'nın en Batılı kesimidir. Kuzeydeki Voyvodina, Sırların yoğun olduğu ve yer yer önemli bir azınlık grubu oluşturan Macarların da oturduğu bir alandır. Dağlık Karadağ, Arnavutların büyük çoğunlukta olduğu Kosova bölgesi ve Slav, Arnavut, Türk, Yunan ve Çingenelerin bir arada yaşadıkları Makedonya ise, ülkenin güney kesiminde yer alır.

Osmanlı egemenliği sırasında Balkanların en önemli bölgelerinden biri Bosna-Hersek'tir. Burada da kentsel nüfusun kozmopolit olduğu ve kentlerin çoğunda her dönemde yabancıların yaşadıkları görülür. Bu gruplar içinde, özellikle Dubrovnik ve Dalmaçya kıyılarından gelen tüccarlar önemli yer tutar. Buna karşılık, yerli halkın Osmanlı egemenliğinden önce de bu bölgede genellikle el sanatları, maden işçiliği ve ulaşım ile uğraştığı bilinir. Fetihden sonra Osmanlıların iskân politikasıyla Bosna-Hersek ve Makedonya'da Yeni Pazar, Saraybosna, Travnik gibi yeni kentler kurulurken, Üsküp, Mostar, Banya Luka gibi bazı mevcut olanlar da

1 T. Stoianovich, "Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, Cilt: xx, 1960, s. 237.

2 A. Samardžić, "Belgrade, Centre Economique de la Turquie du Nord au XVIe Siècle", *La Ville Balkanique XVIe-XIXe ss.*, Sofya, 1970, s. 44.

3 T. Stoianovich, a.g.e., s. 266.

4 Z. Shkodra, "Les Esnafs ou Corporations...", *Studia Albanica*, 1975/12.2, s. 61.

5 Bu etkinlikte Saraybosna'nın ardından bir yolağı olan Yeni Pazar gelmekteydi. C. Pertusier, *La Bosnie Considérée dans ses Rapports avec l'Empire Ottoman*, Paris, 1822, s. 110-111.

6 A. S. Aličić, "Contributions to the Study of the Conditions of the Country and of the Town in Bosnia in the 19th. Century", *Jugoslovenski Istorijski Časopis*, 1974/1-2, s. 91.

7 F. W. Carter (yay.), *An Historical Geography of the Balkans*, Londra, 1977, s. 176-177.

8 M. Sokolovski, "Le Développement de Quelques Villes dans le Sud des Balkans au XVe et XVIe Siècles", *Balkanica I*, 1970, s. 83-84.

9 F. W. Carter, a.g.e., s. 177.

10 P. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, Washington, 1977.

11 V. Rogic, "The Changing of Urban Pattern in Yugoslavia", *An Historical Geography of the Balkans*, (yay. F. W. Carter), Londra, 1977, s. 414.

12 Örneğin bazı Sırp-Hırvat kadınlarının peçe takmaları 1950 yasasına dek sürmüştür. M. S. Filipovic, "Die Serbokroatischen Mohammeden", *Tribus*, 1960/9, s. 58.

13 Noel, Aziz Petrus günü gibi. Aynı eser, s. 59.

14 Örneğin Nasreddin Hoca gibi. Aynı eser, s. 60.

15 "Köçek/cocek havası" her iki kesim için de ortak. M. Zlatanovic, "Contacts entre les Eléments des Folklores Turc et Serbe et leur Pénétration Mutuelle dans le Midi de la Serbie", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi*, Cilt 1, s. 246.

geliştirilmişti. Buna karşın, Osmanlıların yaklaşık ilk 200 yıl gelişmelerini duraksattığı kentler de vardır. Makedonya'nın ünlü yerleşmelerinden Ohri bu grup içinde sayılabilir.⁷

Osmanlı döneminde bazı Yugoslav kentleri, özellikle konumları nedeniyle diğerlerine oranla önem taşımışlardır. Örneğin Üsküp 14. yüzyıldan, Saraybosna 15. yüzyıldan, Banya Luka 16. yüzyıldan itibaren etkin olmuştur.

Stratejik açıdan konumu ve ekonomik açıdan da bir yol ağzında yer alması, başından beri Üsküp'ü Osmanlılar için önemli kılmıştır. Fetihden hemen sonra burada hızlı bir yerleşmenin başladığı kesindir. Buraya ilk gelenler, ordunun gereksinimleri için çalışan zanaatkarlarla askerler olmuştu. 15. yüzyılın ikinci yarısında Üsküp'teki Müslümanların %40'ının bir iş sahibi olması, kolonizasyonun örgütlü olduğunu ortaya koymaktadır. 16. yüzyılda ise bu sayı %80'e ulaşmaktadır.⁸

Bosna-Hersek ve Makedonya bölgelerinde 16. yüzyılın ilk yarısıyla ikinci yarısı arasında (1525-75), önemli nüfus artışları görülmektedir. Örneğin bu artış Saraybosna ve Üsküp'te, sözkonusu süre içinde %70'e varmıştır.⁹ Bu gelişme sadece nüfusa ilişkin yönüyle değil, kentsel yaşamın sosyal örgütlenmesi açısından da dikkate değerdir. Balkan kentlerinin gelişimi, ticaretin de gelişmesini hızlandırmıştır. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren durum değişime uğramaya başlamış, çoğunlukta Osmanlılar ve onların yanında görülen Musevi, Ermeni azınlık, yerlerini gitgide Yunan, Bulgar ve Arnavutlara bırakmıştır. Kentlerin önceki dönemlere oranla gittikçe azalan Osmanlı niteliğine rağmen, toplumun üst tabakalarının Müslüman olduğu gözlenmektedir. Bu yerleşmelerin varlıklı Müslümanları, babadan oğula geçen devlet görevlerini de üstlenmişler, böylece yeni bir girişimci ve bürokrat üst sınıf oluşturmuşlardır. Ancak bu grubun içinde Müslüman olmayanların sayısı giderek artmıştır.¹⁰ 19. yüzyılın başında önceki dönemlerin ünlü kentlerinin önemlerini sürdürdüğü görülür. Özellikle Bosna-Hersek'in politik ve ekonomik merkezi Saraybosna, 20000 kişilik nüfusuyla Yugoslav topraklarının sosyal ve ekonomik açıdan örgütlü, en büyük yerleşmesi olmaya devam etmiştir. Buna karşılık, Yugoslavya'nın güneydoğu kesiminin etkinliği gitgide Selanik'e doğru kaydığından, Üsküp, Manastır gibi merkezler ikinci derecede önemli hale gelmişlerdir.¹¹

OSMANLI DÖNEMİNDE YUGOSLAVYA'DA KÜLTÜREL YAPI

Yugoslavya'da Türklerin çoğunlukta olduğu kesimlerde maddi kültür alanındaki Müslüman-Hıristiyan farklılığı, diğer Balkan ülkelerine göre daha azdı. Her iki grup da aynı teknolojiyi kullanmakta, benzer evlerde oturmaktaydı. Sırp, gitgide mutfak kültüründe ve giyside de büyük ölçüde Osmanlı geleneklerini benimsemişlerdir.¹² Hersek'te Müslümanlarla Müslüman olmayanları giyimlerinden ayır dedebilmek olanaksızdı. Bu ülkede gündelik yaşamda Müslümanlarla Hıristiyanların farklılaştıkları alan dindi. Ancak yine de, bazı Hıristiyan dinsel törenlerine Müslümanların da katıldığı görülmektedir.¹³ Yugoslavya'da kültürel alanda Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında çok gelişmiş ortak özelliklerden birisi de halk destanlarıydı. Bu destanlardaki tek fark, kahramanların ulusal kimlikleriydi. Ayrıca masallarda da Osmanlı etkilerine rastlanmaktaydı.¹⁴ Sırbistan'ın güneyinde, örneğin Vranja kentinde Slav ve Osmanlı folklor öğeleri yan yana yaşamakta ve hatta birbirlerine karışmaktaydı. Bu yörede Sırpça şarkılarda Osmanlılardan söz edildiği görülür. Ayrıca folklorik danslarda da büyük ortaklıklar vardı.¹⁵ Makedonya'ya çok yakın olan bu bölgede yanyana yaşayan Sırp birbirlere dillerini de öğrenmişlerdi. Yöredeki Osmanlılar yerel Sırp dilini, hatta biraz daha eğitilmiş olanlar edebi Sırpçayı bile konuşabilirken, birçok Sırp da

16 G. Castellan, "Les Fonctions Culturelles de la Ville du Sud-Est Européen, XVI-11e-XXe Siècles", *Etudes Balkaniques*, 1980/4, s. 29.

17 E. Pittard, *Le Peuples des Balkans*, Paris, 1918.

18 S. Vryonis, "Religious Changes...", *Aspects of the Balkans*, Paris, 1972.

19 S. Skendi, "Christianity under the Ottomans", *Balkan Cultural Studies*, N.York, 1980, s. 247. Katoliklik, Ortodokslik ve Bogomillik'in yaygın olduğu Bosna'da, çoğu nüfus dönme olduğundan gizli Hristiyan olmaları mümkündür. 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıla ait arşiv belgelerinde Osmanlılarca "Müslüman" diye adlandırılan gruplar arasında, babaları ya da kardeşleri Hristiyan adları taşıyan, dolayısıyla dönme oldukları kanıtlanan kişiler vardır. Aynı eser, s. 249.

20 D. Čehajić, "Bektahis and Islam...", *ANALI*, 1978/5-6, s. 83. Yaklaşık 1500'lerde Saraybosna'da bir Nakşibendi Tekkesi, 1531'den önce de aynı kentte Halveti dervişlerinin han-kâhı, 17. yüzyılda yine Saraybosna'da Sinan Ağa Kadiri Tekkesi kurulmuştur. Aynı eser, s. 84. 1740 Belgrad Antlaşması'nın hemen ardından, Belgrad'da da bir Bektaşî tekkesi kurulduğu bilinmektedir. Aynı eser, s. 87.

21 D. Čehajić'e göre Yeniçeriler, Bektaşîliğe İslam dininin halka en yakın biçimi olduğu için ilgi duymuşlardır. Aynı eser.

22 Aynı eser, s. 86.

23 Aynı eser, s. 88.

Türkçe bilmektedir.

Ayrıca Sırpçaya geçen çok sayıda Türkçe kelime bulunmaktaydı.

19. yüzyılda Batılılaşma eğilimleriyle birlikte, kentlerde evler, dükkânlar, giysiler, yaşam biçimleri ve tüm alışkanlıklar Doğulu niteliklerinden gitgide uzaklaşmaya başladı. Bu dönemde evlerde odaların biri aynaları, dolapları ve diğer mobilyalarıyla tamamen Avrupalı üslupta döşenirken, diğer bir oda da mobilyasız yalın görünümüyle Osmanlı üslubunda olabilmekteydi.¹⁶

DİN

Osmanlı fetihleri sırasında, Bosna-Hersek'te Sırp'lar yaşamakta ve üç dinsel gruba ayrılmaktaydı: Sırp Ortodokslar (Hersek ve Bosna'nın doğu sınırında Sırbistan'a bitişik), Katolik Hırvatlar (Bosna) ve Müslüman Türkler. Ortodokslar en kalabalık kesimdi. Bunlar genellikle kırsal alanda yaşamaktaydılar. Katolik Hırvatlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun etkinliğiyle sayısal olarak artan ve Habsburg egemenliğini kabul eden gruptu. Müslüman-Türkler ise, genelde kökenleri itibarıyla Osmanlı değildiler. Bunların hemen hepsi, İslamlaşmış Sırp-Hırvatlardı.¹⁷ Bosna, Osmanlı fetihlerinden sonra kitlesel din değiştirmelerin merkezi olacaktır. Ancak bu durum birden bire olmayacak, bölgenin İslamlaşması epeyce uzun bir süreç gerektirecektir. Örneğin fetihden sonra 1463-89 yılları arasında, Hristiyan sayısı 25000 iken, Müslümanlar ancak 4500'ü bulmaktaydı. 1520-30 sayımında bu sayının değişmeye başladığını ve Müslümanların 16935 nüfusla, 19619 nüfuslu Hristiyanlara yaklaştığı görülmektedir.¹⁸ Bosna'da İslamiyet, önce Müslümanlık merkezi olan kentlerde başlar, gitgide yakın çevresine yayılır ve sonuçta da kırsal alanlara dek uzanır. Bölgede gizli Hristiyanlığın da yaygın olduğu bilinmektedir.¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu, Bosna-Hersek'te Mevlevî, Halvetî, Nakşibendi, Kadiri gibi tarikatların kurulmasına yardımcı olmuş, onlara maddi vd. her tür yardımı sağlayarak, yöredeki başka gruplar ve

meslek birliklerine karşı denge yaratılmasına çalışmıştır.²⁰

Bu tarikatlar, bölgede İslamiyetin yayılmasının yanı sıra, tasavvufun gelişmesi ve sufi geleneğinin yaratılmasında etkin rol oynamışlardır.

Balkanlarda ilerleyen Osmanlı ordusuyla birlikte, Bektaşî dervişleri de Yugoslavya topraklarına gelmeye başlarlar. 14. yüzyıl ortalarında Bektaşîlerin Rumeli sınırlarında görüldükleri ve bu yüzyılın sonlarında Yeniçeriler üzerinde önemli derecede etkili oldukları bilinir.²¹

Ne var ki, bu tarikat Bosna-Hersek'te Makedonya, Kosova ve Arnavutluk'ta olduğu kadar önemsenmemiş, ancak bu bölgede yaşayan az sayıda Osmanlı ve Arnavut kökenli kişilerle, yine çok sınırlı sayıda yerel halk arasında yayılabilmektedir.²² Buna karşılık Bektaşî tekkeleri özellikle Makedonya'da ve Kosova'da 17. ve 18. yüzyıllarda dinsel, sosyo-politik ve kültürel yaşamda önemli etkinliklerde bulunmuşlardır. Güney Yugoslavya'nın hemen her kentinde bir Bektaşî tekkesinin varlığı bilinmektedir. Bu kentler arasında, Üsküp, Kalkandelen (Tetevo) (Res. 155-161), Köprülü, Prizren, Strumica sayılabilir.²³

Resim 155, 156.
Kalkandelen'de
Harabati Baba
Tekkesi,
mutfak ve giriş
bölümü.

Resim 157, 158, 159.

*Kalkandelen'de
Harabati Baba
Tekkesi, havuzlu
bahçe köşkü.*

Resim 160.
Kalkandelen'de
Harabati Baba
Tekkesi, şeyh
odasından dış
görünüş

Resim 161.
Kalkandelen'de
Harabati Baba
Tekkesi, şeyh
odasından iç
görünüş.

24 C. Pertusier, a.g.e., s. 103-104.

25 M. S. Filipovic, "Die Serbokroatischen Mohamedaner", *Tribus*, 1960/9, s. 58.

26 M. Zlatanovic, a.g.e., s. 244.

27 Buradaki evlerin çoğu geniş avlu ve bahçeler içinde yer almaktaydı. F. W. Carter, "Urban Development in the Western Balkans, 1200-1800", *An Historical Geography of the Balkans*, Londra, 1977, s. 182.

28 N. Pesić-Maksimović, "Les Impasses dans les Villages, Conséquence de la Division des 'Zadrugas'", *Actes du 11e Congrès International du Sud-Est Européen*, Atina, 1972, s. 66.

29 Aynı eser, s. 657-658.

30 Čaršijā ve mahalle düzeni gibi. J. Lap, "Skopje after the Earthquake of 1963", *Aarp* 9, s. 82.

DİL

Özellikle Bosna-Hersek'te Osmanlıca, yönetim dili olarak çok etkiliydi. Kentliler genellikle bu dili anlarken, köylüler yalnız kendi yararları için gerekli sözcükleri öğrenmekteydi.²⁴ Sırp-Hırvat Müslümanlar, içinde yaşadıkları bölgelerin lehçelerini kullanmaktaydılar.²⁵

Genelde sosyal yaşam, ticaret, yönetim vb. alanlardaki ilişkiler, her iki ulusun ana dilleri dışında, ortak bir dil kullanımını zorunlu kılıyordu. Bu konuya iyi bir örnek olarak Sırbistan'ın güneydoğusunda ki Vranja, Leskofça kentleri ve yakın çevreleri verilebilir. 19. yüzyılda Vranja'da Sırp'ların iyi Osmanlıca konuştukları ve günlük yaşamda Osmanlıca deyimlerden yararlandıkları bilinir.²⁶

Yapı alanında da çok sayıda Osmanlıca terimin bugün bile Yugoslavya'da özellikle de Makedonya, Bosna-Hersek ve Sırbistan'da hâlâ kullanılır olduğu gözlenmektedir.

YUGOSLAVYA'DA OSMANLI DÖNEMİ KONUTLARI

Yugoslavya'nın Makedonya, Bosna-Hersek, Sırbistan bölgelerinde genelde yoğunluklarına oranla hayli geniş alanlara yayılan²⁷ bazı kentler, evler arasından yükselen minareleri, kavak ağaçları, dar ve dolambaçlı sokaklarıyla, geleneksel Doğulu görünümünü uzun süre korumuşlardır. Bu ortaklıklar çıkmaz sokak düzeninin oluşumuna dek uzanmaktaydı.²⁸ *Čor Sokak* veya *Čikma Sokak* adıyla anılan çıkmaz sokaklar, hemen hemen tüm Osmanlı dönemi Yugoslav kent ve kasabalarının tipik özelliği idi.²⁹

Yunanistan'ın kuzeyinden Yugoslavya'nın güneyine kadar uzanan ve doğu-batı arasındaki çeşitli kültürel etkilere açık Makedonya bölgesinde Üsküp, Ohri, Kruşevo, Manastır, Köprülü, İştıp, Pirlepe, Strumiça gibi kentler büyük ölçüde Osmanlı etkisinde kalmışlardır. Bunlardan Üsküp, Osmanlılar döneminde cami, medrese, imaret, bedesten, hamam ve kervansaray gibi anıtsal yapıları, ticaret ve zanaatların yer aldığı çarşısı, arnavut kaldırımı döşeli dar sokakları ve bunları çevreleyen geleneksel sivil mimarisiyle, Osmanlı niteliği taşıyan önemli bir kent örneği idi. *Maali* adıyla anılan mahallerinde, diğer Balkan kentlerinde olduğu gibi, kesin bir Müslüman-Hristiyan ayrımı gözlenmekteydi. Bu özelliklerini 1963 depremine kadar sürdüren kentin, depremle 3/4'ü yıkılmış olmasına rağmen bugün Üsküp'ün bir bölümü, eski kent düzeninin kalıntılarını bir miktar korumaktadır.³⁰

Yine Makedonya'da Üsküp'ün

güneybatısında, bugünkü Arnavutluk sınırına yakın bir bölgede yer alan Ohri de Doğulu yerleşme özellikleri gösterir. Dar ve dolambaçlı yollar, eğimli topografya nedeniyle yükselerek, teraslar halinde üst üste manzara açılan geleneksel ev dizilerini Ohri Gölü'ne bağlarlar (Res. 162, 163).

Resim 163.

Ohri'den bir grup ev.

Resim 162.
*Ohri Gölü ve
tarihi kent.*

31 E. Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 8, s. 297.

32 D. St. Pavlowitch, "L'Architecture Vernaculaire en Yougoslavie", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 19.

Üsküp'ün kuzeyindeki Kalkandelen (Tetovo) kenti de, Sırbistan'a geçişteki en önemli kenttir. Burada anıtsal mimarinin yanı sıra (Res. 164, 165, 166), paşa ve bey konakları da Osmanlı egemenliğinin izlerini taşır (Res. 167).

Makedonya'nın kuzeyindeki Kosova'da Prizren (Res. 168), İpek (Pec), Priştine, Güney Sırbistan'da Yeni Pazar, Niş gibi kentler de gerek anıtsal, gerekse de sivil mimarlık örnekleriyle Doğulu görünümelerini bir ölçüde sürdüren yerleşmelerdir. Bosna-Hersek'teki kentler de uzun süre Osmanlı etkisi taşımışlardır. Başta Saraybosna olmak üzere, Vişegrad, Mostar, Poçitel, kuzeyde Banya Luka gibi yerleşmeler, bu konudaki önemli örnekler arasında sayılabilir.

Evliya'nın, "Yeryüzünde 'saray' adlı birçok şehir vardır... Ama bu Bosnasarayı, bunların hepsinden mamur, müzeyyen bir şehirdir... Her tarafını gül, gülistan ve kafesli cennet bahçesi gibi çeşitli bahçelerle bezetmiştir," diye büyük beğeniyle söz ettiği³¹ Saraybosna da, Bosna eyaletinin merkezi olarak çok sayıda Osmanlı anıtı içerir. Ayrıca geleneksel sivil mimari örnekleri de dikkate değerdir. Kentin çarşı bölgesi, döneminde Yugoslavya'nın en ünlü zanaat ve ticaret merkeziydi. Çeşitli meslek ve üretim kollarına ayrılan sokakları, kapalı çarşısı, küçük zanaat atölyeleri, dükânlar, depolar ve kahveleri içeren bu bölgede, bütün mallar *cepenak* adı verilen³² tezgâhlarda sergilenmekte ve satılmaktaydı. Saraybosna'nın bu bölümü, günümüzde de kentin en çekici ve kalabalık kesimlerinden birini oluşturmaktadır (Res. 169).

Resim 164.
Kalkandelen'de
Alaca Cami
ve türbe.

Resim 165.
*Kalkandelen'de
Alaca Cami.*

Resim 166.
*Kalkandelen'de
hamam.*

Resim 167.
*Kalkandelen'den
bir konak.*

Resim 168.
*Prizren'den bir
konak.*

Resim 169.
*Saraybosna,
Arasta.*

Saraybosna'nın güneyinde yer alan Mostar ise, Osmanlı döneminden kalma geleneksel kent düzeni, dinsel ve sivil mimarlık örnekleriyle bugün bile döneminin özelliklerini yansıtmaktadır (Res. 170, 171, 172, 173).

Resim 170, 171.

Mostar'dan tarihi köprü ve yakın çevresi.

Resim 172.
Mostar'dan tarihi merkez.

Resim 173.
Mostar, tarihi arasta.

33 Bir
liğinde
lar kö
rilmek
nekler
nisinin
nılan
ait tar
likleri
K. D
Türk
kiyem

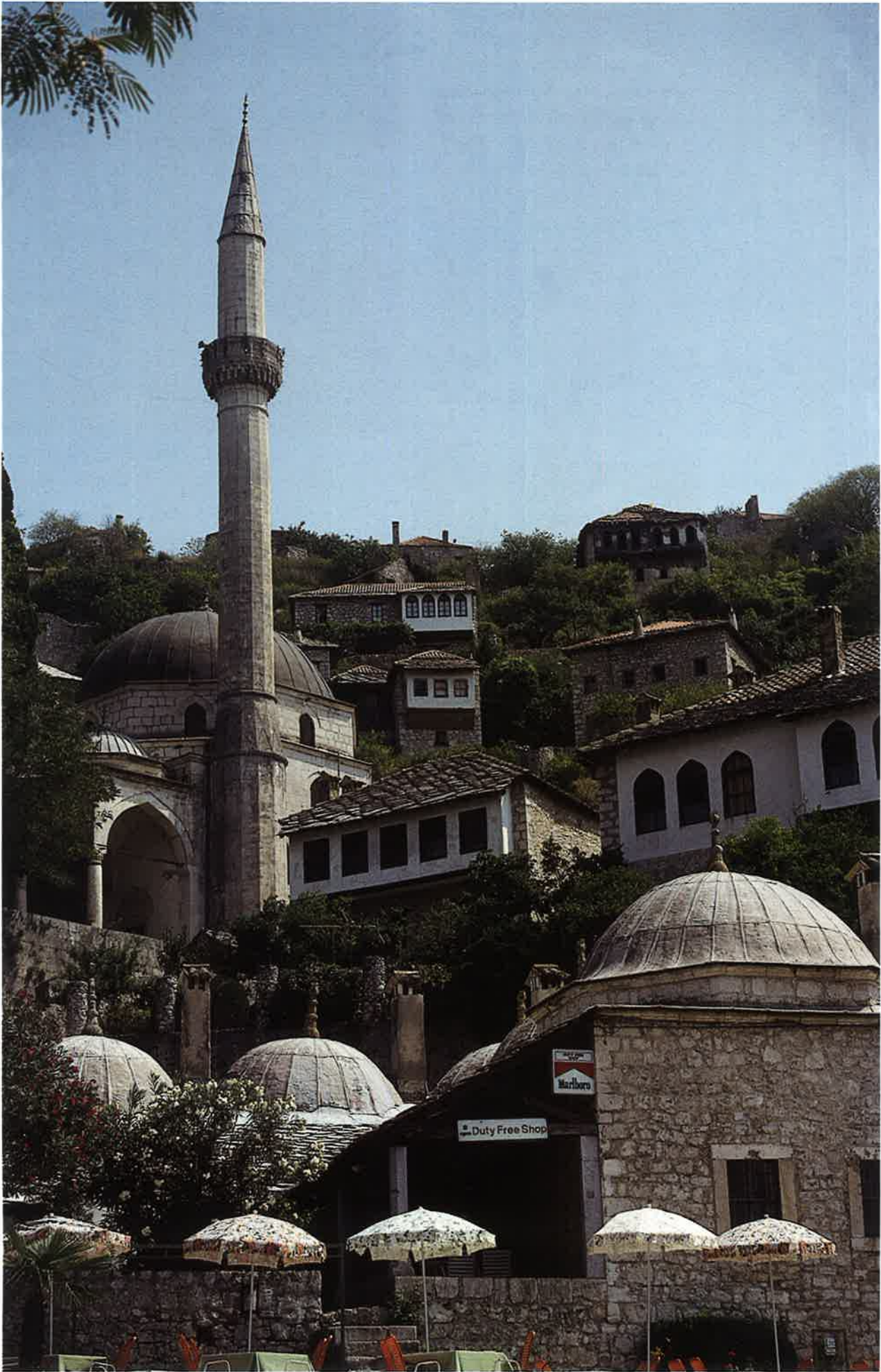
33 Bir açık hava müzesi niteliğindeki bu kasaba, sanatçıların köyü olarak değerlendirilmektedir. Sivil mimari örnekleri arasında, sanat kolonisinin merkezi olarak kullanılan Gavran Kaptanoviç'e ait tarihi bina, mimari özellikleri açısından önem taşır. K. Dürüst, "Yugoslavya'da Türk Sivil Mimarlığı", *Türkiyemiz*, 7/21, s. 20.

Yugoslavya'da çok sayıda kasabada da Osmanlı dönemi geleneksel kent özelliklerini gözlemek olasıdır. Bunlar arasında en dikkate değer örneklerden biri Poçitel (Pocitelj) kasabasıdır.³³ Bu kasaba cami, mescit, hamam gibi Osmanlı dönemi anıtsal mimari örneklerinin yanında, evleriyle de tipik bir görünüm sergilemektedir (Res. 174, 175, 176).

Resim 174, 175.
*Poçitel'den
görünüşler.*

Resim 176.
Poçitel'den
görüntü.

34 E. 235.

35 Ya içinde örneğin nun da kıldıkta slyonu Arkeolo rumu" ğını bel rüst, a.g

36 E. P. ographie Méridio 1875, s.

37 Br. K. hitecture Serbie, 184.

38 S. H. cilt 1, İst

39 Bu as da iki ka lamak ola tipik özelle keden Os yerleşen S tercih edil 1820-50 y rihlendiğin Br. Kojić, a

40 Bir me resindeki o metrik tip ve Yunanist genellikle p zengin tüc tercih edilm

41 S. H. 40.

42 Bu dur kenarın ortı tadır. Ev ya diğindan, al po gibi serv luda yer alır. "Hausform wich-Maked rift für Münih, 197

34 E. Çelebi, a.g.e., c: 8, s. 235.

35 Yalnız K. Dürüst, kale içinde tek bir sivil mimarlık örneğinden söz etmekte, bunun da temellerine kadar yıkıldıktan sonra, rökonstrüksiyonu yapılarak "Belgrad Arkeoloji Araştırmaları Kurumu" tarafından kullanıldığını belirtmektedir. K. Dürüst, a.g.e., s. 18.

36 E. Reclus, *Nouvelle Géographie Universelle/Europe Méridionale*, c: 1, Paris, 1875, s. 290.

37 Br. Kojić, *Anciennes Architectures Civile et Rurale en Serbie*, Belgrad, 1949, s. 184.

38 S. H. Eldem, *Türk Evi*, cilt 1, İstanbul, 1984, s. 40.

39 Bu asimetrik tipe, tek ya da iki katlı örneklerde rastlamak olasıdır. Br. Kojić, bu tipik özelliklerin kentleri terkeden Osmanlıların yerine yerleşen Sırp'lar tarafından tercih edildiğini ve çoğunun 1820-50 yılları arasına tarihlendiğini belirtmektedir. Br. Kojić, a.g.e., s. 184.

40 Bir merkezî sofa ve çevresindeki odalarla gelişen simetrik tip ise, Bulgaristan ve Yunanistan'da olduğu gibi genellikle paşalar, beyler ve zengin tüccarlar tarafından tercih edilmekteydi.

41 S. H. Eldem, a.g.e., s. 40.

42 Bu durumda giriş uzun kenarın ortasında yer almaktadır. Ev yalnız konuta ayrıldığından, ahır, samanlık, depo gibi servis mekânları avluda yer alır. W. J. Eggeling, "Hausformen in Jugoslawien-Makedonien", *Zeitschrift für Balkanologie*, Münih, 1976, s. 13.

Kuzeye doğru gidildikçe kentlerdeki yapılaşma Macar sivil mimari özelliklerine yaklaşmakta, gittikçe de onlarla benzeşmektedir. Ancak buralarda da merkezin temsilcisi, Osmanlı geleneksel üslubuna göre yapılmış konaklarda oturmaktaydı. Örneğin Sırbistan'ın kuzeyindeki Belgrad ve çevresinde yeralan Kragujevaç, Pasarofça, Sabaç, Valjevo, Uzice gibi kentlerde bu durumu gözlemek olanaklıdır.

17. yüzyılda çok sayıda Osmanlı yapısı içeren Belgrad'ın Müslüman mahallerinin dökümünü yapan Evliya Çelebi, kentin 160 adet konağı olduğundan ve bahçe içindeki bu evlerin de, topoğrafyaya göre kat kat yükselen bir düzen içinde Tuna ve Sava nehirlerine açıldığından söz eder.³⁴ Bugün bunların hiçbirisi kalmamıştır.³⁵ 1830'lardan sonra artık Osmanlı karakterinin gitgide yerini Sırp, hatta Batı özelliklerine bıraktığı görülür. Örneğin E. Reclus, 19. yüzyıl Belgrad'ı için, "Burada Osmanlı varlığını yitirdi. Ve Viyana, Budapeşte gibi bir Batı kentine dönüştü. Eskinin dolambaçlı yollarının yerinde büyük bulvarlar uzanmakta, camilerin yerinde de Avrupa üslubunda saraylar yükseliyor," diye yazmaktadır.³⁶ Yukarıda sözü edilen özellikleri taşıyan diğer bir kuzey Sırbistan kenti de Kragujevaç'tır. 19. yüzyılda yerleşmenin merkezini *çarşıja*'nın oluşturduğu, çarşı meydanını da zemin katında dükkân olan evlerin çevrelediği bilinmektedir. Meydanın batısında Prens Miloş'un, hemen yakınında da eşinin konağı yer alır. İleride de değinileceği

gibi, bu iki konak Macar sivil mimarisinin özelliklerinden çok, Osmanlı üslubuna yakındır. Ayrıca dikkate değer bir olgu da, Prens Miloş'un haremlık-selamlık geleneğini uygulayarak kendisine ve eşine iki ayrı konak yaptırmasıdır.

18. yüzyıl öncesi Yugoslavya'sından günümüze dek ulaşabilmiş kentsel ya da kırsal sivil mimarlık örneği hemen hiç yoktur.³⁷ Üzerinde durularak geleneksel Türk sivil mimarisiyle karşılaştırılacak örnekler, genellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.

Yugoslavya, Balkan yarımadasında en büyük alanı kaplayan ülke olarak güneyinden kuzeyine, doğusundan batısına çeşitli farklılıklar gösterir. Örneğin Makedonya bölgesinin geleneksel örnekleri, Sırbistan'dan Bosna-Hersek'ten, Hırvatistan ya da Slovenya'dan ayrılmaktadır. Yugoslavya'nın güney kesiminin, Makedonya'nın karakteristik özelliklerine bağlı olarak Anadolu'yla büyük ortaklıklar gösteren Bulgar ve Yunan sivil mimarisine yakın nitelikte olmasına karşın, kuzeye ve özellikle kuzeybatıya gidildikçe farklılıklar artmaktadır. Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan'ın kuzey kesimlerinde sivil mimari, bölgesel yakınlıkları nedeniyle önemli ölçüde Avusturya etkisinde kalmıştır. Ancak daha önce de sözü edildiği gibi, Kuzey Sırbistan'da örneğin Belgrad'da, beylerin kendileri için yaptırdıkları konaklar, tüm yeniliklerine rağmen, bütünleştikleri Osmanlı yaşama ve oturma kültüründen vazgeçmeyerek yine de bu mimari geleneği yansıtmaktadır.³⁸

Geleneksel Osmanlı sivil mimarisiyle ortaklıklar gösteren Güney Yugoslavya'da Makedonya, kuzeyinde Kosova, Güney ve Orta Sırbistan'la, Batı Yugoslavya'da Bosna-Hersek bölgelerine ait örnekler incelendiğinde, plan tipleri açısından evleri yine iki ana grupta toplama olanağı vardır: asimetrik/yarı açık sofalı³⁹ ve simetrik/kapalı iç veya orta sofalı evler.⁴⁰

Ülkenin güneyinde yer alan Makedonya toprakları, Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içinde de devam etmesine karşın, aslında kültürel bütünlüğü olan tek bir bölgedir. Bu nedenle, üç ülkenin bu bölümünü kapsayan bölgesel bir üsluptan söz edilebilir.⁴¹ Bu yörede Vardar çevresinde en etkili iki merkezin Üsküp ve Köprülü (Titov Veles) (Res. 177) olduğu görülmektedir. Ohri, Manastır, Pirlepe, Kruşevo, Kalkandelen (Tetovo) gibi yerleşmeler de, benzer özellikleriyle sözkonusu iki merkezin etki alanı içinde yer alırlar. Bu kesimde az katlı ve enine bir gelişim gösteren evler, Makedonya'nın kuzeybatısına ve Kosova'nın dağlık alanlarına doğru çok katlı ve yüksek bir tipe dönüşür. Enine gelişen örnekler tek katlı, dikdörtgen planlı, kırma çatılı ve alaturka kiremit örtülü kerpiç binalar olabildikleri gibi,⁴² zemin taş, üst yapı ahşap karkas olmak üzere, çok katlı da olabilmekteydiler. Örneklerden de görüleceği gibi, Makedonya'da en sık rastlanan tip budur. Çok çeşitli varyasyonları olmasına rağmen, ortak olan özellikleri, *revak* adıyla anılan hayat niteliğinde verandalarının bulunması, hiçbir şekilde oturma

43 Aynı eser, s. 16. J. Lap bu ev tipinin doğunun geleneksel konut tasarımından etkilendiğini, ancak kendine özgü karakteristiklerini de geliştirdiğini belirtmektedir. J. Lap, "Skopje After the Earthquake of 1963", *Aarp* 9, 1976, s. 83.

44 Br. Kojić, a.g.e., s. 171.

için kullanılmayan zemin katların, geleneksel Osmanlı sivil mimarisinde olduğu gibi, mutfak, depo, kiler, ambar gibi işlevlere, üst katların ise oturma ve yatak odalarına ayrılmış olmasıdır. W. J. Eggeling, Bulgar Makedonya'sındaki örneklerle çok benzeyen bu evlerin genel bir ad altında *Makedonya Tipi* diye tanımlanmasında yarar görmektedir.⁴³

Az açıklıklı taş zemin kattan, hafif ahşap bir merdivenle üst katın yarı açık mekânına ulaşılmaktadır. Bol açıklıklı üst katlar genellikle ahşap kar-kastır. Bazı örneklerde taşın iki kat boyunca kullanıldığını, buna karşılık ahşabın yalnız revak kısmında yer aldığını görmek de olanaklıdır. Ayrıca büyük Osmanlı konaklarının Haremlik-Selamlık ayırımına bu yörenin bey evlerinde de rastlanır. Yerleşmiş bir Doğu geleneği olarak genellikle geniş avlu içindeki evlerin bir bölümü, özellikle de sokağa yakın olanı selamlık, daha içerideki kısmı ise harem olarak kullanılmaktadır.

Mostar'dan açık sofalı bir evde zemin kat; revak altı, depo, ahır ve mutfaktan oluşurken, buradan bir merdivenle ulaşılan üst kat revağı, tam bir açık sofa niteliği taşımakta ve evi oluşturan odalar doğrudan doğruya buraya açılmaktadır (Res. 178).⁴⁴ İklimin çok elverişli olmaması nedeniyle Makedonya'nın dış sofalı örneklerinde, sofanın tüm uzun cephe boyunca uzandığı evlere hemen hiç rastlanmaz. Üst katlarda genellikle yarı açık revak ortada kalmak üzere, üç tarafı odalarla çevrili bir düzen yer alır. Kalkandelen'den bir bey evinin haremlik üst katı,

planda ve cephede simetrik özellikler gösterir (Res. 179). Odaların her birinin sofaya açılması ve ocak, yüklük ve gusulhane içermeleri, geleneksel Türk evinin karakteristik özellikleriyle ortaktır. Odalar arasında kalan mekân, bir oda, alt kattaki mutfakla bağlantıyı sağlayan merdiven ve tualete açılan bir koridorla üç birime bölünmüştür.

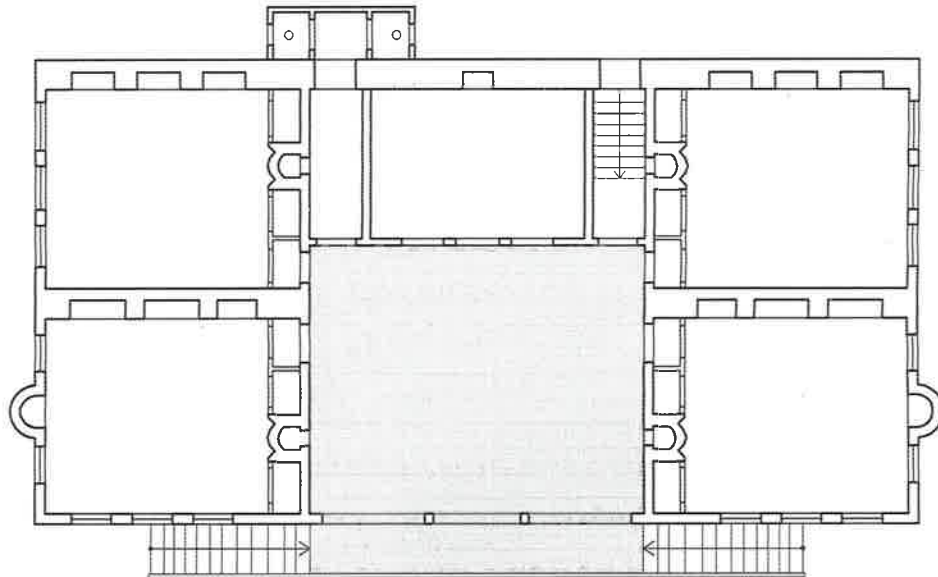
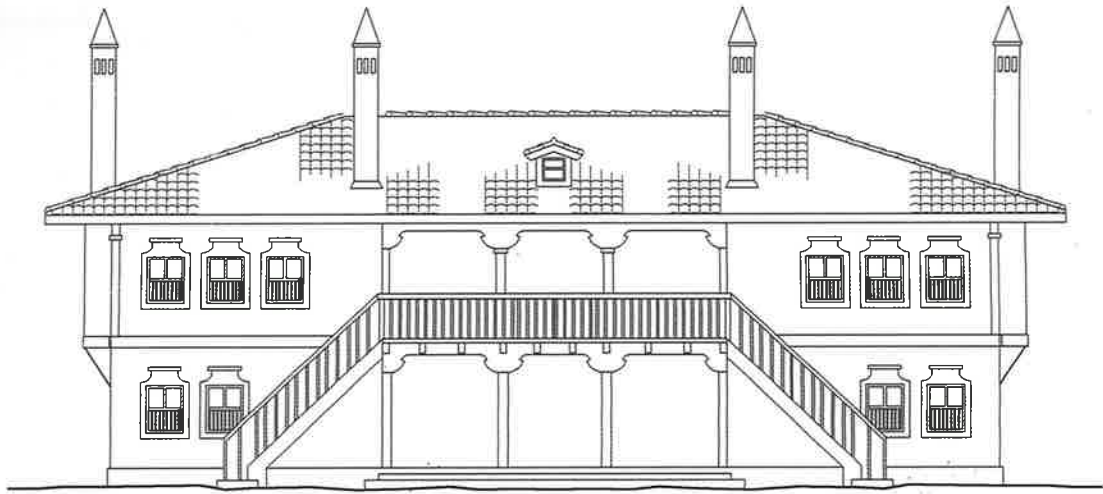
Resim 177.

Köprülü'den bir grup ev.

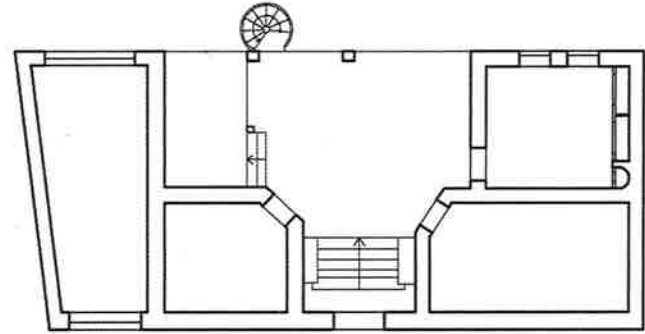
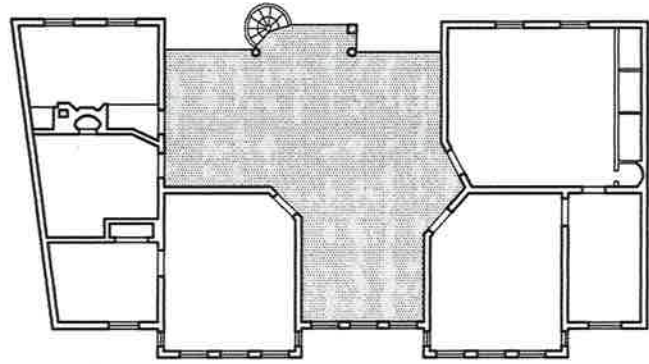

Resim 178.
Mostar'dan
revaklı ev.

Resim 179.
Kalkandelen'den bir
bey evi. Üst kat planı
ve avlu cephesi.

Kalkandelen'den ikinci bir örnek, bir Hristiyan zanaat-kâr (saraç) ailesi için yapılmıştır. Ahır, kiler, mutfak gibi mekânlara ayrılan sağır taş duvarlı zemin kat üzerinde yükselen ahşap karkas üst katta, ortadaki açık sofa çevresinde simetriğe yakın bir düzende, revağa açılan odalar yer almaktadır. Tam akstaki odalar, çıkmalarla sokağa taşmaktadır. Bu odaların her ikisine bağlanan *saraçhaneler*, eviçi üretiminin yapıldığı ya da depolandığı bölümler olsa gerektir. Odalar arasında yer alan ve revağa açılan mekân, kapatılmamış ve bir eyvan niteliği taşıyacak şekilde bırakılmıştır (Res. 180).

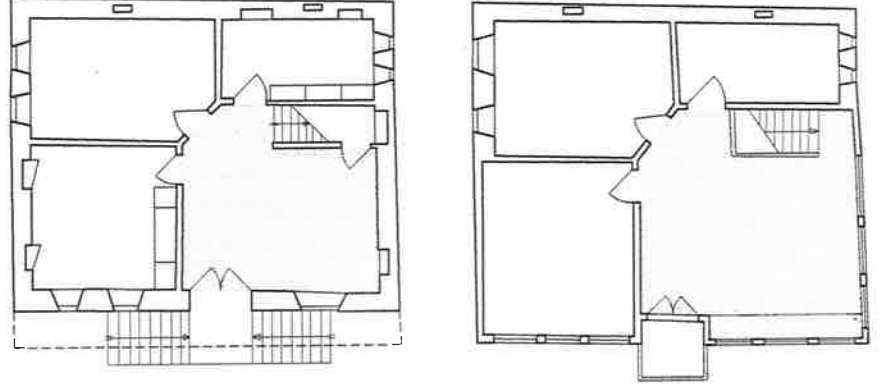

Resim 180.

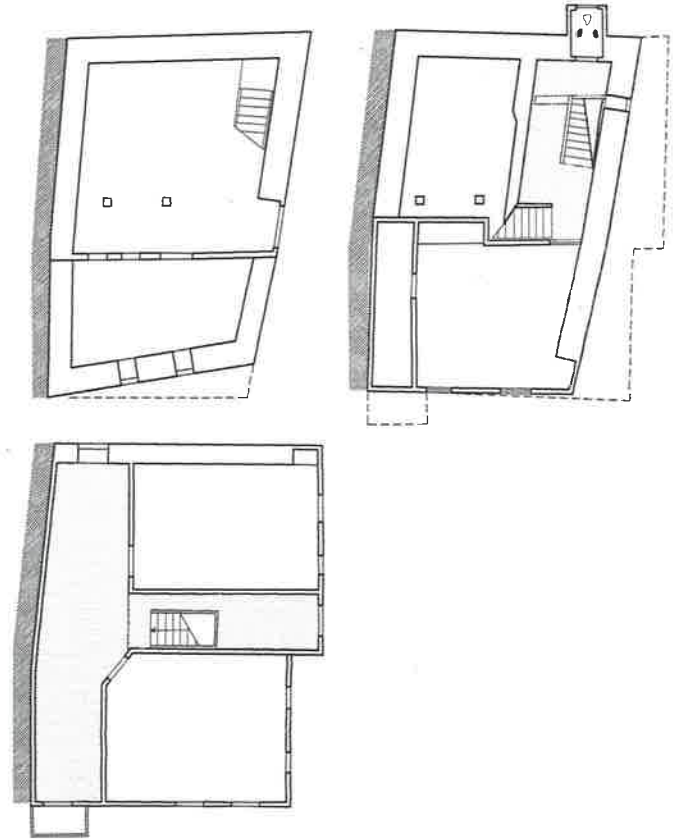
*Kalkandelen'den bir ev.
Kat planları ve
görünüş.*

Makedonya'da Kruşevo, Ulahların bölgesidir. Kentte Türk mahallesi yoktur. Buraya Epir'den gelen sakinleri, özellikle cepheleri farklı bir mimari yaratmışlar, ancak planda geleneksel Osmanlı mimarisine ilgili özellikleri korumuşlardır. Bu kente, Arnavutluk-Yugoslavya sınırındaki Debre'den gelen ustaların taşıdığı Balkan etkileri, ilk bakışta farklılığa rağmen ana özelliklerde çok sayıda ortaklık yaratmıştır (Res. 181). Kara iklimi nedeniyle konutlar kapalıdır. Dikey olarak gelişen evlerde, simetrikten çok asimetrik çözümlere gidilmiştir. Taş zemin kat yükseltilmiş ve altta bir bodrum olanağı yaratılmıştır. Bodrumun üstünde yer alan yüksek zemin kat yine *çardak* adıyla anılan bir hol ve ona açılan iki oda, bir mutfaktan oluşmaktadır. Üst katla bağlantı, içeride çardaktan çıkan bir merdivenle sağlanmaktadır. Üst katta bir büyük hol niteliğindeki çardak yine üç oda açılır. Kapalı çardak, önünde çıkmayla dışarı taşan bir balkonla zenginleştirilmiştir. Burada iklimsel nedenlerle, üst katta üç duvar taş, ön taraf ise ahşap karkastır. Oda içlerinde, geleneksel düzende yerli mobilya olarak inşa edilmiş seki ve dolaplar yer alır. İkinci kattaki balkonun üzerinde, daha çok bu bölgeye özgü üçgen bir alınlık bulunur.

Yatay olarak gelişen tiplere göre, Ohri'de daha dar cepheli parseller üzerinde genellikle depo, kiler gibi servis mekânlarına ayrılan zemin, kışlık arakat ve yazlık üst kattan oluşan evlere rastlanır (Res. 182).

Resim 181.
Kruşevo'dan bir ev.
Kat planları.

Resim 182.
Ohri'de bir ev.
Kat planları.

45 Örneğin eviçi ekonomisine ait bölüm olabildiğince geniş tutulmakta, ya da zemin katta bir dükkân yer almakta, buna karşılık bir zanaatkar evinde çardağa, kabul bölümlerine göre çok daha büyük bir alan ayrılmaktadır.

Evler, işlevsel programlarındaki ve üzerinde yer aldıkları parsellerdeki farklılıklar gibi nedenlerle çeşitli varyasyonlar göstermektedir. Değişikliklerde malsahibinin mesleği de etkili olmaktadır.⁴⁵ Tefrişin en aza indirildiği, mimariyle mobilyanın bütünleştiği bu örneklerde de, geleneksel Türk evinin gömme dolapları *sergheni* adıyla, odaların iki ya da üç yanını çevreleyen sekiler de *minsofa* adıyla, hemen her odada yer almaktadır. Özellikle başoda niteliğindeki kabul odası, çıkmalarla en güzel manzaraya yönlendirilmiştir (Res. 183, 184). Bu odanın daha fazla bezeme içerdiği, özellikle de tavanlarına özenildiği görülür. Dekoratif öge olarak kullanılan gömme dolaplar, çeşitli küçük eşyaları koymak üzere yapılan ve *tchitchekluk* (çiçeklik) adını taşıyan nişler dikkate değerdir.

Resim 183. Ohri'den bir konak.

Resim 184. Ohri'den bir grup ev.

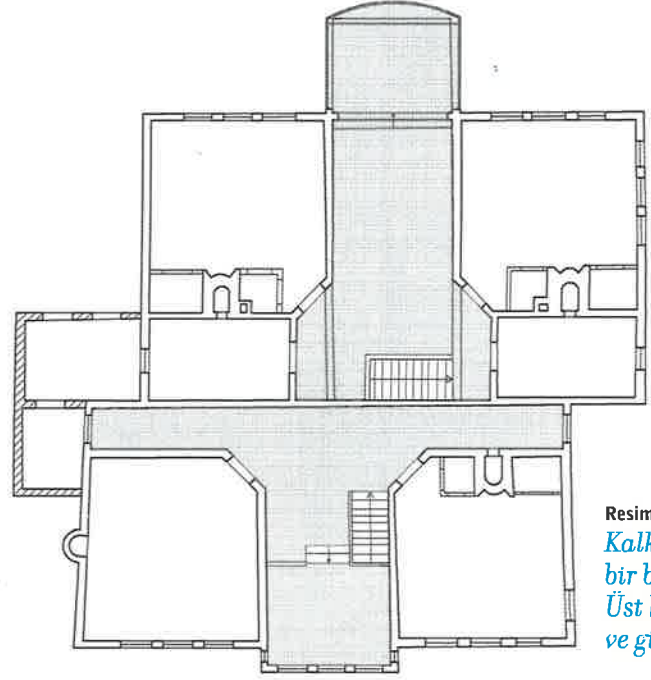
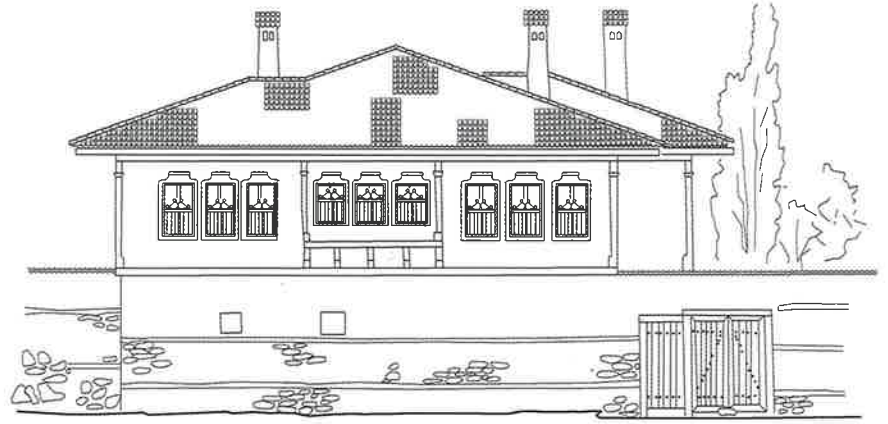

Makedonya'da iç sofalı örnek-
lere de rastlanır. Bu evlerin
üst katlarında odalar birkaç
basamakla çıkılan *doksat* adlı
çıkma ile zenginleştirilmiş
merkezî bir hol çevresinde
gelişirler. Bu durumda düzen,
genellikle simetriktir.

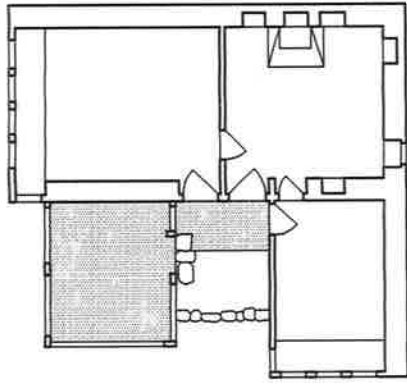
Kalkandelen'den bir bey evin-
de, bu ana özelliklerin yanısı-
ra, haremlik-selamlık ayrımı-
nı da gözlemek olasıdır. Yük-
sek avlu duvarları ardında gö-
rünen selamlık kısmı, hemen
hemen sağır taş duvarlı zemin
katı, sokağa taşan çıkması, bol
pencereli üst katı ve alaturka
kiremit kaplı ahşap çatısıyla,
geleneksel bir Türk evini
yansıtır (Res. 185).

Makedonya'nın kuzeybatısın-
daki Kosova Bölgesi'nde de
evler, asimetrik dış sofalı tip-
lerden simetrik iç sofalı tiple-
re doğru bir gelişim gösterir.
Bu bölgedeki örnekler tek
katlı olabildikleri gibi, iki kat-
lı da olmaktadır. İpek'te tek
katlı evlere ait bir örnek, yük-
seltirilmiş köşkle zenginleştiril-
miş bir revağa açılan iki oda
ve bir mutfaktan oluşmaktadır
(Res. 186).

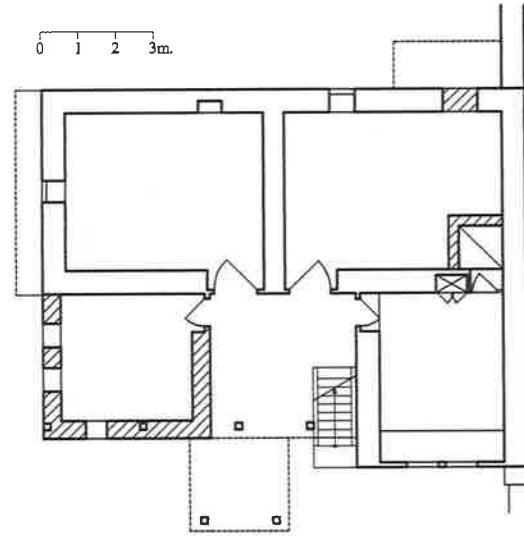
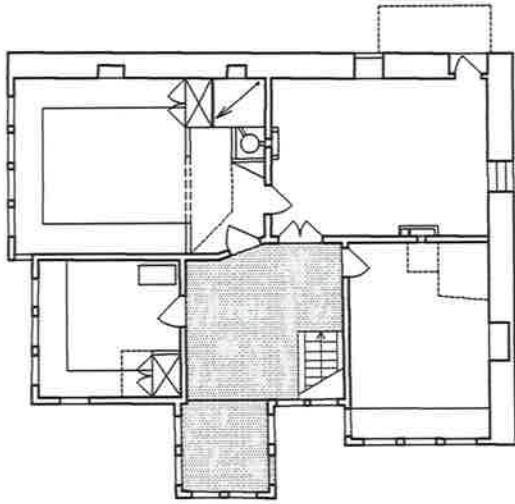
Yine aynı kentten açık sofalı
iki katlı bir evde zeminde ser-
vis mekânları, üst katta ise
coska adıyla anılan köşkle zen-
ginleştirilmiş bir *divanhana*
ya da revak ve ona açılan oda-
lar yer almaktadır (Res. 187).
İpek'ten başka bir örnekte,
yine revağa açılan köşk ve hem
boyutları hem de çıkmasıyla
vurgulanan başoda dikkate
değerdir (Res. 188).

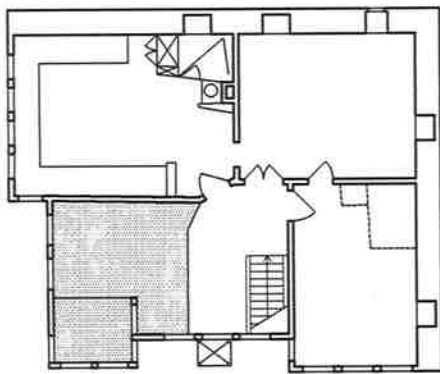
Resim 185.
Kalkandelen'den
bir bey evi.
Üst kat planı
ve giriş cephesi.

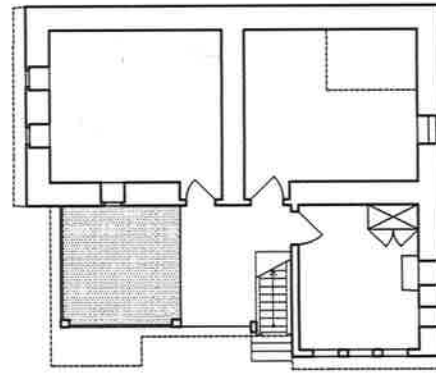
0 1 2 3m.

Resim 186. *Ipek'te Škembarević Evi'nin kat planı.*

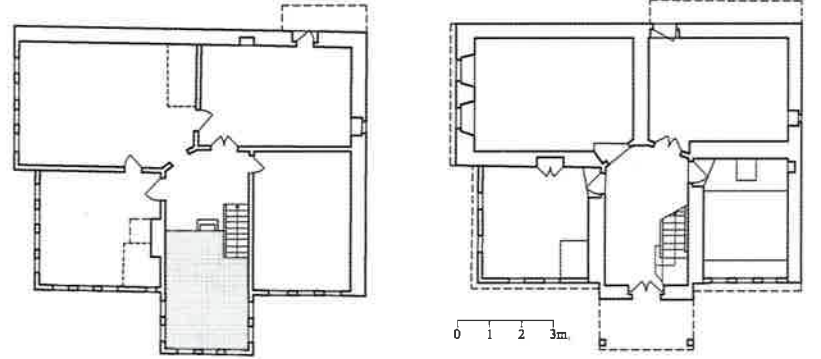
0 1 2 3m.

Resim 187. *Ipek'te Pilindjurka Evi'nin kat planları.*

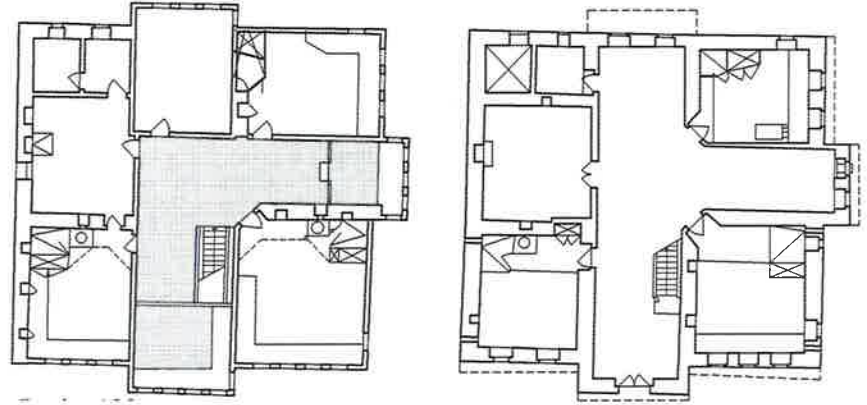
0 1 2 3m.

Resim 188. *Ipek'ten bir evin kat planları.*

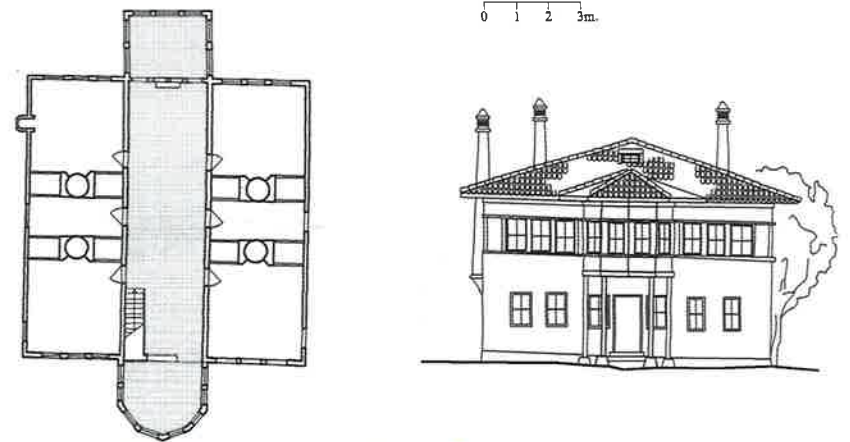
İpek'teki örnekler de asimetrik açık revaklı tipten, simetrik iç sofalı tipe doğru bir gelişim çizgisi ortaya koyar. İpek'teki Emina Müzesi'nde, üst kattaki hol küçülmüş, önemli bir bölümü, belirli kot farkıyla ayrılan ve abartılı bir şekilde dışarı taşan bir köşkle zenginleştirilmiştir. Odalar doğrudan hole açılmaktadır (Res. 189). 19. yüzyılın ikinci yarısında simetrik ev düzeninin örneklerine İpek'te çok sayıda evde rastlamak olanaklıdır. Bu evlerde büyüklük, parsel ya da mal sahibinin varlığına göre farklılık göstermekle birlikte, ana şema aynıdır. Epeyce büyük olan iç sofalı bir İpek konağının, bol pencereli zemin katında odalar ve mutfak yer almakta ve odalar arasında hole açılan bir eyvan bulunmaktadır. Aynı plan düzenindeki üst katta ise hol "L" biçiminde gelişmekte ve kenarlarındaki birer *čoška*'yla vurgulanmaktadır. Odaların her biri sofaya açılmaktadır (Res. 190). Aynı bölgede Priştine çevresinden bir konakta da, odalar arasındaki sofanın düz uzanması dışında, aynı özellikler gözlenmektedir (Res. 191). Bir diğer fark da, odalar arasında bırakılan ve *ocaklija* (ocaklık?) adıyla anılan küçük mekânlardır. İpek'teki geç simetrik örneklerde, zemin kata bir portikle girilmekte, ayrıca bu katın aynı dönem İstanbul evlerinde olduğu gibi dışa açıldığı gözlenmektedir. Aksta yer alan merdivenle, *čoška* ve eyvanla zenginleştirilmiş üst katın iç sofasına varılmakta, bu sofanın çevresinde de boyutları ve iç düzeniyle vurgulanan başoda ve diğer odalar yer almaktadır (Res. 192).

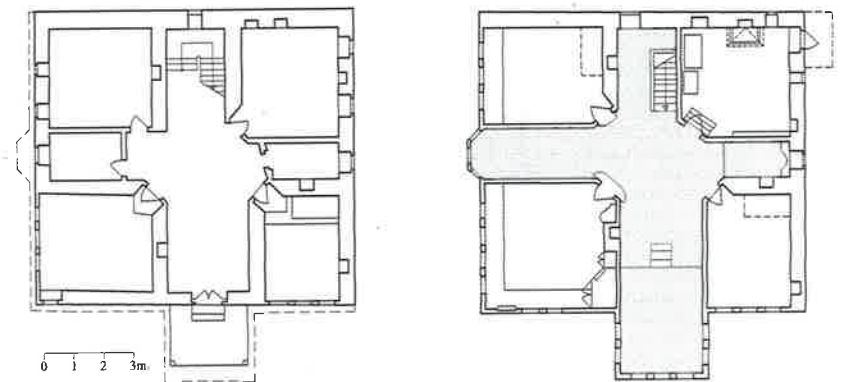
Resim 189. İpek'te Emina Müzesi'nin kat planları.

Resim 190. İpek'te Kasapoli Evi'nin kat planları.

Resim 191. Priştine çevresinden bir ev. Üst kat planı ve giriş cephesi.

Resim 192. İpek'te Protić Evi'nin kat planları.

46 S. H. Eldem, a.g.e., s. 40.

47 Burada atipik olan, zemin katta merdivenin arkasında ve iki kat yüksekliğinde yer alan mutfaktır. Br. Kojić, a.g.e., s. 93.

Makedonya bölgesi gibi Bosna-Hersek'te de Osmanlı kültürü etkili olmuştur. Evler, konaklar, saraylar Osmanlı üslubunda inşa edilmiş, yaşama biçimi de aynı yönde gelişmiştir.⁴⁶ Ancak yerel özelliklerin bazı farklılıkları getirmesi doğaldır. İklimsel nedenlerle, bu bölgedeki evlerin sofalarının oldukça korunaklı bir konumda oldukları ve planlarda uzunluktan çok, topluluk arandığı görülür. Bu iç sofalı/simetrik örneklerin yanında, az da olsa dış sofalı/asimetrik örnekler de vardır. Mostar, Poçitel, Saraybosna, Travnik, Banya Luka gibi yerleşmelerde geleneksel Osmanlı evleriyle büyük benzerlikler gösteren sivil mimari örneklerine rastlamak olanaklıdır. Genellikle taş, sağır zemin kat üzerinde yükselen ahşap karkas üst katlar, çıkma- malarla sokağa taşarak etkili perspektifler yaratırlar. Bu yerleşmelerin topografyaya uyarak tamamen organik bir şekilde gelişen sokaklarını, geleneksel özelliklerini koruyan Anadolu örneklerinden ayırmak hemen hemen olanaksızdır (Res. 193). Açık sofalı bir Travnik evinde merdivenin yeri, *divanhana* adıyla anılan köşkle zenginleştirilmiş hayat ve onun arkasında dizilen odalar, tipiktir. Ancak arka odaların doğrudan sofaya açılmamaları ve odalar arasında bir mutfak bulunması, bu yöreye özgü değişikliklerdir (Res. 194) Aynı kentten bir diğer örnekte, *divanhananın* biraz daha büyüdüğü ve üst kattaki odaların tümünün bu mekâna açıldığı görülür (Res. 195). Zemin kat, Anadolu örneklerine oranla daha fazla açıklıklıdır. Trav-

nik'te dış sofalı/asimetrik örneklerle oranla, iç sofalı/simetrik tip çoğunluktadır

(Res. 196).

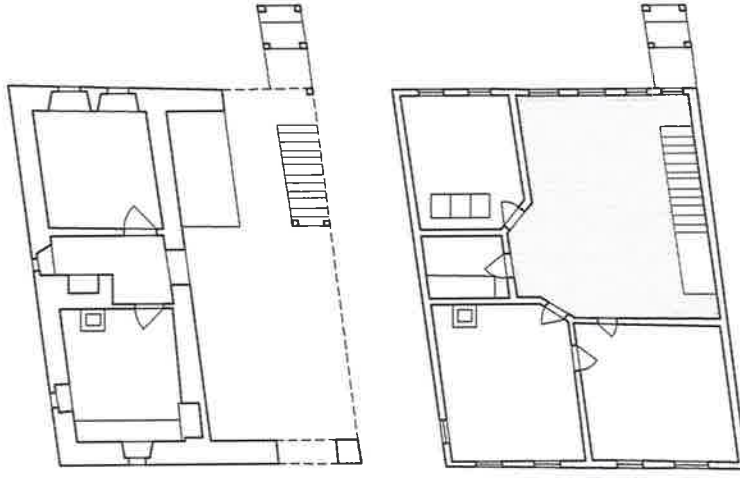
Saraybosna ve çevresi de iç sofalı/simetrik tiplerin yoğun olduğu bölgedir. Örneğin Saraybosna'nın güneydoğusunda Foça'dan bir ev, iç sofalı/simetrik tipin en yalın biçimini yansıtır⁴⁷ (Res. 197).

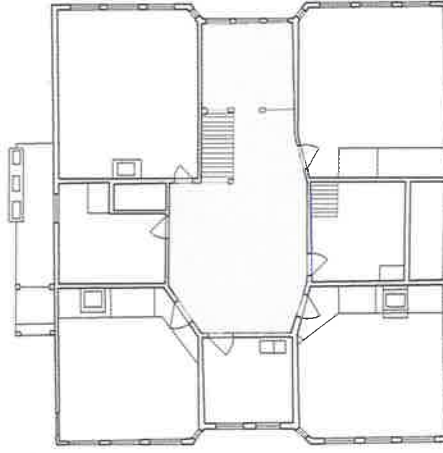
Resim 193. Saraybosna'dan iki ev.

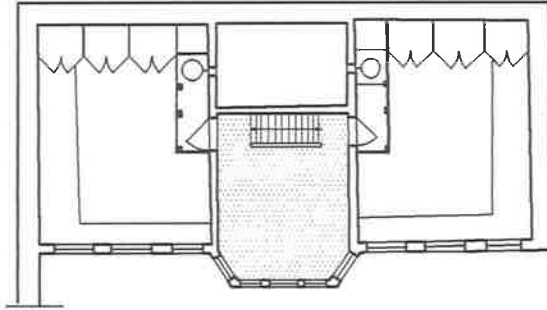
Resim 194. Travnik'ten bir evin kat planları.

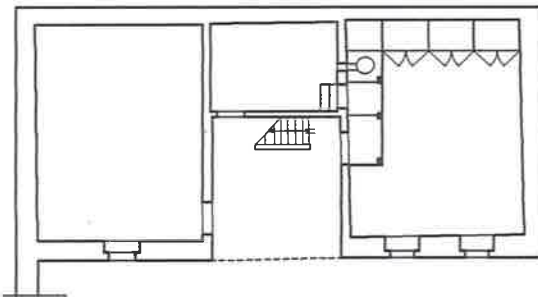
Resim 195.
Travnik'ten
bir evin kat planları.

Resim 196.
Travnik'ten bir evin
üst kat planı.

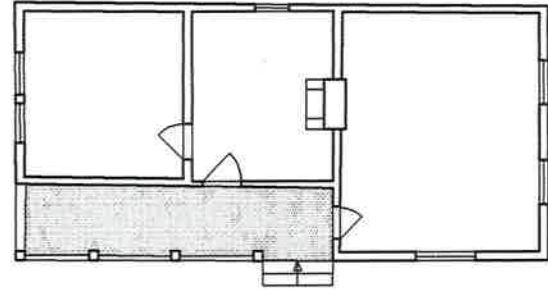
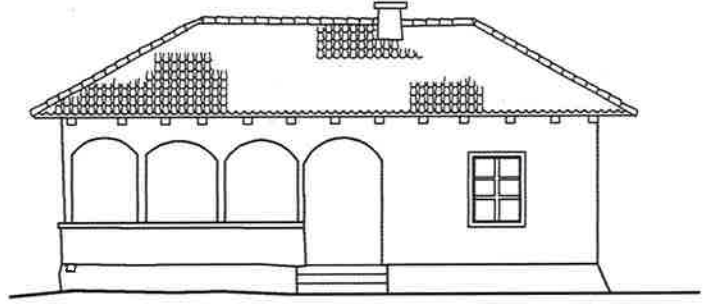

Resim 197.
Bosna, Foča'dan bir evin
kat planları.

Yugoslavya'nın en büyük bölümünü kapsayan Sırbistan'ın güneyinde evler, anahatlarıyla Makedonya bölgesinin özelliklerini sürdürürler. Genellikle iki katlı asimetrik/dış sofalı ve simetrik/iç sofalı örnekler, bu alanda da egemendir.

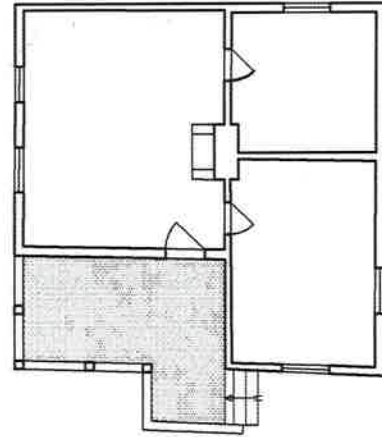
Güneybatı Sırbistan'da Kurşumlija'dan dış sofalı bir evde, birkaç basamakla avludan yükseltilmiş *trem* adıyla anılan hayata, evin üç odasından, biri ocaklı başoda olmak üzere ikisinin doğrudan açıldığı, *odacık* diye adlandırılan üçüncü odanın ise bağlantısının yalnız başodayla sağlandığı görülmektedir (Res. 198). Benzeri özellikler aynı yerleşmeden bir başka örnekte de gözlenir (Res. 199).

Resim 198.

Güneybatı Sırbistan'da Kurşumlija'dan bir evin kat planı ve görünüşü.

0 1 2 3m.

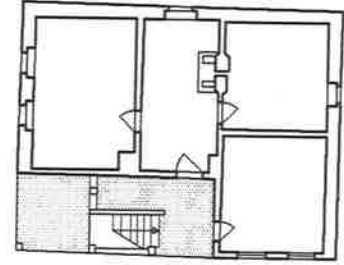
Resim 199.

Güneybatı Sırbistan'da Kurşumlija'dan bir evin kat planı ve görünüşü.

0 1 2 3m.

Morava çevresinden iki katlı dış sofalı bir diğer örnekte ise, dış sofa *doksat* adı verilen köşkle zenginleştirilmiştir. Merkezdeki ocaklı odayla, misafir odası diye adlandırılan oda doğrudan sofaya açılırken, diğer iki odanın dışarıyla bağlantısı ocaklı oda aracılığıyla sağlanmaktadır (Res. 200).

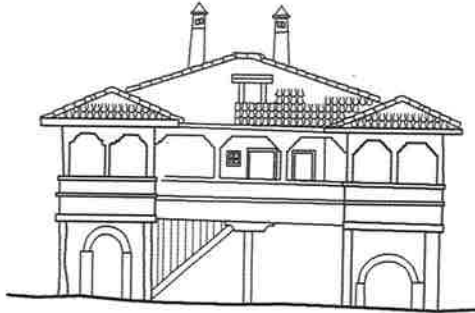
Yine Güney Sırbistan'da Kragujevac'ın batısında yer alan Trastenik'te, içteki odaların dış sofayla doğrudan bağlantısı yoktur. Cephe boyunca uzanan trem, iki köşesinden simetrik olarak *doksat*'larla zenginleştirilmiştir (Res. 201).

0 1 2 3m.

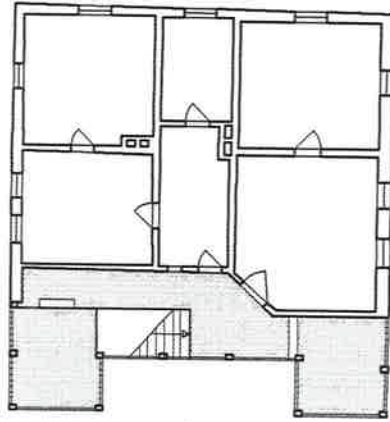
Resim 200.

Morava çevresinden bir evin üst kat planı ve avlu cephesi.

Resim 201.

Güneybatı Sırbistan'da Trastenik'ten bir ev. Üst kat planı ve görünüşler.

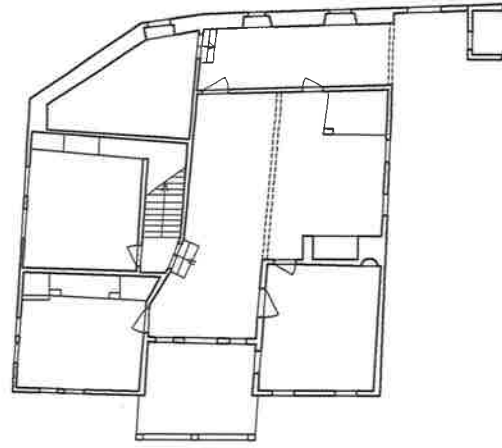
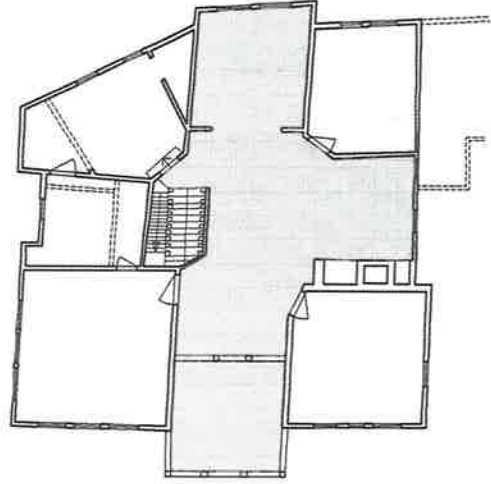
0 1 2 3m.

Daha kuzeye doğru gidildikçe sofa merkezileşir. Bu durumda kuşkusuz iklimsel nedenler önemli rol oynar. Örneğin Niş'in güneybatısında Pirot'ta 1848 tarihli bir tüccar evinde, parselin çarpıklığı nedeniyle fazla düzgün olmayan arsa sınırlarına karşın, merkezî sofalı simetrik bir plan şeması kullanılmıştır (Res. 202).

Sofanın iki kenarından çıkma- malarla dışarı taşan *doksat* ve odalar arasında kalan eyvan, üst kat planının önemli öğeleridir.

Yine aynı bölgede Leskof- ça'da, yükseltilmiş bir portik- le alt ve üst katta vurgulanan girişin ardından, holün aksın- daki bir merdiven aracılığıyla, yaşama katına çıkılmaktadır. Çevresindeki odalar, eksenin- deki merdiven ve diğer ucun- da *teraça* adıyla anılan bir çık- mayla avluya açılan merkezî sofa, bu kapalı/simetrik tipin tüm geleneksel ana özellik- lerini taşır. Ayrıca bu konakta, 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul, Edirne, Filibe konutlarında rastlanan üst katın çıkma saçaklarındaki barok dalgalanmayı da görmek olanaklıdır (Res. 203).

Yine aynı bölgede Vranja'dan bir örnekte, sofa bu kez enine bir gelişim göstermekte, bah- çeye doğru çokgen bir çık- mayla açılmaktadır. Diğer özellikleri kapalı/simetrik iç sofalı tiplerle ortaktır (Res. 204).

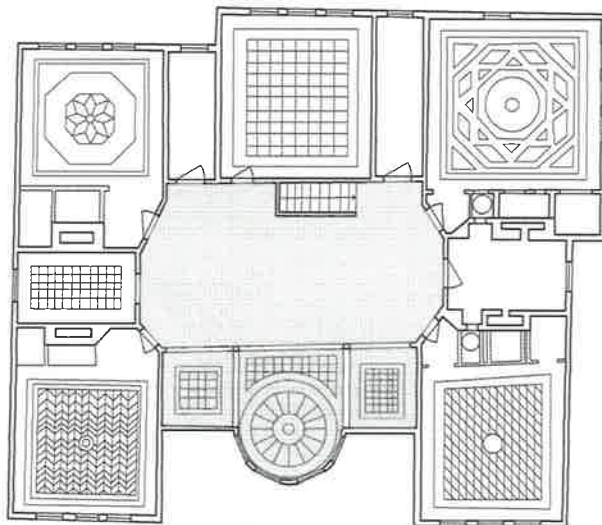
Resim 202.

Pirot'tan bir tüccar evinin kat planları.

Resim 203.

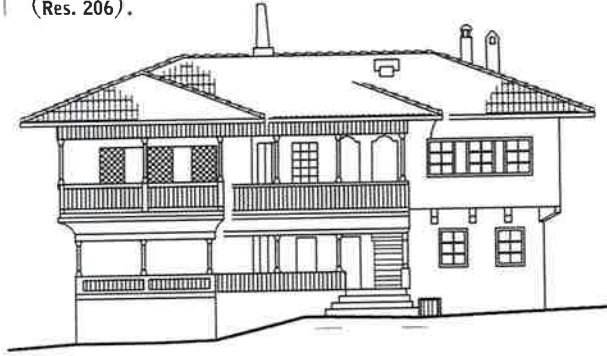
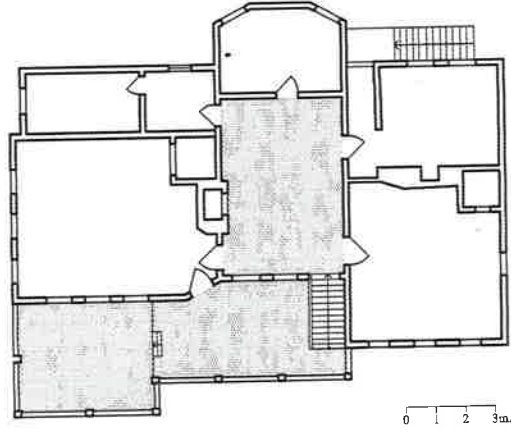
*Leskofça'da
bir evin kat planları
ve görünüşleri.*

Resim 204.

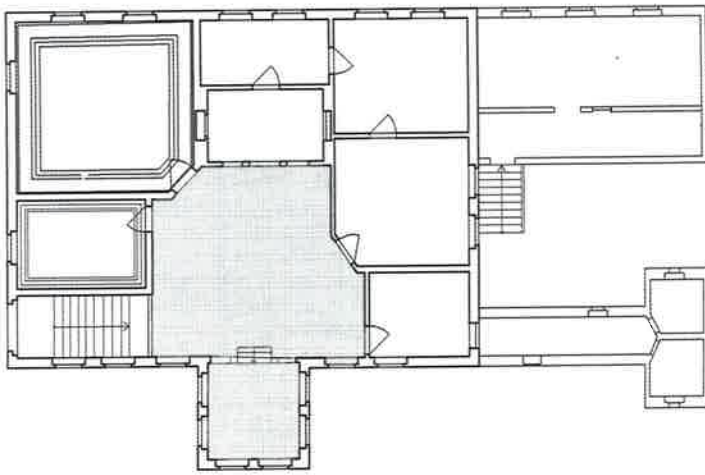
*Vranja'dan
bir evin üst kat planı
ve giriş cephesi.*

Niş'te kent müzesi olarak kullanılan yapı da, 1820 yılında Hadji Todoriç Ailesi için yapılmıştır. Bu örnekte, iç sofalı tiple asimetrik dış sofalı tip birarada uygulanmıştır. Bir yandan plan merkezî sofalı, divanhanalı tipin tüm özelliklerini yansıtırken, öte yandan avlu cephesinden bakıldığında asimetrik dış sofa (doksat) ve bu asimetriyi vurgulayan köşk (čoskă) göze çarpmaktadır (Res. 205). Belgrad'ın batısında Sabaç'tan bir örnekte de, yine kapalı/simetrik iç sofalı tipin özellikleri gözlenmektedir (Res. 206).

Resim 205.

Niş'te Kent Müzesi olarak kullanılan Hadji Todoriç Evi. Üst kat planı ve görünüşler.

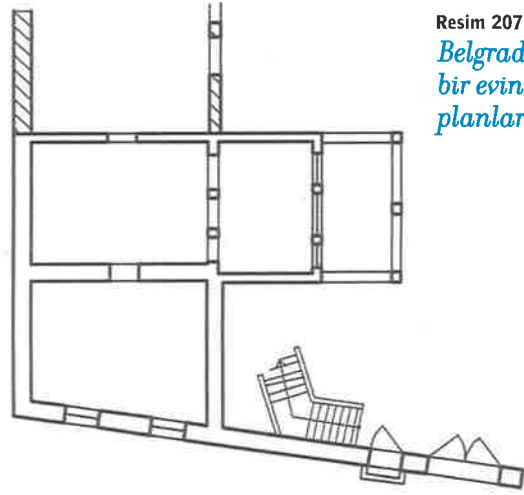
Resim 206.

Sabaç'tan bir evin üst kat planı.

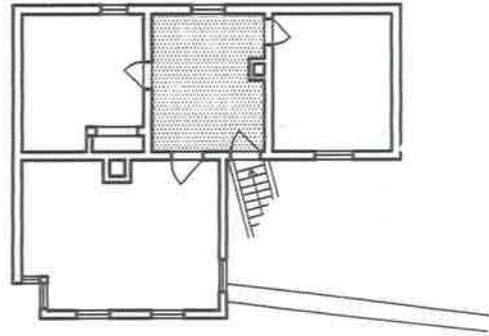
48 S. H. Eldem, a.g.e., s. 40.

Sırbistan, Osmanlı devletine bağlı ülkeler arasında ilk olarak görece otorite sağlayan bir beyliğe dönüşmesi ve özellikle de konumu nedeniyle, Avusturya-Alman konut kültürünün etkisinde kalmasına rağmen,⁴⁸ burada yapılan evler, geleneksel Türk sivil mimarisinden bazı ana özellikleri yine de koruyabilmişlerdir. Bunun asıl nedeni belki de, Sırp beylerinin alıştikları ve benimsedikleri Osmanlı yaşama ve oturma kültüründen kopmak istememeleridir. Bu etkinin sürekliliğini, Makedonya, Güney Sırbistan, Kosova, Bosna-Hersek bölgelerindeki kadar yoğun olmasa da, Belgrad ve çevresindeki en yalın örneklerden prens konaklarına dek gözlemek olanaklıdır. Örneğin Belgrad'da 19. yüzyıl ortalarına tarihlenen bir ev, iç sofalı küçük bir örnektir (Res. 207). Yüksek avlu duvarlarının üzerinden dışa taşan başodası, iç sofası ve bu iç sofaya açılan diğer iki mekânıyla, basit bir kapalı ev şeması yaratır. Ayrıca bu yörede, tipik bir Osmanlı geleneği olan haremlik-selamlık ayırımı da etkisini sürdürmektedir. Belgrad'da 19. yüzyılın başına tarihlenen varlıklı bir Osmanlı ailesinin konağında, yüksek avlu duvarlarının arkasında kalan konak ve müstemilatın dağılımı, bu konakların geniş avlular içinde yer aldıklarını, selamlığın avlunun girişine yakın kesiminde bulunduğunu, mutfak ve üretim için kullanılan mekânların da konaktan ayrı olarak avlunun çevresine yapıldıklarını göstermektedir (Res. 208). Bu tür bir düzenleme, avlu içinde yer

alan geleneksel Osmanlı konaklarının yerleşme biçiminden farklı değildir. Belgrad'dan diğer bir konak örneğinde, cephedeki farklı biçimlenmenin, dik çatısı ve cephe tasarımıyla geleneksel Osmanlı evinden çok, Alman-Avusturya konutlarına benzer bir görünüm aldığı gözlenmektedir (Res. 209).

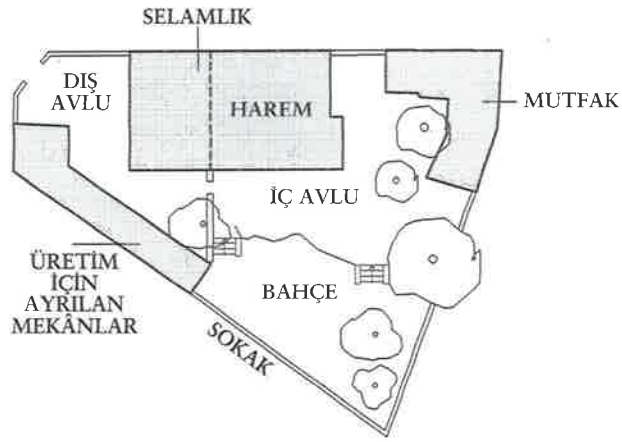
Resim 207.
Belgrad'dan
bir evin kat
planları.

0 1 2 3m.

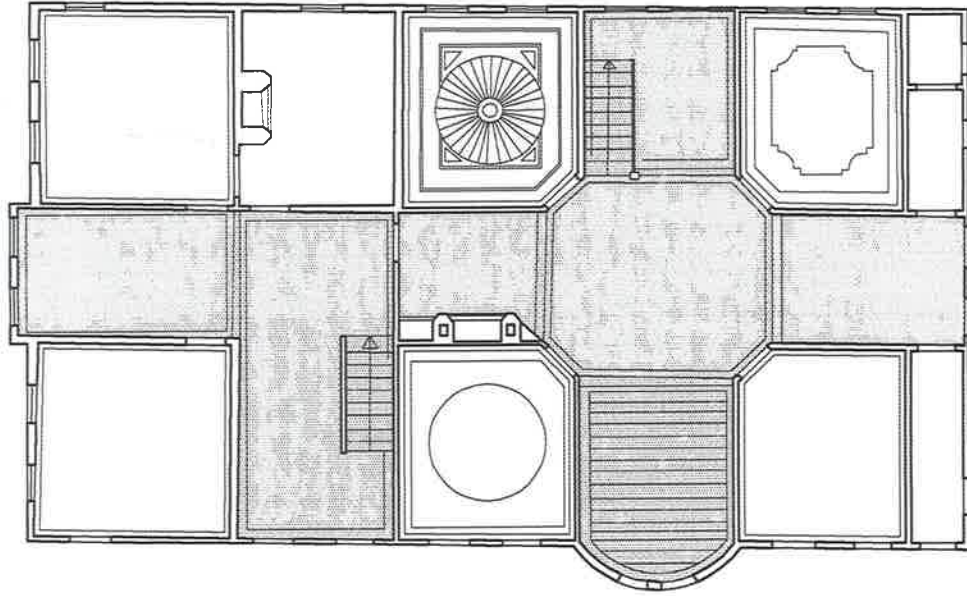
Resim 208.

Belgrad'da bir evin
çeşitli bölümlerinin
avlu içindeki
dağılımı.

Resim 209.

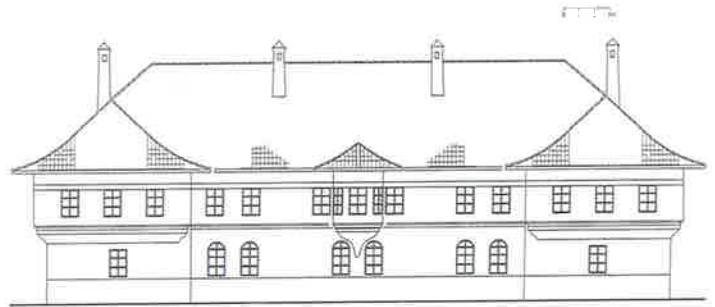
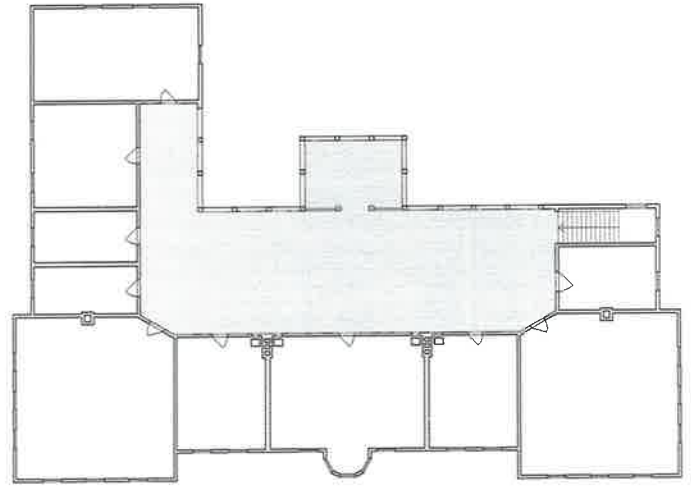
Belgrad'dan
bir konak.
Kat planı ve görünüşü.

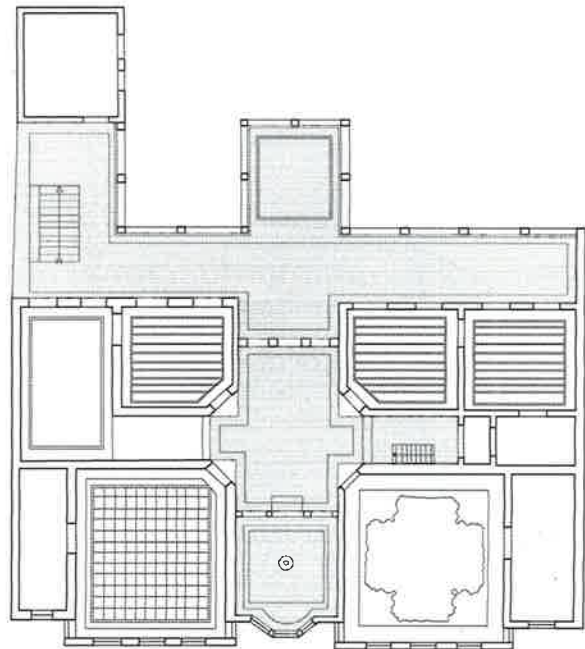
49 Br. Kojić, a.g.e., s. 62.

Buna karşılık planda haremlik-selamlık ayırımı, merkezî sofa ve çevresinde bu sofaya açılan odalar, hem haremlik, hem de selamlıkta yer alan ve sofadan birkaç basamakla yükseltilmiş divanhanalar, tipik Osmanlı geleneksel konut biçimlenişini yansıtır. Sabaç'ta 19. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen bir konakta ise, o dönemde Avrupa'da tercih edilen "U" plan⁴⁹ kullanımına karşın, dışa açılan sofadaki köşk, kabul odalarının çıkmaları gibi özellikler, hâlâ Osmanlı sivil mimarisinin izlerini taşır. Buna karşılık cephe, taş plak kaplı dik çatısı, bacaları, çıkma oran ve biçimleriyle tam bir Orta Avrupa konutudur (Res. 210).

Belgrad'da İçkov'un Evi de, dış sofasının biçimlenişleriyle bir önceki örneğe benzermesine karşın, bir iç sofalı tip ve dış sofalı tipin birlikte kullanıldığı örneklerdendir. Orta sofalı kısım, bazı biçimleniş farklarına rağmen, geleneksel özellikleri anımsatır. Aynı durum, yapının cephesi için de geçerlidir (Res. 211).

Resim 210.
Sabaç'tan bir konakın üst kat planı ve görünüşü.

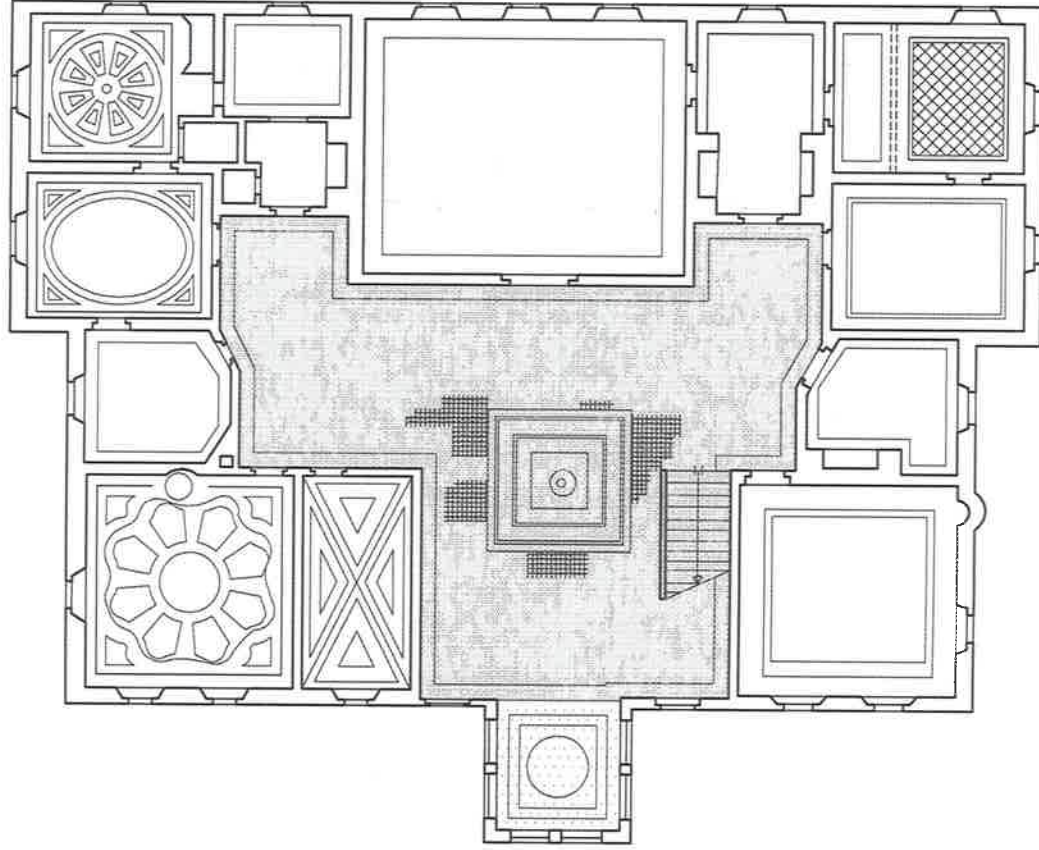
Resim 211.
Belgrad'da İçkov Evi'nin üst kat planı ve giriş cephesi.

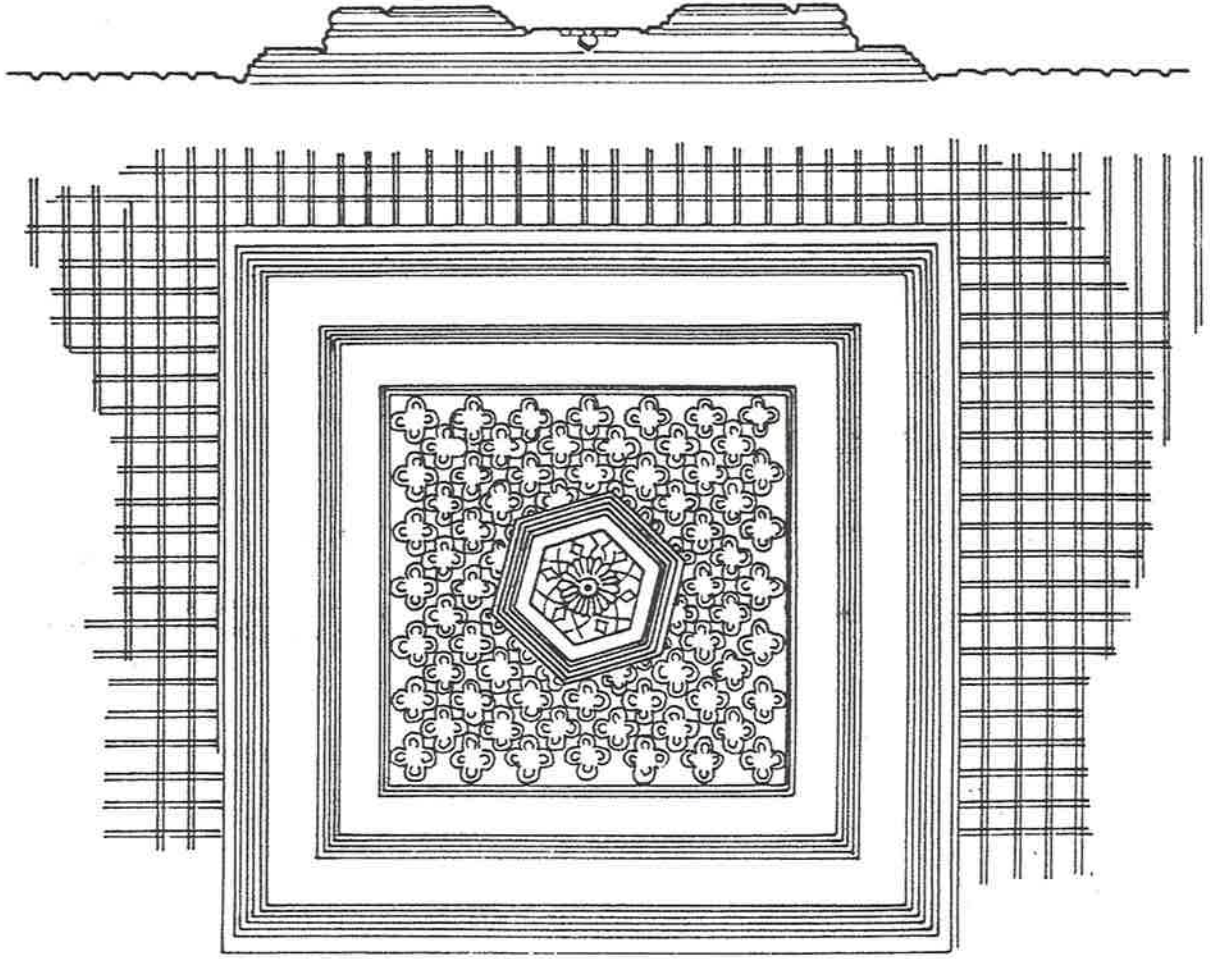
50 Odalarda ocak, dolaplar, musandıra, yüklük, küçük nişler ve *minder* adıyla anılan sekileri gözlemek olanaklıdır.

51 *Teferiç*, hava alma anlamına gelmektedir.

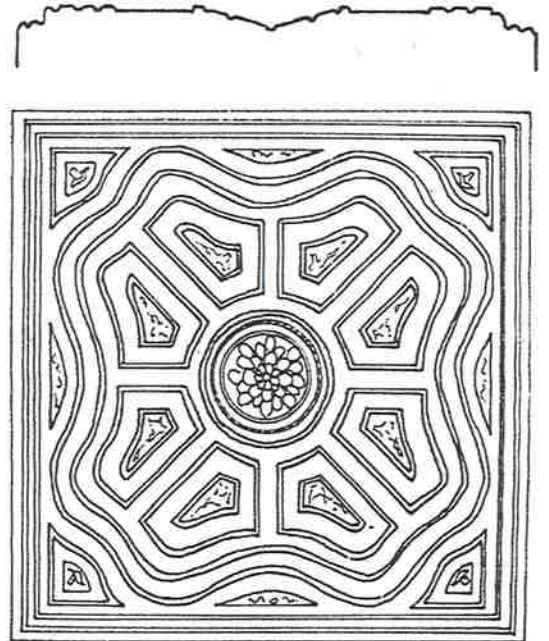
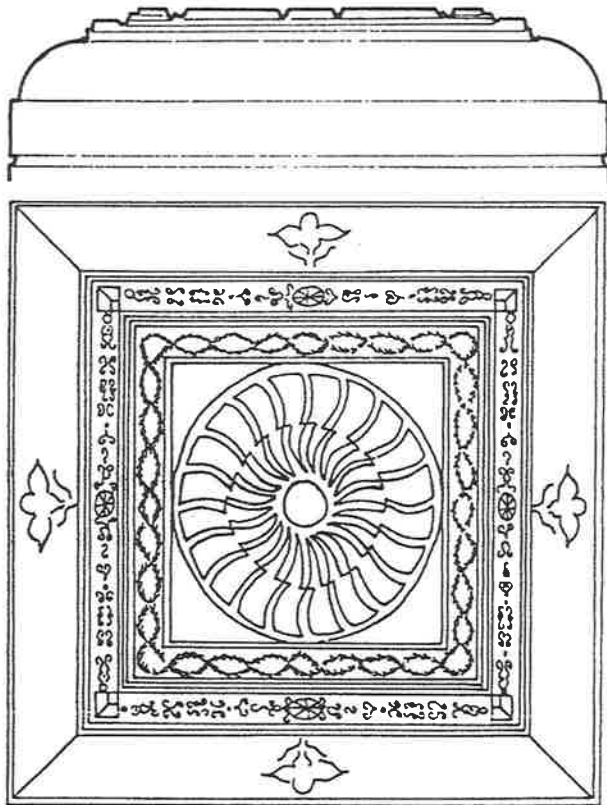
Prens Miloş'un önceki bölümde de değinilen Belgrad'ın Topçider mahallesindeki konağı da tam anlamıyla geleneksel bir Osmanlı evi olmasa bile, orta sofabayı anımsatan holü, odalarının düzeni,⁵⁰ *teferiç*⁵¹ adıyla anılan köşkü, sekileri, bezeli ahşap tavanlarıyla geleneksel ortaklıkları sürdürür (Res. 212, 213). Eşi Prenses Lubitza'nın tamamen simetrik düzendeki konağı da aynı özelliktedir (Res. 214).

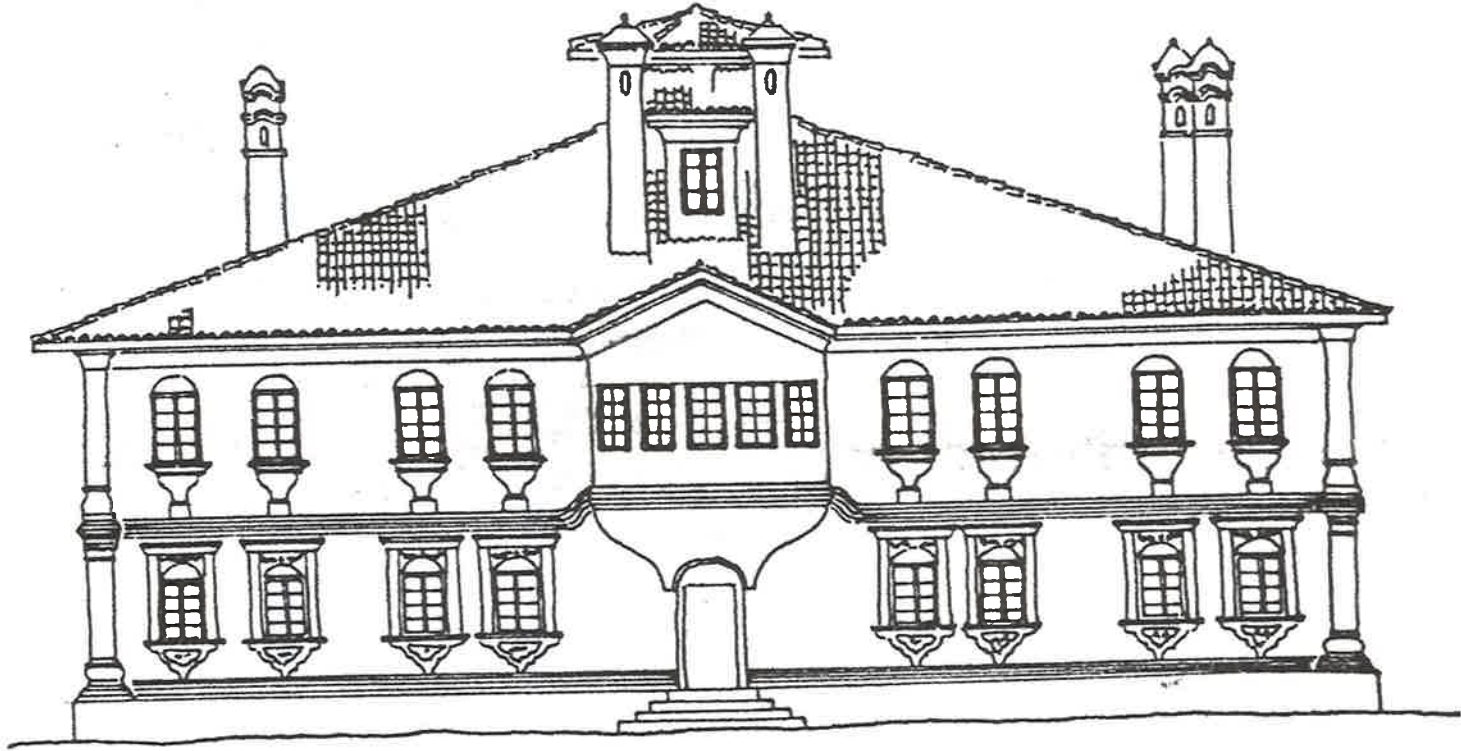
Resim 212.
Belgrad, Topçider Mahallesi'nde
Prens Miloş Konağı.
Üst kat planı
ve giriş cephesi.

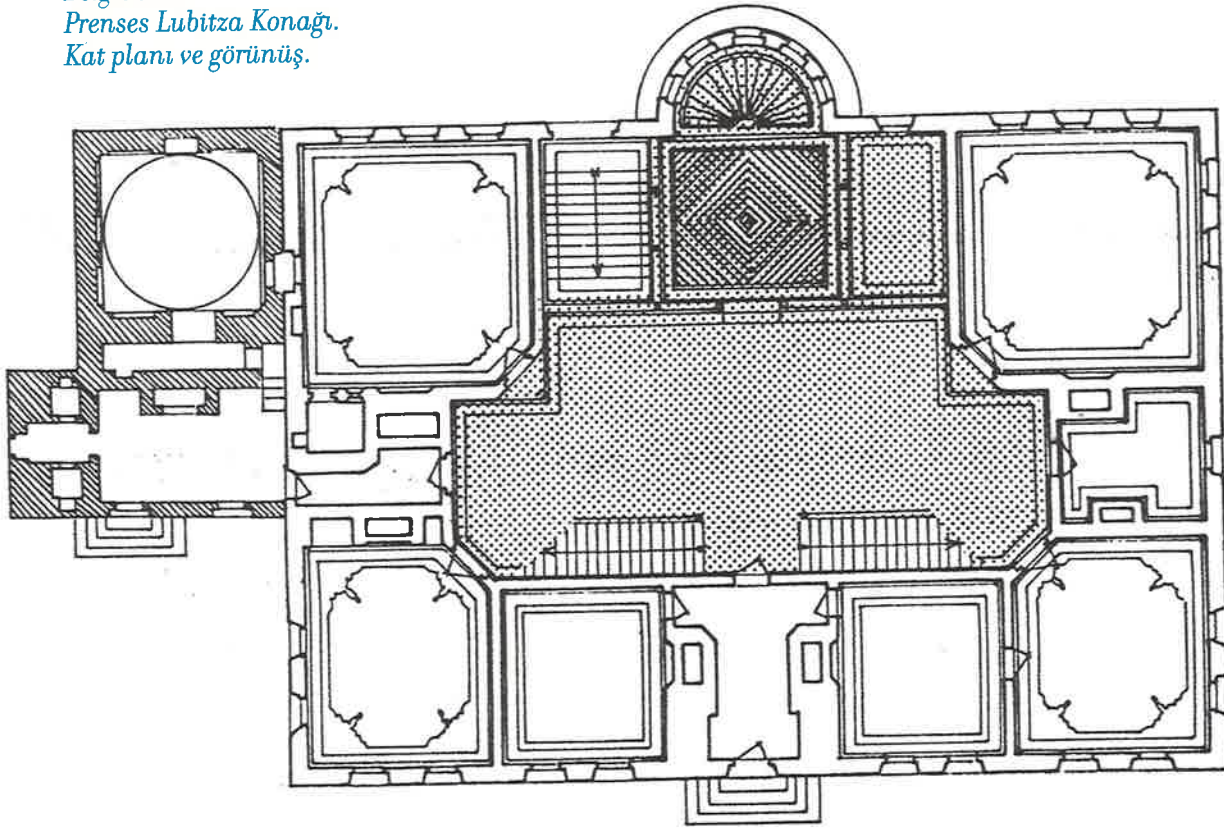
Resim 213.
Belgrad,
Topçider Mahallesi'nde
Prens Miloş Konağı'ndan
tavan örnekleri.

Resim 214.

Belgrad'da
Prenses Lubitzka Konağı.
Kat planı ve görünüşü.

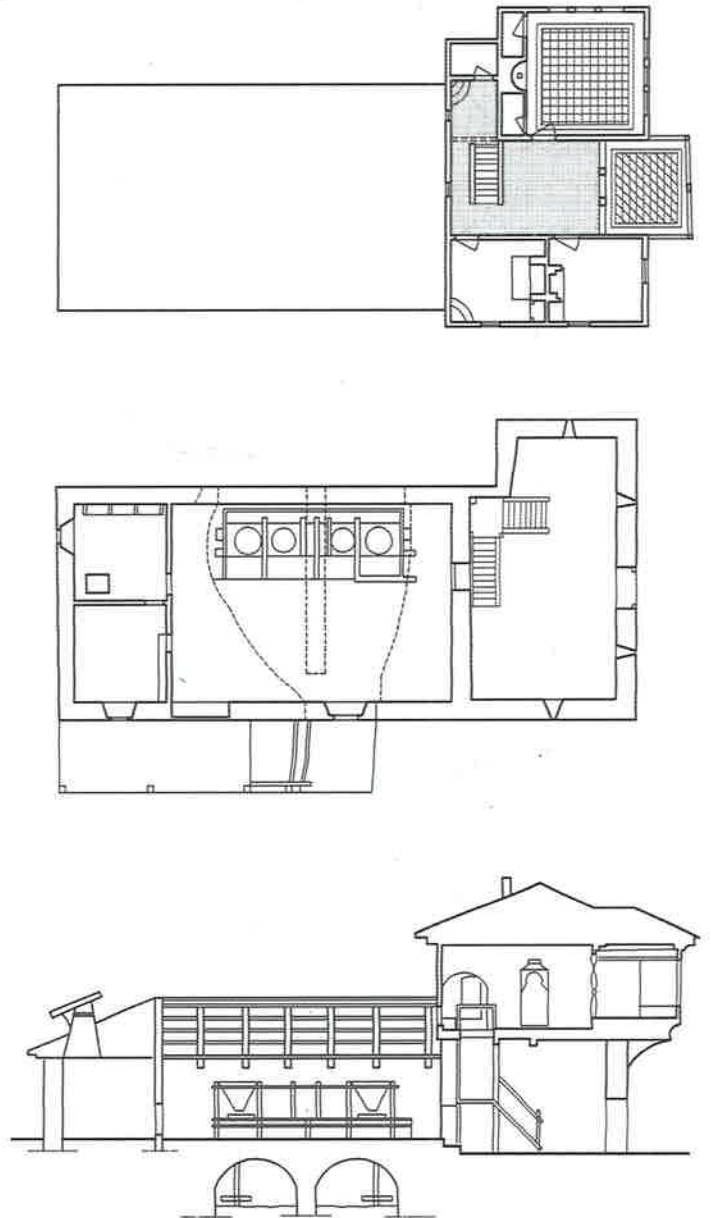

52 S. H. Eldem, a.g.e., s. 41.

Kâgir olan bu konaklarda ahşap kullanımı en aza indirilmiştir. Planlardaki bazı Osmanlı öğelerinin kullanımının tersine, görünüşlerinde yabancı etkilerin fazlalığı açıktır. S. H. Eldem buna rağmen bu konakların geniş ve yayvan genel etkilerini eski Osmanlı karakterine bağlamaktadır.⁵² Makedonya, Bosna ve Sırbistan'daki manastır konaklarının ahşap karkas üst katları da, dış sofalı evlerin plansal özellikleri ve oranlarını taşır. Örneğin Üsküp yakınlarında Marko'nun Manastırı'nın konağı, cephe boyunca uzanan çardağa açılan odalardan oluşur. Makedonya'da 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Saint Jean Bigorski Manastırı'nda da, ölçeğin daha büyük ve görkemli olmasına karşın, kullanılan ahşap öğeler, dışardan çıkan merdivenler, etkileyici çardaklar yine geleneksel sivil mimari özelliklerini yansıtır. Kalikandelen'deki Harabati Baba Tekkesi'nin Şeyh Evi de, sekileri, pencere düzeni, tavanıyla geleneksel Osmanlı odasının tüm ayrıntılarını taşır (Res. 160, 161). Dış ve iç sofalı örneklerle, değirmenlerin konuta ayrılmış bölümlerinde de rastlamak olanaklıdır. Örneğin Güney Sırbistan'da Pirot yakınlarındaki iki su değirmeninin, değirmenle bağlantılı ahşap karkas konut kısmı sofası, başodası, çıkmaları, yüklük, ocak, gusulhane, sekileri ve bezemeli tavanlarıyla 19. Yüzyıl Balkan evlerinin Osmanlı sivil mimarisiyle ortaklıklar taşıyan özelliklerini yansıtır (Res. 215). Yugoslavya'nın dağlık kesimlerinde, örneğin Kosova Böl-

gesi'nde ve Arnavutluk sınırı çevresindeki konutların, korunma amacıyla yer yer kaleye benzer görünüm aldığını gözlenir. Yüksek zemin ve ara katlardan sonraki üst kat çıkmayla dışarı taşar. Giriş, mutfak ve depodan oluşan kare ya da dikdörtgen zemin kat üzerinde, arka taraftan bir merdivenle ulaşılan orta/ara kat yer alır. Buğday ambarı, kiler ve iki kişilik oturma odasından oluşan bu kattan, içerden bir merdivenle üçüncü kata varılır. Burada büyük bir oturma odasının yanında, tütün, biber ve çeşitli meyvelerin kurutulduğu hayat niteliğinde bir balkon yer alır.

Resim 215.
Pirot'tan
bir su değirmeni
ve konut
kısımının
kat planları
ve kesiti.

ARNAVUTLUK

1 M. Kiel, *Ottoman Architecture in Albania*, İstanbul, 1990, s. 14.

2 Aynı eser, s. 18.

3 1466 yılına kadar Arnavut ili bir yönetim birimi olarak 9 vilayete ayrılmıştır. Aynı eser, s. 20.

4 Bunlar, Delvina, Vlora, Elbasan, Ohri, İşkodra, Prizren ve Dukadin sancaklarıdır. S. Pollo ve A. Puto, *Histoire de l'Albanie des Origines à nos Jours*, 1974, s. 103.

5 Bu paşalıklar, bölgelerindeki Arnavut kentlerinin gelişip güzelleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Örneğin 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyıl başında Prizren Arnavutluk'un en büyük merkezlerinden biri olmuştur. Aynı dönemlerde Elbasan ve Berat'ta da çok sayıda yeni yapı yapılmıştır. M. Kiel, a.g.e., s. 26.

6 Yanya vilayeti Yanya, Preveza, Ergeri (Gjirokostra) ve Berat sancaklarına ayrılmıştır. Bugün Arnavutluk topraklarında olmayan Üsküp (Yugoslavya), Manastır ve Yanya (Yunanistan), Osmanlı döneminde Arnavutluk sınırlarının günümüzdekinden çok daha geniş olduğunu ortaya koymaktadır.

TARİHSEL GELİŞİM

Osmanlılar için Arnavutluk toprakları, büyük stratejik önemi olan ve sıkı denetim altında tutulması gereken bir sınır bölgesiydi.¹ 1385'te I. Murat dönemiyle başlayan Arnavutluk'taki Osmanlı egemenliği, yaklaşık 500 yıl sürmüştür.

Arnavutlar 1389 Kosova Savaşı'nda Sırpların yanında Osmanlılara karşı savaşmışlar, bu yenilgiden sonra da Arnavut beylerinin çoğu Osmanlı padişahlarına vergi vermeyi ve asker göndermeyi kabul etmişlerdir. 1391'de Üsküp'ün ele geçirilmesinden sonra, kuzey Arnavutluk'a akınlar başlamıştır. 1394'ten sonra Osmanlı yönetimi Arnavutluk'un bu kesimine yerleşmiş ve buraya Anadolu'dan Saruhanlı Türkmenler getirtilerek, yönetim *Arnavut İli Sancakı Beyi* ünvanıyla uçbeylerine verilmiştir. 15. yüzyıl başında bu kez güney Arnavutluk'a akınlar başlamıştır.

1417'de I. Mehmet döneminde, güneyin ünlü kentleri Berat (Arnavut Belgradı), Gjirokaster (Gjirokastra, Argyrokastro, Ergeri) ve Vlora (Vlora, Valona, Avlonya) Osmanlı denetimi altına alınmıştır.²

15. yüzyıl, Arnavut beylerinin isyanlarıyla dolu olarak geçmiştir, bunlar arasında en ünlüsü İskender Bey İsyanı olmuştur. İskender Bey, 1444'te içten ve dıştan sağladığı çeşitli yardımlarla başlattığı mücadeleyi, özellikle 1448 ve 1450 yıllarında II. Murat'la savaşarak uzun süre yürütmüştür. 1466'da Elbasan kalesi inşa edilmiş ve 1467'de İskender Bey'e yeni bir sefer daha düzenlenmiştir. 1468'de beyin ölümünden sonra, Osmanlıla-

rın Arnavutluk akınları tekrar yoğunlaşmış ve 1501'de ülkenin tamamı ele geçirilmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Arnavutlar, zaman zaman Osmanlı yönetimine başkaldırmışlardır. 19. yüzyılın ilk yarısında da Arnavutluk'ta üç önemli isyan birden olmuş ve bastırılmıştır. II. Meşrutiyet'le bağımsızlık hareketleri yeniden başlamıştır. 1912'deki yeni bir ayaklanmayı takiben, Üsküp'ü ele geçiren Arnavutlar, Makedonya'ya doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bu olay üzerine Osmanlılar, Arnavutluk'a özerklik tanımayı kabul etmişlerdir. O sırada çıkan Balkan Savaşı, Yunan, Bulgar ve Karadağlılardan oluşan Balkan kuvvetlerinin ayrı yönlerden Osmanlı ülkesine saldırmasına neden olmuş ve aynı yıl Balkanlarda barışı sağlamak amacıyla Londra'da toplanan Elçiler Konferansı, Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımıştır.

YÖNETİM DÜZENİ

Arnavutluk'a 1394'te Osmanlı yönetiminin yerleşmesinden sonra, burada *Arnavud İli Sancakı Beyliği* (Sancak-i Arnavud) kurulmuştur.³ İsyanlar sonrası, 16. yüzyılda Arnavutluk'ta yeniden Osmanlı yönetimi egemen olduğunda, bu kez ülke Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı 7 sancağa bölünmüştür.⁴ 16. yüzyıl sonunda Osmanlı tımar ve vergi sisteminin ortadan kalkmasıyla, gittikçe ülkedeki Osmanlı denetimi azalmış ve yeni bir yönetici sınıfı oluşmuştur. Sık sık başkaldıran Arnavutluk'ta, 18. yüzyıl ortalarında Osmanlı yönetsel örgütündeki bölünmelerden hiçbirine uymayan, hemen hemen özerk sayılabilecek iki paşalık oluşturulmuştur. Bunlar kuzeyde İşkodra ve güneyde Yanya Paşalığı'dır.⁵ 1830-40 yılları arasında yönetsel düzen yeniden gözden geçirilmiş ve bu paşalıklara son verilerek ülke vilayetlere ayrılmıştır. Bu dönemde Arnavutluk'ta önce üç, daha sonra da kuzeyde İşkodra, ortada Manastır, güneyde Yanya ve kuzeydoğuda Üsküp olmak üzere dört vilayet ortaya çıkmıştır. Bu dört birim, ülke çapında sancak ve kazalara ayrılmaktaydı.⁶ Arnavutluk'ta 19. yüzyıl ortalarına doğru ulusalcılığın etkili olmaya başladığı görülür ve I. Balkan Savaşı sonunda 1912'de Arnavutluk, İmparatorluk'tan ayrılarak bağımsızlığını ilan eder.

7 S. N. de Shkodra, son Développementique et Siècle", 1966/2, s. 1.

8 Z. Shkodra ou Corpor Albanica,

9 M. Kiel,

10 S. N. N.

11 Osmanlı'nın egemenliği Balkanlar'da olduğu gibi Arnavutluk'ta da çiftlik sistemi özel mülkiyetiydi.

12 Özellikle çiftliklerin ihraç için önemli ürünün üretimini geliştirmişti, "Vie Comportement es", *Annales des Civilisations*, s. 1026-1040.

13 S. Pollo, s. 125-126.

14 Bu iki kentin günlükleri M. Pollo'ya göre 10.000 olarak verilmiştir, el, a.g.e., s. 26.

15 P. Sugrue, *Europe under 1354-1804*, 1977, s. 22.

16 1614'te nüfusu 1674'te kent olan 60.000 nüfusa ulaşmıştı. *Tures et M. ris*, 1866, Seyahatname, 109'dan nakledilmiştir, el, a.g.e., s. 26.

17 Bu alanın Batı'da Toptan, Elbasan, Manastır'da'nın Buşan'da bilinir. S. N. 127-128.

7 S. N. Naçi, "Le Pachalik de Shkodër Considéré dans son Développement Economique et Social au XVIIIe Siècle", *Studia Albanica*, 1966/1, s. 129.

8 Z. Shkodra, "Les Esnafs ou Corporations...", *Studia Albanica*, 1975/12-2, s. 55.

9 M. Kiel, a.g.e., s. 49.

10 S. N. Naçi, a.g.e., s. 130.

11 Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeki diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Arnavutluk'ta da, çiftlik sistemi toprakta kalıcı özel mülkiyeti getirmektedir.

12 Özellikle mısır ve pamuk, çiftliklerin Batı Avrupa'ya ihracat için yetiştirdikleri iki önemli ürün olmuştur. Mısır üretiminin Balkanlardaki gelişimi için bkz. T. Stoianovich, "Vie Matérielle et Comportements Biologiques", *Annales Economies Sociétés Civilisations*, 1966/5, s. 1026-1040.

13 S. Pollo, A. Puto, a.g.e., s. 125-126.

14 Bu iki kentin nüfusu, çoğunluğu Müslüman olmak üzere 10.000 ila 15.000 olarak verilmektedir. M. Kiel, a.g.e., s. 25.

15 P. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, Washington, 1977, s. 223.

16 1614'lerde küçük bir yerleşme, 1670'de 1800 evli bir kent olan İşkodra, 1794'te 60.000 nüfuslu bir kente dönüşmüştü. F. Lenormant, *Turcs et Monténégriens*, Paris, 1866, s. 302; E. Çelebi, *Seyahatname*, cilt 6, s. 109'dan nakleden S. N. Naçi, a.g.e., s. 130.

17 Bu aileler arasında Tiran'ın Barçin, Kroya'nın Toptan, Elbasan'ın Verlaci, Manastır'ın Velabisti, İşkodra'nın Buşatlı aileleri sayılabilir. S. N. Naçi, a.g.e., s. 127-128.

EKONOMİK YAPI

Fetihden sonra üretici güçler sarsılan düzenlerini yavaş yavaş yeniden kurmaya başlamışlar ve Arnavutluk kentleri gitgide büyüme göstermiştir. 16. yüzyılda kentlerde 100 çevresinde dolaşan ev sayısı, 17. yüzyılda 1000'leri bulmuştur.⁷ 16.-17. yüzyıllarda zanaat üretimi ve ticaret, kentlerin en önemli kazançlarını oluşturmaya başlamıştır. Berat ve Elbasan'da büyük miktarlarda deri ve ipek üretilmekte, ayrıca Dıraç (Durrës), Vlora ve göl kıyısındaki İşkodra (Scutari) gibi kentlerde de önemli ticaret limanları gelişmekteydi. 1580 yıllarından itibaren Elbasan'da dönemin en gelişmiş loncalarını görmek mümkündür. *Taypha* adını taşıyan bu İslam loncaları aynı zamanda askerî görevle de yükümlüdür.⁸ 16., 17. ve 18. yüzyıllarda Berat'taki esnaf loncalarının da kentin ekonomik yaşamında önemli etkinliği olduğu bilinmektedir.⁹

17. yüzyıldan itibaren özellikle Arnavutluk'un en ünlü limanı Dıraç, Batıyla ticaret yapan Selanik, Yanya, Elbasan, İşkodra gibi kentlerin tüccarlarına açılmıştır. Bu dönemde özellikle İşkodra, ekonomik açıdan hızla ilerlemiş, 17. yüzyılda küçük bir kentken, 18. yüzyılda 1000 dükkânı olan bir yerleşmeye dönüşmüştür.¹⁰ Daha önce de sözü edildiği gibi, Arnavutluk'ta 18. yüzyılda tımar sisteminin yerini çiftlik düzenine bıraktığı ve böylece askerî-feodal Osmanlı rejiminin ortadan kalktığı görülür. Bu değişim sonucu büyük feodal ailelerin oluştuğu ve zenginleştiği bilinmektedir.¹¹ Söz konusu aileler, ülkenin ekonomik açıdan önem ka-

zanmasına ve özellikle de bazı kentlerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde tarım ve hayvancılık üretimi artmış,¹² yabancı ülkelerin buğday, zeytin, pirinç, deri, yün, mum, ipek gibi gereksinimlerini sağlayan ticaret gelişmiştir. Yeni sistem içinde, feodal lonca disiplininin serbest rekabetle yer değiştirmesiyle, Arnavutluk'ta küçük bir grup zengin zanaatkârla büyük tüccar, dükkânlarını imalathane-ye çevirerek ve dışardan daha gelişmiş aletler getirerek bu durumdan yararlanmışlardır. Bu koşullarda, 19. yüzyılın ikinci yarısında bazı Arnavutluk kentlerinde küçük tabak-haneler, un ve zeytinyağ fabrikaları, yün, ipek ve pamuk ipliği fabrikaları kurulmaya başlamış,¹³ ancak sayıları çok sınırlı kalan bu küçük fabrikalar Avusturya, İngiliz ve Fransız mallarının ezici rekabetiyle başedememiştir.

SOSYAL VE ETNİK YAPI

Osmanlı egemenliğindeki Arnavutluk'un 16. yüzyıldaki en önemli ekonomik ve yönetimsel merkezi Elbasan'dı. Aynı dönemde gelişen kentler arasında Berat ve İşkodra da sayılabilir. Evliya Çelebi 17. yüzyılda Elbasan ve Berat'ın ülkenin en büyük ve önemli kentleri olduğunu yazmaktadır.¹⁴ Ancak yine aynı yüzyılda Arnavutluk'tan Yugoslavya'nın Kosova Bölgesi'ne ve Yunanistan'ın Epir ve Mora bölgelerine göçler olmuş, böylece bazı kentler nüfus kayıplarına uğramıştır.¹⁵ Buna karşılık 18. yüzyılda, aralarında Tiran ve Debre'nin de bulunduğu yerleşmelerde hızlı bir gelişme olmuştur. Bu kentlerin hemen hepsi zanaat üretim merkezleri olarak gelişmiştir. Özellikle 18. yüzyılda Arnavutluk kentleri lüks üretimde önemli ilerlemelere sahne olmuş, örneğin İşkodra,¹⁶ Prizren ve Elbasan kuyumculukta ünlenmişlerdir.

18. yüzyılda ülkede yerel feodalite ağırlığını tekrar duyurmaya başladı. Sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda mütesellimler Osmanlı yönetiminden çok kendi güçlerine dayanarak, gitgide yarı-özerk yöneticilere dönüştüler. Daha önce de değinildiği gibi, bu değişim ekonomiyi önemli ölçüde etkiledi. Gelişen ticaret, esnaf ve zanaatkârlık kentlerin gelişmesine neden oldu. Arnavutluk'un Tiran, Elbasan, İşkodra, Kroya, Manastır gibi büyük kentlerinde varlıklı feodal aileler oluştu.¹⁷

19. yüzyıl, ülkede zanaat üretiminin hızla geliştiği ve zanaatkârlarla tüccarların önemli

18 A. Boué, *La Turquie d'Europe*, cilt 3, Paris, 1840, s. 243.

19 L. Mile, "Aspects de Mode de Vie du Village Albanais de la Fin du XVIIIe aux Années 70 du XIXe Siècle", *Studia Albanica*, 1977/2, s. 160.

20 S. Pollo, A. Puto, a.g.e., s. 122.

21 A. Boué, a.g.e., cilt 2, Paris, 1840, s. 13.

22 Aynı eser, s. 326; J. Bourcart, *L'Albanie et les Albanais*, Paris, 1921, s. 196; L. Mile, "Aspects du Mode de Vie du Village Albanais de la Fin du XVIIIe Siècle aux Années 70 du XIXe Siècle", *Studia Albanica*, 1977/14-2, s. 148.

23 Osmanlılarla özdeşleşen giyim ve yaşam biçimi, bir süre sonra Kuzey ve Güney Arnavutluk'un kırsal kesimlerine dek uzanmıştır. Ancak Doğulu giyim dağlık bölgelere ulaşamamış, buralardaki halk kendi ulusal kişiliklerinin gerçek koruyucusu olmuştur. L. Mile, a.g.e., s. 154.

24 Aga Ymeri'de olduğu gibi, S. Skendi, "Cultural Patterns in the Mujo-Halil Cycle", *Balkan Cultural Studies*, N. York, 1980, s. 81.

25 Ülkede eğitim Müslümanlar için Osmanlıca, Ortodoks Arnavutlar için de Yunanca olarak yapılmaktaydı.

ölçüde etkin olduğu bir dönemdir. Buna karşın, kuzeyde özellikle kırsal kesimde yoksulluğun yaygın olduğu görülmektedir.¹⁸ Güney Arnavutluk'ta da yer yer aynı durum gözlenir. Örneğin Yanya vilayetindeki küçük yerleşmeler hayli kötü durumdadır.¹⁹ Bu dönemdeki dört Arnavutluk vilayetinde, Arnavutların yanısıra önemli azınlık grupları da yaşamaktaydı. Kuzeydeki İşkodra Vilayeti Karadağlıları, Üsküp Sırları, Yanya Yunanlıları, Manastır da Makedonyalı, Yunanlı ve Osmanlıları içermektedir.²⁰ A. Boué, Arnavutların özellikle Epir bölgesinde Yunanlılarla karıştığını, bu karışımın Yunanistan'a doğru ilerledikçe daha arttığını ve buralarda Arnavutları Yunanlılardan ayırmının mümkün olmadığını belirtmektedir.²¹

OSMANLI DÖNEMİNDE ARNAVUTLUK'TA KÜLTÜREL YAPI

Yabancı gezginler ve araştırmacılar, Arnavutluk'un karakteristik özellikleri olarak baerkil büyük aileyi, işbölümünde kadına düşen ağır yükü ve kan davasının yaygınlığını vurgularlar.²² Kuşkusuz bütün bunlar konutların biçimlenmesini önemli ölçüde etkileyen özelliklerdir.

Osmanlılarla 500 yıllık birliktelik, yaşam biçiminde büyük ortaklıklar oluşturmuştur. Örneğin giyim konusunda Arnavutların genellikle Osmanlı giysilerini tercih ettikleri ve zengin sınıftan bir Arnavutun giymiyle varlıklı bir Osmanlıdan ayrılmasının zor olduğu bilinmektedir.²³ Ancak din konusunda, ileride de değinileceği gibi, daha tutucu davranılmış, Müslümanlığı kabul eden Arnavutlar birtakım Hristiyan öğelerini korumuşlardır. Bazı azizlerle ilgili törenler sürdürülmüştür. Buna karşılık Hristiyan efsanelerinden bazıları da Müslümanlara geçmiştir.²⁴

Ulusçuluk ideolojisi diğer Balkan ülkelerine göre Arnavutluk'a geç ulaşmış, bu bölge 2/3'si Müslüman olan halkıyla ve dağlık bir bölge olması nedeniyle, Batılı düşüncelere çevresindeki ülkeler kadar açık olmamıştır.

Osmanlılar döneminde Arnavutça yazmak ve Arnavut okullarına gitmek yasaklanmıştır.²⁵ Bu durum, kendi etkinliğini sürdürmek açısından bağımsız Arnavut kilisenin kurulmasını istemeyen İstanbul Patrikliğince de desteklenmiştir. Dolayısıyla, Arap alfabesiyle eğitime ağırlık veril-

miştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap harfleriyle yazılan bir Arnavut edebiyatının geliştiği görülür. 1912'den sonra Latin alfabesinin benimsenmesiyle Batı etkilerine açılmış, kültürel yapıdaki Osmanlı etkileri silinip yerine Arnavutluk'a özgü kişiliğin geliştirilmesine çalışılmıştır.

26 S. Skendi, *Albania during the Ottoman Rule*, *Balkan Studies*, N. York, 1965, s. 10. Bu din değeri önce de vergi ödemeleri için Osmanlı İslamı tüm olanakların silinmesiyle tekke ve tiyatroyla halkın nimlerinin nedenleri etkiler.

27 17. yüzyılda bölgede kenti Elbasan.

28 Z. Inja, *Mouvement de libération dans le Nord de l'Albanie*, *Notes et Documents de l'Institut de l'Étude des Balkans*, Paris, 1959, s. 858-859.

29 S. Skendi, *Albania during the Ottoman Rule*, *Balkan Studies*, N. York, 1965, s. 10. Arnavutluk'ta yaygınlaştı.

30 S. Skendi,

31 A. Boué, a.g.e., s. 407.

32 S. Skendi, s. 250.

33 Bektaşilik'te en yaygın dönem, kendisi olan Tepedönemdir (17. yüzyıl). Aynı eser, s. 10.

DİN

Osmanlı öncesinde Arnavutluk'ta Ortodokslar ve Katolikler vardı. Fetihlerle bu bölgeye üçüncü din olarak İslamiyet girdi. Diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Arnavutluk'ta da Osmanlılar, İslamiyetin yayılması için görünürde özel çaba harcamadılar. Haraçlarını ödemeleri koşuluyla Arnavut beylerine durumlarını koruma hakkı sağlandı. Buna rağmen, yine de İslamiyeti kabul eden beyler daha ayrıcalıklı olmaktaydılar.

Arnavutluk'un tamamen Osmanlı egemenliğine geçmesinden sonra, bu ülkede İslamiyetin gelişimi epeyce ağır bir süreç geçirmeye başlamıştır. Yayılmakta olan Müslümanlık, Arnavutluk'un kuzeyinde Katolikler, güneyinde de Ortodokslarla karşılaşmaktaydı. Din değiştirmeler daha çok büyük kentlerde gözlenirken, kasabaların önemli bir bölümünde, aralarına küçük bir Müslüman grubun da katıldığı Hristiyanlar çoğunlukta idi. Daha önce de vurgulandığı gibi, din değiştirenler genellikle erkeklerdi. Merkezî yönetimce herhangi bir yasaklayıcı zorunluluk olmadığından, eşler çoğunlukla eski dinlerini korumaktaydılar.

17. yüzyıla gelindiğinde, Arnavutluk'taki Katoliklerin sayısı hızla düşmeye başladı. Örneğin kuzeydeki Prizren kentine ait 1622-24 yılları belgelerine göre, 12.000 Müslümanın yanında, Katolik nüfus sayısı 200, Ortodoks nüfus ise 600 idi.²⁶ Orta Arnavutluk'ta, özellikle İşkombi nehrinin iki yanında İslamiyetin çok etkili olduğu görülür. Bu yörelerin halkları İslam etkilerine dağ-

lık bölgelerden daha açıktır.²⁷ Arnavutluk'un kuzeyiyle güneyi arasındaki koşullarda farklılıklar gözlenir. Güneyin genellikle Ortodoks olan halkına İmparatorluk tarafından, Ortodoks Hristiyanların Balkanlara bağlı kalmasını sağlamak amacıyla, bazı özel ayrıcalıklar tanınmıştı. Buna rağmen, kuzeydeki Katolikler gibi, Ortodoks Arnavutlar da, sağlanan yararları gözönünde tutarak yine de Müslümanlığı tercih ediyorlardı. Bu din değiştirmeler, seyrek olarak Arnavutluk'un bağımsızlığına dek sürmüştür. Ancak bu ülkede de, aileler içinde bir kardeşin Müslüman olmasına karşın diğerinin Hristiyanlığını koruduğu ilginç örneklerle sık rastlanır.

Yukarıda değinildiği gibi, kentlerde 15. ve 16. yüzyılın başından itibaren İslamiyeti kabul eden ve egemen Osmanlı sınıfının ayrılmaz bir parçasını oluşturan yerli sınıfa oranla, köylüler daha uzun süre Hristiyanlıklarını korumuşlar, ancak sömürünün acımasız derecede şiddetlenmesi, isyanlar sırasındaki baskı ve zulümler, özgürlük hareketlerine karşı askeri müdahaleler gibi etkili nedenler, özellikle 17. yüzyılda kırsal kesimin kitleler halinde İslamiyeti kabulünde önemli rol oynamıştır.²⁸

Gizli Hristiyanlık Kuzey ve Güney Arnavutluk'ta, Balkanların diğer bölgelerine oranla yaygınlık gösterir. Müslümanların yaşadığı bölgelere yakın yerlerde yaşayan Hristiyanlar, bir yandan İslamiyeti kabul etmiş görünürken, öte yandan gizli olarak Hristiyanlığın gereklerini yerine getirmeyi sürdürmekteydiler.²⁹ Bu

gizli Hristiyanlar, daha çok İpek çevresinde ve Kosova platosunda yaşamaktaydılar. Orta Güney Arnavutluk'ta, Elbasan'la Manastır arasındaki yerleşmelerin bir bölümü, 1897'lere dek gizli Hristiyanlıklarını sürdürmüşler, daha sonra bir kısmı kendilerini Hristiyan ilan ederken, diğer bir kısmı da Müslüman olmuştur.³⁰ Balkan yarımadasında ayrıntılı incelemeler yapan A. Boué de, 19. yüzyılın ilk yarısında Manastır kentinin güneyinde gizli Ortodoks Hristiyanların varlığından söz eder.³¹

Arnavutluk'un din konusundaki en büyük özelliklerinden birisi de, Bektaşiliğin burada Balkanların hiçbir bölgesinde olmadığı kadar yaygınlaşmasıdır. S. Skendi, gizli Hristiyanlıkla Balkan Hristiyan toplumları arasında yayılan Bektaşiliğin bir bağı olabileceğini düşünmektedir. Bektaşiliğin Hristiyanlıkla birçok yönden ortaklıkları olduğunu vurgulamakta, ayrıca Bektaşiliğin gizli Hristiyanlığın doğduğu topraklarda, yani Arnavutluk'ta gelişmesine dikkati çekmektedir. Bektaşiliği kabul eden Hristiyanlar, bir yandan atalarının anısına bağlılıklarını sürdürürken, öte yandan da Müslümanlarla aynı ayrıcalıkları garantilemiş oluyorlardı.³² Yukarıda da belirtildiği gibi, bu tarikatın Müslümanlarla Müslüman olmayanları ayırdetmeyen ve başka dinden olanları da kabul eden tutumu, benimsenmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Arnavutlar için Bektaşiliğin sınırsız serbestisi çok çağırıcıdır.³³

26 S. Skendi, "Religion in Albania during the Ottoman Rule", *Balkan Cultural Studies*, N. York, 1980, s. 154. Bu din değiştirmelerde, daha önce de sözü edildiği gibi, vergi ödemelerinin azalması, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm olanaklarından yararlanmanın sağlanması, ayrıca tekke ve tarikatların varlığıyla, halkın manevi gereksinimlerinin karşılanması gibi nedenler etkili olmuştur.

27 17. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin en doğulu kenti Elbasan'dır.

28 Z. İnjac, "Aspect du Mouvement Albanais de Libération dans les Premiers Siècles de la Domination Ottomane, Notamment au Cours de 1593-1620", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques*, Sofya, 1969, cilt 3, s. 858-859.

29 S. Skendi, gizli Hristiyanlığın ilk kez katolik Arnavutlar arasında 17. yüzyıldan itibaren başladığını varsaymaktadır. S. Skendi, a.g.e., s. 241. Kitlesele din değiştirmelerle katolik nüfusun hızla azalmaya başladığı 17. yüzyılda, özellikle Kuzey Arnavutluk'ta gizli Hristiyanlık yaygınlaşmıştır.

30 S. Skendi, a.g.e., s. 160.

31 A. Boué, a.g.e., cilt 3, s. 407.

32 S. Skendi, a.g.e., s. 249-250.

33 Bektaşiliğin Arnavutluk'ta en yaygınlık kazandığı dönem, kendisi de bir Bektaşî olan Tepedelenli Ali Paşa dönemidir (18. yüzyıl sonu). Aynı eser, s. 161.

34 G. Castellan, "Les Fonctions Culturelles de la Ville du Sud-Est Européen, XVI-^e-XXe Siècles", *Etudes Balkaniques*, 1980/4, s. 36.

35 Örneğin zanaatkarlara ait yasalar tamamen Osmanlıcadır. A. Krajni, "Bref Aperçu des Emprunts Turcs à l'Albanais", *Studia Albanica*, 1966/2, s. 94.

36 S. Skendi, "Skenderg and Albanian National Consciousness", *Balkan Cultural Studies*, N. York, 1980, s. 216.

37 Bugün İşkodra ve Manastır'da yaşlı kişiler selamlaşırken *Selam-ün Aleyküm*, *Hosgeldiniz* gibi Türkçe kelimeler kullanmaya devam ederler. Ayrıca sofa ve yemek terimlerinin %80'i Osmanlıcadır. Eve ait terimlerin önemli bir bölümü de, tav, kapi, dolap, musandıra, kase... gibi, yine Türkçedir. F. Pekin, "Les Traditions Turques dans l'Albanie d'Aujourd'hui", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni*, 1962/10, s. 21.

38 Bu kentlerle ilgili bilgi için bkz. M. Kiel, a.g.e., s. 48-284.

39 E. Çelebi, a.g.e., cilt 13, s. 15-16.

40 Aynı eser, cilt 8, s. 688-700.

DİL

Arnavutluk'un ünlü kahramanı İskender Bey'in 1468'de ölümünden sonra ülkede, İslamiyet hareketlerinin yanında Osmanlıca da yerleşmeye başlamıştır. Osmanlıca Arnavutluk'un dil dağarcığına, askerî, yönetsel ve dinsel konularla, günlük yaşama ve zanaatkarlığa ilişkin terim katkılarında bulunmuştur. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısına doğru, Arnavut kentlerinin zanaat ve ticaretteki etkinliklerine bağlı olarak, bu alanlarda resmî Osmanlıca sözcükler kullanılır olmuştur. 17.-18. yüzyıllarda bu kullanım zaman zaman yeni katılımlar ve artışlarla sürdürülmüştür. Manastır, İşkodra, Elbasan gibi kentlerin dilleri Osmanlıca kelimelerle yüklüdür.³⁴ Ekonomik ve politik etkenlerin yanında, Arnavutların yönetime katılmaları, din ve eğitimin etkisi gibi konular Arnavutluk'ta Osmanlıca'yı önemli hale getirmiştir.³⁵

19. yüzyılda ulusçuluk hareketleri içinde, resmî dilin tüm Osmanlıca alıntılardan arındırılması, yerleşen Osmanlıca kelimeler yerine Arnavutçalarının geliştirilmesi çabaları başladı. Ancak yine de 1905'lere dek, özellikle güneyde yaşayanlar arasında halkın önemli bir çoğunluğu Arap alfabesini kullanmaktaydı. Bu yaygınlık Dıraç (Durres-Durazzo)'a kadar uzanmakta, ayrıca Prizren'in güneyindeki bölgeye de ulaşmaktaydı.³⁶

1912'den sonra ise Latin alfabesi önem kazanmış ve Arap alfabesinin yerine geçmiştir. Ancak günümüzde bile Arnavutluk'ta, Osmanlıcadan kalma çok sayıda sözcük kullanılmaktadır.³⁷

ARNAVUTLUK'TA OSMANLI DÖNEMİ KONUTLARI

Arnavutluk'ta Osmanlı egemenliği sırasında kentlerin çoğu birer büyük kasaba görünümündeydi. Kentsel nitelik taşıyanlar arasında İşkodra, Kroya, Tiran, Elbasan, Berat, Korça, Ergeri (Girokastro, Argyrokastro) sayılabilir.³⁸ Kuzey Arnavutluk'un merkezi İşkodra ülkenin en büyük kentlerindendir. 18. yüzyıla dek Osmanlı karakterini sürdüren yerleşme, 18. yüzyılın ikinci yarısında Arnavutluk'un en ünlü ticaret merkezi olmuştur.

İşkodra'nın güneyindeki Kroya da ticari etkinliği hayli fazla olan bir yerleşmedir. Osmanlı döneminde İşkodra vilayetinin Dıraç sancağına bağlı bir kaza merkezi olan ve 17. yüzyıla dek küçük bir köy olarak kalan Tiran ise, bu tarihten sonra gelişerek, geniş bahçeler içindeki dış sofalı evleriyle etkin bir kent görünümü yaratmıştır. Orta Arnavutluk'ta yer alan Elbasan da kalesi, camileri, hamamları, çarşısı ve evleriyle bölgenin ünlü kentidir. 17. yüzyılda Evliya, Elbasan'dan övgüyle söz ederek, "Kalenin dört tarafında bayırlar ve yine bir saat mesafelere kadar baştan başa bahçeler içinde ikişer, üçer kat şahnişinli, kiremitli, içinde suları akan, şadırvanlı, fıskiyeli muhteşem kâşaneler vardır. En meşhur konaklar: Hısım Mehmet Paşa, Mustafa Ağa, Mehmet Ağa, Cemali-zade, Kara Osman Ağa, Hısım Mehmet Ağa, Hısım Hasan Ağa, Bıçakçı-zade, Paşa-zade, Sipahi Ağası sarayları vardır. Büyük konakların, evlerin ka-

pıları sabah akşam misafire açıktır. Bu şehirde misafirsiz kalmak ayıptır," der.³⁹

15. yüzyıldan itibaren tam bir Osmanlı yerleşmesi niteliğinde gelişen Berat, Arnavutluk'un ve hatta Osmanlı dönemi Balkanlarının en ünlü kentlerindendir (Res. 216, 217). Evliya Çelebi kentin 30 mahallesi bulunduğunu, bunlardan 19'unun Müslüman, 10'unun Hristiyan, 1'inin de Musevi olduğunu ve yerleşmenin 3000 ev içerdiğini yazar.⁴⁰ Evliya'nın görkemli bir biçimde tanımladığı Berat, geleneksel kent düzenini bugüne dek korumuştur (Res. 218-231) Doğu Arnavutluk'un büyük kenti Korça'nın da anıtları, evleri ve özellikle de pazarı çok ünlüydü.

Resim 216, 217.
Berat'tan görünüm.

Resim 218, 219.
*Berat'tan
görünümler.*

Resim 220. *Berat'tan görünüm.*

Resim 221.
*Berat
Bekârlar Camisi.*

Resim 222, 223.

Berat Bekârlar Camisi.

Resim 224.
Berat'ta
Halveti
Tekkesi.

Resim 225.
Berat'ta
Halveti
Tekkesi.
İç görünüş.

Resim 226.
Berat
Sultan
Camisi.
İç görünüş.

Resim 227, 228, 229.

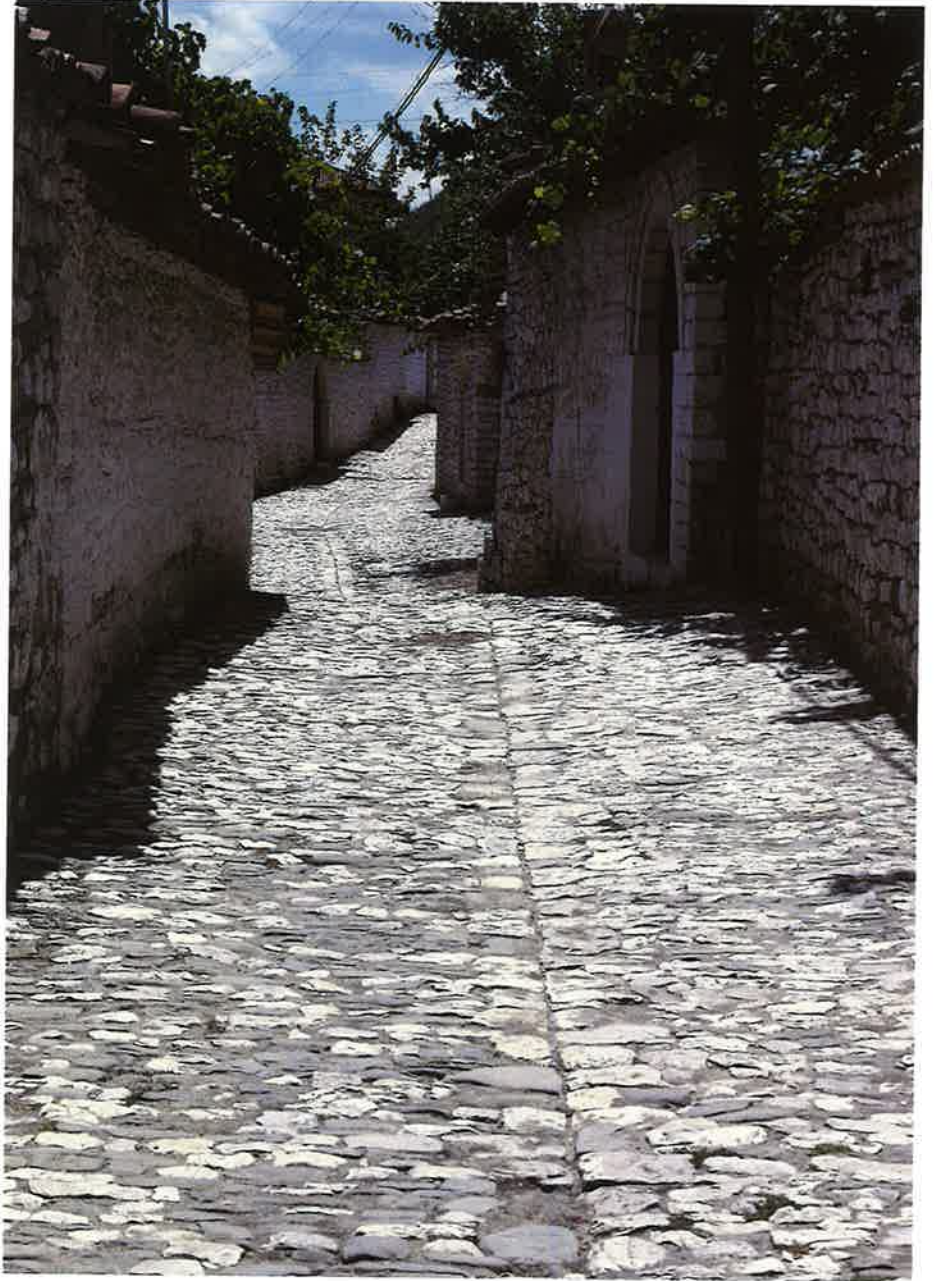
*Berat Kalesi
ve kiliseler.*

Resim 230.
Berat'tan bir sokak.

Resim 231.
*Berat'tan
bir sokak.*

Resim 232.
*Ergeri
Kalesi ve
tarihi
kentin bir
bölümü.*

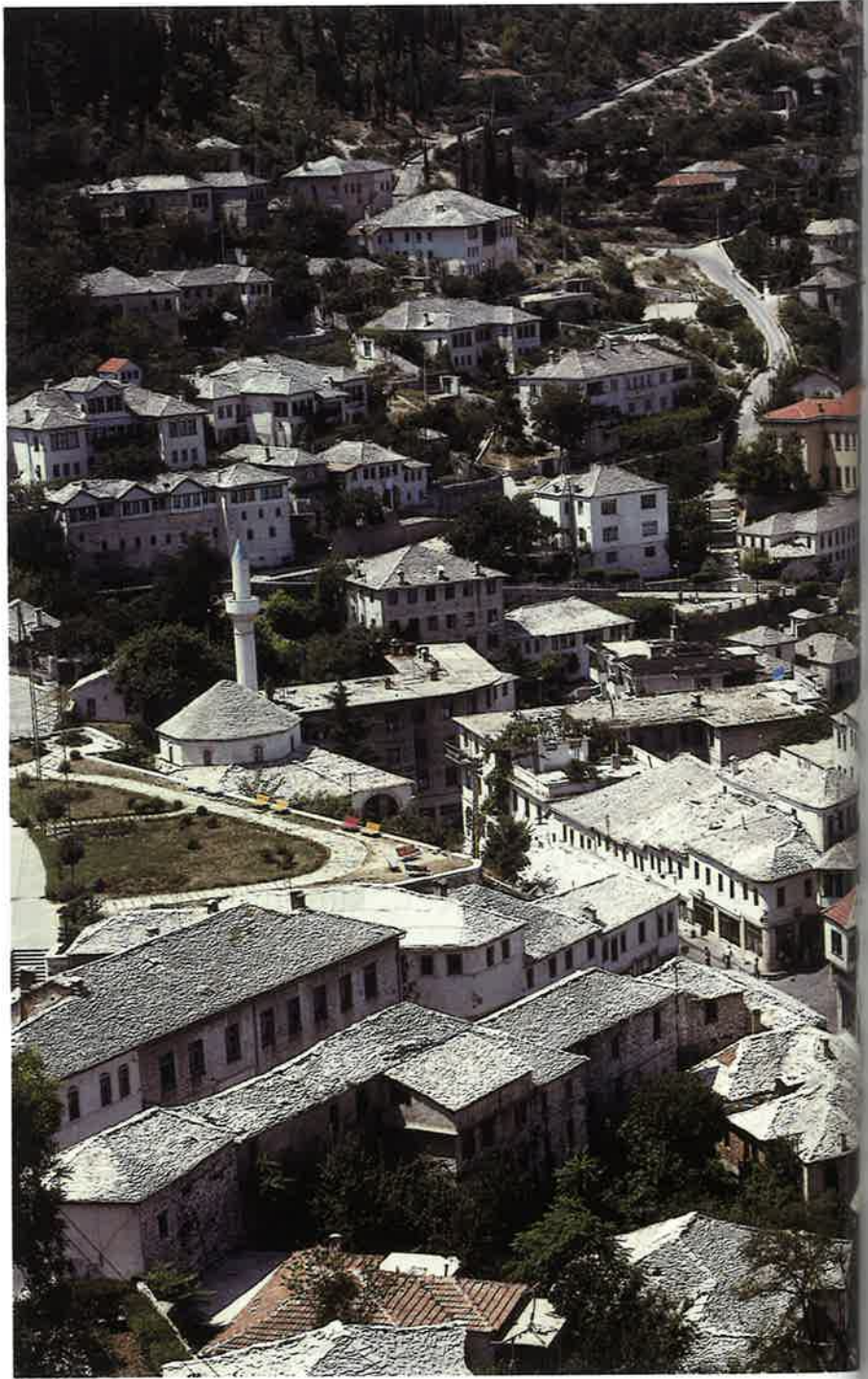
41 Aynı eser, cilt 8, s. 674-78.

42 Aynı eser, cilt 12, s. 308, 312.

43 T. Stoianovich, bu yüzyılda kentte 2000 Müslüman aileye karşılık 100 Hristiyan aile yaşadığını belirtir. T. Stoianovich, a.g.e., s. 94.

44 Kentte güçlü bir toprak sınıfının varlığı bilinmektedir. Feodaller arası çatışmalar, sınıfsal farklılık ve diğer nedenler, Ergeri konutunun önemli ayrıntılarını, özellikle de savunma karakterini yaratmıştır.

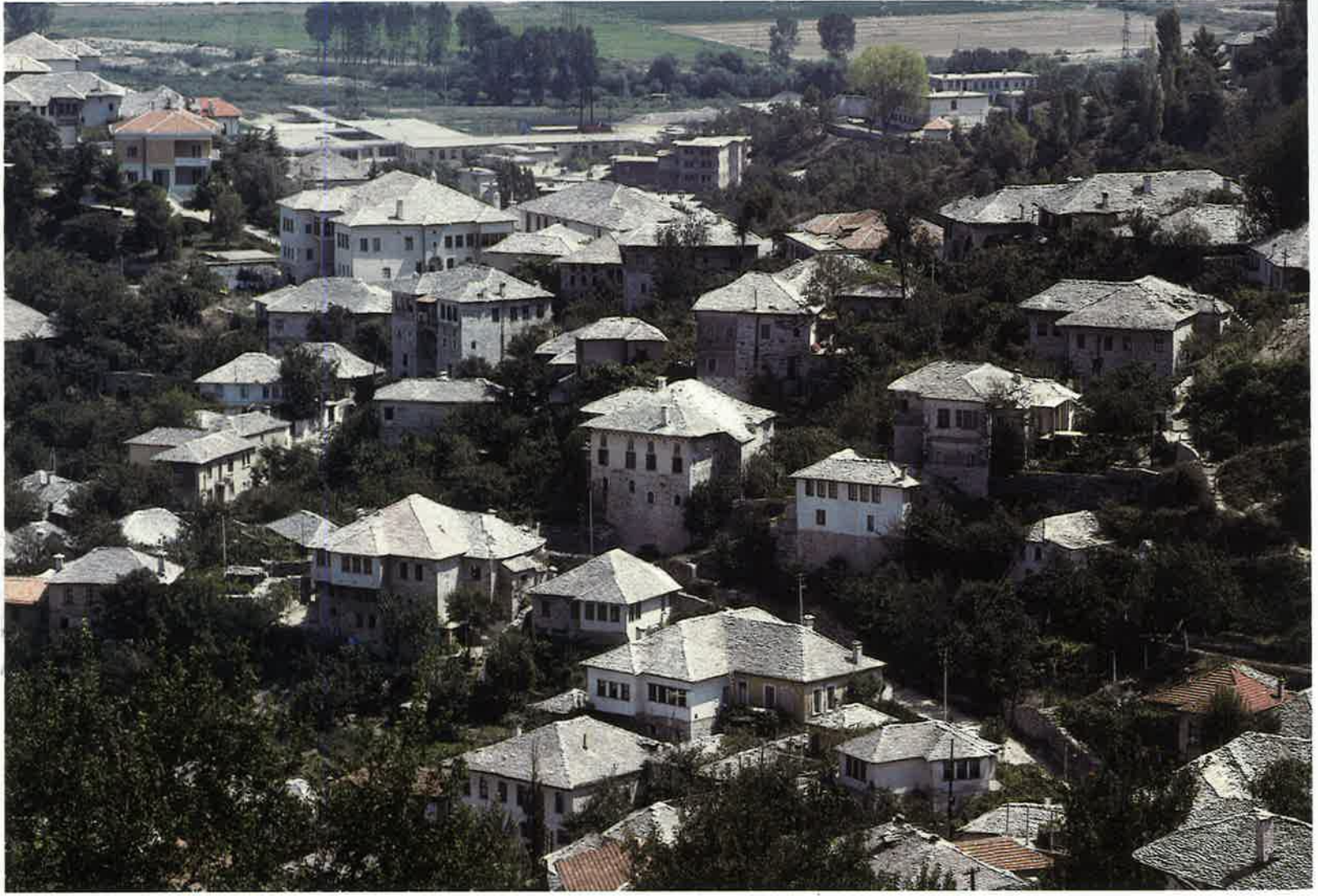
Güney Arnavutluk'un en önemli kentsel merkezi olan Ergeri (Girokastra, Argyrokastro), İşkodra, Elbasan, Berat gibi geç ortaçağın zanaat kentlerinden farklı olarak, yönetici ve tüccarlarıyla ünlü bir yerleşmedir. 17. yüzyılda Evliya, kenti kalesi (Res. 232), camileri (Res. 233), mescidleri, tekkesi, çarşısı (Res. 234) ve çeşitli mahallelerindeki 2000 eviyle (Res. 235) gelişmiş bir İslam yerleşmesi olarak tanımlar.⁴¹ *Büyük Varoş* ya da *Memi Bey Varoşu* adıyla anılan mahallesindeki 150 adet *mükellef* konağından ve *Tepeden Varoşu*'ndaki 200 avlulu evinden söz eder.⁴² Kent 19. yüzyıla dek Müslüman çoğunluğunu korumuştur.⁴³ 19. yüzyılda Yanya vilayetinin sancağı haline dönüşen Ergeri'de, özellikle bu yüzyıl başında ve 18. yüzyılda inşa edilen yerleşmenin güçlü toprak sahiplerinin ve zengin tüccarlarının kale görünümüne, görkemli konakları günümüze dek korunarak gelmiştir⁴⁴ (Res. 236-239).

Resim 233. *Ergeri Çarşı Camisi.*

Resim 234.
*Ergeri,
Arasta.*

Resim 235.

Ergeri
evlerinden
bir grup.

Resim 236.

Ergeri evleri.

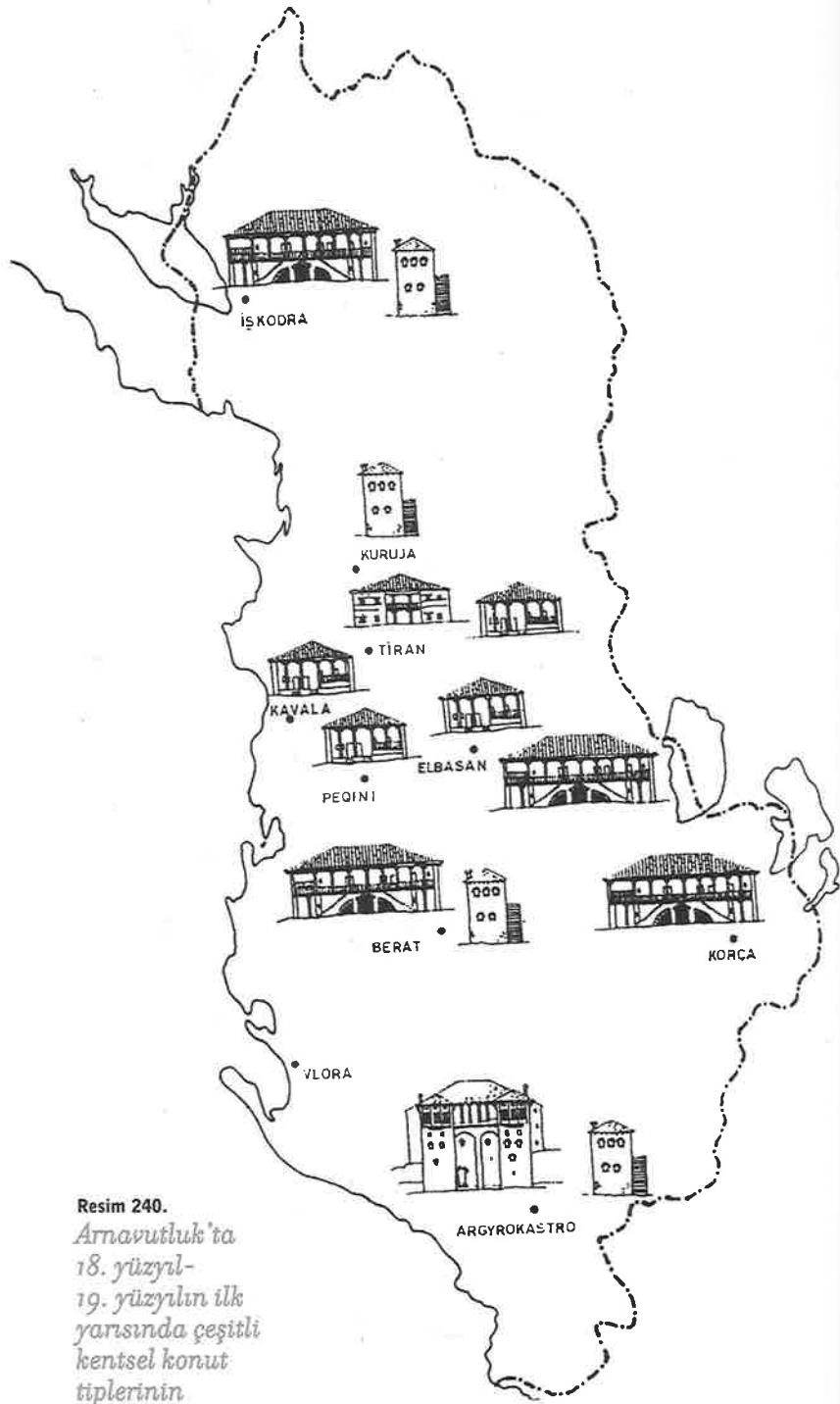

Resim 237, 238, 239.
Ergeri'den evler.

45 L. Mile kulalara çiftlik sisteminin yaygın olduğu tüm bölgelerde rastlandığını belirtir. L. Mile, "Aspects du Mode de Vie du Village Albanais de la Fin du XVIIIe Siècle aux Années 70 du XIXe Siècle", *Studia Albanica*, 1977/14, s. 140. Yazar, bunların büyük arazi sahipleri tarafından konut olarak çiftliklerin yerine yapıldığını, özellikle vergi toplama zamanı kullanıldığını, ailelerinin de yazları oturduğunu, ayrıca buraların göç merkezleri niteliği taşıdığını vurgular. Aynı eser, s. 141.

Arnavutluk'ta 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar ki süre içinde gerek plan, gerekse cephe düzenlemesi açısından farklılık gösteren konut tiplerini (Res. 240) dört ana grupta toplamak olanaklıdır:

1. İki kattan oluşan "Tiran tipi" konut. Bu tipin en önemli özelliği üst katın merkezindeki bir mekânda ocak bulunmasıdır (Res. 241).
2. Genellikle tek katlı olan dış sofalı ev. Bu tipe özellikle Orta Arnavutluk'ta, Elbasan, Tiran gibi kentlerde rastlanır. Plan şeması, bir dış sofa üzerinde yanyana dizilen odalardan oluşmaktadır. Yarı açık sofa ön cephe boyunca uzanır (Res. 242).
3. Birden çok katlı olan ve *çardaklı* diye nitelenen dış sofalı ev (Res. 243), Arnavutluk'ta en yaygın geleneksel konut tipidir ve İşkodra, Berat (Res. 244-246), Kroya, Elbasan, Tiran, Korça gibi yerleşmeler için karakteristiktir. Genellikle iki kattan oluşan bu ev tipinde giriş katı depo, ahır vb. servis mekânlarına ayrılırken, plan açısından 2. tipin birinci katını anımsatan üst katta, bir tür dış sofa niteliği taşıyan çardak, ana öge olarak ortaya çıkar. Bu tipin, çardağın durumuna göre üç çeşitlemesi vardır. Çardak, bütün cephe boyunca uzanabildiği gibi, bir kenarda ya da ortada yer alabilmektedir. Bu çeşitliliklerle de söz konusu ev tipi, genelde gerek mimari, gerekse de bezeme açısından ilk iki örneğe oranla daha gelişmiş şemalar yaratmaktadır.
4. Kentsel ve kırsal kuleler (kulalar). Hemen tüm

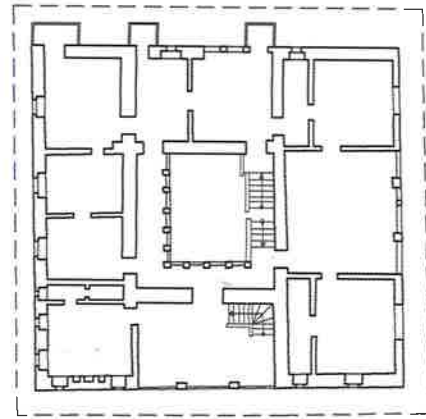
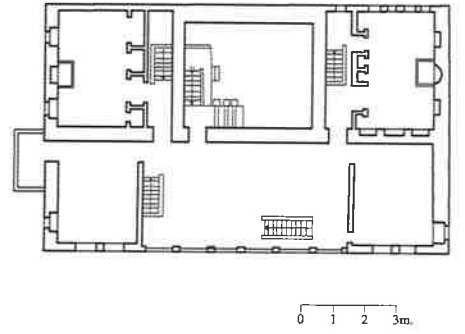
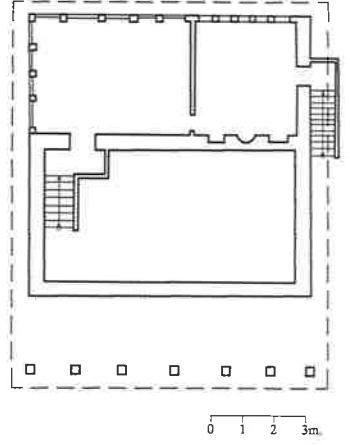
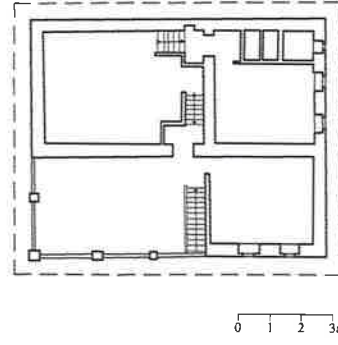
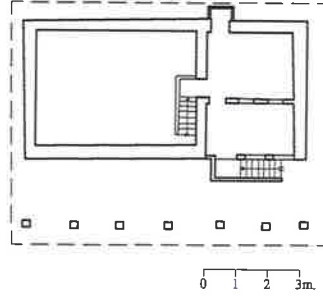
Resim 240.
Arnavutluk'ta
18. yüzyıl-
19. yüzyılın ilk
yarısında çeşitli
kentsel konut
tiplerinin
dağılımı.

46 E. RIZ
l'Habitat
naise",
1977/14-3

46 E. Riza, "La Typologie de l'Habitation Urbaine Albanaise", *Studia Albanica*, 1977/14-1, s. 111.

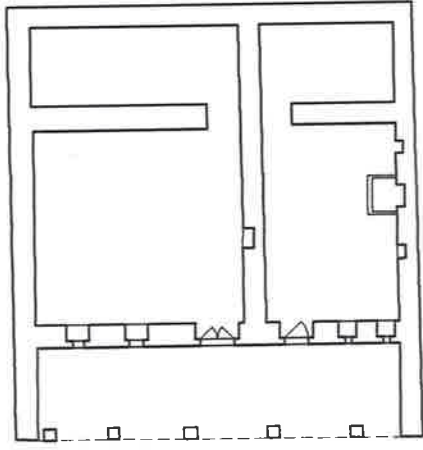
Balkanlarda görülen⁴⁵ ve 14. yüzyıldan bu yana⁴⁶ Arnavutluk'un da tipik ev örneklerinden olan kulelere, kuzeyden başlayarak güneye doğru İşkodra, Kroya, Berat, Ergeri (Res. 247-249) gibi kentlerde rastlanır. Bu evler yüksek anıtsal cepheleri, savunma yapısı karakterleri, katlarının işlevsel farklılığı ve yalın dış görünümüne karşın, içlerindeki zengin bezemelerle 18. yüzyıl başından itibaren çeşitlilik gösteren biçimlere ulaşmışlardır (Res. 250). Ergeri tipindeki kule evlerin dış sofalı üst katları, çardaklı konut örnekleriyle büyük bir benzerlik gösterirler.

Bu dört tip de, diğer Balkan ülkelerinde ve Anadolu'da olduğu gibi, sokaktan yüksek avlu duvarlarıyla ayrılmıştır (Res. 251, 252). Genellikle kırsal, bazen de İşkodra, Tiran gibi kentsel yerleşmelerde, bu konutlar çok geniş bir alana oturur. Berat, Ergeri gibi kentlerde ise avlular daha küçüktür.

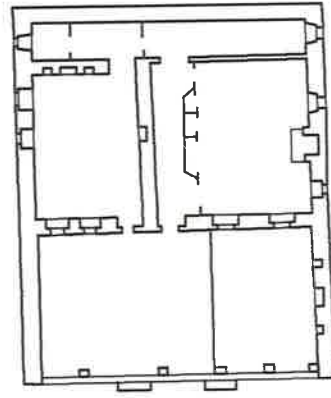

Resim 241.

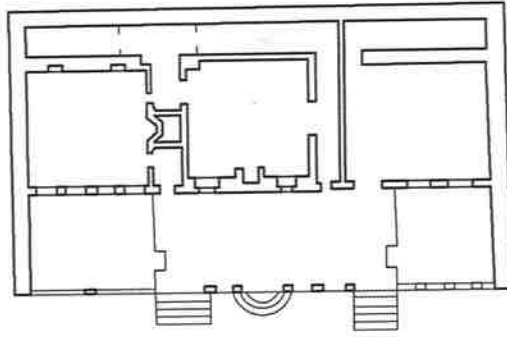
"Tiran tipi" evin tipolojik örnekleri.

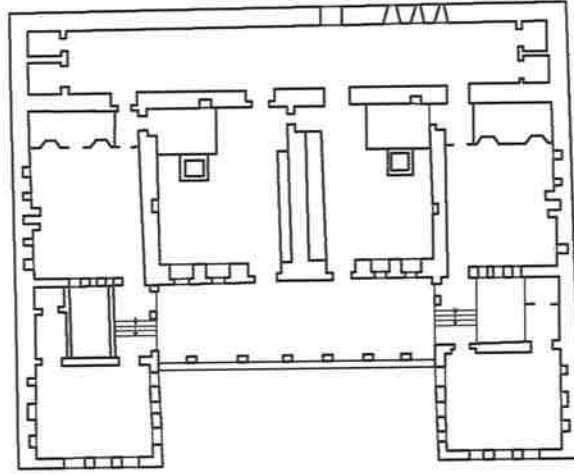
0 1 2 3m.

0 1 2 3m.

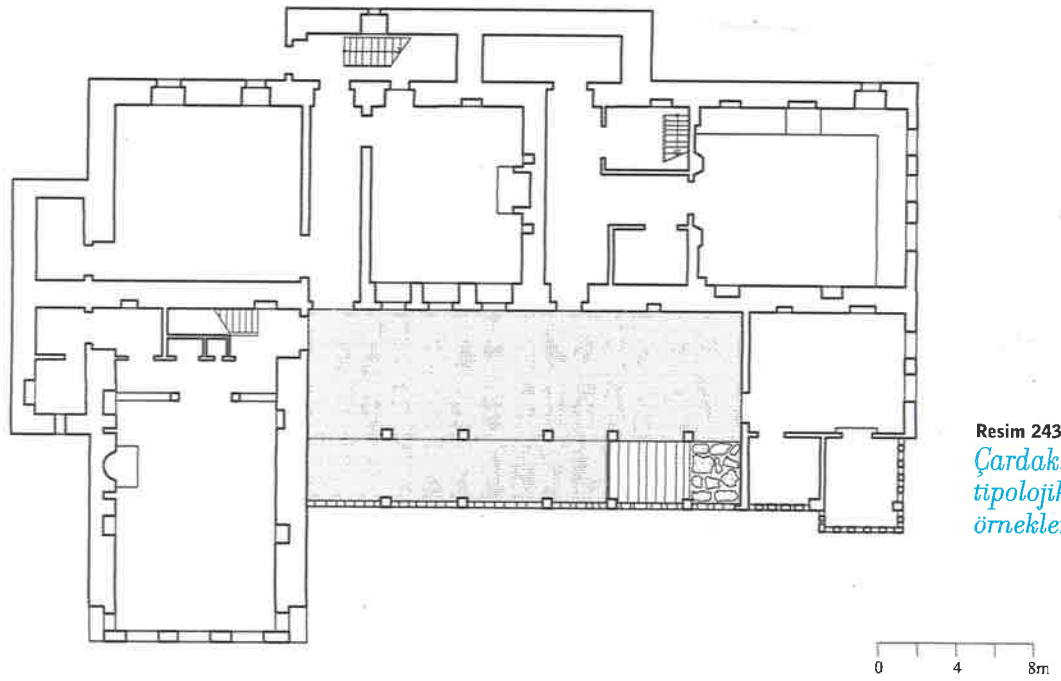
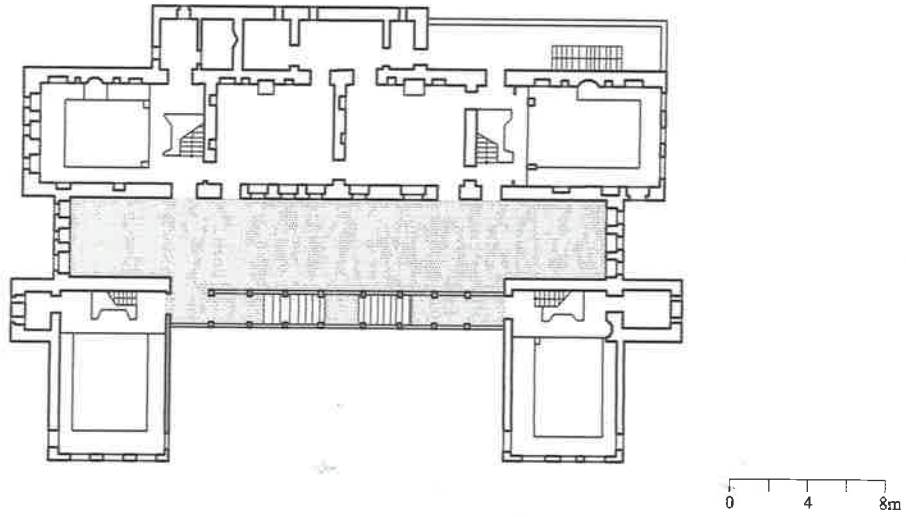
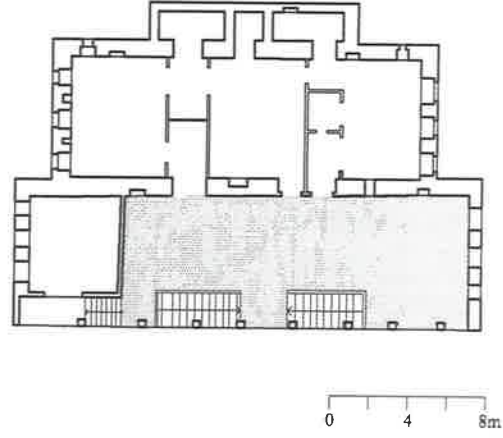
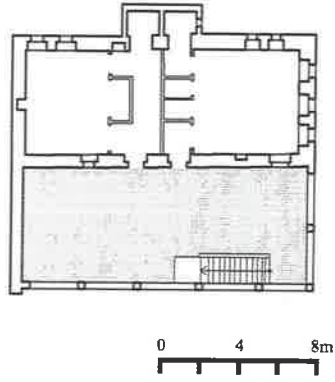

0 1 2 3m.

0 1 2 3m.

Resim 242.
Dış sofalı
evin tipolojik
örnekleri.

Resim 243.
Çardaklı evin
tipolojik
örnekleri.

Resim 244, 245, 246.
*Berat'tan
çardaklı ev.*

Resim 247.
Ergeri'den
kule evler.

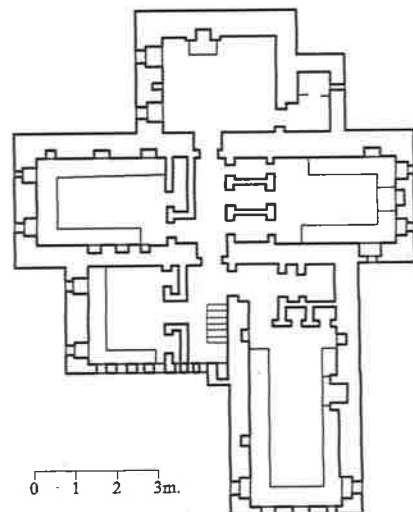
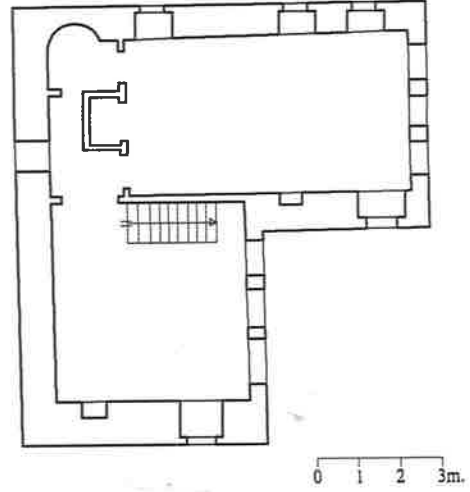
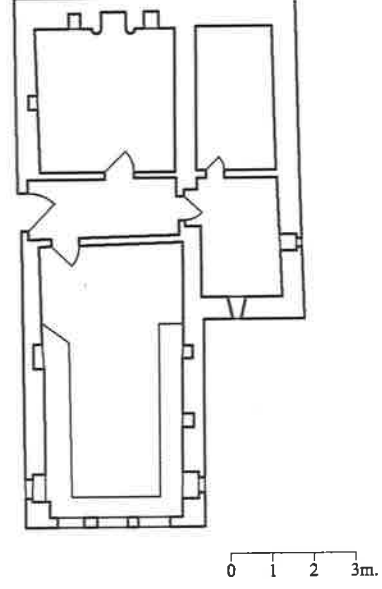
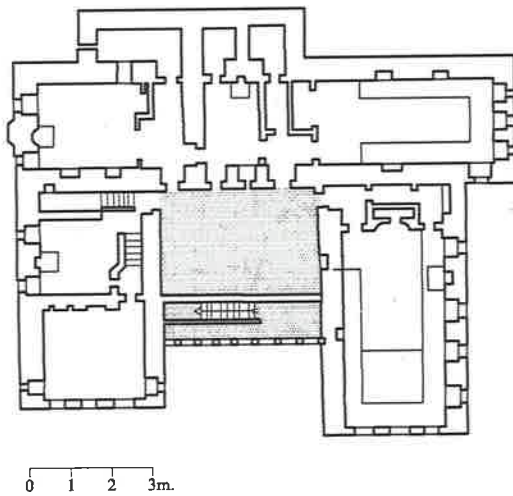
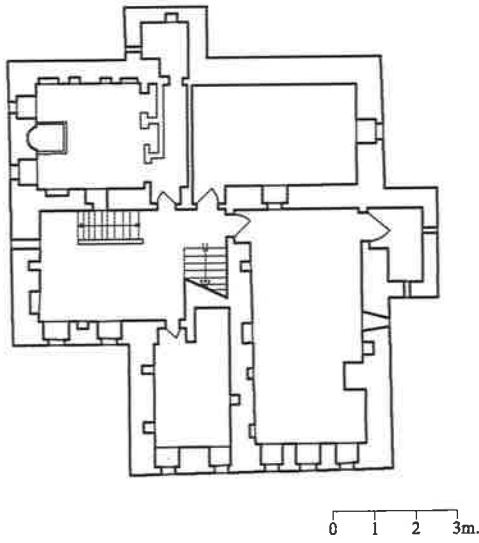
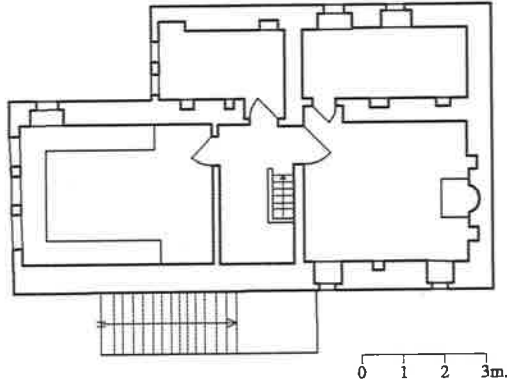
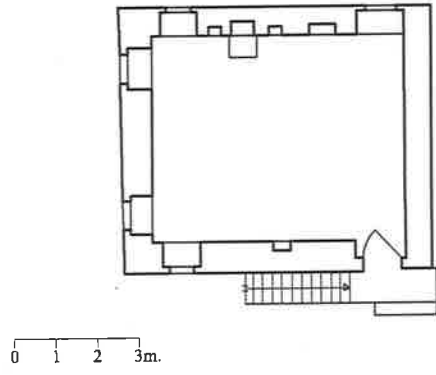

Resim 248.
Ergeri'den
bir kule ev.
Zheku Evi.

Resim 249.
Ergeri,
Zheku Evi'nde
çift avlu
ve konak.

Resim 250.
Ergeri tipi kule
evlerin tipolojik
örnekleri.

Resim 251.
Berat'tan bir
görünüm.
Yüksek avlu
duvarları ve
evler.

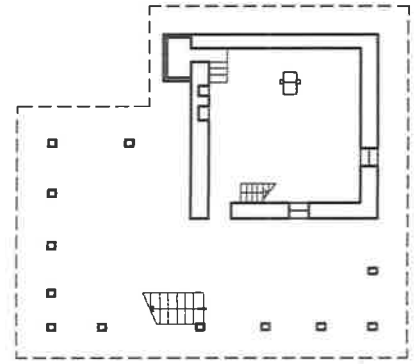
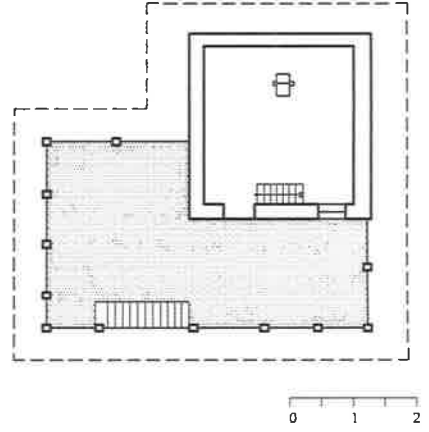
Resim 252.
Berat'tan
yüksek avlu
duvarları ve
evler.

Bu tipler arasında en eski örnekler birinci gruba aittir. Tiran tipi evin tipolojik gelişiminde birinci aşama yemek, oturma ve yatak odası olarak kullanılan ve *ateş odası* adıyla anılan ocaklı tek bir mekândan oluşmaktadır (Res. 253). Yatayda ve dikeyde gelişme gösteren bu ev tipinin her aşamasında, ateş odası merkez durumundadır.

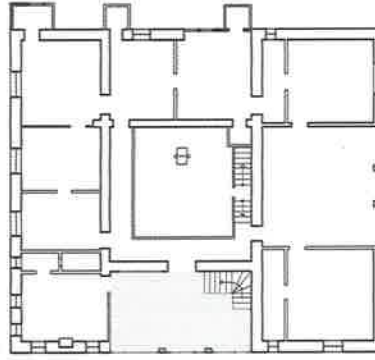
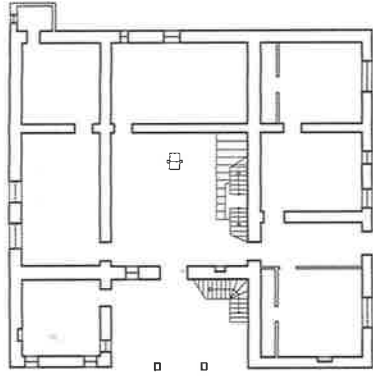
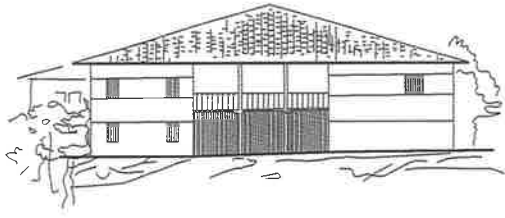
Gittikçe sayıları artan odalar, bu merkez çevresinde gruplaşırlar. Ailenin ortak mekânı olan bu oda, hiçbir zaman önemini ve yerini yitirmez. Bu ev tipinde de yarı-açık bir mekân bulunur, ancak niteliği, ileride üzerinde durulacak çardaklı evin yarı-açık mekânından farklıdır. Katlar arasındaki esas bağlantı, ocaklı odayla zemin kat arasındadır. Yarı-açık mekâna çıkan ikinci bir merdivenin varlığı bu ev tipinin özelliğidir (Res. 254). Ancak bu merdiven, diğerine göre ikinci derecede önem taşır.

Orta Arnavutluk'un dağlık kesimlerinde ise, bazı örneklerde üst katlarında küçük balkonları olan dışa kapalı ev tipleri yaygındır. Bu evlerde genellikle, zemin katta *hayat*, üst katta *divan* adıyla anılan bir orta sofa mevcuttur. Bütün odalar bu sofaya açılır (Res. 255).

Resim 253.

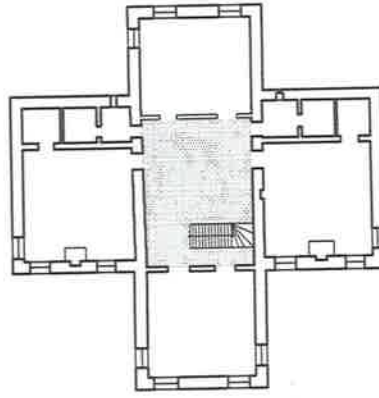
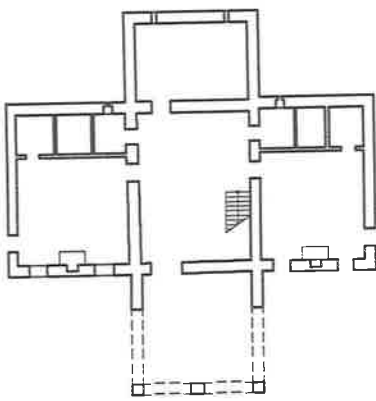
Arnavutluk'tan bir ev.
Kat planları ve görünüş.

0 2 4m

Resim 254.

*Arnavutluk'tan bir ev.
Kat planları ve görünüş.*

0 2 4m

Resim 255.

*Orta Arnavutluk'tan
orta sofalı bir ev.
Kat planları ve
görünüş.*

47 V. S. kimli kuş...
sofaları...
rın, her...
ğu altınd...
güvenere...
oturdukl...
Shtylla...
uration...
Shkoder...
1971/2,

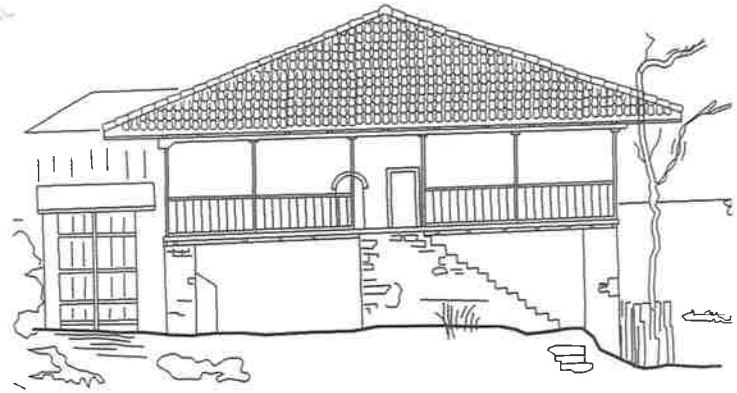
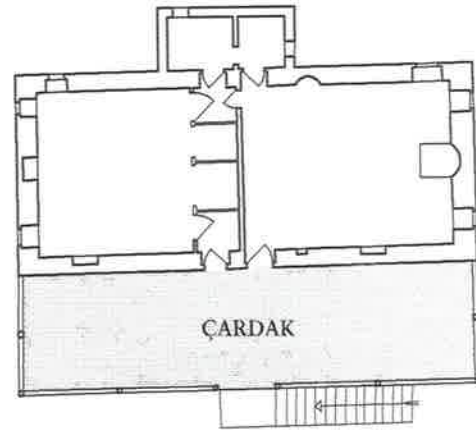
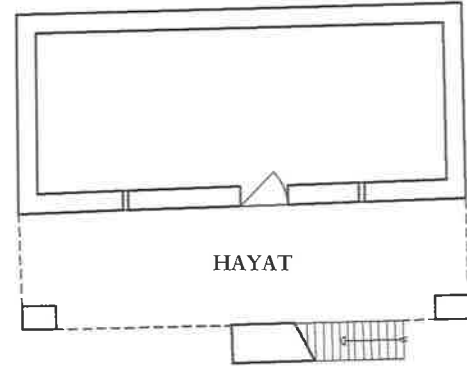
48 Tirane...
arasında...
adıyla an...
kattaki ç...
resindeki...
verilmekt...
"L'Ancien...
la Zone...
mentet, 1

47 V. Shtylla'ya göre, tahkimli kule evler yerine açık sofalıları tercih eden grupların, her üyesini koruyuculuğu altında tutan loncalarına güvenerek, bu tip evlerde oturdukları düşünülebilir. V. Shtylla, "Etude de Restauration d'une Habitation à Shkoder", *Monumentet*, 1971/2, s. 136.

48 Tiran, Kroya ve Dıraç arasındaki bölgede *konak* adıyla anılan bu evlerde, üst kattaki çardağa, Divriği yöresindeki gibi *divanhane* adı verilmektedir. B. Strazimiri, "L'Ancienne Habitation de la Zone de Preze", *Monumentet*, 1976/12, s. 156.

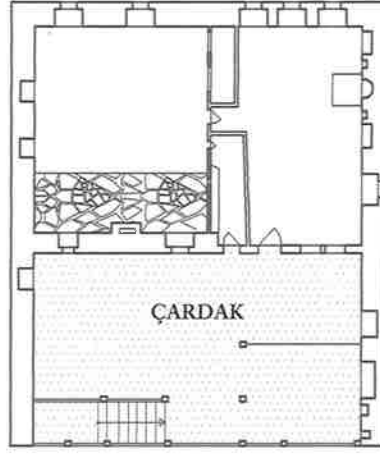
Arnavutluk'ta en yaygın ev tipleri, ikinci ve üçüncü grubu oluşturan ve yarı-açık mekân içeren evlerdir. Bu evler tüccar ve zanaatkarların yoğun olduğu kentlerde tercih edilmişlerdir.⁴⁷

Açık sofalı (çardaklı) tipi oluşturan evler arasında gözlenen küçük ayrımlar bu grup içinde *İşkodra Evi* ve *Tiran Evi* gibi iki farklı alt-grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuzeyde gelişen İşkodra evinde en önemli öge çardaktır.⁴⁸ Burada da çardak, odalar arasında bağlantı sağlamanın ve doğaya açılan yarı-açık bir mekân olmanın yanı sıra, yiyecek kurutma, ipek böcekçiliği, dokumacılık gibi eviçi üretimlerinin de yer aldığı alandır. Bu evin en basit örneği, iki katlı, iki odalı tiptir (Res. 256, 257). Çardak, bütün uzun cephe boyunca uzanır ve avluya açılır. Zemin kattaki mekân ahır olarak kullanılır. Aynı özellikleri taşıyan bir başka evde çardağın bir duvarı odalardan birinin taş duvarının devamı olarak uzanmakta ve sokağa bakan cepheyi süslemektedir (Res. 258). Bir diğer örnekte ise, çardak fazla genişlemiş, bu alana açılan oda sayısı üçe çıkmıştır. Ana şema aynıdır (Res. 259).

Resim 256.

*İşkodra'dan çardaklı bir ev.
Kat planları ve görünüş.*

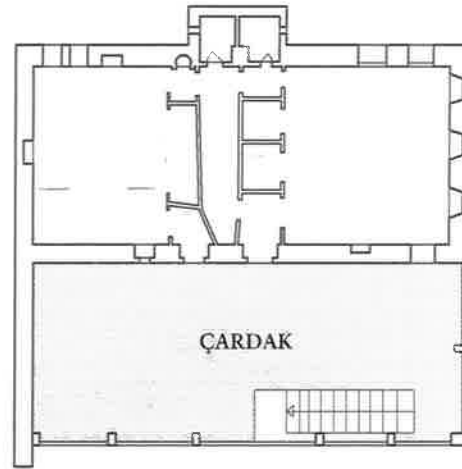
Resim 257.

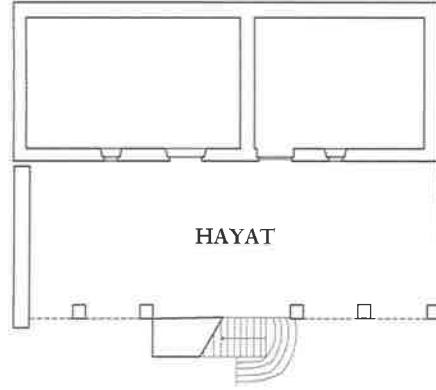
Elbasan'dan çardaklı bir ev.
Kat planları ve görünüş.

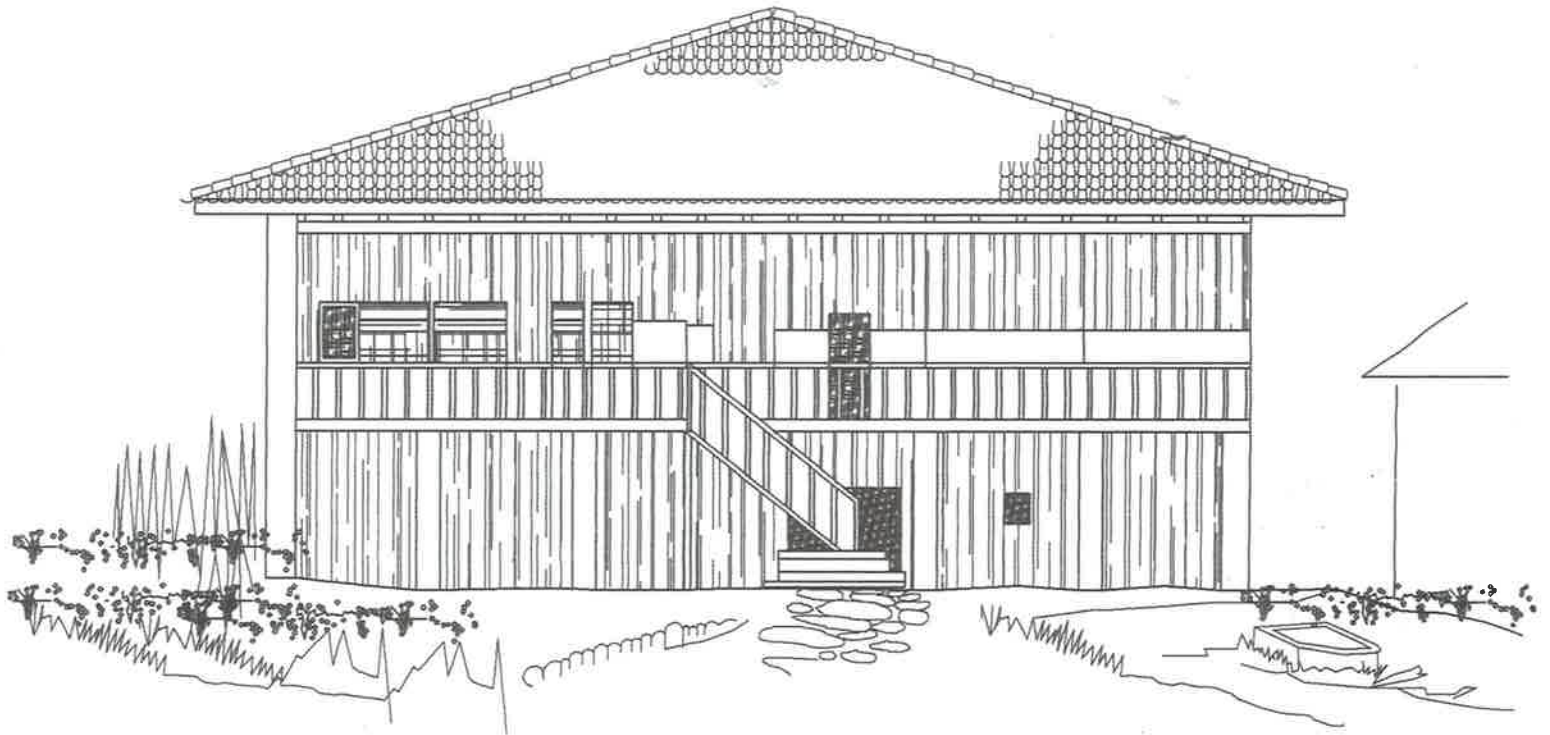
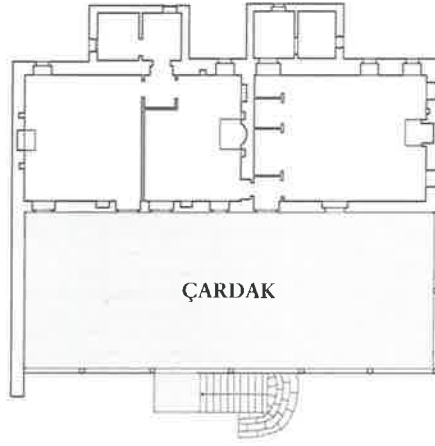
Resim 258.

İşkodra'dan çardaklı bir ev.
Kat planı ve görünüş.

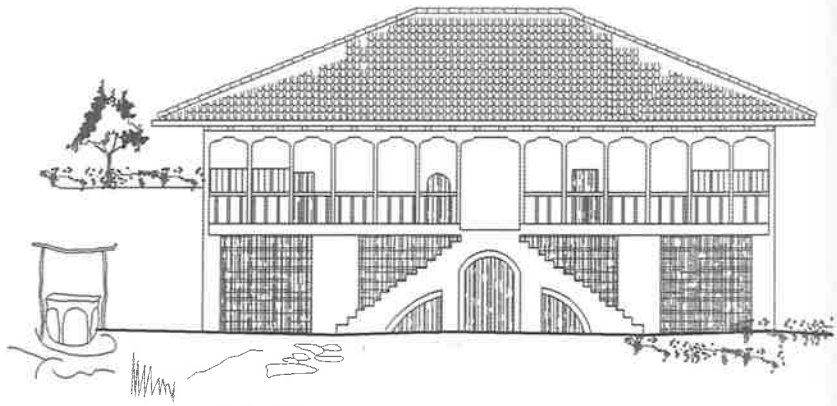
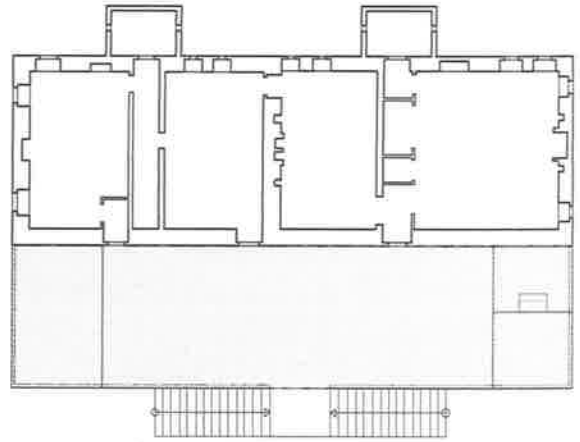
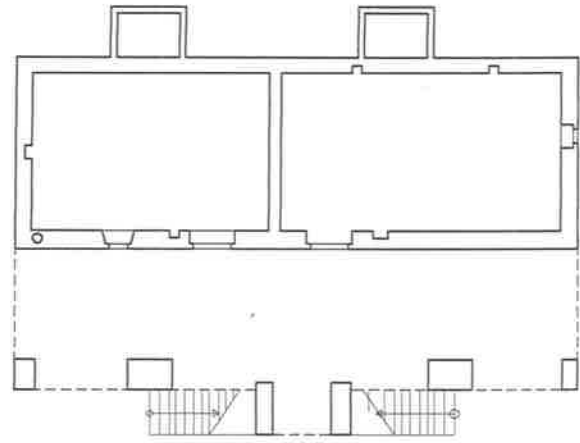

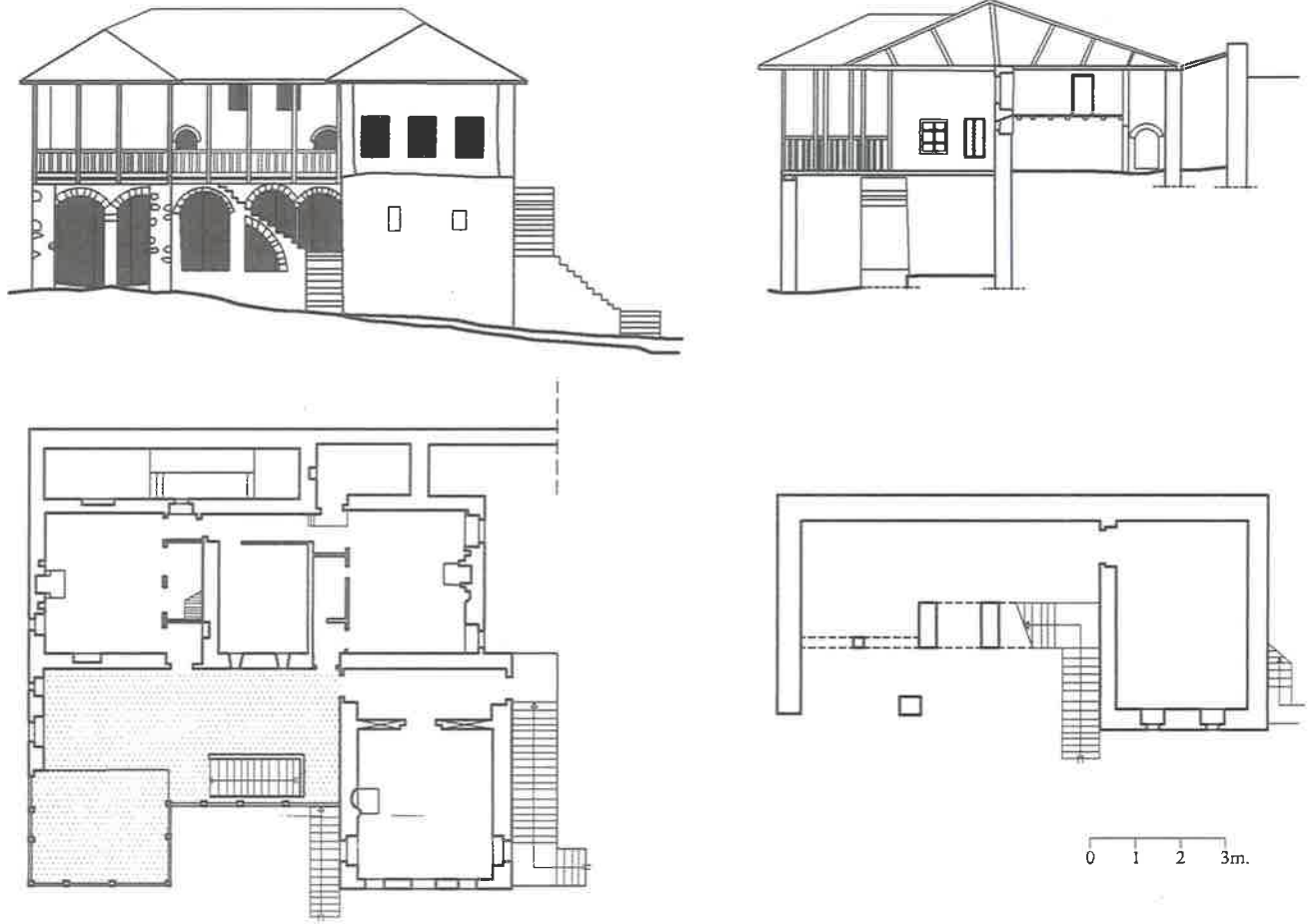
Resim 259.
İşkodra'dan
çardaklı bir ev.
Kat planları
ve görünüşü.

Tüm cephe boyunca uzanan çardaklı tipin en gelişmiş örneği, genellikle dört odalı olmaktadır. Ayrıca çardak, iki yandan köşklerle zenginleştirilmiştir. Çardak zemininden birkaç basamak yükseltilmiş, ahşap parmaklıkla çevrili bu köşkler, bir yandan önemli bir işlevi karşılarken, öte yandan da İşkodra evinin avlu cephesini hareketlendirip güzelleştirir. Bu evlerin zemin katları ise, üst kattaki çardakla aynı boyut ve biçimde, *hayat* adıyla anılan yarı-açık bir alanla (Res. 260), onun arkasında ahır, depo gibi mekânları içeren servis alanlarına ayrılmıştır. Çardaklı ev, bu ilk biçimiyle gitgide yerel burjuvazinin gereksinimlerine tam anlamıyla cevap veremez olur ve değişimlere uğrar. Geleneksel büyük aile düzeni terkedildiğinden, artık bu evlerde ateş odası gibi bir merkezî mekânın önemi ortadan kalkar ve çardağın oranları küçülür (Res. 261, 262). Buna karşılık, mekânsal farklılaşma ve gösteriş gereksinimi gibi nedenlerle ev planları daha ayrıntılı bir biçim alır. Örneğin bu gelişimi, yapılan ekler ve değişikliklerle İşkodra'daki Ymer Ramadan Evi'nde gözlemek olanaklıdır (Res. 263).

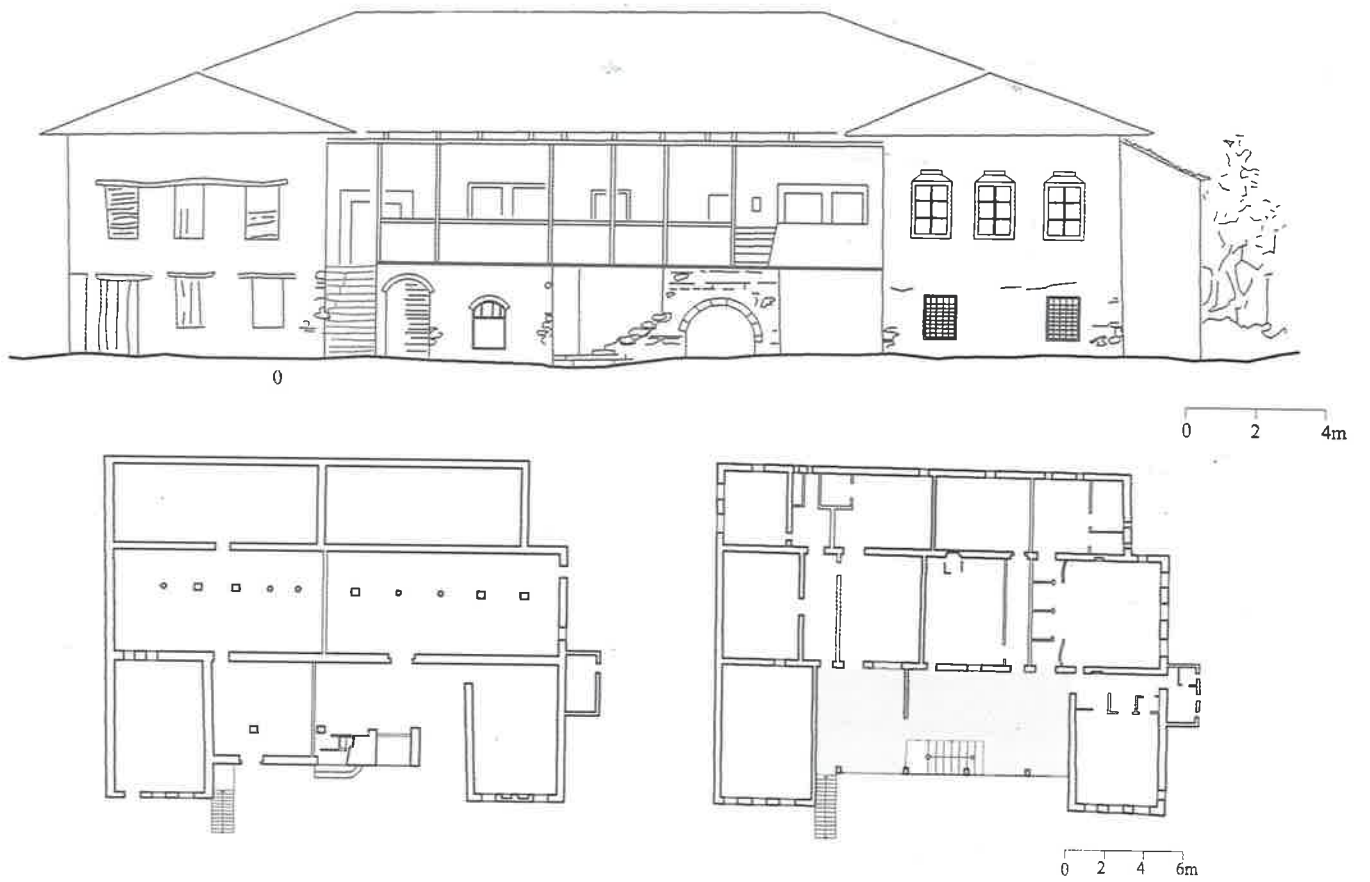

Resim 260.
İşkodra'dan
çardaklı bir ev.
Kat planları
ve görünüşü.

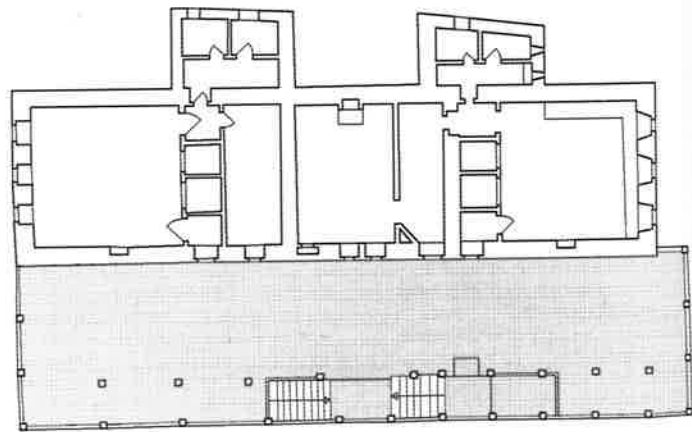
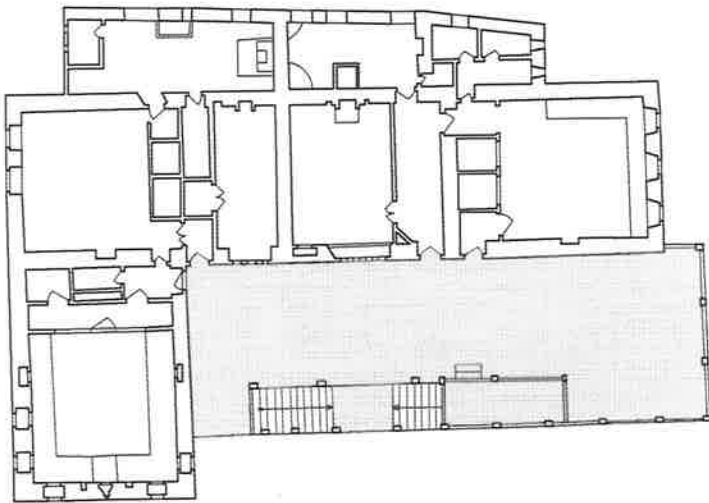
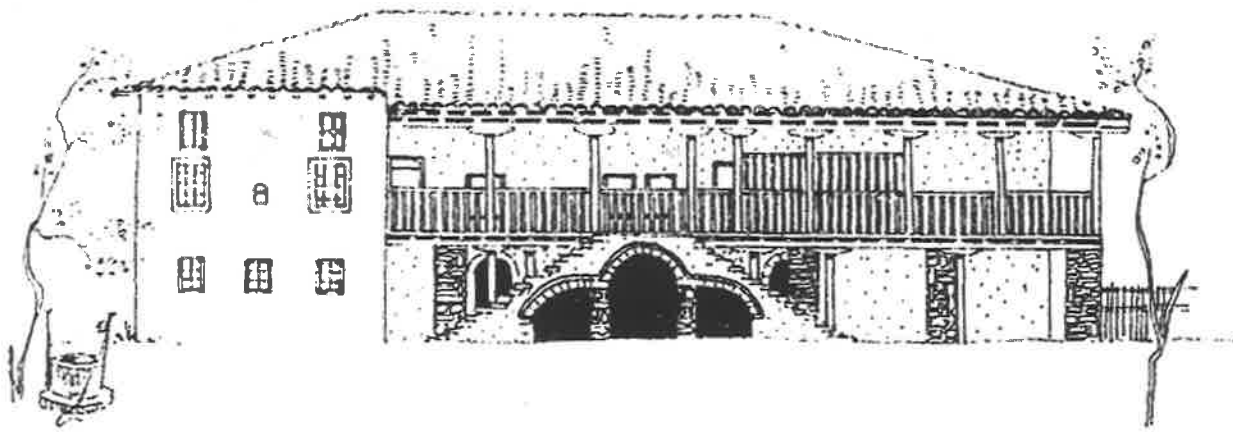
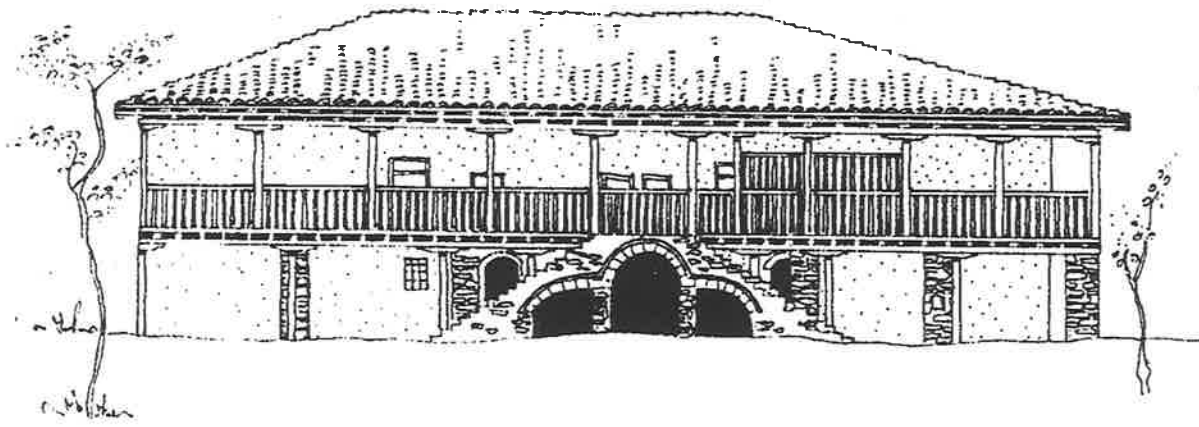
Resim 261.

Berat'tan çardaklı bir ev. Kat planları, kesit ve görünüş.

Resim 262.

İşkodra'dan çardaklı bir ev. Kat planları ve görünüş.

Resim 263.
İşkodra'dan
Ymer Ramadan Evi.
Kat planları
ve görünüşler.

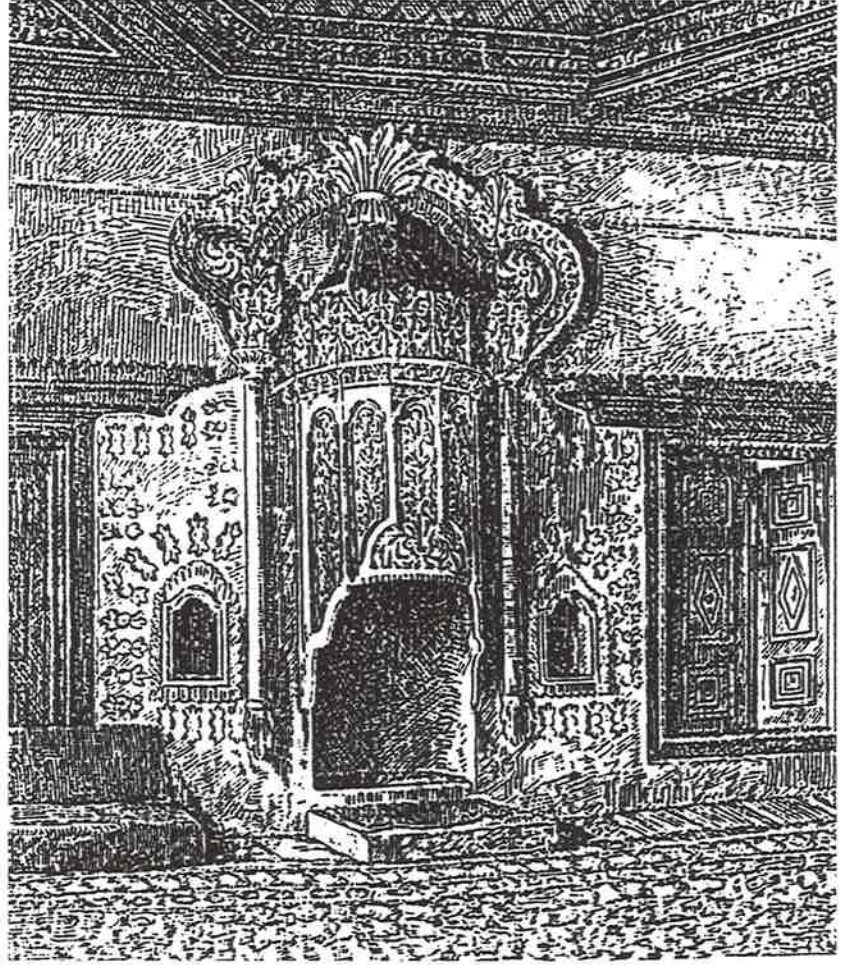
49 E. Rıza, a.

50 İşkodra'nın
lişimi, 18. y.
önemli feodal
gin tüccarları
masına neden
gruplar da, k
şun bezemeli,
inşa ettirmişle
da bkz. F. Shk
ration de l'Ar
pulaire dans
Shkodër",
1976/12, s. 1

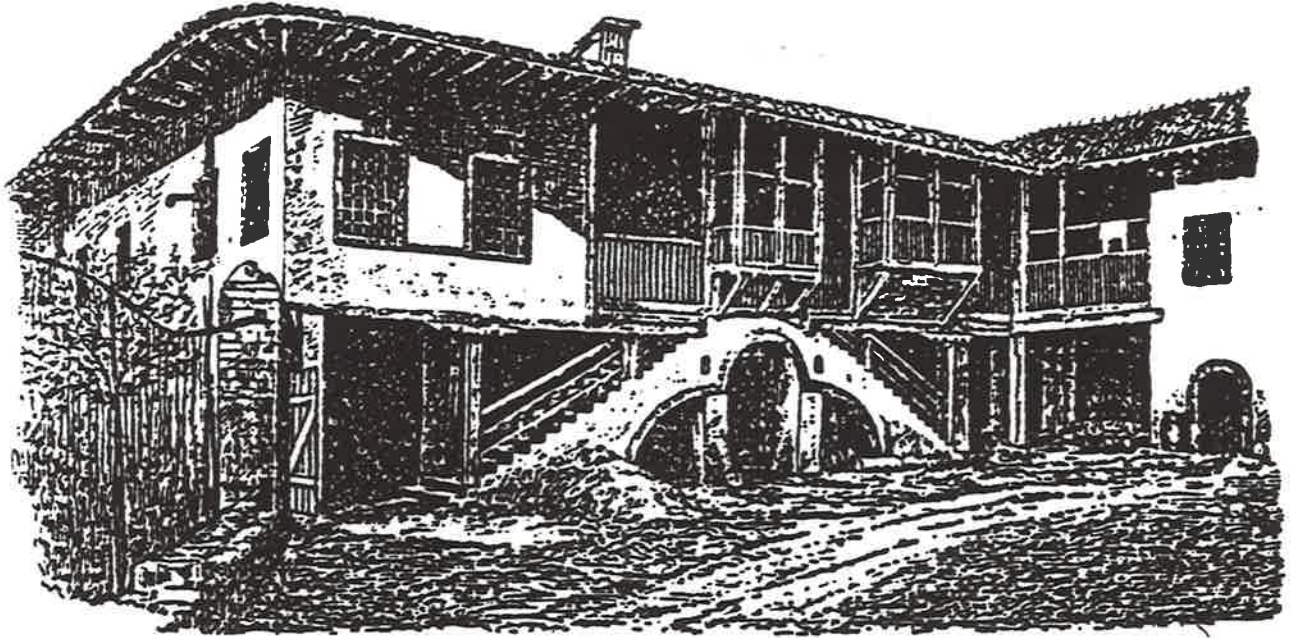
49 E. Rıza, a.g.e., s. 183.

50 İşkodra'nın ekonomik gelişimi, 18. yüzyılda bazı önemli feodal ailelerle zengin tüccarların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gruplar da, kendilerine yoğun bezemeli, görkemli evler inşa ettirmişlerdir. Bu konuda bkz. F. Shkupi, "La Décoration de l'Architecture Populaire dans la Ville de Shkodër", Monumentet, 1976/12, s. 195-219.

İşkodra evinin kökeni konusunda yazarlar genellikle hayat içeren tek katlı konutu örnek gösterirler.⁴⁹ Aynı zamanda toprak sahibi olan feodal kökenli yerel tüccar sınıfının benimsediği bir biçim olarak bu açık sofalı ev, diğer ülkelerdeki örneklerde de görüldüğü gibi, tüm Balkanlarda ve Anadolu'da yaygındır. Bu evlerde geleneksel Türk odasına paralel bir biçimde, genellikle mobilyasız olan oda içleri, ocağın yanısıra (Res. 264), dolaplar, nişler, raflar ve se-dirlerle donanmıştır ve ayrıca, bezeme yoğunluğu zaman içinde gitgide artar. Bu yoğunluk tavanları da kapsar.⁵⁰ Zemin kattaki hayat ve üst kattaki çardak, boşluklu dış yüzeyleriyle avlu cephesinde büyük bir şeffaflık yaratır (Res. 265). Geniş saçak ve çıkmalar da, gölge-ışık oyunları ile yapının kitlesel etkisinin daha iyi algılanmasını sağlar. Bu etkiye, merdivenlerin anıtsal biçimlenişi de katılır.

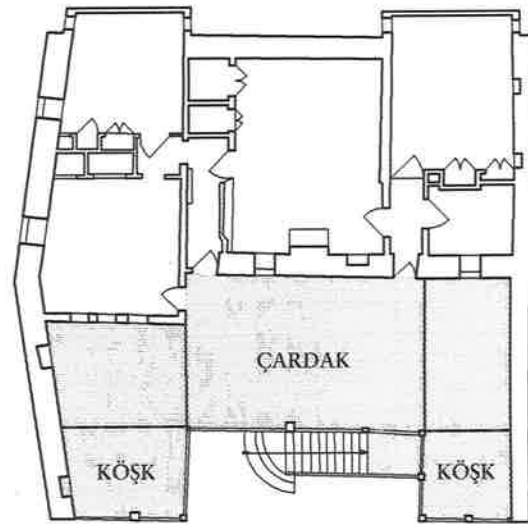
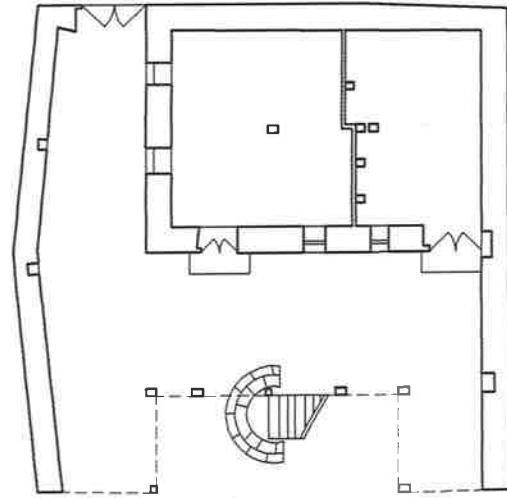

Resim 264.
İşkodra'da
Muzani Evi'nden
bir ocak.

Resim 265.
İşkodra'da
Muzani Evi'nin
avlu görünüşü.

Ülkenin en kuzeyinde
İşkodra'da görülen.
görülen sözkonusu ev tipi, gü-
neye doğru gidildiğinde, Elba-
san ve Berat için de tipiktir.
Elbasan'ın dış sofalı evlerinde
çardak, İşkodra ve Berat evle-
rinden daha yalındır. Ayrıca
odalardaki bezeme yoğunluğu
da diğer iki örnektekine göre
azdır. Bu evler genellikle iki
kanatlıdır (Res. 266).

Resim 266.
Elbasan'dan
çardaklı bir ev.
Kat planları
ve görünüşü.

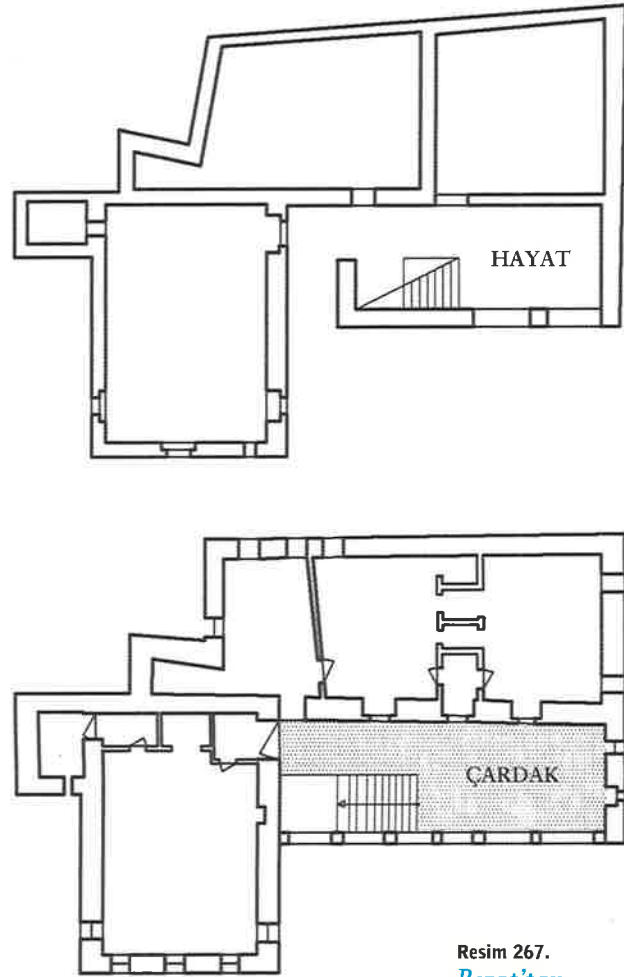

0 1 2 3m.

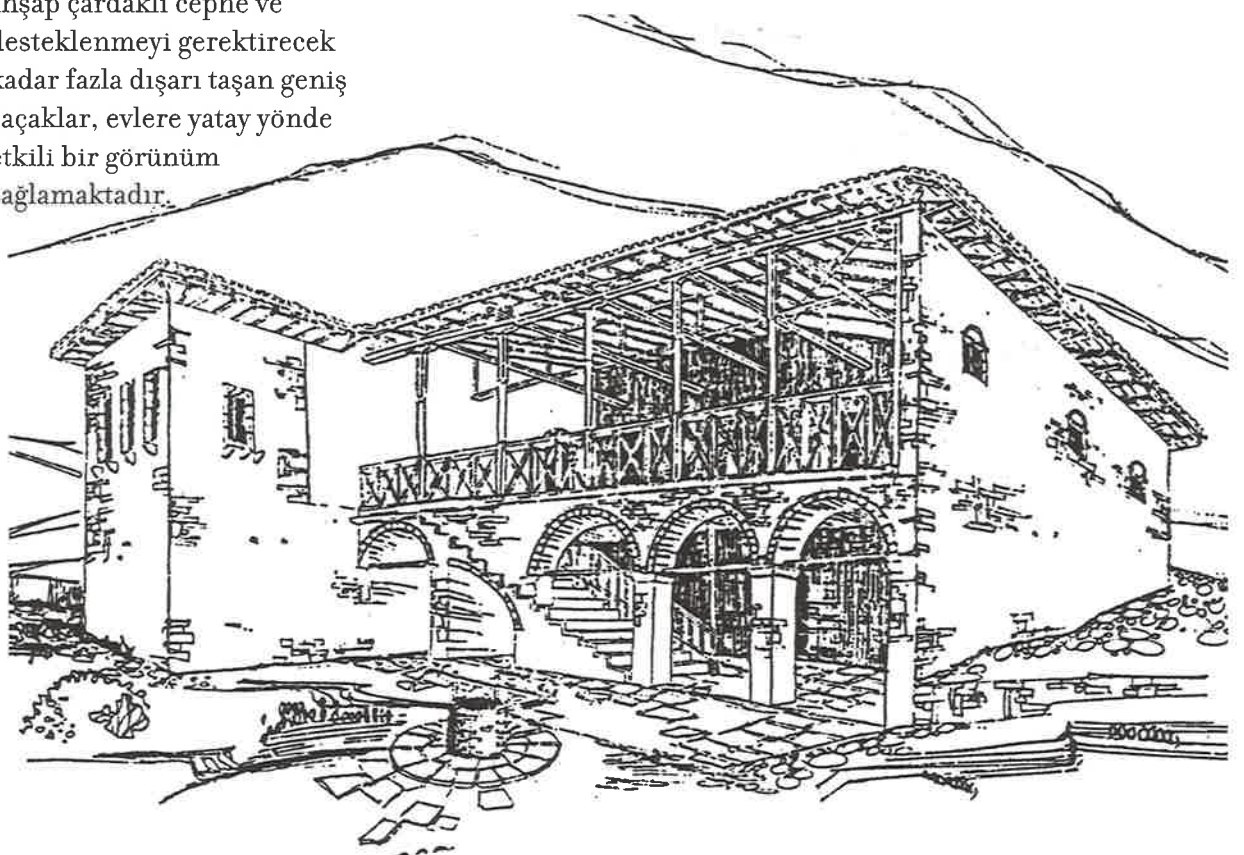
51 Ayrıca Be-
dağın sirküla-
şındaki kısmı
cm kadar y-
adını alan bu
riyle gölgeli g-
ma mekânı ol-
L. Lazimi, "L-
la Maison
Monumentet,
146.

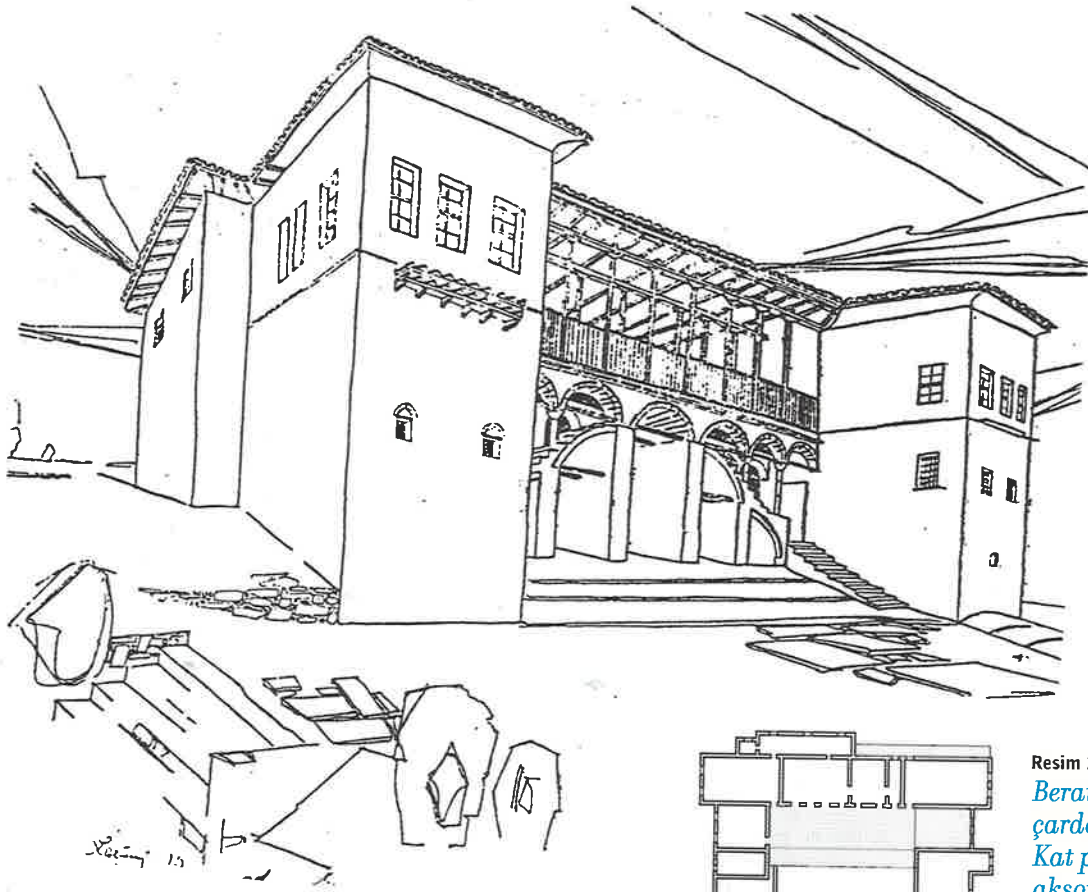
51 Ayrıca Berat evinde çardağın sirkülasyon alanı dışındaki kısmının zemini 20 cm kadar yükseltilir, sofa adını alan bu kısım, kafesleriyle gölgeli günlük bir oturma mekânı olarak kullanılır. L. Lazimi, "Le Çardak dans la Maison de Bérat", Monumentet, 1971/1, s. 146.

Berat evleri, İşkodra açık sofalı evlerine göre, gelişmiş örneklerdir. Yine iki katlı olan bu evlerde, zemin kattaki hayatın üzerinde aynı boyutlara sahip olan çardak yer alır (Res. 267, 268). Buraya, konutun bir ya da iki yanından çıkan merdivenle ulaşılmaktadır. Berat'ta da, önceleri yalın olan çardaklar, zaman içinde köşklerlerle zenginleştirilmeye başlar. Gitgide çardağın iki kenarında yer alan köşkler, çardaktan 40-50 cm yükselip 30-50 cm kadar dışarı taşarak cepheye etkili bir görünüm katarlar (Res. 269, 270).⁵¹ İşkodra evindeki gelişim Berat evinde de gözlenir. Değişen koşullarla çardak önemini yitirmeye ve küçülmeye başlar. Kapalı mekân gereksinimi artar. Çardağın değişimini ve evin cephesine getirdiği farklılıkları çok sayıda örnekten izlemek olanaklıdır (Res. 271). Bu evlerde genelde asimetrik olan planlama cepheye yansımakta, ayrıca ahşap çardaklı cephe ve desteklenmeyi gerektirecek kadar fazla dışarı taşan geniş saçaklar, evlere yatay yönde etkili bir görünüm sağlamaktadır.

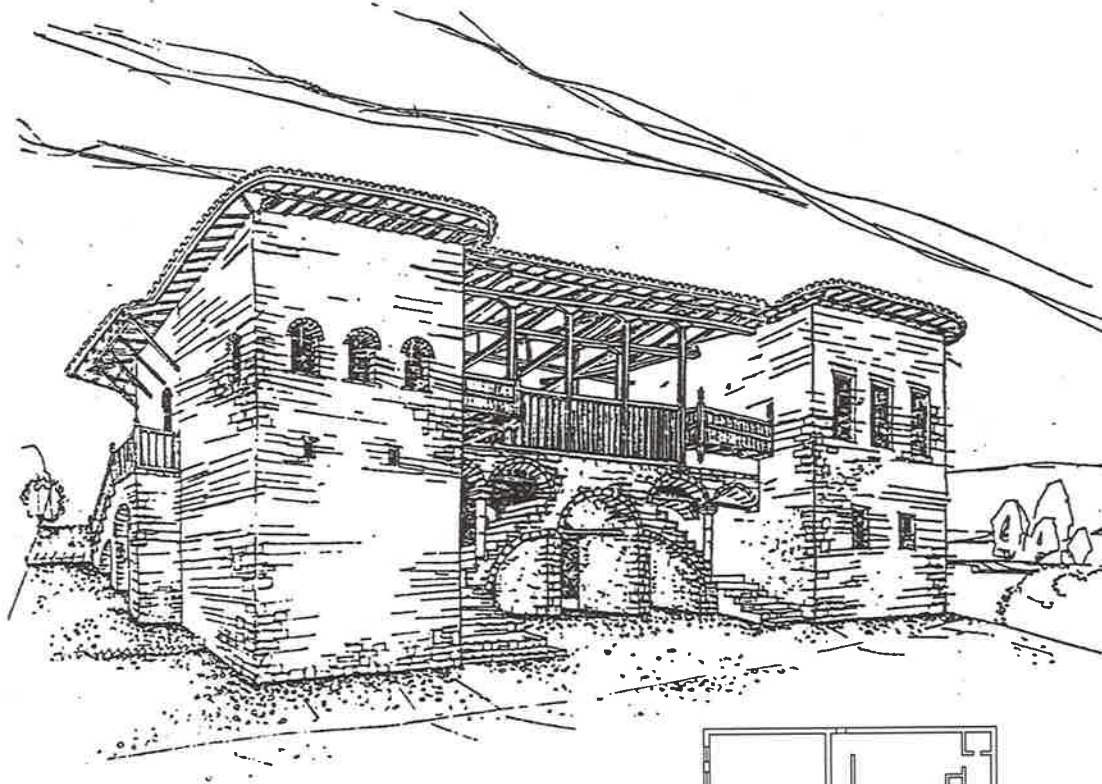

Resim 267.
Berat'tan
çardaklı bir ev.
Kat planları ve
aksonometrik
görünüş.

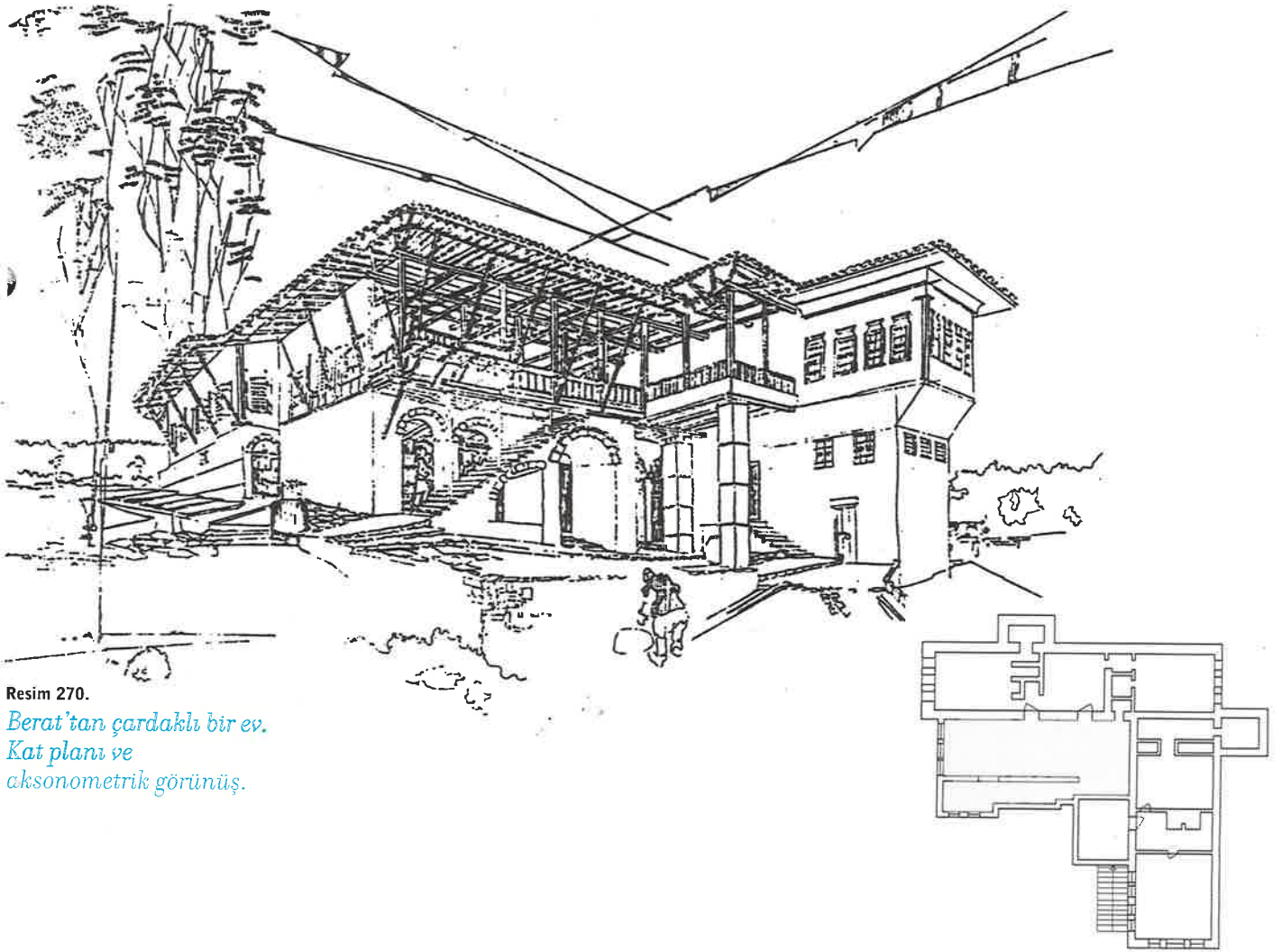

Resim 268.
Berat'tan
çardaklı bir ev.
Kat planı ve
aksonometrik
görünüş.

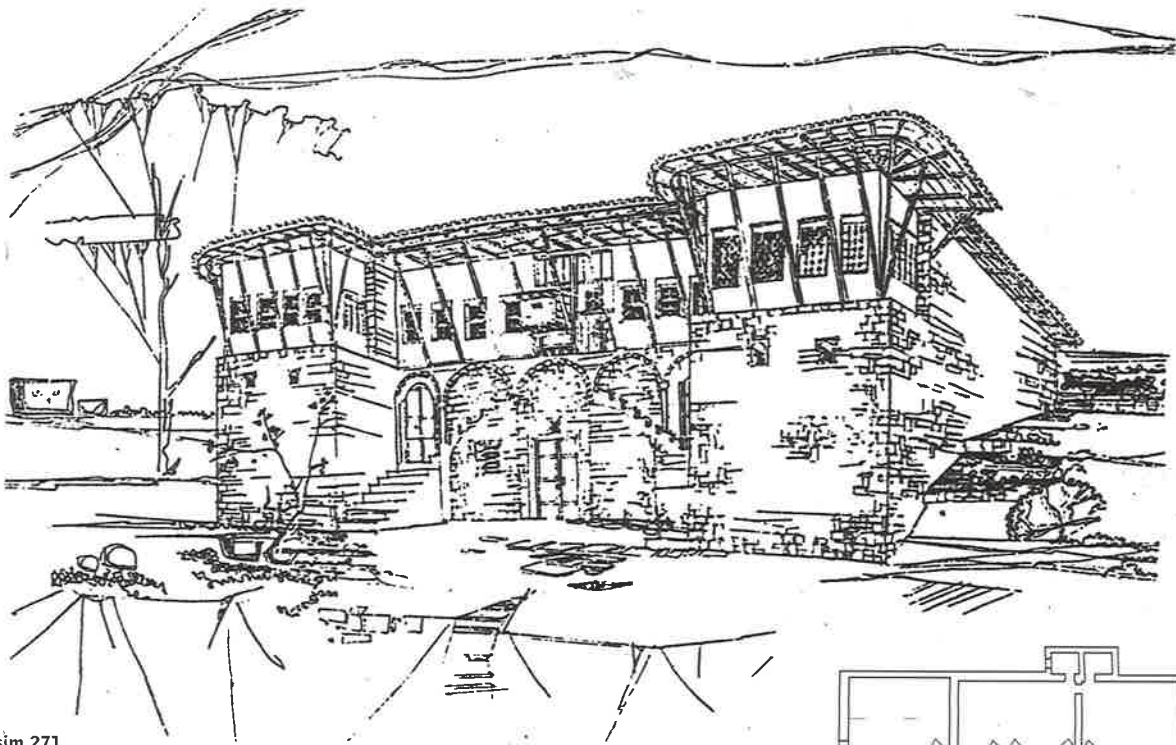

Resim 269.
Berat'tan
çardaklı bir ev.
Kat planı ve
aksonometrik
görünüş.

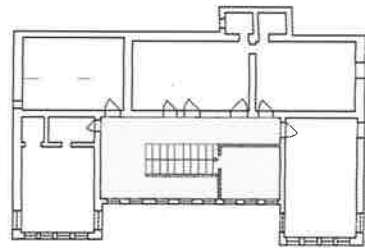
Resim 270.

*Berat'tan çardaklı bir ev.
Kat planı ve
aksonometrik görünüş.*

Resim 271.

*Berat'tan
çardığı kapanmış bir ev.
Kat planı ve
aksonometrik görünüş.*

52 Aynı eser, s. 189.

Berat'ın eğimli bir arazide yerleşmesi, Berat evi çardağının İşkodra evine oranla zemin seviyesinden daha yukarıda yer almasına neden olmuştur. İşkodra'da cephe- nin daha büyük bir bölümünü kapsayan çardak, burada küçülerek sağır kısımların da katılmasıyla, daha etkili kitle- sel farklılıklara ve gölge-ışık oyunlarına neden olmaktadır. Bütün bu verilerden yola çıkarak, Berat evlerinin çardakla- rının, gerek mimari tasarım, gerekse de teknik açıdan, İşkodra'dakilerden daha ge- lişmiş bir aşamayı ortaya koydukları söylenebilir.⁵² Çardağın gittikçe küçülmesi ve kapalı mekân gereksinimi- nin artmasıyla, Berat evinde de iç ve orta sofalı eve doğru bir değişim olmuştur. Bugün Berat tarihi dokusundaki evlerin çoğu, bu ikinci aşama- yı sergileyen örneklerdir (Res. 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278).

Resim 272, 273. Berat'tan bir grup ev.

Resim 274, 275.
*Berat'tan
bir grup ev.*

Resim 276.
*Bir Berat
evinden
ayrıntı.*

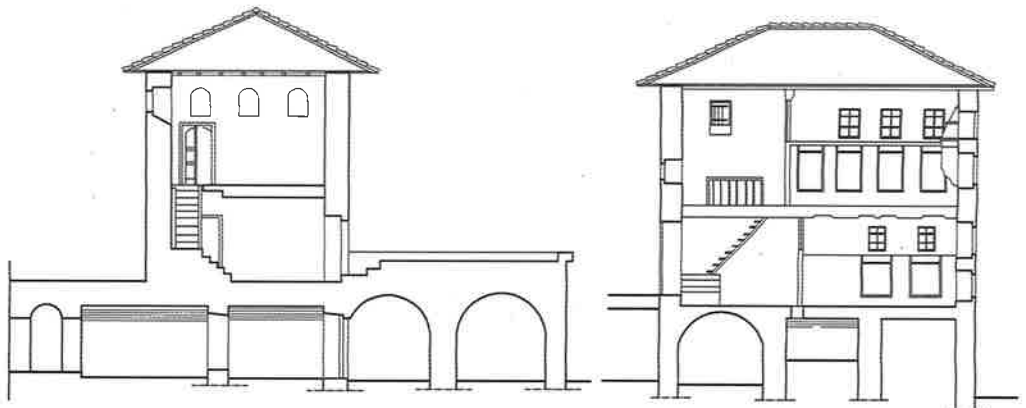
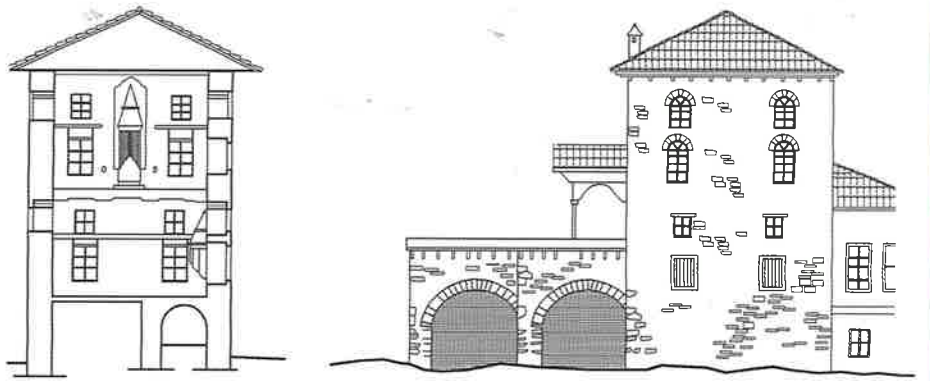
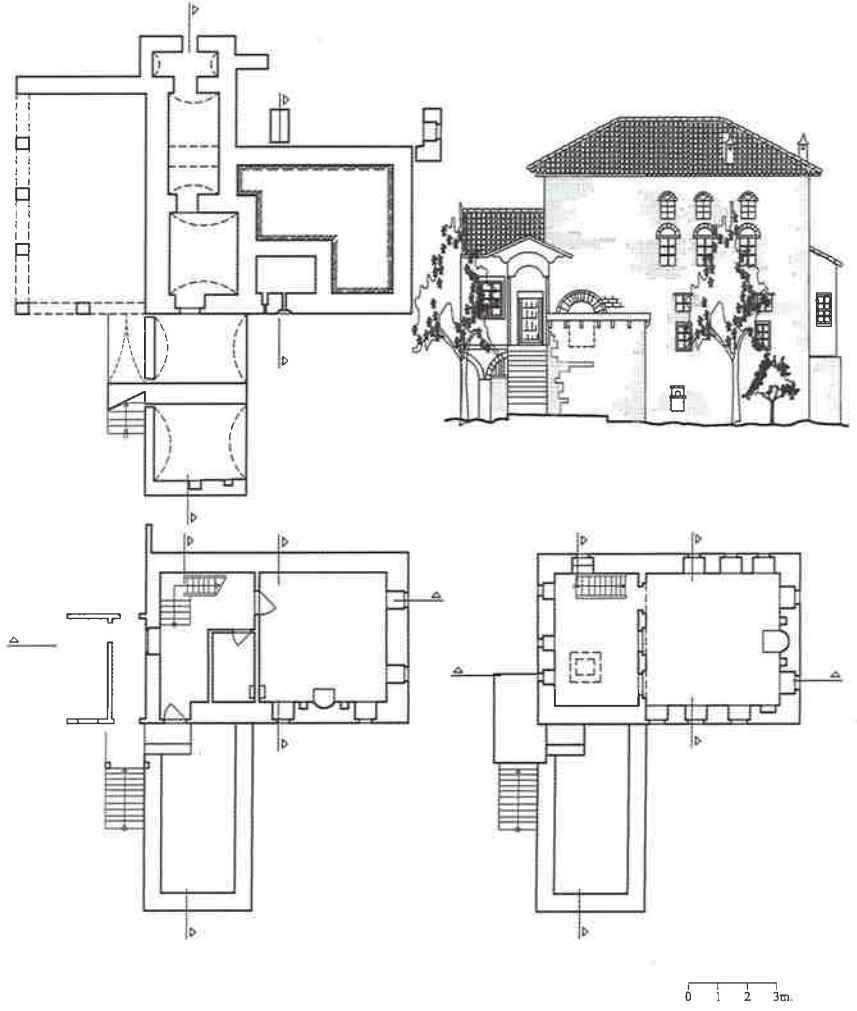
Resim 277.
*Bir Berat
evinden
ayrıntı.*

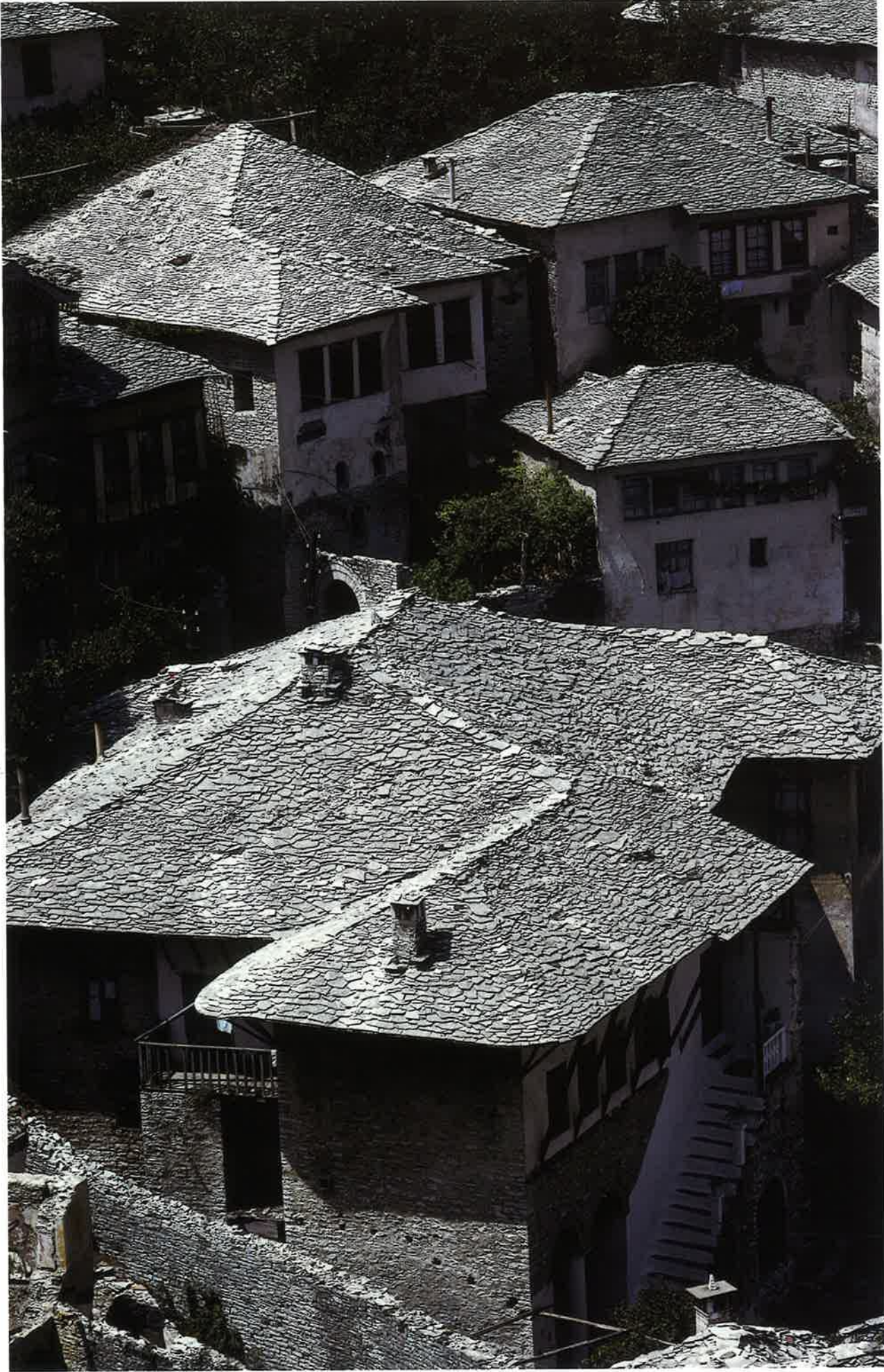
Resim 278.
*Berat'tan
bir ev.*

Ülkenin kuzeyinden güneyine dek kırsal kesimde ve yer yer bazı kentlerde görülen başka bir ev tipi, Balkanların ünlü kule evleridir. Bu tipin en gelişmiş örnekleri Arnavutluk'tadır (Res. 279). Kuleler, özellikle dağlık bölgelerde, savunma ve gözetleme amacıyla yükselen sağır taş duvarlı zemin katlar üzerinde kışlık bir arakatla, genellikle ahşap karkas, hafif yazlık bir üçüncü kattan oluşur. Bu tipin ilk örneklerinde, ahır, depo gibi işlevlere ayrılan zemin katın üzerinde yalnız bir oda, bir sofa ve onun üzerinde de aynı plan şemasında bir üçüncü katın yer aldığı görülür. Önceki bölümde de değinildiği gibi, Ergeri bu tip evleriyle ünlüdür (Res. 247, 248, 249). 18. ve 19. yüzyıllardan kalma bu kule evler, ülkedeki diğer kulelere oranla, özellikle üst katlarının biçimlenişleriyle ayrı bir yer tutarlar (Res. 280, 281, 282). Kent evi nitelikleri taşıyan bu Ergeri tipi evde, yine de kaynaklandığı kırsal evin bazı özellikleri sürer.

Resim 279.
Berat'tan
kule tipi ev.
Kat planları,
kesit ve
görünüşler.

Resim 280.
Ergeri'den
kule evler.

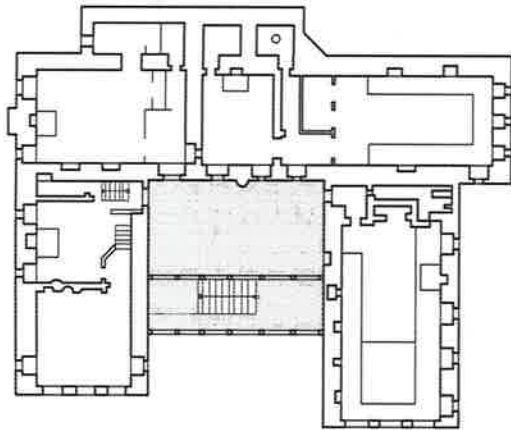
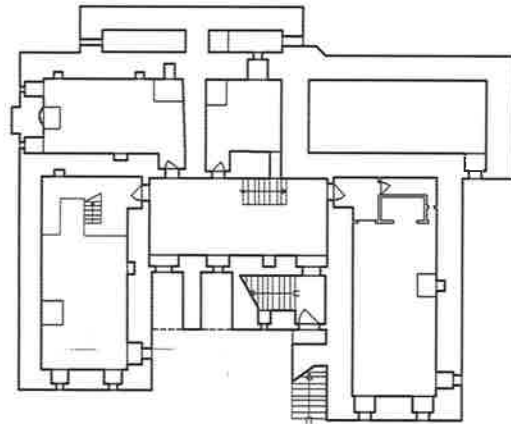
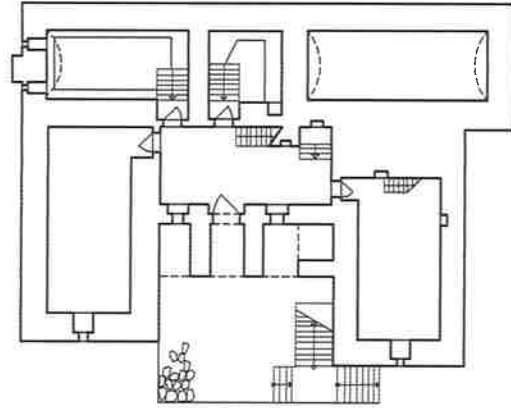
Resim 281.
Ergeri'den
kule evlerin
üst katları
ayrıntısı.

Resim 281, 282.
*Ergeri'de
kule evlerin
üst katlarından
ayrıntılar.*

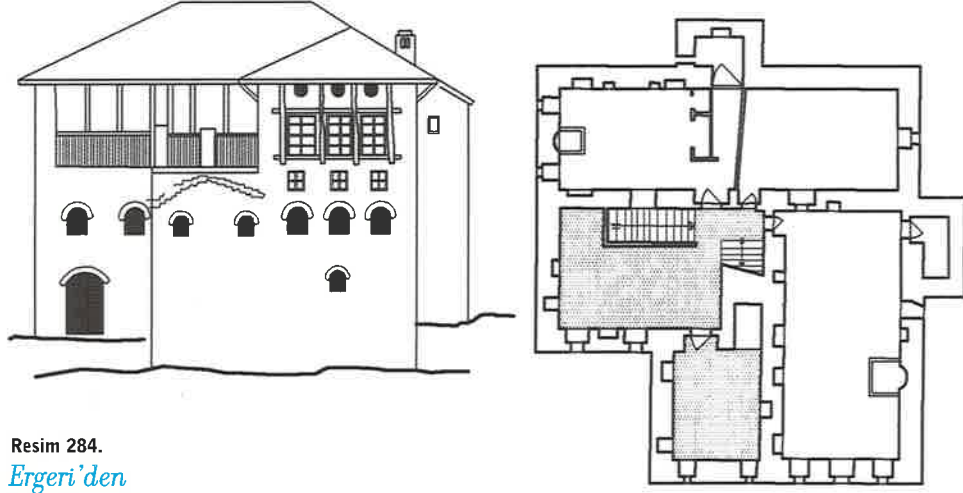
53 Bu biçimlenmede savunma endişesi en önemli nedeni oluştururken, arazi koşulları da ikinci derecede rol oynamıştır. E. Rıza, "L'Habitation Fortifiée de Gjirokastër", Monumentet, 1971/1, s. 146.

Bu tipte, kulenin genellikle yanından ve dışardan çıkan merdiveni içeri alınmış, ayrıca üst katta Balkan evinin karakteristiği yarı-açık mekân cepheye katılmıştır (Res. 283, 284, 285). Kulelerin bu çardaklı alanları da, gitgide, çok sayıda pencereyle dışarı açılan kapalı bir mekâna dönüşmüş ve yeni mekânların da eklenmesiyle son aşamasına ulaşmıştır. Bu ev tipini İşkodra ya da Berat tipi evden ayıran en önemli özellik, vurgulanmış savunma yapısı görünümüdür (Res. 286).⁵³

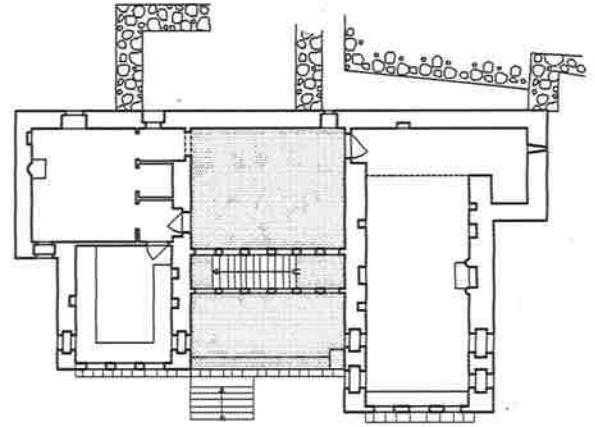
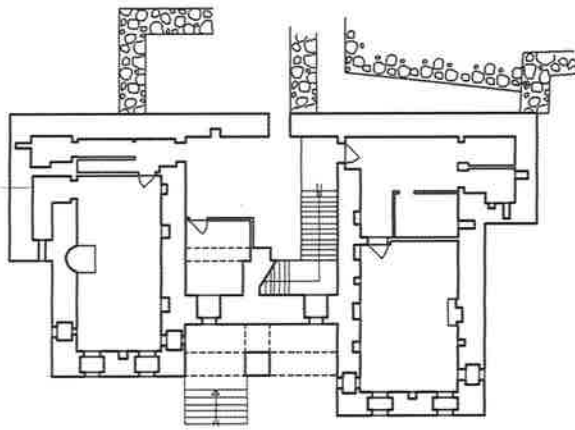
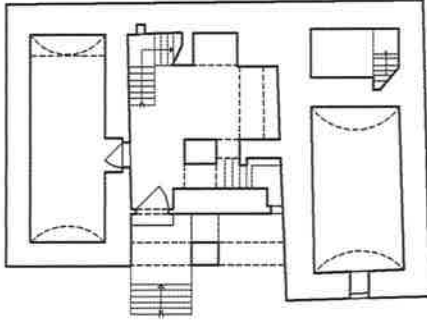
Resim 283.
Ergeri'den
kule tipi ev.
Kat planları ve
görünüş.

0 1 2 3m.

Resim 284.
Ergeri'den
kule tipi ev.
Kat planı ve
görünüş.

0 1 2 3m.

Resim 285.
Ergeri'den
kule tipi ev.
Kat planları.

Resim 286.
*Ergeri'den
bir kule ev.*

54 Aynı eser, s. 147.

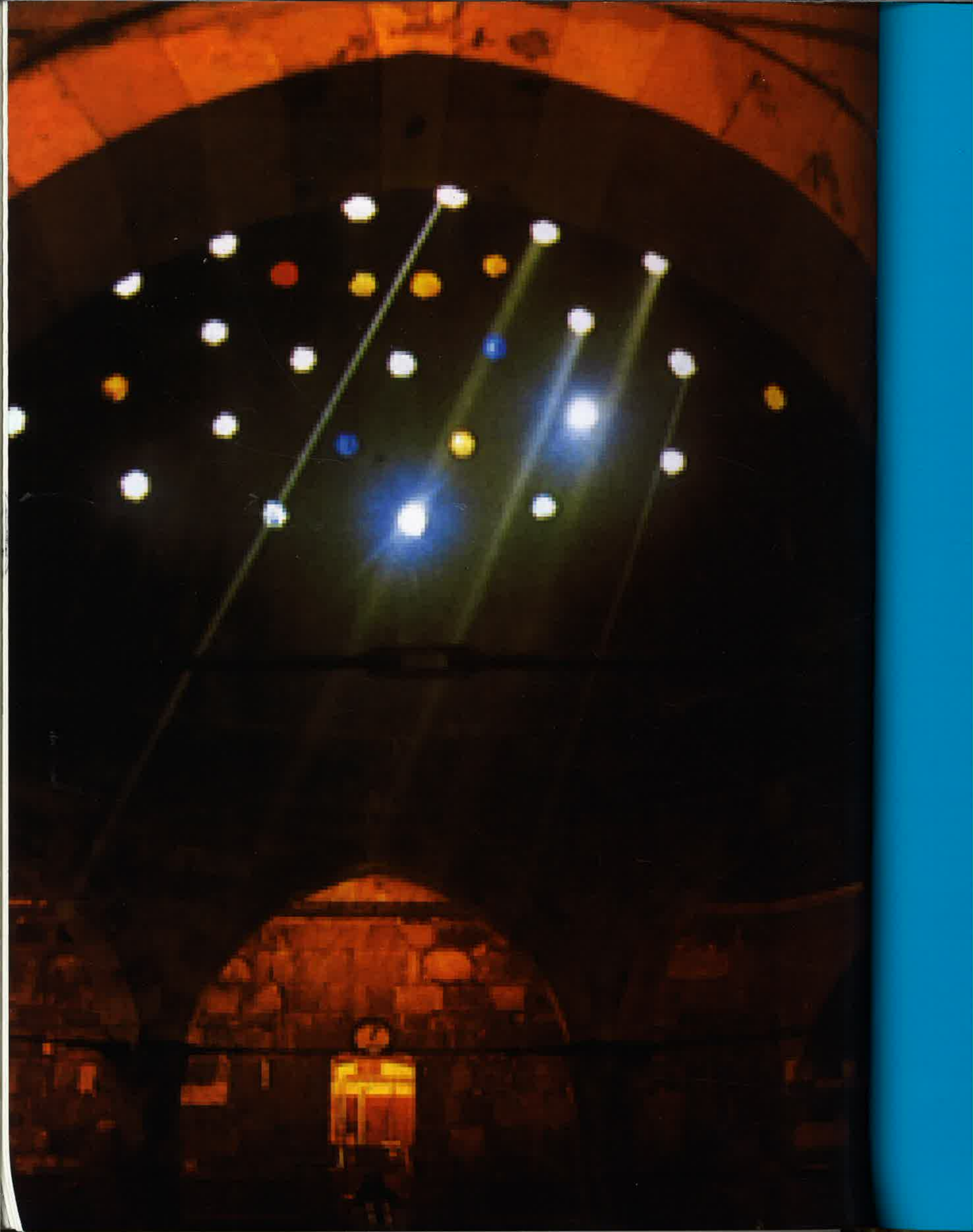
55 O. Daniel, "Le Processus de l'Islamisation dans les Villes d'Albanie", *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIIe Siècles*, Bükreş, 1975, s. 242; L. Mile, a.g.e., s. 143.

Ergeri'nin Yunan sınırına çok yakın olması ve Epir'in hemen kuzeyinde yer alması, Yunan araştırmacılarının bu kulelerin kökenini Yunan sivil mimarisine bağlama eğilimlerini artırmıştır. Ancak Arnavut yazarların da vurguladığı gibi, örneğin Mistra evlerinin ve Kuzey Yunanistan'daki burjuva evlerinin bazı mimari ve konstrüktif öğeleri, Ergeri evlerinininkilerle benzerlik göstermesine rağmen, tüm Balkanlar gözden geçirildiğinde ve kule evler bağımsız bir tip olarak ele alındığında, bu ülkede görülen örneklerin özgülüğü daha belirginleşir.⁵⁴ Çardaklı evde olduğu gibi Ergeri kulelerinde de eviçinin zengin bezemesi tavanlarda, tepe pencerelerinde, dolap kapaklarında, nişlerde ve ocak davlumbazlarında yoğunlaşır (Res. 287, 288). Ayrıca Haremlik-Selamlık ayırımı sürdürülür. Örneğin bazı evlerde bir oda *kabul odası* olarak erkeklere ayrılırken, bir bölüm ya da bir oda kadına ait olur.⁵⁵

Resim 287, 288.

Ergeri'den bir ev,
iç görünüş.

MACARISTAN

1 I. Barta vd., *Histoire de la Hongrie, des Origines à nos Jours*, Budapeşte, 1974, s. 160.

2 J. Pérenyi, "Trois Villes Hongroises sous la Domination Ottomane au XVIIe Siècle", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Cilt III, Sofya, 1969, s. 584.

MACARİSTAN'DA OSMANLI TARİHİ

Macar-Osmanlı ilişkileri, 14. yüzyılda Papa'nın çağrısıyla Macaristan'ın, Sırbistan, Bosna ve Eflak devletleriyle birlikte, Balkanlara yerleşmekte olan Osmanlılara karşı savaşıyla başlamış ve bu Haçlı ordusu, 1364 Sırp Sındığı Savaşı'nda yenilgiye uğramıştır. Macaristan ve Erdel, 1391'den sonra Osmanlı akınlarına hedef olmuş, 1395'te Erdel Osmanlılara bağımlı hale getirilmiş, 1396 Niğbolu Zaferi'nin ardından da Osmanlılar, Macaristan, Eflak ve Boğdan'a seferler düzenlemişlerdir. Ancak Macaristan'ı hiçbir zaman fethe girişmemişlerdir. 1438'de II. Murat Transilvanya'ya akın düzenlemiş, 1439'da Belgrad kuşatılmış, 1440'da Voyvodina ve 1442'de Erdel'e sefer yapılmış, 1462'de Erdel tümüyle işgal edilmiştir. 1474'te yeniden Transilvanya'ya, 1476 ve 1484'de Boğdan'a akınlar düzenlenmiştir. 16. yüzyılda Macaristan'ı vergiye bağlamak isteyen Kanuni Sultan Süleyman, bu ülkeye sefere çıkarak Belgrad'ı kuşatmış ve 1521'de ele geçirmiştir. Bu kalenin ardından başka Macar kaleleri de alınmış ve böylece güneyde Sava, kuzeybatıda Drava ile çevrilen bölgeler ele geçirilmiştir. Ünlü Mohaç Savaşı'ndan sonra Kanuni, 1526'da Budin'e (Buda) girmiştir. Bu tarihten sonra Macaristan üçe ayrılmış, bugünkü Macaristan'la Transilvanya ve Banat eyalet-

leri Macar Beyi Zapolya'ya verilmiş, Slovenya Osmanlılara bağlanmış, Hırvatistan bağımlı duruma getirilmiştir. Bu yüzyılda Macaristan'ın birçok büyük kenti, Buda, Pest, Zigetvar, Estergon, Segedin (Szeged) Osmanlılar tarafından işgal edilmiş ve bir tür askeri koloniye dönüştürülmüştür. 1538'de Kanuni Boğdan'a girmiş ve Osmanlılar 1541 yılında Macaristan'a yarı bağımlılık tanımışlardır. Kanuni, Tuna nehri ile Tisa nehri arasındaki alanla eski Macaristan'ı işgal etmiş, ülkenin doğu kesimleri ve Transilvanya (1551), Osmanlı İmparatorluğu'nun prensliği olarak kalmıştır. 1552'de Timişvar (Temesvár) ele geçirilmiş, 1566'da Zigetvar kuşatılmıştır. 1577'den sonra Avusturyalılar'ın sürekli saldırılarına uğrayan Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu'na korunmuştur. 1686'da Avusturyalılar Yukarı Macaristan ve Hırvatistan'a girmişler, Budin, Segedin, Kapoşvar kentleri Avusturyalıların eline geçmiştir, Egri ve Belgrad da alınmıştır (1688). Kanije, Semendire ve Belgrad, geri alınmalarına rağmen korunamamışlardır. 1699 Karlofça Antlaşması'na göre Temeşvar Eyaleti Osmanlılarda kalmış, Erdel'i de içeren Macaristan Avusturya'ya bırakılmıştır. Avusturyalılar bir süre sonra Temeşvar'ı da almışlardır.

YÖNETİM DÜZENİ

Macaristan'da 16. yüzyılda Buda'nın ele geçirilmesinden sonra yönetsel düzen değiştirilmiş, yerel örgütlerin yerine eyalet ve sancak sistemi getirilmiştir. Bu eyaletler Budin Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Erdel de, Budin seferi ve Macaristan'ın büyük bir bölümünün Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra, Macar beylerinin başkanlığında bir sancak olmuştur. Macaristan'da Osmanlı egemenliği altındaki bölgede Buda, Pest, Segedin ve Peç dışında büyük kent yoktu. Bu merkezler de Osmanlı kaleleri, eyalet ya da sancak merkezlerine dönüştürülmüşlerdi. Buna karşılık ülkede, nüfusları 500 ile 3000 arasında değişen çok sayıda kırsal yerleşme (mezováros) mevcuttu. Ancak bunlar basit kasabalar olmaktan öte, ekonomik açıdan kentlerle aynı etkinliği gösteren yerleşmelerdi. Hristiyan reayadan oluşan bu yerleşmelerin çoğunun, kendilerine bir tür iç özerklik sağlayan ayrıcalıkları vardı. Başkanlarını ve diğer yöneticilerini kendileri seçebiliyorlardı. Bu başkan da vergi konusunda beylerle anlaşma yetkisine sahipti ve kentliler arasında bu verginin dağıtımını yapıyordu.² Aslında Macar eyaletlerinin İmparatorluğun diğer Balkan eyaletlerinden hemen hiç farkı yoktu. Ancak bazı koşullar, birtakım esneklikler gerektiriyordu. 150 yıllık Osmanlı egemenliği sırasında Macar eyaletleri farklı bir gelişim göstermişlerdir. Bu farklı ve özel gelişimde,

3 Aynı eser.

4 O. Kollin, *Veba Salı, Ticaret Mükü XVII, Osmanlı İmparatorluğu'nun mallarının tabiyetinde başka hiç kimseyi indirimi namıyordur*, 323.

5 Osmanlı vancılığı te yordu. J. I. 586.

6 Osmanlı Macaristan ve çiçek tili Gökbilgin, Türk Hâkin Bazı Notları muası VII, 210.

7 J. Pérenyi, *roises sous l'Ottomane au Siècles. Les l'Administration Studia Balca*, 26.

3 Aynı eser, s. 582.

4 O. Kolling, "XVIII. Asırda Veba Salgını Devirlerinde Ticaret Münasebetleri", *Ülkü XVII*, 1941/100, s. 319. Osmanlı İmparatorluğunun mallarının ihracatında, Türk tabiyetindeki tüccarlardan başka hiç kimse gümrük resmi indirimlerinden yararlanmıyordu. Aynı eser, s. 323.

5 Osmanlı vergi sistemi hayvancılığı tercihte etken oluyordu, J. Pérenyi, a.g.e., s. 586.

6 Osmanlılar aracılığıyla Macaristan'a birçok meyve ve çiçek türü getirilmiştir. T. Gökbilgin, "Macaristan'da Türk Hâkimiyeti Devrine ait Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası VII*, 1942, s. 208-210.

7 J. Pérenyi, "Villes Hongroises sous la Domination Ottomane aux XVIe-XVIIIe Siècles. Les Chefs-lieux de l'Administration Ottomane", *Studia Balcanica*, 1970/3, s. 26.

uzaklığın ve buna bağlı olarak iletişim eksikliğinin önemli rolü olduğu gözardı edilemez. Bu nedenle, Macarlar özerkliklerini az çok korumuş ve eski kurumsal düzenlerini yeni yönetim biçimine aktarmışlardır.³

EKONOMİK YAPI

Osmanlı egemenliği döneminde ekonomik açıdan Macaristan'ın durumu hayli iyiydi.

Osmanlıların uygun ekonomi politikaları, hayvan ticaretini ve doğudan gelen malların değiş tokuşunu geliştirmişti. Bu nedenle 17. yüzyılda Osmanlı tüccarları Macaristan'a yerleşmiş, çoğu Macar uyruğuna geçen Yunanlı, Sırp ve Ermeni tüccarlarla birleşmiş, bunlarla ticari ortaklıklar kurarak ülkenin hayvan piyasasını ellerine almışlardı. Macaristan'a sığır ve domuz gönderiyor, buna karşılık Anadolu için deri alıyorlardı.⁴ Böylece Macaristan'da Osmanlı fetihlerinden sonra tarımın yanı sıra, hemen her yerde hayvancılıkta da önemli gelişmeler görülmüştür.⁵

Ayrıca meyvecilik ve bahçecilik alanında da Osmanlıların ülkeye büyük katkısı olmuştur.⁶

SOSYAL VE ETNİK YAPI

Macaristan'ın büyük bölümünün Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasıyla, diğer Balkan ülkelerindeki kadar olmasa da, ekonomik, sosyal, yönetsel ve kültürel alanda değişimler oldu ve bu durum 150 yıl boyunca sürdü. Ancak Osmanlı yönetimi-ndeki Macaristan'ın diğer Balkan ülkelerinden farkı, Macar kentlerinin daima sınır bölgeleri olarak kalmalarındaydı. Hemen ötelerinde, bu toprakları hiçbir zaman gözden çıkarmak istemeyen bağımsız bir Macaristan yönetimi bulunuyordu.

Osmanlılar Macar yerleşmelerini iskân etmeye kalkışmadılar. Ülkeyi, çoğunluğunu Müslüman Bosnalıların oluşturduğu askerlerle yöneticilerin denetiminde bıraktılar. Bu grupların garnizonları terketmeleri, kent vd. yerleşmelerde oturan Macarlarla bağlantı kurmaları yasaklanmıştı. Yerli halka tamamiyle kapalı, yabancı bir egemen sınıf oluşturuyorlardı. Bu yabancılık sadece sosyal ve politik değil, aynı zamanda kültürel idi.

Macaristan'ın ünlü kenti Budapeşte, fetihten önce çoğunluğunu Macar asıllı tüccar ve zanaatkarların oluşturduğu 5000 nüfuslu bir yerleşmeydi. Fetihden sonra üst tabaka, kenti hemen terketti. Bir Macar araştırmacı, Osmanlı egemenliğinin sonuna doğru Buda'da sadece 1 adet Macar ailesi kaldığından söz eder.⁷ Aynı durum Peşte için de söz konusuydu.

O yıllarda Güney Macaristan'daki Peç (Pecs) kentinin nüfusu, Bosna'ya yakınlığı nedeniyle, Bosnalı Müslümanlarla Ortodoks Sırlardan oluşmaktaydı. 1541 yılında Buda, yeni

8 Aynı eser, s. 27-29.

9 J. Pérenyi, "Villes Hongroises sous la Domination Ottomane au XVIIe Siècle", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Cilt III, Sofya, 1969, s. 584.

10 Aynı eser, s. 590.

11 I. Barta vd., *Histoire de la Hongrie, des Origines à Nos Jours*, s. 165.

12 L. Fekete, a.g.e., s. 29.

13 J. Pérenyi, "Villes Hongroises sous la Domination Ottomane aux XVIIe-XVIIIe Siècles. Les Chefs-lieux de l'Administration Ottomane", *Studia Balcanica*, 1970/3, s. 30.

14 O. Kölling, "XVII. Asırda Türklerin Dini Toleransları", *Ülkü*, 1939/XII, s. 522. O. Kölling, Simontoruya Beyi Ahmet Olay'ın 1669'da Macarca yayımladığı, Osmanlıların din ve mezhep işlerindeki geniş hoşgörülerinden ve adaletlerinden söz eden emirnamesine değinmekte, Hristiyan mezheplerinin birbirlerine düşman oldukları 17. yüzyılda, Osmanlıların bu dinsel hoşgörüsüne dikkati çekmektedir. Aynı eser, s. 524.

15 I. Barta, vd., a.g.e., s. 165.

Osmanlı eyaletinin merkezi olurken, 2000-3000 kişilik bir garnizon ve birkaç yüz yönetici barındırmaktaydı. Bu gruplar da, Peç'teki gibi, aralarında gerçek Osmanlıların çok az olduğu Bosnalı Müslümanlardı. Fetihle birlikte boş evlere yerleşmiş, hatta kent merkezini de işgal etmişlerdi. Osmanlı kentleriyle aralarında çok az bağlantı olan Macar yerleşmeleri, eski yaşam biçimlerini koruyorlardı. Bir Orta Avrupa ülkesi olan Macaristan'daki yaşamla Osmanlı yaşamı tamamen farklıydı ve Osmanlılar bu farklılığı ortadan kaldırmak için hiçbir çaba harcamıyorlardı. Kırsal kesimde hayvancılıkla uğraşan yörükler bile, Macar düzlüklerinin hayvancılığa çok elverişli koşullarına rağmen Balkanlarda kalmışlardı. Osmanlılar kendilerine bu bölgede, kapalı bir Müslüman dünyası yaratmışlar, daha önce de değinildiği gibi, çevreleriyle ve Hristiyan Macarlarla bağları az olan küçük askeri koloniler oluşturmuşlardı.⁸ Böylece Buda, Peşte, Peç ve Segedin gibi nüfusu birkaç binden oluşan⁹ esas yönetim merkezleri, sadece gerekli yönetici, garnizon ve zanaatkârı kendilerine çekmişlerdi. Burada diğer Balkan ülkelerinin tersine, Osmanlıların birlikte yaşadıkları ve işbirliği yaptıkları yerli halk yoktu. Buna bağlı olarak da, halktan sağlam bir destek bulabilmeleri söz konusu değildi. Bazı Macar araştırmacılar, Osmanlı egemenliği altındaki yerli halkın, Macar Krallığı'yla ilişkiyi koparmayarak, bu bölgelerin değişip Balkan tipi Osmanlı yerleşmeleri halini alma tehlikesine karşı koyduklarını yazarlar.¹⁰

OSMANLI DÖNEMİNDE MACARİSTAN'DA KÜLTÜREL YAPI

Daha önce de belirtildiği gibi, Macaristan'da Osmanlı egemenliği askerî nitelikteydi. Özellikle kasabalardaki Macar halk, yaşamını Osmanlı öncesi dönemindeki gibi sürdürmekte, ancak kent garnizonları ve tahkimli noktalarda vergi ödeme nedeniyle yöneticilerle bir ölçüde iletişim kurmaktaydı. Bu nedenle de, ülkede kalıcı bir Osmanlı etkisinden söz edilemez.¹¹ Ancak Macaristan'da 150 yılı geçmeyen Osmanlı egemenliği döneminde bile, gazel türünde dizeler yazan ünlü Macar ozanı B. Balassi'de olduğu gibi, bazı kısa süreli etkileşimler görülür.¹² Ayrıca, daha sonra sözü edileceği gibi, Macaristan'da da bazı kentler, Osmanlıların yaptığı anıtsal yapılarla diğer Balkan kentlerine benzer bir görünüm kazanmıştır.¹³

DİN

Egemenlikleri altındaki diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi, Macaristan'da da, Osmanlılar ele geçirdikleri bölgelerde halkı din değiştirmeye konusunda hiçbir zaman zorlamamışlar, herkesi kendi dininde serbest bırakmışlardır.¹⁴ Bu ülkede, Bosna ya da Arnavutluk'ta görüldüğü gibi, kitlesel din değiştirmeler söz konusu olmamasına karşın, bazı Macarlar maddi nedenlerle İslamiyeti kabul etmişlerdir. Ancak Osmanlı dinsel hoşgörüsünün yine de belirli sınırları olduğu kesindir. Örneğin Osmanlılar döneminde Macaristan'da da, kilise inşa etmek, hatta mevcutları onarmak sadece çok yüksek vergiler karşılığında gerçekleştirilmekte, ayrıca dinsel amaçlı sanatın geliştirilmesine de izin verilmemektedir.¹⁵

16 J. Pérenyi,

17 L. Fekete, *Macaristan'da Hristiyanlık*, sayı 29, s. 3-30.

18 Diyet-i Aliyye, *Macaristan'da Hristiyanlık*, 1940, s. 3-30.

19 Aynı eser,

16 J. Pérenyi, a.g.e., s. 29.

17 L. Fekete, "Das Heim eines Türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jh.", *Studia Historica (Academiae Scientiarum Hungaricae)*, sayı 29, Budapeşte, 1960, s. 3-30.

18 Diyet Meclisi'nce Babı-ali'ye gönderilen Macar heyetinden W. von Mitronitz'in 1599'da yazdığı gezi notlarından nakleden A. Le-fèvre, "Türk İdaresi Altında Macaristan", *Ülkü* XV, 1940, s. 266, 267.

19 Aynı eser, s. 268.

DİL

Kısa süren egemenlikleri sırasında Osmanlılar Macaristan'da kendi dillerinin yayılması konusunda ısrarlı olmamışlardır. Buna bağlı olarak da, Macarcanın Osmanlıcadan aldığı kelimeler birkaç düzinenin ötesine gitmemektedir.¹⁶

MACARİSTAN'DA OSMANLI DÖNEMİ KONUTLARI

Osmanlı egemenliğinin bu ülkede fazla sürmediği, bu yüzden de Macar kentlerinde dikkate değer bir Osmanlı etkisinden söz edilemeyeceği yukarıdaki bölümlerde sık sık vurgulanmıştı. Bilindiği gibi Buda, Peşte, Peç, Segedin gibi Macar kentleri genellikle gerekli yönetici, garnizon ve zanaatkârla tüccarı çekmiş, ancak yerel halkla bir bütünleşme sağlayamadığından, vergi toplanması dışında kentlerin özerk olmaları, Osmanlı etkisinin fiziksel yapılarına yansımaları engellemiştir. Yine de Macar kentlerinde bazı bey konaklarına rastlamak olanaklıdır. Örneğin 16. yüzyılda, daha önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz Ali Çelebi'nin Budin'deki konağı bunlardan biridir.¹⁷ Buna karşılık, yine 16. yüzyılda W. von Mitronitz'in tuttuğu notlardan, Buda ve Peşte'deki konutların genellikle kötü durumda oldukları ve kente yerleşen askerlerin de yeni konut yapmaksızın buralarda yaşamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Yazar Buda için, "...eski Macar evleri hâlâ durmaktadır... Fakat şimdi bunlar kısmen yıkılmış, tahrip edilmiş veya kısmen direklerle payandalanmıştır. Ve bu binalarda Türk askerlerinden başka ikamet eden yoktur... Bunlar evlerinde tedbirler almaya ve hazırlıklarda bulunmaya da bakmazlar. Damın bir yanından yağmur içeri sızarsa, atlarını çekecek ve kendi yataklarını serecek mahfuz bir köşe bulunduğuna sürece buna

pek az önem verirler. Bütün İmparatorluk'ta ev ve saray bulmak kolay olmaması bundan ileri gelir. Başlıca şehirlerde bulunanlar da paşalarla büyük memurlara aittir. Güzel ve tefriş edilmiş ikametlere ancak onlar sahiptir, avam takımı kulübeler ve barınaklarda yaşar," demektedir.¹⁸ Ayrıca Buda'nın yanında, Peşte'nin yapısal açıdan çok daha az gelişmiş olduğu belirtilmektedir.¹⁹ Ayrıca bilindiği gibi, diğer Balkan ülkeleri tartışılırken üzerinde durulan konut örneklerinin çoğu 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Buna karşın Macaristan'da Osmanlı egemenliğinin 17. yüzyılda sona ermesiyle, tarih olarak da o dönemden varlığı bilinen birkaç konağın günümüze dek ayakta kalması mümkün değildir.

ROMANYA

1 A. Viquesnel, *Voyage dans la Turquie d'Europe*, cilt 1, Paris, 1868, s. 110, 111.

ROMANYA'DA OSMANLI TARİHİ

Romanya hiçbir zaman tümüyle Osmanlı egemenliğine girmemiştir. Bu bölgede Osmanlı etkinliği sadece bazı önemli noktaların işgaliyle sınırlı kalmış, bu yerler vergiye bağlanmış, buna karşılık yönetimlerinin voyvodalarca sürdürülmesi kabul edilmiştir. Osmanlıların Romanya'yla bağlantıları, 1394 tarihinde Eflak bölgesinde Turnu Kalesi çevresinin alınmasıyla başlamış, 1417'de Fatih Sultan Mehmet Turnu, Yerköyü (Giurgiu) ve Dobruca'yı almış, Eflak vergiye bağlanmıştır. 1541'de Buda Paşalığı'nın kurulmasından sonra, Tuna-Tisa nehirleriyle Karpatlar arasındaki Erdel, özerk bir prenslik olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağımlı hale getirilmiştir. 16. yüzyılda Eflak, Osmanlı Devleti'ne tamamiyle katılmıştır. 17. yüzyılda ise, bu bölgede Yunan etkisi güçlenmiş, topraklar Yunan manastırlarına vakfedilmiştir. 18. yüzyıldan sonra Osmanlılar, Eflak'a voyvoda olarak Fenerli Rum beylerini (Feneriot) göndermiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında bağımsız Romanya için girişimler başlamış ve 1859'da Eflak Boğdan'la birleşerek tek bir devlet olarak "Romanya" adını almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğdan'la ilişkileri 1420'de başlamıştır. I. Mehmet (1413-21) Boğdan'a akınlar düzenlemiş, Akkerman'ı (Cetatea Alba) kuşatmıştır. 1455'te Boğdan da vergiye bağlanmış, 1484'te bölgenin önemli noktalarından Kili ve Akkerman ele geçirilmiştir. 1538'de Güney Besarabya Osmanlı Devleti'ne katılmış, Tighnina kentine

Bender adı verilmiştir.

17. yüzyılda, Eflak'a olduğu gibi, Boğdan'a da yönetici olarak Rumlar gönderilmiş, bu Rum voyvodalar da genellikle Rusya'nın tarafını tutarak Boğdan'ın parçalanmasına yardımcı olmuşlardır.

19. yüzyılda voyvodaların etkinliği sona erdirilmiştir. 1859'da Boğdan Eflak'la birleşmiştir. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'yla Romanya'nın bağımsızlığı tanınmış ve 1881'de de Romanya Krallığı kurulmuştur.

YÖNETİM DÜZENİ

Romanya'nın Osmanlılar tarafından ilk vergiye bağlanması 14. yüzyıl sonunda olmuştur. Romenler'in Osmanlılara vergi vermekle yükümlü oldukları yıllarda geleneksel yöntemle seçilen prensler, bu seçim padişahlarca onanmadıkça yetki kullanma olanağını elde edemiyorlardı. Ancak buna karşılık, seçimi onaylanan prensler de, yerel yönetim kurumlarıyla birlikte, bütün iç işlerini bağımsız olarak çözümlileyebilme durumundaydılar.

17. yüzyıl, Romanya'nın Boyarlar tarafından yönetildiği bir dönemdir. Sözkonusu grup, kırsal kesime olabildiğince yüklenerek en fazla çıkarı elde etme çabasıındaydı. Bu soylular sınıfı Tuna prensliklerinde özellikle 17. yüzyılın sonuna doğru çok etkiliydi. Aynı yüzyılda Eflak, Büyük Eflak ve Küçük Eflak olmak üzere 2 sancak ve 18 kazadan oluşan bir eyaletken, Boğdan da 1 sancak ve 13 kaza içermekteydi.'

2 S. C. Econon
Romain
nique
1970,

3 Aynı

4 Aynı
pazar
yıl da O
rasında

5 Aynı

6 Bunla
lan bir
ke ekon
lar yara
şahın is
tüccarlı
151.

2 S. Constantin, "Le Role Economique dans les Villes Romaines", *La Ville Balkanique* XVe-XIXe ss., Sofia, 1970, s. 141.

3 Aynı eser.

4 Aynı eser, s. 147. Erdel'de pazar terimi ancak 17. yüzyılda Osmanlı egemenliği sırasında yerleşmiştir.

5 Aynı eser, s. 153.

6 Bunlardan *lazii* adıyla anılan bir grup, 18. yüzyılda ülke ekonomisinde karışıklıklar yaratan ve ülkeden padişahın isteğiyle uzaklaştırılan tüccarlardı. Aynı eser, s. 151.

EKONOMİK YAPI

Ortaçağda Eflak-Boğdan ve Erdel bölgelerindeki Romen kentlerinin ekonominin bütünü içinde özel bir yeri vardı. Bu kentler komşu ülkelerle ve Güneydoğu Avrupa'yla ticari ilişkiler içindeydiler. 17. ve 18. yüzyıllarda bu ilişkilerin daha da sıklaşması beklenirken, tüm Balkanları içeren Osmanlı fetihleri, bu kentlerin ekonomik gelişimini —özellikle ekonomik faaliyetlerini Tuna ötesindeki kentlere yöneltmiş olan diğer Romen kent ve kasabalarına oranla— gerilettiler. Yine de 18. yüzyılda, Romanya'da kentsel yaşamın en gelişmiş olduğu bölge Erdel'dir. Kentlerde zanaatkâr ve tüccarlardan başka tarımla uğraşanlar, hayli önemli sayıda asker, din adamı, küçük ve büyük yöneticiler ve sürekli ya da geçici olarak burada yaşayan yabancılar bulunmaktaydı. Bu kalabalık grup arasında, yalnız zanaatkârlarla tüccarlar yoğun bir ekonomik etkinlik geliştirmekteydiler. Bugüne dek yapılan araştırmalar, Cluj'da 60 ayrı meslek yapıldığını, buna karşılık Bükreş, Sibiu gibi kentlerde bu sayının 30'u bulduğunu ortaya koymaktadır.² Dönemin Romen zanaatkârları, etkinliklerini sadece bazı malların basit üretimiyle sınırlandırmıyorlardı. Avrupa kentlerinde olduğu gibi gereğinde koşullara bağlı olarak, ya çalışmakta oldukları atölyede ya da ayrı bir dükkân-da, kendi malını kendisi pazarlayan tüccarlara dönüştüyorlardı. Bu konuda Bükreş, Sibiu ve Braşov örnekleri dikkate değerdir.³ Erdel'de 14. yüzyılın ikinci yarısında, Eflak ve Boğdan'da

ise 16. yüzyılda çalışmalarına başlayan zanaat loncalarında, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi kesin kurallara uyulmaktaydı. 17. ve 18. yüzyıllarda hemen hemen tüm Romen kentlerinde, varolanlara ek olarak yeni loncaların oluşturulduğu görülür. Romen topraklarında imalatın gelişim koşulları, bazı konularda diğer Balkan bölgelerinden daha iyi, bazılarında ise daha kötüydü. Tuna'nın diğer tarafındaki tüccarlar, meslekleriyle ilgili sorunlarla karşılaştıklarında Tuna prensliklerine göç etmekteydi.

Romen kentleri 17. ve 18. yüzyıllarda imalat faaliyetlerinin yanında, önemli ticaret merkezleri olarak da etkiliydiler. Burada, hem yerel halk tarafından üretilen, hem de yabancı ülkelere gelen çeşitli ürünler satılmaktaydı. 16. yüzyıldan itibaren sürekli ticaret alanları *pazar* ya da *bazar* adıyla belirlenmişlerdi. Bunlara Bükreş, Krakov, Tirgovişte gibi kentlerde rastlamak olanaklıydı.⁴ Osmanlı merkezî düzeninin çözülmeyle başladığı bu yüzyıllarda, Romen kentlerinin Güneydoğu Avrupa transit ticaretinde etkin olmalarında çok sayıda büyük ticaret yolunun geçtiği Eflak-Boğdan ve Erdel'in coğrafi konumunun önemli rolü olmuştur. Bu merkezî konum, sözkonusu kentlerin aracı tüccarlarla çeşitli Balkan ülkelerinden zanaatkârların buluşma yerleri olmalarını sağlıyordu. Böylece önemli uluslararası yolların üzerinde yer alan bu kentler, bir yandan Orta ve Doğu Avrupa'yla, öte yandan da Balkan yarımadasıyla bağlantı kurarak geliştıyorlardı.⁵ Osmanlı-Türk tüccarlarına

gelince, bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentleri için hammadde almaya geldiklerinden ve geçici bir süre için bu bölgede kaldıklarından, Romanya'da belirli bir kuruluşları yoktu. Bu tüccarlara daha çok sınır kentlerinde ve büyük kentlerin sürekli fuarlarında rastlamak olanaklıydı. Ayrıca, özellikle 18. yüzyılda bazı kent ve kasabalara, yerel yöneticilerin karşı çıkmalarına rağmen gelip yerleşenler oluyordu.⁶

7 Bulgaristan'ın kuzeyinde yer alan ve Osmanlı yönetimi-
mindeki Balkan ülkelerine
daha yakın olan Eflak'ın
merkezi önce Argesh, daha
sonra Tirgoveşte ve 1659'da
da Bükreş olmuştur.

8 P. Sugar, *Southeastern Eu-
rope under Ottoman Rule
1354-1804*, Washington,
1977, s. 121.

9 S. Constantin, a.g.e., s.
140.

10 Bu kentin nüfusu 18. yüz-
yılın sonunda 50.000 olarak
verilmekte ve İstanbul'dan
sonra Güneydoğu Avrupa'nın
en kalabalık kentlerinden ol-
duğu vurgulanmaktadır. Ay-
nı yıllarda Sofya, Atina ve
Belgrad'ın ise 20.000 kişiyi
ancak buldukları belirtil-
mektedir. Aynı eser.

11 Gümrük vergi listelerinin
sistemli incelenmesi, çeşitli
mal gruplarını, tam bir dö-
kümünü, niteliklerini, tüc-
carların ürünlerini ve hatta
bazen geldikleri ülkeleri ver-
mektedir. S. Constantin,
a.g.e., s. 151.

12 C. Giurescu, "Über den
Charakter der Beziehungen
Zwischen Rumänen und Tür-
ken", *Rumänen Blätter der
Geschichte*, 111/Jg., Nr. 1,
1978, s. 194-213.

13 C. Buşe, "Les Villes Rou-
maines, Foyers Culturels du
Sud-Est Européen aux XVI-
IIe-XIXe Siècles", *Revue
Roumaine d'Histoire*,
1981/3, s. 470, 471.

14 Aynı eser, s. 472.

SOSYAL VE ETNİK YAPI

Bilindiği gibi, Romanya'nın iki
önemli bölgesi Eflak ve
Boğdan, Osmanlılara yarı
bağımlı devletlerdi.⁷ Bu iki
bölgeden Eflak, Boğdan'a oran-
la daha zengin olduğundan,
ödediği vergi fazlaydı. Her iki
bölge için de, Romanya prens-
likleriyle Osmanlı devletinin
karşılıklı anlaşmasına bağlı
olarak buralarda
Müslümanların kesinlikle
yerleşmemesi, ayrıca cami ve
garnizon inşa edilmemesi gibi
kararlar alınmıştı.⁸

17. yüzyıldan itibaren
Romanya'da varlıklı ve kültür
düzeyi yüksek olan halk,
yaşama yeni bir biçim vermeye
başladı. 18. yüzyılda Eflak ve
Boğdan'da tüccar ve rahipler-
den oluşan bir soylu sınıf
ortaya çıktı. *Feneriot / Fenerli*
adını taşıyan bu özel grup,
Yunanca konuşan ve Romanyalı
dahil her tür köken ve tabiyete
bağlı kişilerden olabilmekteydi.
Feneriotlar tüm sorunlarda ve
Osmanlı Devleti'nin kararlarını
uygulamada yöneticilik görevi-
ni üstlenmekteydi. 19. yüzyılın
başında bu Feneriotlar dönemi
sona ermekte, Tuna
topraklarına yeni giren Batılı
düşüncelerle farklı bir dönem
başlamaktaydı.

1541'de Buda Paşalığı'nın
oluşturulmasından sonra özerk
bir vasaal beylik olarak
Osmanlılara bağlanan
Erdel'deki Osmanlı egemenliği
ise, daha da az bağlayıcıydı.
Vergi yükü yoktu ve ekonomik
açıdan Erdel, kendi doğal kay-
naklarını değerlendirme
hakkına sahip olmasına ek
olarak, faaliyetlerinde Eflak ve
Boğdan'dan çok daha bağımsız
hareket edebiliyordu.

17. yüzyıl sonundan itibaren

yaklaşık 100 yıllık bir süre için
Erdel-Eflak ve Boğdan toprak-
larının Avusturya, Polonya,
Rusya ve Osmanlılarca savaş
alanı olarak kullanılmasına
rağmen, ekonomik canlılığın
sürekliliği kentlerde nüfus
artışına neden olmuştur.
Eldeki istatistiksel bilgilere,
diğer verilere ve özellikle
yabancı gezginlerin notlarına
göre, 18. yüzyılda bu üç Romen
ülkesinde sayısı 140'ı geçen
kent ve kaza olduğu ve bunların
yarısının da Erdel'de bulun-
duğu bilinmektedir.⁹

Erdel'de kentsel yaşam,
Romanya'nın diğer bölgelerine
göre daha çok gelişmişti.
Önemli kentsel yerleşmeler
arasında başta Bükreş¹⁰ olmak
üzere Tirgovişte, Galati, Cluj,
Alba Julia sayılabilir.
Zanaatkarlar ve tüccarlar
dışında kent sakinlerini tarımla
uğraşanlar, askerler, din
adamları, yöneticiler, serfler ve
geçici bir süre için burada
yaşayan yabancılar oluşturmak-
taydı. Bu gruplar içinde en
üretken olanlar da zanaatkar-
larla tüccarlardı.

16. yüzyılın ikinci yarısı ve
özellikle 17. yüzyıldan itibaren
Eflak ve Boğdan Balkan
ülkelerinden, önce tek tek,
daha sonra da gruplar halinde
göç almıştır. Daha iyi bir yaşam
amacıyla Bulgarlar, Sırlar,
Yunanlılar, Arnavutlar buralara
gelmişlerdir.

Önceki bölümde de sözü edil-
diği gibi, 17. ve 18. yüzyıllarda
Romen kentleri aynı zamanda
önemli ticaret merkezleriydi.
Buralarda yerel tüccarlar
çoğunlukta idi. Gümrük vergi
listelerinin¹¹ de kanıtladığı gibi,
bu grup aracılığıyla özellikle
komşu Balkan ülkeleriyle yoğun
ticaret yapılmaktaydı.

OSMANLI DÖNEMİNDE ROMANYA'DA KÜLTÜREL YAPI

Daha önce de belirtildiği gibi
Osmanlı-Romen ilişkileri,
diğer Balkan ülkeleriyle olan
ilişkilere benzemez. Bu bölge-
lerde ne büyük çapta bir
Osmanlı yerleşmesi söz konusu
olmuş, ne de buraya merkezden
yönetici gönderilmişti.¹²
Romanya'da, 18. yüzyıldan
itibaren birçok kentin
Güneydoğu Avrupa'nın kültür
merkezlerine dönüştükleri
gözlenir. Bu yüzyılda
Romanya'da, Yunan ve Bizans
kültürünün etkisi yeni bir
doruk noktasına ulaşmakta ve
Feneriotlar aracılığıyla ülkede
akademiler kurularak, bilim
adamları ve ozanların destek-
leriyle klasik gelenekler can-
landırılmaya çalışılmaktaydı.
Bu dönemde eğitim devlet
okulları, din okulları ve Katolik
misyoner okulları aracılığıyla
çeşitli biçimlerde gelişmekte-
ydi. Ayrıca Bükreş ve Yaş'ta
kurulan iki akademi Yunanca
eğitim yapmaktaydı.¹³ Bu
akademiler, Romenler'den
başka, Yunan, Bulgar, Sırp vd.
milletlerden yabancı öğrenci de
kabul etmekteydi.¹⁴
Böylece 18. yüzyıl boyunca ve
19. yüzyılın başında Romanya,
Güneydoğu Avrupa'da eğitimin
gelişmesine büyük katkıda
bulunmuştur. Ayrıca, başta
Bükreş olmak üzere, çeşitli
kentlerde kurulan kültür
kurumlarında, Balkanların
kültürel gelişimi için önemli
kararlar alınmıştır.

15 S.
a Fact
in the
Centur
Studie
35.

16 P.
Maiso
nie, J
ques",
Sud-E
1964/

17 Ro
risinin
şap m
rılmış
bi, Ro
lak, B
ratorlu
kezleri
zey Af
restesi
başınd
eser, s.

18 G.
re Ver
nie",
culair
1985,

15 S. Skendi, "Language as a Factor of National Identity in the Balkans of the 19th Century", *Balkan Cultural Studies*, N. York, 1980, s. 35.

16 P. H. Stahl, "Les Vieilles Maisons à Etage de Roumanie, les Facteurs Balcaniques", *Revue des Etudes du Sud-Est Européennes*, 1964/3-4, s. 528.

17 Romen geleneksel mimarisinin en ilginç örnekleri ahşap malzemeyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bilindiği gibi, Romanya, özellikle de Eflak, Boğdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli merkezlerine, Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya dek, inşaat kerestesi sağlayan ülkelerin başında gelmekteydi. Aynı eser, s. 529.

18 G. Stoica, "L'Architecture Vernaculaire en Roumanie", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 48.

DİN

Bilindiği gibi Romanya, doğrudan Osmanlı yönetiminde olmayıp İmparatorluğa sadece vergi vermekle yükümlü olduğundan, Tuna prensliklerinde diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi, dinsel etkinin önemli rol oynadığı söylenemez. Ancak Romenler arasında da, daha rahat yaşam koşulları için İslamiyeti kabul eden grupların gizli Hristiyanlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir.

DİL

Tam anlamıyla Osmanlı yönetimine girmemelerine rağmen, Osmanlıcanın Eflak ve Boğdan'daki etkisi oldukça güçlüydü. Ancak genelde Romen dili büyük ölçüde Slav etkisinde kalmıştır, Türk ve Yunan etkisi daha azdır.¹⁵

ROMANYA'DA OSMANLI DÖNEMİ KONUTLARI

Osmanlı-Romen ilişkileri diğer Balkan ülkelerine benzemeyen bir durum gösterdiğinden, Osmanlılara karşı özerkliğini yitirmemiş olan Romen kentlerinin fiziksel yapısına olduğu gibi, konutlarına da Osmanlı etkisi yansımamıştır. Özellikle Eflak'ta, Kuzey Bulgaristan'la sınır oluşturan Tuna nehri dolaylarında ve Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Dobruca'da sivil mimari, geleneksel Balkan eviyle benzerlikler gösterir.¹⁶ 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın birinci yarısına dek Eflak, güneyindeki Balkan kültüründen sayısız öge almış ve bunu fiziksel yapısına da yansıtmıştır. Bu dönemin ev yapım sistemleri, ev içi mobilyaları (halı, kilim, yastık, divan, vb. gibi) Osmanlı ve Balkan yaşam biçiminin koşullarına uygun olarak gelişmiştir. Bosna, Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan'da olduğu gibi, burada da ahşap karkas çok yeğlenen bir sistemdir.¹⁷ Ancak geleneksel Osmanlı evinin Balkanlara da yansıyan yüksek avlu duvarları ardındaki gelişimi, Romanya'da değişime uğramakta, özellikle kırsal kesimde avlu ya da bahçeler sokaktan sadece basit, hafif ve alçak bahçe duvarları ya da çitlerle ayrılmaktadır. Burada büyük bir dışa dönüklükle, sokağa ve komşu evlere bağlantı sağlanmaya özen gösterilmektedir (Res. 289).¹⁸

19 Aynı eser, s. 47.

20 P. H. Stahl, a.g.e., s. 530.

21 G. Stoica, a.g.e., s. 48.

Balkan evinin Osmanlı eviyle en önemli ortaklığını yaratan sofası Romen evinde de gözlenir. Ancak oldukça dar bir mekân oluşturan bu bölüm, G. Stoica'ya göre daha çok bir geçiş alanıdır ve odalar arasındaki iletişimi sağlar.¹⁹ Mahzen, kiler, depo gibi işlevlere ayrılan zemin katlar üzerinde dışa açık bir mekân niteliği taşıyan, *foichor* ya da *tchardak* adıyla anılan²⁰ ve bir dizi ahşap direk taşıyan bu sofalar, özellikle Güney Romanya'da yapıların dış görünüşüne de geleneksel Osmanlı konutuna benzer bir görünüm katar (Res. 290). Gitgide bu çardakların evin çevresinde dolaşan bir veranda niteliğine büründüğü görülür (Res. 291). Ayrıca Bükreş'teki bazı evlerde olduğu gibi, sokağa çıkmalarla taşan örneklerle de rastlanır (Res. 292).²¹

Resim 289.

Romanya'da bir kırsal yerleşimde geleneksel evler.

Resim 290.

"Foichor"lu 19. yüzyıl evleri.

22 P. H. Stahl, a.g.e., s. 532.

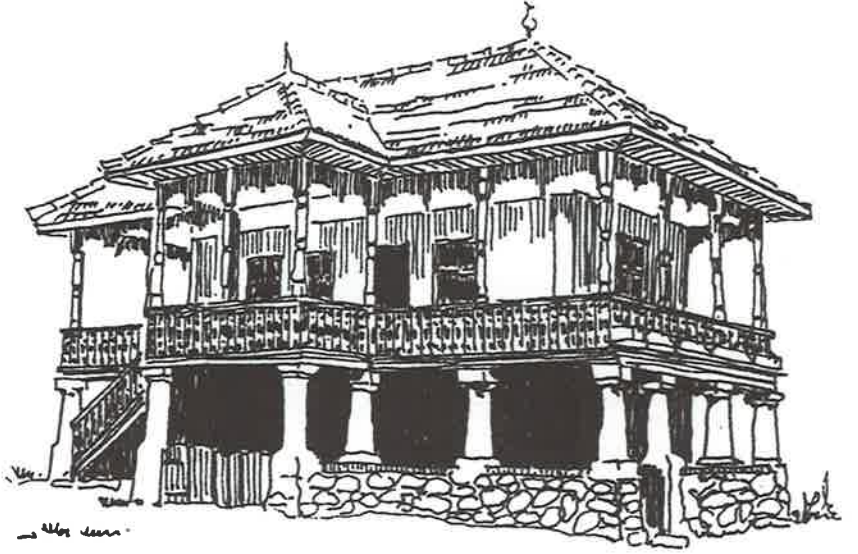
23 Aynı eser.

24 Aynı eser, s. 538.

25 G. Stoica, a.g.e., s. 50.

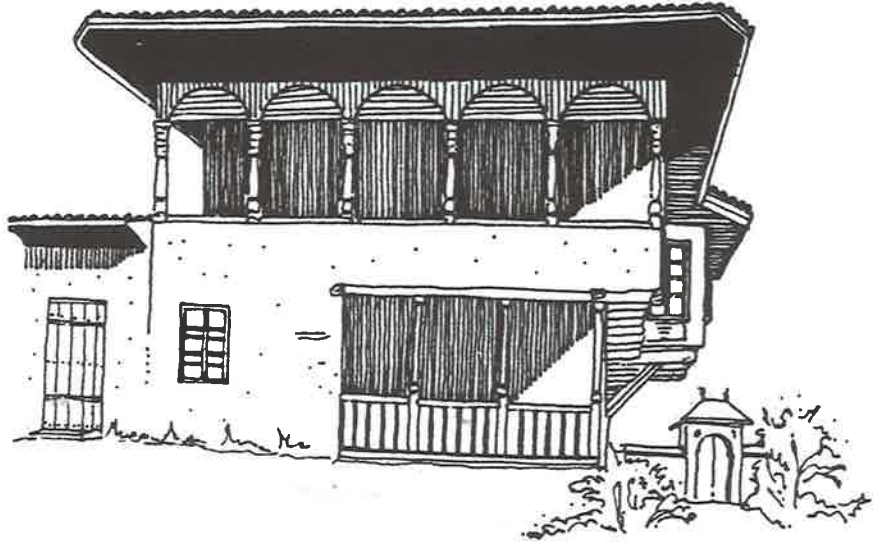
26 Voyvodaların saraylarında da yuvarlak kuleler bulunmakta, *kula* adıyla anılan bu yapılarda para ve kıymetli eşyalar saklanmaktaydı. P. H. Stahl, a.g.e., s. 546.

Eflak'ta, özellikle 18. yüzyılda yukarıda betimlenen türden evler görülür (Res. 293). *Parmaclyk* (parmaklık) adıyla anılan²² ahşap bir parapetle çevrili verandalarda, özellikle Güney Romanya'da oturma bankları da yer alabilmekte, bazen dokuma tezgâhı bulunabilmekte, ayrıca bu mekânlar sonbaharda tarım ürünlerinin bir süre için depolandığı yer niteliğini de taşımaktadır. İç mekânlarda da Osmanlı evini çağrıştıran öğeler gözlenir. Duvarların çevresine yerleştirilen alçak mobilyalar, halıyla örtülü divanlar, ahşap bezeli tavanlar²³ tipik Osmanlı-Balkan evi özelliklerini Romanya'ya da taşırlar. Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'da sözü edildiği gibi, ayrıca bu verandalı evlerin mimari özellikleri manastırlarda da görülür.²⁴ Çoğu 18. yüzyıla tarihlenen²⁵ kule evler de, Romanya'da en kuzey noktasına ulaşmaktadır. Özellikle beylerin ve varlıklı ailelerin konutları olan bu tip evler, diğer ülkelerin kuleleri gibi zemin katlar üzerinde yükselen ara ve üst katlarıyla çevreyi daha iyi gözetleme olanağını sağlamaktadır. Genellikle kare planlı olan bu kulelerin dört eğimli kırma çatıları da simetrik bir görünüm yaratır.²⁶

Resim 291.

1957 tarihli
"foichor"lu bir ev.

Resim 292. *Bükreş'te*
bugün mevcut
olmayan bir ev.

Resim 293.

Eflak'tan bir ev.

1 S. H. L.
manlı
1984, s.

2 P. Skol
gue Tur
kans" *R*
des Etua
2, 1935,

3 H. Sez
ninin en
rak Sar
almakta,
donya to
etnik gru
birlikteli
riş sonuc
falı ev ti
rına uya
larını bel
gün, "An
küler M
ve Etki
10, *Mim*
tanbul, 1

1 S. H. Eldem, Türk Evi, Osmanlı Dönemi, İstanbul, 1984, s. 36.

2 P. Skok, "Restes de la Langue Turque dans les Balkans" *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, cilt: 2, 1935, s. 254-255.

3 H. Sezgin de etkileşim alanının en kuzey noktaları olarak Saraybosna yörelerini almakta, 19. yüzyılda Makedonya toplumunu oluşturan etnik grupların, asırlar süren birliktelik ve kültürel alışveriş sonucu, özellikle açık sofalı ev tipini kendi yaşamlarına uyarlayarak kullandıklarını belirtmektedir. H. Sezgin, "Anadolu Türk Vernaküler Mimarisinin Yayılma ve Etki Alanları", *Akademi 10, Mimarlık ve Sanat*, İstanbul, 1981, s. 28.

Balkanlardaki Osmanlı egemenliği, çalışmadaki örneklerden de görüldüğü gibi, yerel kültürlerin Osmanlılarla birlikte oluş süresine ve bir miktar da Anadolu'dan ve yönetim merkezinden uzaklıklarına bağlı olarak, artan ya da azalan ortaklıklar yaratmıştır.

Sık sık vurgulandığı gibi Rumeli, erken dönemlerden başlayarak beşyüz yıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu içinde en önemsenen eyalet olmuştur. Rumeli'ye Osmanlıların gelişiyle, mevcut bazı kentsel yerleşmeler canlanır ve yenileri ortaya çıkarken, bazı kırsal yöreler de gittikçe artan nüfusları ve ekonomik etkinlikleriyle önem kazanarak kente dönüşmüşlerdir.

Ele geçirilen yerlerde yerel kültür Osmanlıların getirdiğiyle bütünleşmiş, bu alışverişin sivil mimariye yansımaları, çalışmanın adını oluşturan *Osmanlı Evinin* doğmasını sağlamıştır. Osmanlı oturma ve yaşama kültürü Rumeli bölgesinde, Anadolu'nun doğusuna oranla daha kolayca benimsenmiş ve etkili olmuştur. S. H. Eldem'in de vurguladığı gibi bu durumu yaratan, Suriye, Mısır, Irak gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde fetihler sırasında çok daha gelişmiş ve kökleşmiş ev tipleri olması ve buralarda Rumeli'de olduğu kadar Türk kolonizasyonuna ağırlık verilmemesidir.¹

Tartışılan örneklerden de görüldüğü gibi, özellikle Bulgaristan, Kuzey Yunanistan ve Güney Yugoslavya'daki yarı açık mekânlı konutların Batı, Orta ve İç Anadolu'daki çok

sayıda yerleşmenin geleneksel konutuyla ortak özellikler gösterdiği ortadadır. Ayrıca tasarımsal ortaklıkların ötesinde oda içi tefrişleri, bezemesel ayrıntılar ve standartlaşmış motifler Anadolu'dan Arnavutluk'a dek hemen hemen aynıdır. Buna bir de yapım ve ev içi kullanımına ilişkin terminolojinin ortaklığını da eklemek gerekir. Osmanlılarla birlikte Balkanlara gelen, İslam hukukuna, sivil ve askeri yönetime ait terimlerin zamanla hemen hemen tümüyle terkedilip unutulmasına karşın, konut terminolojisi alanındaki etkiler, az da olsa sürmektedir.² Osmanlı evi plan tipleri gerek açık sofalı/asimetrik, gerekse de kapalı sofalı/simetrik olmak üzere İmparatorluğa en yakın Balkan ülkelerinden Bulgaristan ve Yunanistan'dan başlayarak, Yugoslavya ve Arnavutluk'a dek uzanmaktadır.

Macaristan, sık sık belirtildiği gibi, İmparatorluğun egemenliğinde yüzelli yıl kadar kalmış ve bu birliktelik sadece 17. yüzyılın sonuna dek sürmüştür. Bu süre içinde Macaristan'a bağlılığın yalnız yönetici-bürokrat, asker, zanaatkar ve tüccar düzeyinde olması ve halkla sosyo-kültürel bir bütünleşme sağlanamaması, bu ülkede kentsel oluşum ve sivil mimaride yoğun bir Osmanlı etkisini hemen hemen olanaksız kılmıştır.

Kaynaklara dayanarak bir-iki bey konağından söz etmek olasıysa da, bu örnekler de çok erken dönemlere ait olduklarından, bugün bu ortaklıkların kanıtlanması

kesin olamamaktadır.

Romanya ise, Osmanlılara coğrafi olarak Arnavutluk ya da Yugoslavya'dan daha yakın olması ve hemen Bulgaristan'ın kuzeyinde yer almasına rağmen, hiçbir zaman tümüyle Osmanlı egemenliğine girmediğinden, bu iki kültür arasında tam bir etkileşim söz konusu olmamıştır. Güney Romanya'da (Eflak) Bulgaristan'ın etkisiyle yarı açık evlerin üst katlarında, daha çok bir veranda niteliği taşıyan hayata benzer mekânların varlığı, ayrıca oda içlerindeki mobilya ve tefriş düzeni, Osmanlı evinin bazı özelliklerini anımsatır. Ancak Bulgaristan'ın kuzey sınırını oluşturan bu alanın daha kuzeyine çıkıldığında, artık tamamen farklı bir konut biçimiyle karşılaşılır. Osmanlıların asıl etkisi Makedonya Bölgesi ve bu bölgeden kuzeyde Saraybosna'ya kadar uzanan kesimle, Tuna nehrinin güneyindeki alanlardır.³ Bu bölgelerde, plan tipleri önemli ortaklıklar göstermektedir. İçte ve dışta bazı karakteristik öğelerin kullanımlarına ilişkin verileri bugün de gözleme olanağı vardır. Evlerin dış görünümünde taş duvarlı zemin katların sağırlığı ve masifliği, buna karşılık üst katların çıkmalarla sokağa taşarak çoğu kez iki sıra pencereyle dışarı açılması, Anadolu konutunda sık rastlanan bir özelliğin tekrarıdır. Bu cephe düzenini Balkanların ünlü kulelerinden kentlerin görkemli konaklarına dek gözlemek olanaklıdır. Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da,

4 A. Arel, Türk evinde zemin katın kâgir olmadığı durum-
larda bile, üst katla olan
uyumsuzluğunu sürdürdüğü-
ne değinmektedir. A. Arel,
Osmanlı Konut Geleneginde
Tarihsel Sorunlar, İzmir,
1982, s. 34, 36.

üst kat zemin katla
çakışmayan ayrı bir düzen
oluşturur.⁴ Zemin katlar
genellikle, Anadolu örnek-
lerinde olduğu gibi, depo,
kiler, ahır, vb. mekânlara
ayrılmaktadır. Evin sokakla
bağlantısı büyük avlu kapısı
aracılığıyla sağlanmakta, bu
kapının ve yüksek taş avlu
duvarlarının ardında, evin en
yaşayan alanlarından biri olan
avlu yer almaktadır.
Anadolu'daki gibi Balkanlarda
da avlu, mevsim elverdiği
sürece, günün hemen her
saatinde kullanılmaktadır.
Üst katların bölgelere göre
çardak, *divanhana*, *hagiat* gibi
çeşitli adlar taşıyan dış
sofaları evin önemli
mekânıdır. Üst katın
odalarının açıldığı bu ortak
yer, Anadolu'daki örneklerde
olduğu gibi katın diğer
mekânlarını birbirine
bağlayan bir dağılım alanı
olmaktan öte, eviçi üretiminin
de gerçekleştiği, seki ve
köşklerle zenginleştirilmiş bir
yaşama mekânı niteliği
taşımaktadır. Osmanlı döne-
mi Balkan evlerinde de
sofanın konumu, plan
şemalarının tipolojik ayrımı
için en önemli belirleyici
olmaktadır.
Yine Anadolu-Türk konutu-
nun başodası, bu bölgelerde
hemen her örneğin en
görmeli mekânıdır.
Boyutları, ocağı, bezemeleri ve
çıkmasıyla diğerlerinden
ayrılan bu odalar, bütün
şemalarda vurgulanmaktadır.
Türk evinde olduğu gibi, niş,
dolap ve yüklüklerle zengin-
leştirilmiş odaların çok işlevli
olduğu, günün saatine bağlı
olarak aynı zamanda oturma,
yeme ve yatma eylemleri için
kullanılabildiği görülmekte-

dir. Ayrıca yerli mobilyaya
verilen önem, ocak, sekiler ve
sofrayla yetinilen eşya azlığı
da diğer ortak özelliktir.
Evlerin dışlarının yalınlığına
karşılık, içlerdeki bezemeler,
özellikle Anadolu örnek-
lerindeki gibi dolap ve tavan-
larda yoğunlaşmakta, ayrıca
tepe pencereleri de alçı
kayıtları ve renkli camlarıyla,
oda içlerine dekoratif açıdan
katkıda bulunmaktadır. Dış
görünüşlerde de ortaklık,
sağır taş duvarlı zemin
katların, genellikle ahşap eli
böğründe ya da payandalarla
desteklenen çıkmaların,
alaturka kiremit kaplı ahşap
kıрма çatıların, geniş saçak-
ların dar sokaklara kattığı
ilginç görünüm ve
perspektiflerdir.
Ayrıca özellikle
Bulgaristan'da, gerek avlu
kapısı, gerekse de çatıda çok
sayıda örnekte görülen Barok
biçimleniş, İstanbul, Edirne
gibi kentlerdeki konakların
saçak bitişlerinde sık
kullanılan bir ortaklıktır.
Bu benzerliklerin yanında,
sözkonusu evlerin bölgesel
farklılıklara, yaşam biçimi ve
gereksinimlere bağlı olarak
bazı çeşitlemeler göstermesi
de doğaldır. Örneğin
Bulgaristan'da açık sofalı
evlerde eyvanın hemen hiç
olmaması, bu farklılıklardan
biridir. Yine bu tiplerde,
Anadolu'daki dış sofalı evlere
göre diğer bir farklılık, hayat
boyunca dizilen odaların,
genellikle doğrudan hayata
açılmak yerine, kendi
aralarında bir ya da birkaç
dağılım mekânına açılıp,
oradan hayatla bağlantı
sağlamalarıdır. Ayrıca fazla
önemli bir özellik olmasa da,
Bulgaristan'daki açık sofalı

örneklerde, odalar arkasında
yer alan sığınak mekânlarının
da bu yöreye özgü bir nitelik
taşıdığına değinilebilir.
Yunanistan'da
Bulgaristan'dan farklı olarak,
odalar yine alışılmış düzende
doğrudan hayata açılır ve
eyvan mekânının önemi plan-
larda vurgulanır. Kesriye
konaklarının bazılarında rast-
lanan bir farklılık, hayatın
önüne zaman zaman eklenen
bir galeri ve bazen de hayata
açılan odaların ardında yer
alan bir iç koridorun
varlığıdır.
Yugoslavya'da ise başka bir
farklılık görülmekte, özellikle
Priştine çevresindeki bazı
örneklerde odalar arasında
ocaklija adıyla anılan küçük
mekânlar bırakılarak odaların
ocakları buralardan yakılmak-
tadır.
Bosna-Hersek'te de
Bulgaristan'la benzer bir
durum gözlenmekte, üst katta
arka odaların doğrudan sofaya
açılmadıkları ve odalar
arasında genellikle bir mutfak
mekânının yer aldığı
görülmektedir. Güneybatı
Sırbistan'da da genellikle
içteki odaların dış sofayla
doğrudan bağlantıları yoktur.
Arnavutluk'taki geleneksel
evlerle Osmanlı evi arasındaki
ortaklıklar ise, cephelerde
sağır taş duvarlı zemin katla
yarı-açık bir mekân içeren
ahşap karkas üst katın
yarattığı karşıtlık, eviçinde
yerli mobilya kullanımı ve
bezemesel benzerlikler olarak
özetlenebilir.
Balkanlarda Osmanlı dönemi
evi konusunda Türk
araştırmacılar, genellikle
Anadolu'nun geleneksel konut
tipleriyle böylesine köklü
ortaklıklar gösteren bu örnek-

5 D. Kuban,
neği Üzeri
Türk ve İsl
ne Denem
197.

6 Aynı eser

7 S. H. El

8 A. Arel,

9 Aynı eser

10 H. Sez

11 Aynı eser

12 S. Eyiç
Türk Mim
kiyat Mec
s. 221, 20

13 A. Der
minin bu
olmayan b
pılmış ol
örneklerin
ulaşmadık
maktadır.
ques Refi
de l'Habit
Actes du
national
nes
21.9.199
124,125.

5 D. Kuban, "Türk Ev Gelenegi Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, s. 197.

6 Aynı eser.

7 S. H. Eldem, a.g.e., s. 19.

8 A. Arel, a.g.e., s. 81.

9 Aynı eser.

10 H. Sezgin, a.g.e., s. 29.

11 Aynı eser, s. 30.

12 S. Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası XII*, 1955, s. 221, 209.

13 A. Deroko, Bizans döneminin bu ev tipinin, sağlam olmayan bir malzemeyle yapılmış olmasından dolayı, örneklerinin günümüze dek ulaşmadığını da vurgulamaktadır. A. Deroko, "Quelques Réflexions sur l'Aspect de l'Habitation Byzantine", *Actes du Xe Congrès International d'Etudes Byzantines (İstanbul 15-21.9.1995)*, 1997, s. 124, 125.

lerin Osmanlı etkisiyle gelişmiş olduğu düşüncesini paylaşmaktadırlar.

D. Kuban Anadolu konut mimarisinin bölgesel ayırımı konusunda yaptığı bir sınıflamada, büyük bir alana yayıldığını vurguladığı ve "Türk çağının Anadolu'da geliştirdiği konut kültürünün gerçek temsilcileri" diye nitelediği, zemin katı taş, üst katları hıms tekniğiyle yapılmış olan konutların Balkanlara dek uzandığını belirtir.⁵ Bu teknikle yapılan evlerin geniş bir alanın ortak malı olduğunu ve bölgesel tipleri de etkilediğini vurgular. İmparatorluğun merkezi İstanbul'un konut geleneği de, sözkonusu özelliklerin daha gelişmiş bir aşamasını ortaya koyar.⁶

S. H. Eldem de bu konudaki görüşlerini, "Osmanlı evinin oluşmasında çeşitli ülke insanları, çeşitli iklim ve topografya koşulları ve diğer dış etkenler etkili olmuşlarsa, bu farklı etkenleri biraraya getirerek hamur edip, Osmanlı-Türk evini oluşturan Türk unsuru, Türk sanatı ve Türk yaşam kültürüdür," şeklinde ortaya koymaktadır. S. H. Eldem'e göre, Osmanlı evinin bulunduğu yer neresi olursa olsun, taşıdığı ortak özellikler doğrudan doğruya Türk mirasının varlığına bağlıdır.⁷

A. Arel, büyük kentlerde Osmanlı üstyapı kültürünün yarattığı mimarinin konut alanında "kurumsallaşmış bazı tasarım şemalarına" yer verdiğinden söz etmekte, bu standartlaşmış şemaların değişik üslup anlayışlarına rağmen, ısrarla korunduklarını vurgulamak-

tadır.⁸ Ayrıca yazar, yerel geleneklerin olduğu gibi değil de, her seferinde Osmanlı kültür yapısının gereklerine uyarlanarak kullanıldığı görüşündedir. A. Arel'e göre "gerçek Osmanlı bireşiminin ürünü olan bu konut tipleri 'Türk evi' olarak betimlenen konut grubunun temsilcileridir".⁹

H. Sezgin, özellikle Epir yaylaları, Arnavutluk, Batı Trakya ve Rodop Dağları'nın kuzeyinde yer alan alanlardaki konutların, Anadolu'daki geleneksel örneklerle ortaklıkları konusunda, "aslında bu yörelerdeki etkilenme dememek gerekir. İnşa edilen konutlar çoğunlukla Batı Anadolu'nun, hatta İstanbul'un aynıdır," demektedir,¹⁰ bu etkilenmenin bölgede yaşayan farklı etnik grupların karşılıklı iyi ilişkileri, Osmanlıların yarattığı eşitlik ve adalet güvencesi ve kültürel alışveriş sonucunda oluştuğunu belirtmektedir.¹¹

S. Eyice de, özellikle Yunanistan'daki konakların "ufak bazı yerel unsurlar dışında, ana hatları açısından klasik Türk sivil mimarisinin örnekleri" olduğunu yazmakta, üslup, plan ve bezemesel özellikleriyle "İmparatorluğun dört bir köşesinde yaratılanlarla" aynı ortaklıkları gösteren bu konutları doğrudan Yunan sivil mimarisine bağlamanın yersiz olacağını vurgulamaktadır.¹² Bu konuda çeşitli Balkan yazarlarının, temsil ettikleri ülkeyle bağlantılı olarak farklı yorumları vardır. Hemen hepsi geleneksel sivil mimarideki ortaklıkların Osmanlılardan kaynaklandığı

savına karşı çıkmaktadır.

Genel eğilim, yukarıda da değinildiği gibi, bu örneklerin doğrudan doğruya araştırmacıların ait oldukları ülkelere özgü olduğunu kanıtlama yönündedir. Örneğin A. Deroko (1955) ahşap iskeletli ve tuğla ya da kerpiç dolgulu, kiremit çatılı konut mimarisinin bilindiği kadarıyla Antikiteye dek uzandığını, Avrupa'nın önemli bir bölümünün de Ortaçağ'da aynı tip evlere sahip olduğunu yazmakta, Akdeniz kıyısında kalan yerleşmeler dışında, Anadolu içlerinden Balkanlara dek aynı mimarinin kullanıldığını belirterek karşılaştırmalar yapmaktadır. A. Deroko, Balkan ülkelerinin yüzyıllar boyu Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde olmasının ve bu çok çeşitli insan grupları ve ortamlarının yaşam koşullarının benzerliğinin, ortak öğelerin gelişmesinde etkili olduğunu doğal karşılamaktadır. Ancak yazar, Osmanlıların hem Anadolu'da, hem de egemenlikleri altındaki topraklarda geliştirdikleri bu ahşap iskeletli mimari anlayışının ardında, eski Bizans konut tipine ilişkin anıları görmenin zor olmayacağını düşünmektedir.¹³ G. A. Megas da (1969), Balkan ülkeleri arasındaki konut geleneği benzerliğinin, özünde doğrudan doğruya Yunanistan'dan kaynaklandığını vurgulamakta, Makedonya ve Teselya bölgesindeki kırsal ev tipinin gelişiminden oluşan bu geleneğin, Epir ve Batı Makedonya'da loncalar

14 G. A. Megas, "Überlieferung und Erdneuerung in der Volksarchitektur Süd-Ost Europas", *Lagographia deltioti tis ellanikes Laographiki Eterias XXVI*, 1968-69 (Yay. G. Zoras vd.), Atina, 1969, s. 100'den nakleden A. Arel a.g.e., s. 30.

15 Aynı eser, s. 489'dan nakleden aynı eser, s. 29. Pastas evi konusunda bkz. H. Drarup, "Prostasha und Pastasha", *Marburger Winckelmann Programm*, 1967, s. 6-17.

16 Aynı eser, s. 494'den nakleden aynı eser.

17 G. Megas, E İlliniki Oikia, Atina, 1949, s. 94'ten nakleden D. Philippides, *Greek Traditional Architecture*, Cilt: 1, Atina, 1983, s. 39.

18 A. Bammer, *Wohnen im Vergänglichem*, Graz, 1982, s. 19.

19 D. Philippides, a.g.e., s. 25.

20 Yazar, bu grupların Anadolu'dan Romanya'ya, hatta daha sonraları Mısır ve İran'a dek gittiklerini belirtmektedir. Aynı eser.

21 Aynı eser, s. 30.

22 Aynı eser, s. 31.

23 N. C. Moutsopoulos, "La Maison Populaire Grecque", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 2.

24 Yazar, konutların en önemli ortak özelliği olan çıkmanın da sadece Bizans döneminde değil, Antikite'de bile var olduğunu, dolayısıyla da kökeninin çok eskilere gittiğini vurgulamaktadır. N. C. Moutsopoulos, *L'encorbellement Architectural "Le Sahnisin"*, *Contibution à l'Etude de La Maison Grecque*, Selanik, 1988, s. 393, 394. Moutsopoulos, çıkmanın özellikle iç kullanımda önemli yer tuttuğunu, ayrıca da içe dönük odaların bu öge aracılığıyla daha dışa taşarak mahallenin sosyal yaşamına katıldığını, bu nedenle de hemen her bölgede ve dönemde sevilerek kullanıldığını belirtmektedir. Aynı eser, s. 394.

25 Aynı eser.

26 Aynı eser, s. 4.

halinde örgütlenen gezginci yapı ustalarının aracılığıyla yayıldığını belirtmektedir.¹⁴ Yunan evinin ise, doğrudan doğruya Antikitedeki *pastas* tipi evden türediğini ileri sürmektedir.¹⁵ Ayrıca G. A. Megas, geleneksel Yunan konut mimarisinin son aşamasını, 18. yüzyılda Kuzey Yunanistan'da ortaya çıkan eşraf konaklarına (archontika) bağlamaktadır.¹⁶ Yine Megas'a göre, geleneksel Balkan konutlarının Anadolu'daki örneklerle en önemli ortak özelliklerini yansıtan avlu, hayat gibi mekânlarının Yunanistan'ın komşuları Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta da kullanılmış olmaları, doğrudan doğruya, hemen yanbaşılarındaki Yunan örneklerine öykünülmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁷ A. Bammer (1982), Yunan geleneksel sivil mimarisinin kökeni konusunda düşüncelerini belirtirken, Bizans evi hakkında çok az şey bilindiğini, bu nedenle de, Bizans döneminden gelen sürekli bir geleneği kanıtlamak için verilerin yetersiz olduğunu yazmaktadır. Buna karşın, sayısız mimari ve el sanatı teriminin ve bunlara ilaveten mimari anlayışın Anadolu'dan gelme olduğuna işaret ederek, bu durumun evlerin Türk ustalar tarafından yapılmış olduğunu söylemeye olanak sağlayacağını belirtmektedir.¹⁸ D. Philippides (1982), Yunan sivil mimarisinde 15. yüzyıla 18. yüzyıl arasındaki dönemde, örnekler açısından büyük bir boşluk olduğunu vurgulamakta, bilinen geleneksel evlerin Osmanlı

egemenliği dönemine tarihlendiğini belirtmektedir. Ancak yine de, 18. yüzyılda İstanbul'da, Anadolu'da ve Balkanlarda en olgun biçimine erişen evin yalnız Osmanlı katkısına bağlı olarak oluştuğunu iddia etmenin yanlış olacağını vurgulamaktadır.¹⁹ Yazar, 18. ve 19. yüzyıllarda yapım faaliyetlerinde loncalar (bouloukia-ısnaf) halinde örgütlenmiş ustaların da önemli rol oynadıklarını belirtmekte, Batı Makedonya, Kuzey Epir, Peloponnes ve Karpatların dağlık yörelerinden gelen ve bir yapının tamamlanması için gerekli çeşitli alanlarda uzman ustalardan oluşan bu gezginci grupların çok uzak noktalara dek giderek uygulamalar yaptıklarını yazmaktadır.²⁰ Böylece bu ustalar standartlaşmış mimari birikimlerini yayma olanağını bulmakta, belirli ortaklıkların yaratılmasında en önemli rolü oynamaktaydılar. Yazar, mimari biçimler ve bezemede kullanılan bu ortak dilin, 18. yüzyıl sonu ve erken 19. yüzyılda doruğuna ulaştığı sonucuna varmaktadır.²¹ Ayrıca D. Philippides, bu üslup birliği nedeniyle Birgi'deki bir evin Kesriye'deki bir evden, özellikle bezemeleri ve oda içi düzeni açısından ayırdedilebilmesinin hemen hemen olanaksız olduğuna değinerek, odalardaki küçük dolap dizileri, musandıralar ve yüklüklerin erken Osmanlı anıtlarından kaynaklandığını belirtmekte, ayrıca doğa motifleri, çiçekli vazolar, meyve sepetleri gibi dekoratif öğelerin 19. yüzyıl başı Osmanlı repertuvarının

önemli bir bölümünü oluşturduğuna dikkat çekmektedir.²² N. C. Moutsopoulos (1985), Yunanistan'ın kırsal kesimlerinde yaygın olan geniş cephe ev tipinin, çoğunlukla cephe boyunca ya da cephenin bir kısmında yer alan bir terası (hayat) olduğunu, üst katlar yaşama ayrılırken, zeminde de ahır, depo, vb. mekânların yer aldığını yazmakta, bu tipin çıkmalarla da zenginleştirilerek Yunan geleneksel sivil mimarisini yarattığını belirtmektedir. Yazara göre bu gelişim, son kazılarla da ortaya çıktığını ileri sürdüğü, doğrudan doğruya 12-14. yüzyıllar arasındaki Bizans konut mimarisinden kaynaklanmaktadır.²³ Yazar ayrıca, Yunanlıların Bizans yapım tekniklerini Roma mimarisinden öğrenerek, gerek başkentte gerekse de tüm diğer büyük merkezlerde kullandıklarını vurgulamaktadır.²⁴ N. C. Moutsopoulos, hemen hemen tüm Balkanlarda rastlanan kule evlerin öncüsünün de Bizans'ın kule evleri olduğunu ileri sürmekte, özellikle kırsal kesimdeki arazi sahiplerinin güvensiz ortama karşı savunma amacıyla bu tür yapıları uzun süre tercih ettiklerini belirtmektedir.²⁵ Yazar, morfolojik açıdan bazı yapım biçimlerinin zamanla değişime uğradıklarını ve git-tikçe Doğulu bir görünüm kazandıklarını da vurgulamakta, daha 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun, Bizanslı ve Asyalı biçimleri bütünleştirerek kendi öz morfolojisini tamamladığı sonucuna varmaktadır.²⁶

27 A. Ba

28 Bu k
umann,
marlığı,
Erdim, A
sel Konut
miş dokt
mir, 1980

29 A. Are

30 S. Ög
zwischen
Aussenrau
nischen A
tolica IX
D. Philipp

31 S. H.
Arel, a.g
a.g.e.; E
Yüzyıl U
Safranbol
Gelişme",
Cilt: 2, S
1976, s. 1

32 A. Are

27 A. Bammer, a.g.e.

28 Bu konuda bkz. R. Nannmann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara, 1975; M. Erdim, *Anadolu'da Geleneksel Konut Birimi*, (basılmamış doktora tezi), 2. cilt, İzmir, 1980.

29 A. Arel, a.g.e.

30 S. Ögel, "Die Beziehung zwischen Innenraum und Aussenraum in der Osmanischen Architektur", *Anatolica IX 1982*, s. 227-239; D. Philippides a.g.e., s. 31.

31 S. H. Eldem, a.g.e.; A. Arel, a.g.e.; A. Bammer, a.g.e.; E. Esin, "M.IX-XII. Yüzyıl Uygur Köşkerlerinden Safranbolu Ev Mimarisine Gelişme", *MTRE Bülteni*, Cilt: 2, Sayı 5-6, İstanbul 1976, s. 15-18.

32 A. Arel, a.g.e., s. 38.

Türk konutunun oluşum süreci ve onu biçimlendiren bileşenler konusunda araştırmalar yetersizdir. İleri sürülen varsayımlar kesin kanıtlardan yoksundur. Bu sonuç kısmen, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de ev konusundaki kapsamlı araştırmaların çok geç başlamasından kaynaklanmaktadır. Anıtsal mimari ve el sanatlarına ilişkin biçimlerin kimliği konusunda çok daha fazla bilgi birikimi vardır. Ayrıca zaten sanat tarihinin bu tür objeleri eve oranla daha kalıcı niteliktedir. Oysa ev, yapım malzemesi nedeniyle geçici bir nitelik taşımaktadır. Kaldı ki Osmanlı evi bağlamında bu geçiciliğin kültürel bir boyutu olduğu vurgulanmıştır.²⁷ Avrupa'da, hatta yakın Doğu'da erken Ortaçağ'a tarihlenen evlerin ayakta kalmasına karşın, Osmanlı evinin günümüze ulaşan en erken örnekleri 18. yüzyıla gitmektedir. Daha eski örneklerden yoksun olunması nedeniyle, başka tür belgelere başvurulabilir. Kırsal örneklerde arkeolojik bulgularla karşılaştırma mümkündür.²⁸ Özellikle sık sık ileri sürülen Bizans konutu konusunda hem yazılı kaynakların, hem de çok yetersiz düzeyde olan arkeolojik bulguların çoğalmasıyla daha kesin sonuçlara varılabilecektir. Ayrıca yapım ustaları örgütlerinin, kültürlerarası ortaklığın taşıyıcısı olarak ne derecede etkin bir rol oynadıkları da, özellikle Anadolu'da kentsel yapı alanında Türk olmayan etnik grupların taşıdıkları ağırlık bilindiğinde, üzerinde durulmaya değerdir. Çeşitli türden

yazılı kaynaklar ve bazen gravür ve minyatürler de, ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereken kaynaklardır.²⁹ Kökene ilişkin yargılara varabilmek için, özenli yapımları ve kalıcı malzemeleri nedeniyle, çok daha eskiye gidebilen sarayların mekân ve cephe düzeni incelemelerinden bazı ipuçları yakalamak olanaklıdır. Ayrıca S. Ögel ve D. Philippides'in de değindiği gibi,³⁰ sınırlı da olsa, anıtsal mimariyle karşılaştırmalar mümkündür. Son yıllarda yoğunlaşan köken konusundaki görüşlerde, varsayımsal düzeyde kalsa da, Osmanlı evinde Asyalı özelliklere verilen ağırlık dikkat çekmektedir.³¹ En azından köşk, eyvan, oda içindeki yatay kademelenme, tepe penceresi gibi diğer İslam örneklerinde de karşılaşılan özelliklerin, Doğulu bir kimlik taşıdıkları açıktır. Ayrıntılı bir araştırmayla, Balkanların yerel konut tipi olan kule evin yaygınlığına karşın, Osmanlı evindeki fevkanilik ilkesinin bu tiplerden çok, Asya'daki imgelerden kaynaklanmış olabileceği gösterilmiştir.³² Osmanlı üstkültüründeki kalıtsal öğelerin bu denli etkin olan sürekliliği ayrıca sorgulanmalıdır. Osmanlı resmî kültüründeki bu nitelik, Balkanlara giden yönetici-bürokratlar tarafından o çevrelere taşınmaktaydı. Örneğin merkezden en uzak nokta olan Budin'de yaşamasına karşın bir bürokratin, sayısız ayrıntıdan oluşan eşyaları, giysileri, mutfak alışkanlıkları ve kitaplarıyla, çevresindeki kültüre şaşırtıcı derecede

kapalı, buna karşılık Çin'e kadar uzanan Asyalı anılar ve alışkanlıkları sürdüren bir yaşam biçimi olduğu bilinmektedir. Böylece tüm İmparatorluk için geçerli olan anıtsal mimaride ve küçük el sanatları üsluplarında başkentin klasik dönemden başlayarak taşıdığı belirleyici rol, konut ve yaşama kültürü açısından da somut bir görünüm kazanmaktadır. Zaten ilk fetihlerden başlayarak kentlerde, anıtsal yapılar, loncalar, vakıflar, tekkelerle Osmanlı kimliği taşıyan belirli bir fiziksel çevre oluşturulmuştur. Böylece Balkan yerleşmelerinde, herhangi bir Anadolu kentinden farklı olmayan kurumlar ve yapılar yer almaktadır. Ayrıca kentlerdeki kültür ortamının asıl odağını oluşturan tekkelerin Balkanlardaki yaygınlığı da ilginçtir. Heterodoks nitelikleriyle, yerel inançları da bünyesine alabilen bu tarikatların, Balkanlarda benimsendiği ve önemli bir kültür aktarma işlevi taşıdığı düşünülebilir. Bilindiği gibi, Osmanlı toplumunda yönetici-bürokrat sınıfı, zanaatkâr ve tüccara karşı ayrıcalıklı bir konumdaydı ve belirli bir üst gelir grubu oluşturmaktaydı. Balkanlarda bu iki grubun farklılığı, ayrıca etnik bir nitelik de taşımaktaydı. Toplumsal hiyerarşinin en üstünde yer alan ve Osmanlı kültürünün temsilcisi olan yönetici-bürokratlar, Balkanlarda ulusal nitelikli bir üst kültürün oluşmasını engelleyici durumdaydı. Bu da sözkonusu grubun, kentlerde asıl kültür belirleyici sınıf

33 Buna karşın giysiler, Batı kökenli mobilyalar, Çek ve Sakson porselenler, şamdanlar özellikle Bulgar ve Yunan tüccarlarının evlerinde yer almaya başlar.

34 N. C. Moutsopoulos, bu yüzyılın Anadolu'yla ortaklık gösteren konutlarında tüccar, zanaatkar ve girişimcilerden oluşan yeni bir burjuvazinin, Osmanlı üst sınıflarının yarattığı biçimlere uyan Doğulu bir estetik etkiyi aradıkları görüşüne varmaktadır. N. C. Moutsopoulos, a.g.e., s. 4.

35 D. Philippides, bunun 18. yüzyıl başından itibaren gitgide batıya açılan Osmanlı mimarisinde de görülen dolaylı etkiden kaynaklanabileceğini de düşünmektedir. D. Philippides, a.g.e., s. 88.

olan yerel eşrafın üzerinde bir toplumsal konuma sahip olmasına ve onlara örnek oluşturma işlevini de taşımasına neden oluyordu. 17. yüzyılda değişmeye başlayan bu durum 18. yüzyıldan sonra yerel burjuvazinin oluşması ve Osmanlı yönetici sınıfıyla bir servet dengesi kurmasıyla, tümüyle farklı bir nitelik kazandı. Böylece toplumun alt ve üst tabakaları arasındaki etnik farklılık da ortadan kalkmış oldu. Ancak ulusal kültürün uzun yüzyıllar boyunca daha çok alt tabakalar tarafından taşınması ve kent kültürünün Osmanlı yönetici-bürokratinin önderliğinde gelişmesi nedeniyle, kentsel çevrede Osmanlı etkinliğinin bu dönemde de sürdüğü düşünülebilir. Diğer Avrupa kentlerinde olduğu gibi, burjuvazi için örnek olacak feodal kökenli bir soylu grubu oluşmadığı için, burjuvazinin alacağı statü simgesi taşıyan biçimlerin kaynağı, ancak Osmanlı kültürünün temsilcisi olan Balkanlardaki yönetici-bürokrat sınıfında aranabilir. Bu nedenle örneğin Avrupa'yla yoğun ticaret ilişkileri kuran ve Batılı bir ad taşıyan Ambelakia'daki konak bile, İstanbul'a Avrupalı biçimlerin örnek olduğu bir dönemde, geleneksel Osmanlı niteliklerini sürdürmüştür.³³ Yine bu sıralarda Atina'da, ulusçuluk ideolojisinin sonucu olarak, Avrupa'dan aktarılan neo-klasik biçimler Yunan aydınları tarafından kökene dönüş amacıyla benimsenirken, Osmanlı evi Avrupa kökenli bir egzotizm arayışıyla, bu çevreler

arasında yeniden moda olmaktaydı.

Bazı Bulgar yazarlar, bu dönemin İstanbul'la büyük ortaklıklar gösteren görkemli konaklarının *Bulgar Rönesansı* adıyla anılan ulusal üslubun yarattığı biçimler olduğunu belirtirler. Oysa Filibe evleri gibi örnekler, gitgide sokağa daha fazla açılan zemin katlar, eğrisel biçimli geniş saçaklar ve oval orta sofalarıyla, Batıya dönük 19. yüzyıl İstanbul'unun sivil mimarisiyle büyük benzerlikler gösterir³⁴ ve geleneksel konut geleneğinin Batıdan aktarılan bazı değişimlerle gelişerek, yeni bir aşamaya dönüşümünü simgelerler. 19. yüzyıl Balkan konakları, yerel burjuvazinin ilişki ve bağlantılarını açıkça ortaya koyacak niteliktedir. Bu örnekler bir yandan Osmanlı, diğer yandan da Batılı biçimlerin (Barok ve Klassisizm) bir sentezini oluşturur.³⁵ Üzerinde durulan örneklerden de görüldüğü gibi, Anadolu evleri ile olan ortaklıkların yanında, farklılıklar daha azdır. Bu evler, Osmanlı kültür ortamının ortak ürünüdür. Nitekim, coğrafi yakınlığına karşın, hiçbir zaman Osmanlılara doğrudan bağlanmamış olan Romanya'da Osmanlı ev tipinin yerleşmemesi, bu olguyu yeterince açıklar. Ancak bu ev tipinin etnik bileşenlerini ayrıştırmak bu aşamada olanaklı görünmüyor. Ayrıca böyle bir çabanın gereği de tartışılabilir. Osmanlılar Balkanlara evlerini değil, yaşama alışkanlıklarını, ev içi kullanımlarını taşımışlar ve Anadolu öncesi coğrafyada ve Anadolu'da oluşan evin

kültürel dağarcığına elbette Balkanlardan da birşeyler katmışlardır. Bu bölgedeki etnik gruplarla karşılıklı uzun etkileşim ve kültürel alışveriş dönemleri sonucunda, ortak yaşama alışkanlıkları ve giderek konutlardaki büyük benzerliklerin oluşması doğaldır. Balkan ülkeleri bu konutların oluşturduğu tarihi çevreyi değerlendirme konusunda oldukça duyarlı davranmaktadırlar. Bu çevreler özellikle Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'nın bazı kentlerinde, tüm özellikleriyle, genel görünüm ve sokak silüetlerinden ev içlerindeki geleneksel ayrıntılara dek, bir bütün olarak korunmaktadır. Yürürlükteki yasaların etkinliğinden öte, gerçekleştirilmiş olan restorasyon uygulamalarının yoğunluğu da, tutarlı bir koruma bilincinin varlığını kanıtlamaktadır. Ayrıca gerek tek yapı, gerekse de tarihi çevre ölçeğindeki çalışmalar çoğunlukla sosyal ve kültürel, ya da turistik amaçlı olduğundan, uygulamaların sonuçları halk tarafından da, bir yandan kulanıldığı, öte yandan da ekonomik açıdan kâr getirdiği için kolaylıkla benimsenmektedir. Bu konuda örneğin Bulgaristan'da, ülkenin Osmanlı egemenliğindeki döneminden ilginç özellikler taşıyan Melnik gibi küçük yerleşmelerin geleneksel konutları, yaz aylarında turistlerin yararlanması için otel, motel, dinlenme, eğlence alanlarına dönüştürülmüş, bazı yapı grupları da yazar, sanatçı ya da mimar örgütlerinin üyelerine ayrılarak,

36 Bulgaristan'da rak kullanılan gvil mimari örneği hayli fazladır. libe'de Kuyumcuşında (1847), "sansı ve Ulusal vaşı Müzesi" olan Georgiyadi "Lamartine M kullanılan La (1833) gibi.

37 Bulgarist çevre ve sivil lerinin değeri nusunda bkz. man Commis ria-Legislation, Finance, Protection o Animation o Sites and His Europe, Bonn 67; Monum Sayı XV-XVI.

38 Yugoslav koruma ve gelişmeleri Pesic-Maksic "Konak" dan Serbie et l Nouvelles", 1977, Sayı 89; I. M. Z. Projet de F d'Adaptation de Radul B. Communicat s. 67-74.

39 Bu konu için bkz. E. des Critères des Maiso tiques", 1976/II, s.

40 G. Straz tır et ses les", Mon s. 100.

36 Bulgaristan'da müze olarak kullanılan geleneksel sivil mimari örneklerinin sayısı hayli fazladır. Örneğin Filibe'de Kuyumcuoğlu Evi dışında (1847), "Bulgar Rönesansı ve Ulusal Hürriyet Savaşları Müzesi" olarak kullanılan Georgiyadi Evi (1846), "Lamartine Müzesi" olarak kullanılan Lamartine Evi (1833) gibi.

37 Bulgaristan'da tarihi çevre ve sivil mimari örneklerinin değerlendirilmesi konusunda bkz. Unesco (German Commission), "Bulgaria-Legislation, Organization, Finance, Participation", *Protection and Cultural Animation of Monuments, Sites and Historic Towns in Europe*, Bonn, 1980, s. 53-67; *Monumentum*, 1977, Sayı XV-XVI.

38 Yugoslavya'da tek yapı koruma ve değerlendirme çalışmaları için bkz. N. Pesic-Maksimović, "Les 'Konak' dans les Villes de Serbie et leurs Fonctions Nouvelles", *Monumentum*, 1977, Sayı XV-XVI s. 86-89; I. M. Zdravković "Un Projet de Restauration et d'Adaptation de la Maison de Radul Bey à Zaječar", *Communications IV*, 1961, s. 67-74.

39 Bu konuda genel bilgi için bkz. E.Rıza, "A Propos des Critères de Restauration des Maisons Caractéristiques", *Monumentet*, 1976/II, s. 159-172.

40 G. Strazimiri, "Gjirokastrë et ses Valeurs Culturelles", *Monumentet*, 1971/2, s. 100.

tarihi çevrelerin yaratıcı bir ortam oluşturma konusundaki katkılarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Böylece, günümüzde nüfusu 500'ü aşmayan Melnik vb. yerleşmelerin denizden uzak ve sapa konumlarına karşın, canlı birer odak noktası haline gelmeleri amaçlanmaktadır. Koprivštitsa gibi orta büyüklükteki tarihi çevrelerde ise, bayram ya da festivallerde müzik programları uygulanmakta, sanatçı toplantıları düzenlenmekte, deri, ahşap, altın, bakır gibi geleneksel zanaatlerin yeniden canlandırılması için faaliyetlerde bulunulmaktadır. Bu tür girişimler bir yandan yerleşmenin yaşar hale getirilmesini, öte yandan da geleneksel sivil mimari örneklerinin tek tek korunup yeni bir işlevle değerlendirilmesini, dolayısıyla da bakım ve sürekliliğini sağlamaktadır. Filibe, Veliko Tırnovo gibi daha büyük ölçekteki kentlerin tarihi merkezleri de koruma kapsamına alınmış, buralardaki geleneksel yapılar, Filibe'de *Etnografya Müzesi* olarak kullanılan Kuyumcuoğlu Evi'nde olduğu gibi, kültür ya da yönetim merkezleri olarak değerlendirilmiştir.³⁶ Özel mülkiyetin kullanımında olan ve niteliksel özelliklerinin değiştirilmemesi için kesin sınırlandırılmalar getirilen evlerin sayısı da oldukça fazladır.³⁷ Turizme büyük önem verilen Yunanistan'da da tarihi çevreler ve geleneksel sivil mimarlık örnekleri özellikle bu açıdan değerlendirilmek-

tedir. Tatil yerleşmelerine dönüştürülen tarihi merkezler, genel görünümeleri, sokak boyutları, doku ve öğeleriyle korunmakta, ayrıca evlerin de olabildiğince geleneksel özellikleriyle değerlendirilmesine özen gösterilmektedir. Turizme yönelik olarak kullanılamayacak konumda olan yerleşmelerde ise, Siyatista'da Poulkos Evi, Nerantzopoulo Evi, Kanatzouli Evi, Kesriye'de Nerantzis Aivazis Evi, Ambelakia'da Georg Schwartz Evi, Petra'da (Midilli) Varelziddis Evi gibi, genellikle müze-ev niteliğinde korunmuş örnekler çoğunluktadır. Yugoslavya'da yer yer gerek tarihi çevre boyutunda, gerekse de tek yapı olarak koruma ve değerlendirme çalışmaları yapılmaktadır. 19. yüzyıldan kalma konakların iç ve dış özellikleri açısından dikkate değer olanları, onarıldıktan sonra daha çok kültürel işlevlere ayrılmaktadır. Ohri gibi turistik beldelerde, korunmayı yine büyük ölçüde turizm teşvik etmektedir. Osmanlı dönemi özelliklerini yansıtan bazı küçük ölçekli tarihi yerleşmeler de çeşitli işlevlerle koruma altına alınmaktadır. Örneğin Mostar yakınında bulunan açık hava müzesi niteliğindeki Poçitel (Pocitelj) kasabası, *Sanatçılar Köyü* olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Vranja, İpek (Pec), Kalkandelen (Tetovo), Pazarcık, Mostar, vb. kentlerde de 19. yüzyıl konaklarının müze olarak kullanıldıkları görülmektedir. İncelenen diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi, çoğu kamulaştırılmış olan birinci derecede korunmaya değer bu

konaklar için genellikle tercih edilen bu tür bir kullanımdır. Böylece müzede sergilenen eşya ve objeleri görmek amacıyla gelenler için, yapıların iç ve dış mimari özellikleri ve tefriş biçimi de sergilenmekte ve geçmişle daha kolay bağlantı kurulabilmesi sağlanmaktadır. Bu konuda çok sayıda örnek verilebilir. Bunlar arasında Vranja'da kent müzesi ve arşivi olarak değerlendirilen Pasin Konak, Caçak Konak, Kraljewe'daki Vladičin Konak, Kragujevaç'ta Amidžin Konak, İpek'te Emina Müzesi, Zafečar'da Radul Bey Evi, Koprivštitsa'da Oslekov Evi, Kablekov Evi, Şair Dimço Debelanov Evi sayılabilir.³⁸ Arnavutluk'ta da tarihi çevrelerin bir bütün olarak değerlendirilmesine, ayrıca birinci ve ikinci sınıfa ayrılan korunacak tek yapıların da restorasyon ve yeniden kullanımı aşamalarında, tarihi belge değeri taşıyan niteliklerini yitirmemelerine büyük özen gösterilmektedir.³⁹ Zengin bir tarihi mirasa sahip olan Orta Arnavutluk'un Berat, Güney Arnavutluk'un Ergeri kentleri, kent koruma tarihi için epeyce erken bir dönemde, 1961 yılında müze-kent ilân edilerek özel koruma altına alınmışlardır.⁴⁰ İşkodra, Kroya, Elbasan gibi kentlerde de, evlerin onarılıp nitelsiz eklerinden arındırıldıktan sonra, çoğunlukla kültürel ve yönetsel işlevlerle değerlendirildikleri gözlenmektedir. Görüldüğü gibi, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Arnavutluk gerek kentsel açıdan, gerekse de tek yapı açısından Anadolu kenti ve

41 H. Büttner, G.Meissner, *Bürgerhäuser in Europa*, Zürich, 1983, Resim 215, 216, s. 318, 338.

Anadolu'nun geleneksel eviyle büyük benzerlikler gösteren bir mimari mirasa sahiptir. Ancak, ekonomik açıdan koşulları Türkiye'den daha elverişli olmayan Bulgaristan ve Arnavutluk gibi ülkeler, 1960'lı yılların başlarından itibaren hayli etkili önlemlerle, tarihî değerlerini koruma altına almışlardır. Bu çabaların sonuçsuz kalmadığı, Balkan evlerinin Avrupa konutları üzerine yazılmış el kitaplarında önemli bir yer tutmasıyla ve Avrupa kültürünü zenginleştiren şaşırtıcı farklılıkta tipler olarak sunulmalarıyla ortaya koyulmaktadır.⁴¹ Buna karşılık geleneksel Anadolu yerleşmelerini koruma ve yaşatma konusunda alınan ve sıkı bir biçimde denetlenmesi, gerekli önlemlerin gecikmesi, gittikçe, geleneksel Osmanlı kentlerinin benzerlerini çarşıları, camileri, kiliseleri, hamamları, hanları, tekkeleri, vb. anıtsal yapıları, yoğun konut grupları ve sokak düzenleriyle bir bütün olarak sergileyen örnekleri yakından incelemek için, Balkan ülkelerinin bu ilginç kentlerini yerinde görmek gerekeceğini düşündürmektedir.

SÖZLÜK

KISALTMALAR

A = Arnavutça
B = Bulgarca
M = Makedonca
S = Sırpça
Y = Yunanca
G = Genel

Anciennes Architectures
Civile et Rurale en Serbie:
AACRES

Actes du IIe Congrès
International du Sud-Est
Européen: ACISEE

Die Architektur in Bulgarien:
AIB

ANALI: ANALI

J'Architecture Vernaculaire
dans les Balkans: AVDB

Vle Conférence des
Architectes des Pays
Balkaniques: CAPB

Greek Traditional
Architecture: GTA

Haus und Hausrat: HH

Monumentet: M

Neugriechische Häuser: NH

Ohri'de Eski Şehir Mimarisi:
OEŞM

The Popular Architecture of
Verria: PAOV

Revue Internationale des
Etudes Balkaniques: RIEB

Studia Albanica: SA

Studia Slavica: SS

Studia Slavica Academiae
Scientiarum Hungaricae: SSASH

La Turquie d'Europe: TE

Uluslararası Türk Folklor
Kongresi: UTFK

La Ville Albanaise: VA

La Ville Balkanique: VB

SÖZLÜK

Ahır: Ahar (G.) (RIEB, 35, II, 254).

Alçı: Altzi (A.) (TE, 3).

Ambar: Hambar (A.) (SA, 66, 2, 87); Ambari (Y.) (GTA, 1, 140).

Avlu: Avlija (G.) (RIEB, 35, II, 254); Mes'avli (Y.) (GTA, 1, 98); Avli (S.) (UTFK, 1, 252).

Bağdadi: Bagdati (Y.) (GTA, 1, 98); Bagdhadi (Y.) (PAOV, 106).

Bahçe: Baghtsché (S.), Pachtzés (Y.) (TE, 2, 326); Bachtess (Y.) (GTA, 1, 98); Bahçe (A.) (SA, 66, 2, 94).

Bakraç: Bakratz (S.), Bakratze (A.) (Y.) (TE, 2, 260).

Cadde: Cade (M.) (OEŞM, 82).

Çardak: Tschardak (M.) (TE, 2, 283); Tschardak (B.) (AIB, 72); Çardak (A.) (SA, 77, 14/1, 110).

Çarşı: Čaršija (G.) (EB, 80, 16/4, 37).

Çatı: Çatia (A.) (VA, 225).

Çatma: Tsatmas (Y.) (GTA, 1, 71).

Çiftlik: Çiflig (A.) (SA, 66, 2, 94).

Çit: Tschatma (S.) (TE, 2, 259); Tsatmas (Y.) (GTA, 1, 98).

Dam: Dam (Y.) (GTA, 1, 98).

Damlalık: Damlalık (Y.) (GTA, 1, 98).

Doğramacı: Dogramadžija (S.) (SSASH, 61, VII, 123).

Dolap: Dolap (M.) (OEŞM, 59), Dollapët (A.) (VA, 216).

Döşek: Duşek (M.) (OEŞM, 59).

Dükkan: Doukian (A.),

Dougian (S.) (TE, 2, 265);

Douschan (TE, 2, 308).

Dülger: Doulgerides (Y.) (PAOV, 102).

Esnaf: Esnafi (G.) (RIEB, 35, II, 253); Isnafia (G.) (PAOV, 102).

Fener: Phenier (S.), Phanar (A.), Phanari (Y.) (TE, 2, 270).

Harç: Hardzi (Y.) (PAOV, 105).

Hatıl: Hatilia (Y.) (PAOV, 45).

Hayat: Hajat (A.) (SA, 77, 14/1, 110), (SA, 66, 2, 87); Hagiät (Y.) (GTA, 1, 98).

Havuz: Ávuz (S.) (SS, 63, X, 232).

Horasan: Kourasani (Y.) (GTA, 1, 98).

Ilıca: İlidža (RIEB, 35, II, 254).

Kafes: Káfes (S.) (SS, 63, X, 230).

Kahve: Kaphana (S.), Kaphene (A.), Kaphenes (Y.) (TE, 2, 295).

Kaldırım: Kaldroum, Kaldırma (S.), Kaldırma (A.) (TE, 3, 45).

Kalfa: Kallf (A.) (SA, 66, 2, 94);

Kalfades (Y.) (PAOV, 103).

Kapı: Kapija (B.), (S.) (RIEB, 35, II, 250).

Kasaba: Kasaba (A.) (SA, 66, 2, 94).

Kat: Kat (S.) (RIEB, 35, II, 254).

Kepenik: Kapak (S.) (TE, 2, 266); Kepengia (Y.) (PAOV, 112).

Kiler: Čiler (S.) (AACRES, 52), Qilar (A.) (VA, 193).

Kireç: Kretsch (S.) Kiretsch (A.) (TE, 3, 69).

Kiremit: Keramide (A.)

Keramidi (Y.) (TE, 3, 107).

Kiriş: Kiriz' (Y.) (GTA, 1, 98)

Konak: Konaki (Y.) (GTA, 1, 216).

Köşk: Qoshk (A.) (M, 76, 12, 121).

Kuşaklama: Koussaklama (Y.) (PAOV, 105).

Kuyu: Kuija (S.) (SS, 63, X, 232).

Mahalle: Mahala (S.) (ACISEE, 72, 659); Mahall (A.) (SA, 66, 2, 87); Maali (M.) (CAPB), Machalades (Y.) (PAOV, 98).

Mangal: Maggana veya magkali (Y.), Mangal (M.) (TE, 2, 278); Mangali (Y.) (NH, 166).

Merdiven: Basamak (S.) (TE, 2, 264).

Meydan: Megdán (B.) (SS, 63, X, 229), (RIEB, 35, II, 253).

Musandra: Musandra (S.) (RIEB, 35, II, 254); Mesantra (Y.) (GTA, 1, 98); Misantra (Y.) (GTA, 1, 140); Musendër (A.) (VA, 211).

Ocak: Ocak (A.) (HH, 60); Odjak (A.), Outzaki (Y.) (TE, 2, 262); Oxhak (A.) (SA, 66, 2, 87).

Oda: Soba (S.), Oda (A.) (TE, 2, 261); Odaja (B.) (RIEB, 35, II, 250); Odaa ve Odaja (B.) (VB, 100).

Pazar: Pazar (A.) (SA, 66, 2, 94).

Pencere: Pentzeré (A.) (TE, 2, 262); Pénsér (S.) (SS, 63, X, 230).

Saray: Saraj (A.) (SA, 66, 2, 87).

Sedir: Sečija (S.) (RIEB, 35, II, 254).

Seki: Minder (B.) (AVOB, 29);
Minsofa (M.).

Semt: Semt (A.) (SA, 66, 2, 94).

Sergen: Sergheni (M.) (OEŞM, 59); Sergjen (A.) (SA, 77, 14/1, 114);
Sirgena (Y.) (GTA, 1, 98).

Sofa: Sofas veya Soufas (GTA, 1, 98).

Sofra: Sofra (M.) (OEŞM, 59);
Soufras (Y.) (GTA, 1, 98).

Sokak: Sokak (S.) (RIEB, 35, II, 253); Sokak (A.) (SA, 66, 2, 94);
Strea (S.) (TE, 2, 265).

Şahnişin: Sachnisin' (Y.) (GTA, 1, 98); Sachnisinia (Y.) (GTA, 1, 71); Sachnisi veya Sachnisiti (Y.) (GTA, 1, 140); Sachnissia (Y.) (PAOV, 101).

Taraça: Taratsa (Y.) (GTA, 1, 140).

Tavan: Tavan (A.) (VA, 208).

Tekke: Tekija (S.) (ANALI, 78, 5-6, 86).

Trabzan: Trambazania (Y.)
(GTA, 1, 140)

Tuğla: Tuvla veya Tuhla (B.)
(SSASH, 61, VII, 125).

Usta: Usta (A.) (SA, 66, 2, 94).

ACAROĞLU, T.M.

Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu, Ankara, 1988.

ADHAMİ, S.

"Aspects Urbanistes et Architecturaux de la Ville Médiévale de Voskopoje", *Monumentet 3* (1972), s. 95-118.

AHMED, R.

Türk İdaresinde Bulgaristan (2. Baskı), İstanbul, 1989.

AKTEPE, M.

"XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair", *Türkiyat Mecmuası X*, 1951-53, s. 299-312.

ALEXANDRESCU, D.B.

"Les Méthodes et les Etapes de l'Expansion Turque en Transylvanie aux XVIe et XVIIe Siècles", *Etudes Turques* cilt: 2, Paris, 1976, s. 1-54; 55-119.

ALICID, Ahmed

"Contributions to the Study of the Conditions of the Country and of the Town in Bosnia in the 19 th. Century", *Jugoslovenski Istorijski Casopis* (Ljubliana-Zagreb-Belgrad), 1974/1-2, s. 79-91.

ANGELOV, D.

"La Conquête des Peuples Balcaniques par les Turcs", *Byzantinoslavica XVII*, 1956, s. 220-275.

ANGUELOVA, R.

"La Maison Populaire à l'Epoque du Réveil National Bulgare", *Monumentum*, cilt: XV-XVI, 1977, s. 11-16.

ANGUELOVA, R.

"L'Architecture Vernaculaire de la Bulgarie", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 23-36.

AREL, A.

Osmanlı Konut Geleceğinde Tarihsel Sorunlar, İzmir, 1982.

ASDRACHAS, S.

"Traditionalismes et Ouvertures: Le Cas d'Ampelakia en Thessalie", *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques au XVIIe-XVIIIe Siècles*, Bükreş, 1975, s. 215-223.

AYVERDİ, E. H.

Avrupa'da Osmanlı Mimarisi Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, cilt: IV, İstanbul 1982.

BACE, A.

"La Ville Fortifiée de Bérat", *Monumentet 1971/2*, s. 59-62.

BACE, A.

"Aperçu sur le Agglomérations Antiques et Moyenâgeuses de la Vallée de Drinos", *Monumentet*, 1972/4, s. 137-138.

BAĞIŞ, A. İ.

Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Ankara, 1983.

BAKALOPOULOS, A. E.

Thasos: son Histoire, son Administration de 1453 à 1912, Paris, 1953.

BAKALOPOULOS, A. E.

A History of Thessaloniki, Selanik, 1963.

BALDUCCI, H.

Rodos'ta Türk Mimarisi, Ankara, 1945.

BAMMER, A.

Wohnen im Vergänglichen, Graz, 1982.

BANKEL, H.

"Neugriechische Häuser, Trachten und Volksszenen", *Carl Haller von Hallerstein in Griechenland 1810-1817*, (yay. H. Bankel), Berlin, 1986, s. 166-180.

BANKEL, H.

"Peleponnes", *Carl Haller von Hallerstein in Griechenland 1810-1817*, (yay. H. Bankel), Berlin, 1986, s. 112-125.

BARKAN, Ö. L.

"Contribution à l'Etude Démographique des Villes Balkaniques au Cours de XVe-XVIe Siècles", *Studia Balkanica*, 1970/3, s. 181-182.

BARTA, I. vd.

Histoire de la Hongrie, des Origines à Nos Jours, Budapeşte, 1974.

BELDICEANU, N.

Recherche sur la Ville Ottomane au XVe Siècle, Etudes et Actes, Paris, 1973.

BELDICEANU, N.

Le Monde Ottoman (des Balkans 1402-1566), Institutions, Société, Economie, Londra, 1976.

BEROV, P. L.

"Une Contribution à l'Etude de l'Economie aux Balkans à l'Epoque de la Domination Ottomane", *Etudes Balkaniques*, 1973/2, s. 106-110.

BEYLIE, L. de.

L'Habitation Byzantine. Recherches sur l'Architecture Civile des Byzantins et son Influence en Europe, Paris, 1903.

BIÇEV, M.

Die Architektur in Bulgarien, Sofya, 1961.

BOBCEV, S. S.

"Notes Comparées sur les Hadjis Balkaniques", *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, cilt: 1; Belgrad, 1936, s. 1-12.

BOBCEV, S. S.

"Deliorman Türkleri Hakkında II", *Ülkü XVI*, 1940/93, s. 245-253.

BOUE, A.

La Turquie d'Europe, 4 cilt, Paris, 1840.

BOULANGER, L. F.

Ambélakia ou les Associations et les Municipalités Helléniques, Paris, 1875 (yeniden basım 1970).

BOURCART, J.

L'Albanie et les Albanais, Paris, 1921.

BROUGHTON, J. C. H.

Travels in Albania and Other Provinces of Turkey in 1809 and 1810, cilt: 1, Londra, 1855.

BUŞE, C.

"Les Villes Roumaines — Foyers Culturels du Sud-Est Européen aux XVIIIe et XIXe Siècles", *Revue Romaine d'Histoire*, 1981/3, s. 469-483.

CARTER, F. W. (yay.)

An Historical Geography of the Balkans, Londra, 1977.

CASTELLAN, G.

"Les Villes de Serbie au Début du XIXe Siècle d'après Ami Boué", *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIIe Siècles*, Bükreş, 1975, s. 207-214.

CASTELLAN, G.

"Les Fonctions Culturelles de la Ville du Sud-Est Européen, XVIIIe-XXe Siècles", *Etudes Balkaniques*, 1980/4, s. 27-39.

CEHAJIC, D.

"Bektashis and Islam in Bosnia and Hercegovina", *ANALI, Gazi Husrevbegove Biblioteke*, (Sarajevo), 1978/5-6, s. 83-98.

CHATEAUBRIAND, A.

Itinéraire de Paris à Jérusalem, de Jérusalem à Paris en Allant par la Grèce, et Revenant par l'Egypte, cilt: 1, 2, Paris, 1811.

CHOUBLIER, M.

"Les Bektashis et la Roumélie", *Revue des Etudes Islamiques*, 1927/III, s. 427-450.

CONSTANTIN, S.

"Le Rôle Economique dans les Villes Roumaines", *La Ville Balkanique XVe-XIXe Siècles*, Sofya, 1970, s. 139-154.

CVETKOVA, B.

"Quelques Problèmes du Féodalisme Ottoman à L'Epoque du XVIe au XVIIIe Siècle", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, cilt: III, Sofya, 1969, s. 709-720.

CVETKOVA, B.

"Documents Turcs Concernant le Statut de Certaines Localités dans la Région de Veliko-Tarnovo au XVIIe Siècle", *Mémorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris, 1980, s. 65-73.

ÇİPAN, B.

Ohri'de Eski Şehir Mimarisi, Üsküp, 1982.

DANIEL, O.

"Le Processus d'Islamisation dans les Villes d'Albanie" *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIIe Siècles*, Bükreş, 1975, s. 231-244.

DECEI, A.

"La Ville de Sibiu dans les Sources Historiques Turques XVe-XVIIIe Siècles", *Revue Roumaine d'Histoire*, 1969/3, s. 575-591.

DERNSCHWAM, H.

Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (yay. F. Babinger), Münih ve Leipzig, 1923.

DEROKO, A.

"Quelques Réflexions sur l'Aspect de l'Habitation Byzantine", *Actes du Xe Congrès International d'Etudes Byzantines*, İstanbul, 1957, s. 124-125.

DIMACOPOULOS, J.

An Anthology of Greek Architecture, Domestic Architecture in Greece, Atina, 1981.

DIMITROV, S.

"Formation de la Nation Bourgeoise Bulgare", *Etudes Balkaniques*, 1981/2, s. 41-68.

DONTA, R. J.

Islam under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina, 1878-1914, New York, 1981.

DUMONT, P.

"Une Organisation Socialiste Ottomane: La Fédération Ouvrière de Salonique (1908-12)", *Etudes Balkaniques*, 1975/1, s. 76-88.

DURHAM, M. E.

Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans, Londra, 1928.

DÜRÜST, K.

"Yugoslavya'da Türk Sivil Mimarlığı", *Türkiyemiz*, 1977/7, s. 17-20.

EGGELING, W. J.

"Hausformen in Yugoslavisch-Makedonien", *Zeitschrift für Balkanologie*, Münih, 1976, s. 12-19.

EKREM BEY VLORA

Lebenserinnerungen, 2 cilt, Münih, 1968.

ELDEM, S. H.

Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, 1968 (2. Baskı).

ELDEM, S. H.

Türk Evi Osmanlı Dönemi/Turkish Houses Ottoman Period I, İstanbul, 1984.

ERCAN, Y.

Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar, Ankara, 1986.

ERDEM, E.

"Osmanlılarda Rumeli Nüfus Sayımları ve Meseleleri", *Türk Kültürü*, 1976/14, s. 168-172.

EVLIYA ÇELEBİ

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, cilt: 8-13, İstanbul, 1970. (çev. Z. Danışman)

EYİCE, S.

"Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası* XI, 1954, s. 157-182.

EYİCE, S.

"Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası* XII, 1955, s. 205-230.

EYİCE, S.

"Nikola K. Moutsopoulos: Karaferya'da Manolaki Evi" *Belleken*, 1962/26, s. 367.

FATOUROU - HÉSYCHAKIS, K.

"Les Monuments de la Grèce Médiévale et Moderne, Organisation de leur Protection et de leur Etude", *Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen*, cilt: 1, Atina, 1972, s. 375-389.

FİLİPOVIĆ, M. S.

"Die Serbokroatischen Mohammedaner", *Tribus*, Nr. 9, 1960, s. 55-60.

GANEVA, Z.

"Adaptation of the Rhodope House for Modern Usage", *Monumentum*, cilt: XV-XVI, 1977, s. 116-119.

GIURESCU, C.

"Über den Charakter der Beziehungen Zwischen Rumänen und Turken", *Rumänen Blätter der Geschichte*, III/Jg, 1978/1, s. 194-213.

GÖKBİLGİN, T.

"Macaristan'daki Türk Hakimiyeti Devrine Ait Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası* VII, 1942, s. 200-211.

GÖKBİLGİN, T.

"Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleken* XX, 1956, s. 247-294.

GÖKBİLGİN, T.

"Türk İdaresinde Budin", *Atatürk Konferansları V*, 1971-72, Ankara, 1975, s. 163-178.

GRABAR, A.

Recherches sur les Influences Orientales dans l'Art Balkanique, Paris, 1928.

GRAVIER, G.

"Le Sandzak de Novi Pazar", *Annales de Géographie* XXII/121, Paris, 1913, s. 41-67.

GYÖRFFY, G.

"Autour de l'Etat des Semi-Nomades: Le Cas de la Hongrie", *Etudes Historiques Hongroises*, Budapeşte, 1975, s. 223-238.

HADJIMICHALIS-SVORONOS, J.

"Notes sur la Maison Rurale Grecque dans l'Antiquité et Aujourd'hui", *Hellénisme Contemporain*, 1952/1, s. 53-56.

HALAÇOĞLU, Y.

"Teselya Yenişehiri ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I*, 1972, s. 89-100.

HÄMEEN, V. E., ANTILA

"Les Emprunts Turcs dans les Langues Slaves du Sud", *Scando-Slavica X*, 1963, s. 227-233.

HAZAI, G.

"Remarques sur les Rapports des Langues Slaves des Balkans avec le Turc-Osmanlı", *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae VII*, 1961, s. 97-138.

HEGYI, K.

"Le Condominium Hungaro-Ottoman dans les Eyalets Hongrois", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques*, cilt: 3, Sofya 1969, s. 593-603.

İNALCIK, H.

"Rumeli" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 9, İstanbul, 1964, s. 766-773.

İNALCIK, H.

"L'Empire Ottoman", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques*, cilt: 3, Sofya, 1969, s. 75-103.

İNALCIK, H.

"The Foundation of the Ottoman Economic-Social System in Cities", *Studia Balcanica 3*, 1970, s. 17-24.

İNALCIK, H.

"The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya", *Aspects of Balkans*, Den Haag, 1972, s. 338-354.

İNALCIK, H.

The Ottoman Empire, Londra, 1973.

İNALCIK, H.

Hicri 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid, Ankara, 1987.

İNCİCİYAN, P. L. - H. D. ANDREASYAN

"Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 1973-74, s. 11-18; *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-76, s. 101-152.

İNJAC, Z.

"Aspect du Mouvement Albanais de Libération dans les Premiers Siècles de la Domination Ottomane notamment au Cours de 1593-1620", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques*, cilt: 3, Sofya, 1969, s. 857-868.

ISTVÁN, B. vd.

Histoire de la Hongrie des Origines à nos Jours, Budapeşte, 1974.

JELAVISCH, C. - B. JELAVISCH

The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920, Washington, 1977.

KALITSIN, M.

"L'Habillement en tant qu'Indice de la Différenciation de la Population Urbaine", *Studia Balcanica (La Ville Balkanique XVe-XIXe Siècles)*, Sofya, 1970, s. 169-172.

KAMBERI, Th.

"Données sur la Technique de Construction Appliquée dans l'Habitation Type de Gjirokastër", *Monumentet*, 1971/2, s. 162/163.

KARIDIS, D. N.

"Town Development in the Balkans, 15th-19th Centuries, The Case of Athens", *Etudes Balkaniques*, 1982/2, s. 48-57.

KAZAZIS, K.

"The Status of Turkisms in the Present-Day Balkan Languages", *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Paris, 1972, s. 87-116.

KESKİOĞLU, O. T. ÖZAYDIN

"Bulgaristan'da Türk-İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi XVII*, 1983, s. 109-140.

KIEL, M.

"Yenice Vardar. A Forgotten Turkish Cultural Centre in Macedonia of the 15th and 16th Centuries", *Studia Byzant. Neohellenica Neederlandica*, Leiden, 1972, s. 300-329.

KIEL, M.

"Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period. The Place of Turkish Architecture in the Process" *Journal of Turkish Studies*, Fall-Winter 1989, cilt: 4 no: 2, s. 79-158.

KIEL, M.

Ottoman Architecture in Albania, İstanbul, 1990.

KIROVA, Z.

"Problèmes de l'Adaptation des Monastères Bulgares", *Monumentum*, cilt. XV-XVI, 1977, s. 108-112.

KIRSTEN, E.

"Die Byzantinische Stadt", *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten Kongress*, Münih, 1958/V-3, s. 1-48.

KNEZEVIC, A.

A Short History of the Croation Nation, Philadelphia, 1983.

KOJIC, Br. D.

Anciennes Architectures Civile et Rurale en Serbie, Belgrad, 1949.

KOLAROVA, V.

"Certain Aspects in the Adaptation of the Plovdiv House", *Monumentum*, cilt. XV-XVI, 1977, s. 95-97.

KOLLING, O.

"XVIII. Asırda Veba Salgını Devirlerinde Ticaret Münasebetleri", *Ülkü* XVII, 1941/100, s. 317-324.

KOUZOPOU, B.

"Les Maisons d'Arbanassi", *Monumentum*, cilt. XV-XVI, 1977, s. 101-104.

KOYNOVA, L.

"Restauration de la Décoration des Maisons du Réveil National Bulgare", *Monumentum*, cilt. XV-XVI, 1977, s. 152-155.

KRAJNI, A.

"Bref Aperçu des Emprunts Turcs à l'Albanais", *Studia Albanica*, 1966/2, s. 85-96.

KREMMYDAS, V.

"La Grèce au Début du XIXe Siècle: Conjoncture et Commerce", *Etudes Balkaniques*, 1981/17-1, s. 130-140.

KRUNIC, J.

"Prije polje - la Structure de la Ville et du Développement du Type de la Vieille Maison", *Communications X*, 1974, s. 197-216.

KRUNIC, J.

"De l'Architecture des Vieilles Maisons (type et origine) dans l'Ensemble Urbain de Péc", *Communications XIII*, 1981, s. 77-104.

KUBAN, D.

"Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1982, s. 195-209.

LAP, J.

"Skopje After the Earthquake of 1963", *Aarp*, 1976/9, s. 82-86.

LAWLESS, R. I.

"Albania-The Legacy of Turkish Islam", *Aarp*, 1976/9, s. 60-67.

LAWLESS, R. I.

"The Economy and Landscapes of Thessaly during Ottoman Rule", *Historical Geography of the Balkans*, (yay. F. W. Carter), Londra, 1977.

LAZIMI, L.

"Le Tchardak dans la Maison de Bérat", *Monumentet*, 1976/11, s. 173-190.

LEFÈVRE, A.

"Türk İdaresi Altında Macaristan", *Ülkü* XV, 1940, s. 261-271.

LEITSCH, W.

"Remarques Comparatives sur le Développement des Villes en Russie et dans les Balkans", *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIIe Siècles*, Bükreş, 1975, s. 129-132.

LORD, A. B.

"The Effect of the Turkish Conquest", *Aspects of the Balkans*, Den Haag, 1972, s. 298-318.

MARINA, A.

"Quelques Aspects Nouveaux de la Réanimation du Patrimoine Architectural pour les Besoins du Tourisme International", *Monumentum*, cilt. XV-XVI, 1977, s. 132-134.

MARJANOVIC-VUJOVIC, G.

"La Maison dans la Seconde Moitié du XVIIe Siècle, Déterrée dans le Faubourg Fortifié de la Ville de Belgrade, Douji Grad", *Godisnjak Grada Beograda (Beograd)*, 1973/20, s. 201-228.

MATL, J.

"Die Patriarchale Altkultur und der Weg zur Neukultur", *Aspects of the Balkans*, Paris, 1972, s. 355-369.

MEHMET, M. A.

"Romanya Türk Toplumunun Folkloru Üzerine Bazı Mülahazalar", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi, I. Cilt (genel konular)*, Ankara, 1976, s. 203-209.

MEHRINGER, R.

"Das volksthümliche Haus in Bosnien und Hercegovina", *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, 1900/7, s. 248-263.

MEKSİ, A.

"L'Architecture de le Kulle en Tant qu'Habitation", *Monumentet*, 1971/1, s. 193-198.

MİLE, L.

"Aspects du Mode de Vie du Village Albanais de la Fin du XVIIIe Siècle aux Années 70 du XIXe", *Studia Albanica*, 1977/14-2, s. 135-162.

MINTCHEV, M.

"La Maison Bulgare Ancienne et son Adaptation à la Vie Moderne", *Monumentum*, cilt: XV-XVI, 1977, s. 39-46.

MITSAKIS, K.

Macedonia throughout the Centuries, Selanik, 1973.

MOMIROV, E.

Bulgar Tarihi Mirasının Sorunları, Sofya, 1965 (Bulgarca).

MOUSOPOULOS, N.

The Popular Architecture of Verria, Atina, 1967.

MOUSOPOULOS, N.

"Problèmes de Réanimation des Agglomérations de Chalcidique en Vue du Développement Touristique", *Monumentum*, cilt: XV-XVI, 1977, s. 33-38.

MOUSOPOULOS, N.

L'Encorbellement Architectural "Le Sahnisin", *Contribution à l'Etude de la Maison Grecque*, Selanik, 1988 (Yunanca).

NAÇI, S. N.

"Le Pachalik de Shkodër Considéré dans son Développement Economique et Social au XVIIIe Siècle", *Studia Albanica*, 1966/1, s. 123-144.

NALBANI, H.

"Notes sur la Restauration des Peintures de la Mosquée des Bekars à Bérat", *Monumentet*, 1972/3, s. 171-178.

NIKOLOV, I.

"Etudes d'Urbanisme Portant sur des Ensembles Historiques des Centres de Villes du Réveil National Bulgare", *Monumentum*, cilt: XV-XVI, 1977, s. 26-32.

NOPCSA, F.

Haus und Hausrat im Katholischen Nordalbanien, Sarajevo 1912.

NOWICKA, M.

Les Maisons à Tour dans le Monde Grec, Varşova, 1975.

ORHONLU, C.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı", *Türk Kültürü Araştırmaları* XV/1-2, 1976, s. 269-288.

ORHONLU, C.

"Geographical Knowledge Amongst the Ottomans and the Balkans in the Eighteenth Century according to Ibrahim Hamdi's Atlas", *An Historical Geography of the Balkans*, (yay. F. W. Carter), Londra, 1977, s. 271-292.

ORLANDOS, A. C.

"Quelques Notes Complémentaires sur les Maisons Paléologuines de Mistra", *Art et Société à Byzance*, Venedik, 1968, s. 73-78 (lev. I-XXIII, şek. 1-33).

ÖGEL, S.

"Hayat (Sofa) Köşkü ve Tahtseki", *Sanat Tarihi Yıllığı* IX-X, 1981, s. 227-239.

ÖNDER, M.

"Romanya'da Sulara Gömülecek Olan bir Türk Kasabası: Adakale", *Türk Kültürü* V/54, 1967, s. 427-433.

PEEV, Ch.

Alte Häuser in Plovdiv, Berlin, 1943.

PEKİN, F.

"Les Traditions Turques dans l'Albanie d'Aujourd'hui", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 1962/10-249, s. 21-23.

PELEKANIDIS, St.

"Die Kunstformen der nach-byzantinischen Zeit im nord-griechischen Raum", *Kunst und Geschichte in Südosteuropa* (yay. K. Wessel), Recklinghausen, 1973, s. 125-144.

PÉRÉNYI, J.

"Trois Villes Hongroises sous la Domination Ottomane au XVIIe Siècle", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, cilt: 3, Sofya, 1969, s. 581-591.

PÉRÉNYI, J.

"Villes Hongroises sous la Domination Ottomane aux XVIe-XVIIe Siècles. Les Chefs-Lieux de l'Administration Ottomane", *Studia Balcanica* 3, 1970, s. 25-31.

PERTUSIER, C.

La Bosnie Considérée dans ses Rapports avec l'Empire Ottoman, Paris, 1822.

PESIC-MAKSIMOVIC, N.

"Les Impasses dans les Villages, Conséquence de la Division des 'Zadrugas', *Actes du IIe Congrès International du Sud-Est Européen*, Atina, 1972, s. 657-661.

PESIC-MAKSIMOVIC, N.

"Les 'Konak' dans les Villes de Serbie et leurs Fonctions Nouvelles", *Monumentum*, cilt: XV-XVI, 1977, s. 86-89.

PETROVIC, N.

"Deux Moulins à Eau Près de Pirot", *Communications* IV, 1961, s. 223-230.

PHILIPPIDES, D.

Greek Traditional Architecture, cilt: 1, Atina, 1983.

PITTARD, E.

Les Peuples des Balkans, Esquisses Anthropologiques, Paris, 1918.

PITTARD, E.

"Les Peuples que les Turcs ont Amenés dans les Balkans", *Revue Internationale d'Etudes Balkaniques* I, 1934-1935/1-2, s. 533-538.

POLLO, S.-S. PUTO

Histoire de l'Albanie des Origines à nos Jours, 1974.

POLLO, S.

"Considérations sur l'Essor Economique et Culturel de la Ville de Shodra durant la Seconde Moitié du XVIIIe Siècle", *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe et XVIIIe Siècles*, Bükres, 1975, s. 163-168.

POPOVIC, A.

"Les Musulmans du Sud-Est Européen dans la Période Post-Ottomane. Problèmes d'Approche", *Journal Asiatique*, 1975/263, 3/4, Paris, s. 317-360.

PRIFTI, S.

"L'Habitation Scutarine à Tchardak (Galerie Ouverte) sur Toute la Façade", *Monumentet*, 1976/12, s. 102-121.

POUQUEVILLE, Fr. Ch. H. L.

Voyage de la Grèce, cilt: 2, Paris, 1826.

RECLUS, E.

Nouvelle Géographie Universelle/Europe Méridionale, cilt: 1, Paris, 1875.

RIZA, E.

"L'Habitation Fortifiée de Gjirokastër", *Monumentet*, 1971/1, s. 145-147.

RIZA, E.

"L'Habitation Type Shkodrane aux XVIIIe-XIXe Siècles", *Monumentet*, 1972/4, s. 141-190.

RIZA, E.

"La Maison Type de Certains Centres Urbains de l'Albanie Moyenne", *Monumentet*, 1973/5-6, s. 118-120.

RIZA, E.

"L'Habitation à Demi-Etage Perpendiculaire", *Monumentet*, 1974/7-8, s. 203-226.

RIZA, E.

"A Propos de Critères de Restauration des Maisons Caractéristiques", *Monumentet*, 1976/11, s. 159-172.

RIZA, E.

"La Typologie de l'Habitation Urbaine Albanaise (XVIIIe Siècle-Moitié du XIXe)", *Studia Albanica*, 1977/14-1, s. 109-125.

RIZA, E.

Gjirokastra (Museum City), Tiran, 1978.

RIZA, E.

Qyteti Dhe Banesa Shqiptane e Mesfetes se Vone (La Ville Albanaise à la Veille de l'Occupation Ottomane et le Caractère de son Evolution au Cours du Bas Moyen Age), Tiran, 1991.

RIZA, E.-K. ZHEKU

"La Maison Tiranoise", *Monumentet*, 1971/2, s. 126-127.

RIZA, E.-I. KAMBERİ

"Les' kullas' de Village de Goranxi" *Monumentet*, 1975/10, s. 117-132.

RIZA, E.-H. NALLBANI

"Une Habitation de Type 'Kulle' à Bérat", *Monumentet*, 1975/10, s. 117-132.

RIZA, E., P. THOMO

Albanie, Atina, 1990.

ROGIC, V.

"The Changing of Urban Pattern in Yugoslavia", *An Historical Geography of the Balkans*, (ÿay. F. W. Carter), Londra, 1977, s. 409-436.

ROJKOTI-KIRIOPOLOI, D.

Jiannina, Atina, 1988.

SAHINIS, A. D.

The Mansion of Nerantzis Aivazis, Kastoria, 1985.

SAMARDZIC, R.

"Belgrade, Centre Economique de la Turquie du Nord au XVIe Siècle", *La Ville Balkanique, XVe-XIXe Siècles*, Sofya, 1970, s. 33-44.

SAMIMI, G.

"Etude de Restauration d'une Habitation Type de Bérat", *Monumentet*, 1973/5-6, s. 174-175.

SCARCE, J.

"Islam in the Balkans", *Aarp* 9, 1976, s. 49-54.

SCHEFER, C. H. (ed).

Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière, Paris, 1892.

SERBAN, C.

"Le Rôle Economique des Villes Roumaines aux XVIIe et XVIIIe Siècles dans le Contexte de leurs Relations avec l'Europe du Sud-Est", *La Ville Balkanique, XVe-XIXe Siècles*, Sofya, 1970, s. 139-154.

SEZGİN, H.

"Anadolu Türk Vernaküler mimarisinin Yayılma ve Etki Alanları", *Akademi* 10, *Mimarlık ve Sanat*, İstanbul, 1981, s. 27-30.

SEZGİN, H.

"L'Architecture Vernaculaire de la Turquie", *L'Architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 37-44.

SHKODRA, Z.

"Les Esnafs ou Corporations dans la Vie Urbaine Balkanique des XVII-XVIII Siècles", *Studia Albanica*, 1975/12-2, s. 47-76.

SHKUPI, F.

"La Décoration de l'Architecture Populaire dans la Ville de Shkodër", *Monumentet*, 1976/2, s. 195-219.

SHTYLLA, V.

"Etude de Restauration d'une Habitation à Shkodër", *Monumentet*, 1971/2, s. 136-137.

SHTYLLA, V.

"Hammams du Bas Moyen-Age en Albanie", *Monumentet*, 1974/7-8, s. 119-160.

SKENDI, S.

Balkan Cultural Studies, N. York, 1980.

SKOK, P.

"Restes de la Langue Turque dans les Balkans", *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, cilt: 2, 1935, s. 247-260.

SOKOLOVSKI, M.

"Le Développement de Quelques Villes dans le Sud des Balkans au XVe et XVIe Siècles", *Balkanica* 1, 1970, s. 80-106.

SOKOLOVSKI, M.

"Développement de Quelques Villes de la Partie Méridionale des Balkans aux XVe et XVIe Siècles", *Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen*, Atina, 1972, s. 513-521.

STAHL, P. H.

"Les Vieilles Maisons à Etage de Roumanie, les Facteurs Balcaniques", *Revue des Etudes du Sud-Est Européennes*, 1964/3-4, s. 527-546.

STAJNOVA, M.

"Some Researches on the Musluman Culture in the Balkans", *Etudes Balkaniques*, 1979/4, 154-157.

STAMOV, S.

"Conservation Active de Monuments du Réveil National Bulgare", *Monumentum*, cilt: XV-XVI, 1977, s. 47-49.

STAIANOVICH, T.

"Conquering Balkan Orthodox Merchant" *The Journal of Economic History* cilt: XX, June 1960, s. 234-313.

STOIANOVICH, T.

"Vie Matérielle et Comportements Biologiques", *Annales Economies Sociétés Civilisations*, 1966/5, s. 1026-1040.

STOIANOVICH, T.

"Model and Mirror of the Premodern Balkan City", *La Ville Balkanique, XVe-XIXe Siècles*, Sofya, 1970, s. 83-110.

STOICA, G.

"L'architecture Vernaculaire en Roumanie", *L'architecture Vernaculaire dans les Balkans*, 1985, s. 45-61.

STOYANOVA, I.

"The Courtyard-Essential Element of the National Revival House", *Monumentum*, cilt: XV-XVI, 1977, s. 156-158.

STRAZIMIRI, B.

"Gjirokastrë et ses Valeurs Culturelles", *Monumentet*, 1971/2, s. 100-102.

STRAZIMIRI, B.

"L'Habitation de la Malësi de Kruja", *Monumentet*, 1974/7-8, s. 183-213.

STRAZIMIRI, B.

"L'Ancienne Habitation de la Zone de Preze", *Monumentet*, 1976/12, s. 147-158.

SUGAR, P.

Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804, Washington, 1977.

SULI, L.

"Etude sur la Restauration de la Maison des Kabilaj dans la Ville de Gjirokastrë", *Monumentet*, 1976/12, s. 123-146.

SZEKELY, G.

"La Hongrie et la Domination Ottomane (XVe-XVIIe s.), *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 8-9, 1979-80, s. 306-311.

TATARLI, İ.

"La Culture Ottomane du XVIIe Siècle et ses Rapports avec la Culture des Pays Européens", *Etudes Balkaniques*, 1984/3, s. 75-94.

TEKELİ, İ.

"19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Olmayan Milletlerin Eğitiminin Örgütlenmesindeki Dönüşümler", *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Ankara, 1980, s. 27-59.

TEXIER, C.

Description de l'Asie Mineure, 1833-37, cilt: 1-3, Paris, 1849.

THOMO, P.

Korça, Urbanistika Dhe Arkitektura, Tiran, 1988.

TIETZE, A.

"The Balkans and Ottoman Sources - Ottoman Sources and the Balkans", *Aspects of the Balkans*, Den Haag, 1972, s. 285-297.

TODOROV, N.

"Quelques Aspects de la Structure Ethnique de la Ville Médiévale Balkanique", *Actes du Colloque International des Civilisations Balkaniques*, Sinaia, 1962, s. 39-45.

TODOROV, N.

"La Différenciation de la Population Urbaine au XVIIIe Siècle d'après des Registres de Cadis de Vidin, Sofia et Ruse", *La Ville Balkanique, XVe-XIXe Siècles*, Sofya, 1970, s. 45-62.

TODOROV, N.

"Quelques Aspects de la Ville Balkanique aux XVe et XVIe s. Nombre et Population", *Actes de IIe Congrès International d'Etudes Sud-Est Européen*, cilt: 2, Atina, 1972, s. 209-219.

TODOROV, N.

La Ville Balkanique sous les Ottomans (XV-XIXe Siècles), Londra, 1977.

TODOROV, N.

The Balkan City 1400-1900, Washington, 1983.

TODOROV, N.-V. PASKALEVA

"Le Développement Social, Economique et Culturel de la Ville Bulgare du XVe au XIXe Siècle", *Structure et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIIe Siècles*, Bükreş, 1975, s. 103-128.

TODOROVA, M.

"Les Villes Balkaniques et Sud-Est Européennes et la Révolution Industrielle de l'Europe Occidentale", *Etudes Balkaniques*, 1976/3, s. 142-145.

UNESCO, (German Commission)

Protection and Cultural Animation of Monuments, Sites and Historic Towns in Europe, Bonn, 1980.

URGUHART, D.

Turkey and its Ressources,
Londra, 1833.

VACALOPOULOS, A. E.

"Traits Communs du
Développement Economique
et Social des Peuples
Balkaniques et du Sud-Est
Européen à l'Epoque
Ottomane", *Balkan Studies*,
1975/16, s. 154-175.

VASSILIADIS, D.

*The Cretan House: Refuge and
Lair*, Atina, 1976.

VELENIS, G.

"Wohnviertel und
Wohnungsbau in den
Byzantinischen Städten"
Wohnungsbau im Altertum,
Berlin, 1978, s. 227-236.

VELO, M.

"L'Habitation Type de la Zone
de Ndroq", *Monumentet*,
1974/7-8, s. 259-285.

VESELÀ, Z.

"Contribution aux Rapports
de la Sublime Porte avec la
Transylvanie pendant la
Deuxième Moitié du XVIIe
Siècle", *Actes du Premier
Congrès International des
Etudes Balkaniques*, Sofya,
1969, s. 753-759.

VIQUESNEL, A.

*Voyage dans la Turquie
d'Europe*, cilt: I, Paris, 1868.

VLORA, E. B.

Lebenserinnerungen, 2 cilt,
Münih, 1968.

VRYONIS, S.

"Religious Changes and
Patterns in the Balkans, 14th-
16th. Centuries", *Aspects of the
Balkans, Continuity and
Change*, Paris, 1972, s. 151-
176.

YENİŞEHİRLİOĞLU, F.

*Türkiye Dışındaki Osmanlı
Mimari Yapıtları*, Ankara,
1989.

ZAKYTHENOS, D. A.

*The Making of Modern Greece.
From Byzantium to
Independence*, Oxford, 1976.

ZDRAVKOVIC, I. M.

"Un Projet de Restauration et
d'Adaptation de la Maison de
Radul-Bey à Zajecar",
Communications, 1961/IV,
s. 67-74.

ZELJAZKOVA, A.

"Ottoman - Turkic
Colonization in Albania and
Some Aspects of the Ensuing
Demographic Changes",
Etudes Balkaniques, 1984/2, s.
67-84.

ZHEKU, K.

"Les Maisons d'Habitation de
la Région de Tomorice",
Monumentet, 1975/10, s. 99-
116.

ZLATANOVIC, M.

"Contacts entre les Eléments
des Folklores Turc et Serbe et
leur Pénétration Mutuelle
dans le Midi de la Serbie", I.
*Uluslararası Türk Folklor
Kongresi*, cilt: 1, Ankara, 1976,
s. 243-257.

RESİM KAYNAKLARI

- RESİM 9 R. Anguelova, s. 14.
 RESİM 10 S. H. Eldem (1984), cilt: 1, s. 26.
 RESİM 11 Aynı eser.
 RESİM 12 Ch. Peev, s. 29.
 RESİM 13 J. V. Stoickov, s. 14.
 RESİM 14 Aynı eser, s. 16.
 RESİM 15 Aynı eser, s. 22.
 RESİM 16 Aynı eser, s. 28.
 RESİM 17 Aynı eser, s. 40.
 RESİM 19 E. Momirov, s. 29.
 RESİM 20 Aynı eser, s. 31.
 RESİM 21 Aynı eser, s. 41.
 RESİM 22 Aynı eser, s. 37.
 RESİM 23 Aynı eser.
 RESİM 36 Aynı eser, s. 79.
 RESİM 37 M. Biçev, s. 72.
 RESİM 38 J. V. Soickov, s. 88.
 RESİM 40 E. Momirov, s. 74.
 RESİM 41 Aynı eser, s. 58.
 RESİM 42 Ch. Peev, Levha D.
 RESİM 43 E. Momirov, s. 75.
 RESİM 44 Aynı eser, s. 129.
 RESİM 45 D. Kuban, s. 199.
 RESİM 46 E. Momirov, s. 75.
 RESİM 47 Aynı eser, s. 60.
 RESİM 48 H. Dimov, s. 120.
 RESİM 49 E. Momirov, s. 49.
 RESİM 50 Ch. Peev, Levha G.
 RESİM 52 Aynı eser, Levha A.
 RESİM 54 Aynı eser, Levha B.
 RESİM 57 Aynı eser, Levha H.
 RESİM 58 Aynı eser, s. 29.
 RESİM 59 R. Anguelova, s. 14.
 RESİM 60 S. H. Eldem, s. 29.
 RESİM 76,77 M. Biçev, s. 78-79.
 RESİM 105 N. Moutsopoulos (1967), s. 107.
 RESİM 116,117 Aynı eser, s. 155, 160.
 RESİM 118 Aynı eser.
 RESİM 119 Aynı eser, s. 149.
 RESİM 120 Aynı eser, s. 182.
 RESİM 121 Aynı eser, s. 175.
 RESİM 122 Aynı eser, s. 144.
 RESİM 123 N. Moutsopoulos, s. 141.
 RESİM 124 S. H. Eldem (1968), s. 68.
 RESİM 125 Aynı eser.
 RESİM 128 A. Bammer, s. 29a-29b.
 RESİM 129 N. Moutsopoulos, s. 205.
 RESİM 130 Aynı eser, s. 204.
 RESİM 131 A. Bammer, s. 41.
 RESİM 132 Aynı eser, s. 42.
 RESİM 133 Aynı eser, s. 42.
 RESİM 137 Aynı eser, s. 26c.
 RESİM 138 Aynı eser, s. 19a-19c.
 RESİM 139 St. Pelekanidis, s. 132.
 RESİM 141 D. Philippides, 1, s. 125.
 RESİM 142 Aynı eser.
 RESİM 143 Aynı eser, s. 78.
 RESİM 145 A. Bammer, s. 46a-46b.
 RESİM 146 D. Philippides, s. 89.
 RESİM 147 Aynı eser, s. 128.
 RESİM 148 Aynı eser, s. 119.
 RESİM 149 Aynı eser.
 RESİM 150 Aynı eser.
 RESİM 151,152 Aynı eser, s. 138.
 RESİM 153 H. Balducci, s. 20.
 RESİM 154 Aynı eser, s. 18.
 RESİM 179 Br. D. Kojic, s. 92.
 RESİM 180 Aynı eser, s. 89.
 RESİM 181 P. Korçe, Üsküp Ü. Mim. Fak. ders notları.
 RESİM 182 J. Lap, s. 83.
 RESİM 183 Br. D. Kojic, s. 90.
 RESİM 184 J. Kronic, s. 89.
 RESİM 187 Aynı eser, s. 90.
 RESİM 188 Aynı eser, s. 95.
 RESİM 189 Aynı eser, s. 96.
 RESİM 190 Aynı eser, s. 98.
 RESİM 191 Br. D. Kojic, s. 44.
 RESİM 192 J. Kronic, s. 99.
 RESİM 193 Br. D. Kojic, s. 45.
 RESİM 194 R. Mehringer, s. 277.
 RESİM 195 Aynı eser, s. 278.
 RESİM 196 Aynı eser, s. 279.
 RESİM 197 Br. D. Kojic, s. 93.
 RESİM 198 Aynı eser, s. 57.
 RESİM 199 Aynı eser.
 RESİM 200 Aynı eser, s. 171.
 RESİM 201 Aynı eser, s. 53.
 RESİM 202 Aynı eser, s. 56.
 RESİM 203 Aynı eser, s. 52.
 RESİM 204 Aynı eser, s. 54.
 RESİM 205 Aynı eser, s. 51.
 RESİM 206 Aynı eser, s. 55.
 RESİM 207 Aynı eser, s. 80.
 RESİM 208 Aynı eser, s. 81.
 RESİM 209 Aynı eser, s. 82.
 RESİM 210 Aynı eser, s. 62.
 RESİM 211 Aynı eser, s. 69.
 RESİM 212 Aynı eser, s. 78.
 RESİM 213 Aynı eser, s. 79.
 RESİM 214 Aynı eser, s. 75.
 RESİM 215 N. Petrovic, s. 224.
 RESİM 240 E. Rıza (1977), Levha 1.
 RESİM 241 Aynı eser, Levha 2.
 RESİM 242 Aynı eser, Levha 3.
 RESİM 243 Aynı eser, Levha 4.
 RESİM 250 Aynı eser, Levha 5.
 RESİM 253 E. Rıza-K. Zheku, Levha 2.
 RESİM 254 Aynı eser, Levha 6.
 RESİM 255 K. Zheku, Levha 6.
 RESİM 256 S. Prifti, Levha 1.
 RESİM 257 E. Rıza (1973), Levha 5.
 RESİM 258 S. Prifti, Levha 2.
 RESİM 259 Aynı eser, Levha 4.
 RESİM 260 Aynı eser, Levha 5.
 RESİM 261 G. Samimi, Levha 2.
 RESİM 262 E. Rıza (1972), Levha 5.
 RESİM 263 V. Shtylla (1971), Levha 3.
 RESİM 264 F. Nopsca, s. 59.
 RESİM 265 Aynı eser, s. 37.
 RESİM 268 L. Lazimi, s. 176.
 RESİM 269 Aynı eser, s. 177.
 RESİM 270 Aynı eser, s. 181.
 RESİM 271 Aynı eser, s. 180.
 RESİM 279 E. Rıza - H. Nallbani, Levha 1, 2.
 RESİM 283 E. Rıza, (1971), Levha 8.
 RESİM 284 Aynı eser, Levha 3.
 RESİM 285 Aynı eser, Levha 6.
 RESİM 289 G. Stoica, Resim 9.
 RESİM 290 P. H. Stahl, s. 533, 535.
 RESİM 291 Aynı eser, s. 537.
 RESİM 292 G. Stoica, Resim 13.
 RESİM 293 P. H. Stahl, s. 531.

